

Secolul 20

**PREZENTAREA ARTISTICĂ
DOINA DUMITRESCU**

COPERTA:
Detaliu de vechi covor eltenesc
Fotografie color
MIHAI OROVEANU

REVISTĂ DE SINTEZĂ

editată de Unirea Scriitorilor din România

LITERATURĂ UNIVERSALĂ — ARTE — DIALOGUL CULTURILOR

Colegiul redacțional:

DAN HĂULICĂ redactor-șef, ȘTEFAN AUG. DOINAȘ, redactor-șef adjunct,
ALEXANDRU BACIU, GEO ȘERBAN, ALINA LEDEANU, ALEXANDRU
AL. ȘAHIGHIAN

316-317-318

SUMAR

ISTORIE TRĂITĂ

17—22 decembrie

SECOLUL 20: *Ediție specială*

Orașe martir: *Timișoara—București*, imagini document

E. M. CIORAN, LUCIAN PINTILIE, VINTILĂ HORIA: *Cuvinte pentru Secolul 20*

MIRCEA DINESCU: *Mamutul și literatura*

Prin fîdcări și gloanțe: spații de cultură supuse agresivității, instantanee
fotografice de EMILIAN J. SĂVESCU, CONSTANTIN FLONDOR, MIHAI
OROVEANU, BÓRBELY ȘTEFAN

EDGAR REICHMANN: *Incredibila supraviețuire a unei reviste de calitate*, articol
apărut în revista *Le Monde*, în românește de Cristina Hăulică

MÉLIUSZ JÓZSEF: *Scrisoare*

ȘTEFAN AUG. DOINAȘ: *Patru vorbe*

TEMEIURI ALE SPERANȚEI ȘI CURAJULUI

Restituții

NICOLAE IORGA: *Valoarea pentru civilizație a statelor mici*, text inedit din 1939,
cu note și un comentariu de ANDREI PIPPIDI, *O lecție de istorie europeană pen-*
tru români ● 23

VALERIU RĂPEANU: « *Una și aceeași umanitate* » ● 37

Dublu portret: G. CĂLINESCU — *II Professore scatenato*, în Italiană de Florian
Potra; MAGDALENA IORGA VALOTA — desen inedit ● 44

C. RĂDULESCU-MOTRU: *Spațiul vital* ● *Stilul vremii noastre* ● *Mai mult simț critic* ● *Reflecții asupra eroismului* ● *Cum se scrie istoria* ● *Război apocaliptic* ● 48
 ANTON DUMITRIU: *Pentru cultură* ● *Democrația* ● *Generație tânără, generație fără ideal* ● *Cartea junglei* ● *Spre un nou spirit european, cu un argument al autorului*, După 50 de ani ● 58
 GEO ȘERBAN: *De dincolo de noapte, despre starea de veghe a cugetului clar* ● 65

ERNST JÜNGER

Cincantenarul Falezelor de marmură

ION ROMAN: *Din Jurnalul lui Ernst Jünger, incursiuni în biografia unei capodopere* ● 74

LUCIDITATE ANTIFASCISTĂ INSCRIȚII

MIGUEL DE UNAMUNO, ANDRÉ MALRAUX, SALVADOR DE MADARIAGA, FERNAND BRAUDEL, WALTER BENJAMIN, OSKAR LOERKE, ALFRED DÖBLIN, FRANZ WERFEL, GEORGES DUHAMEL, HENRI FOCILLON, PAUL VALÉRY, PABLO CASALS, ELENA VĂCĂRESCU, VALENTIN KATAEV, ALEXEI TOLSTOI, LEONID LEONOV, JOHN STEINBECK, DENIS DE ROUGEMONT, ALBERT CAMUS — cu documente fotografice, în românește de Alexandru Baciu, Andrei Ionescu, Alina Ledeanu, Alexandra Nicolescu, Alexandru Șahighian ● 86

IMPLICARE ȘI SACRIFICIU

THOMAS MANN, ERIKA MANN, CARL ZUCKMAYER: *Interferențe epistolare la răscrucea istoriei, selecție, traducere, și notă, de Alexandru Al. Șahighian* ● 102
 OVID S. CROHMĂLNICEANU: *Fondane et l'angoisse expressionniste* ● 109
 BENJAMIN FONDANE: *Filoctet*, poem dramatic, cu o *Prefață* a autorului, în românește de Ștefan Aug. Doinaș ● 115
 DAVID GASCOYNE: *Elegii pentru Fondane*, în românește de Șt. Aug. Doinaș ● 122
 LAZAR MOSCOVICI: *La Auschwitz* ● 128
 ANUSZ KORCZAK: *Jurnal de ghetto*, în românește de Tiberiu Trutzer ● 131

SÎNGELE ȘI ONOAREA EUROPEI

Documente din anii împotrivrării

GIAIME PINTOR: *Ultima scrisoare* ● 141
 FRANCO CALAMANDREI: *Jurnal 1941—1947*, în românește, cu un argument, de Florian Potra ● 143

DE LA MADRID LA HIROSHIMA

Pagini împotriva uitării

JUAN EDUARDO ZÚRIGA: *Un lung noiembrie la Madrid, nuvele*, în românește de Andrei Ionescu ● 147
 YASILI GROSSMAN: *Carnete de front: « Cîte verste au rămas pînă la Berlin »*, în românește, cu o notă, de Alexandra Nicolescu ● 161

HARRY BROWN: *Pe frontul Italian*, în românește de Alexandru Baciu ● 171
BARBU BREZIANU: *Cu «Enola Gay» la Hiroshima* ● 180
ROBERT PENN WARREN: *Auroră nouă*, poem, în românește de Barbu Brezianu ● 182

REVELAȚIILE UNEI EXPOZIȚII

ANATOL MĂNDRESCU: *Frumosul, dimensiune a libertății* ● 189
SILVIA RADU, pictură, sculptură și ceramică, din Expoziția de la Dalles

SUCCESE RECENTE ALE EPICII

ANTÓNIO LOBO ANTUNES: *Fado Alexandrino*, fragment de roman, în românește de Dinu Flămând, cu o prezentare, *Revoluție în orizont lusitan* ● 197
TONI MORRISON: *Sethe*, fragment din romanul *Beloved*, distins cu premiul Pulitzer, în românește de Ioana Ieronim, cu o prezentare, *Arborele-stigmat* ● 208

CEHOV CUCEREȘTE AMERICA

LUCIAN PINTILIE: *Livada cu vișini II — discurs către actori* ● 220
«Pintilie rostuiește livada cu vișini»: Extrase din presa americană: DANIEL SELZNICK, BOB MONDELLO, MEL GUSSOW, DAVID RICHARDS — selecție și traducere de Livia Szász Câmpeanu ● 227

FRAGMENTARIUM CINEMATOGRAFIC

LUDMILA PATLANJOGLU: *Ethos și narație filmică* ● 233

PAGINI DE SCENARIU

SERGHEI GHERASIMOV: *Lev Tolstoi* ● 243
ALEXANDR ADABAȘIAN, NIKITA MIHALKOV: *Oci ciornie* ● 246
ALEXANDR MINDADZE: *Plumbum* ● 250
IRAKLI KVIRIKADZE: *Robinsonada sau Christopher Hughes, bunicul meu englez*, în românește de Alexandra Nicolescu ● 253

CONFESIUNI

MARCELLO MASTROIANNI, ELENA SAFONOVA, FRANCO DI GIACOMO, RINALDO RICCI, ALEXANDR GHERMAN, ANDREI MIHALKOV-KONCEALOVSKI, TENGHIZ ABULADZE, ALEXANDR ASKOLDOV, ROMAN BALAIAN, OLEG IANKOVSKI, OTAR IOSSELIANI, KONSTANTIN LOPUȘANSKI, SERGHEI SOLOVIOV, ELEM KLIMOV, selecție și traducere de Ludmila Patlanjogu

PREMIUL HERDER

1988—1989

SECOLUL 20: *Izbinzi românești în context european* ● 261
ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA: *Zile herderiene* ● 262
MARIA BANUȘ: *Herder — însemnări festive* ● 266

Redactor responsabil de număr
ILIEȘ CÂMPEANU

EDIȚIE SPECIALĂ

REAPĂREM !

Cu toate că echipa noastră redacțională nu și-a întrerupt niciodată activitatea, revista a avut în ultimii ani, de la un număr la altul, lungi perioade de așteptare, făcute parcă anume să producă — deopotrivă celor ce slujesc Secolul 20, ca și celor ce s-au obișnuit să-l aștepte cu nerăbdare, — temerea suspendării. O strategie în forme dintre cele mai perfide a fost pusă în aplicare pentru a atenta la prestigiul revistei și a paraliza, eventual, forțele strînse în jurul său, — drept represalii că la Secolul 20 nu aveau curs stupidele dogme sacralizate, litaniiile cultului personalității, citatomania oarbă și nici măcar obsedanta fotogenie în doi. S-a mers chiar pînă la a contesta legalitatea revistei sub pretextul neconcordanței dintre niște seci și, în sine, sumare scripte administrative, și dinamica profilului dobîndit de Secolul 20 prin eforturi susținute de sincronizare și conectare a culturii române la tot ce e mai reprezentativ valoric, modern și fertil în planul literaturii și al artelor din lumea contemporană. Pare de necrezut, dar însuși editorul, prin exponentul său prim, în loc să vadă în asemenea eforturi potențialele posibilități de dez-mărginire și propulsare către universalitate a valorilor autohtone, n-a

pierdut prilejul, în mai multe rînduri, de a se manifesta ca și cum ar fi dorit, efectiv lichidarea « revistei de sinteză ». Știe singur și nu merită osteneala de a-i reaminti noi, la cîte tratamente, nedemne pentru el, ne-a supus, de la îngrădirea redacției în relațiile sale vitale cu exponenți ai culturilor străine și pînă la meschine sancțiuni pecuniare, într-o discrepanță flagrantă cu aprecierile și distincțiile recoltate de *Secolul 20* peste hotare.

Deși le-am resimțit, nu ne-am lăsat copleșiți de obstrucțiuni și piedici. Un număr gata tipărit, împachetat pentru difuzare, a trebuit să blocheze depozitul tipografiei din octombrie pînă în septembrie următor. În compensație, după aceea, am pus la îndemîna publicului, în două consecutive numere triple, cea mai bogată explorare în spațiul helvetic, concepută dintr-o stimulativă perspectivă europeană. Simptomatic a fost momentul împlinirii a 25 de ani de la apariția *Secolului 20*, marcat de revistă printr-un număr (300) cîtuși de puțin festiv, fiindcă festivitățile (acaparate, rezervate) deveniseră oribile. Toată lumea apropiată ne-a felicitat (apropiată însemnînd pînă și presa franceză), cu excepția conducerii operative de la Uniunea Scriitorilor, care s-a făcut a nu vedea, cu indiferență ostentativ afișată. Ca o dovadă a sorții tot mai pericli-

tate, rezervate premeditat revistei, stau amplele dosare din portofoliu redacțional blocate din motive absurde, sute și sute de pagini duse pînă la stadiul de a le încredința tipografiei, unde — totuși — n-au ajuns. Complet cules, în șpalt, zace un vast număr dedicat filosofiei limbajului, arhitecturat din partea redacției de Ștefan Aug. Doinaș, avînd printre colaboratori pe Andrei Pleșu, Mihai Șora, Dan Petrescu, Gabriel Liiceanu și alții — amînat *sine die* tocmai din pricina semnăturilor citate. Aproape în același stadiu se află un număr dedicat compatriotului nostru Emil Cioran. Unui grupaj « Doctor Jivago » tradus de Maria și Mircea Dinescu, paginat de luni de zile, îi va veni rîndul abia mîine. Nu mai departe decît prezentul caiet ajunge, în fine, în mîinile cititorilor la capătul unor nesfîrșite tergiversări. El era plănuît și ar fi putut să apară înaintea trîmbițatului congres XIV și totuși . . . ba n-a fost hîrtie, ba n-a fost spațiu tipografic, fiindcă, în fond, cuiva, cîtorva li se va fi părut că ieșirea, atunci, a *Secolului 20* nu cadra cu parada comandată. Nu ajungea, pesemne, că prima coală (spațiul prezentei « ediții speciale ») se supusese circumstanțelor — cineva, el sau ea, și încă unii vroiau toată revista mutilată, după tipicul bieteii televiziunii, *ad usum* . . . familiei și infamiei. N-am făcut-o, am tras consecințele împingerii spre inexistență !

Din întîrziere în întîrziere forțată, ne vedem astăzi într-un jenant decalaj calendaristic. Dacă, pe vremuri de tristă amintire, el — decalajul — ne putea feri de obligativități conjuncturale umiltoare, sperăm să nu-și mai aibă de acum nici o rațiune. Dorința noastră este imensă de a ne racorda cît mai repede, integral, cu maximă eficiență profesională, îndatoririlor noi, descătușării mult așteptate aduse de Revoluția tînără de la 22 decembrie 1989. Ca pentru toată țara, și pentru noi este acesta un *început*. Un semn robust și generator de avînt îl dau atîtea publicații ieșite cu fața proaspătă, ca un dar al Moșului Crăciun. Am vrea și noi, într-un fel, s-o reîncepem de la un număr 1 — întîiul după calendarul tensiunii revoluționare. Simțim un astfel de elan — logic născut în focul evenimentelor ce ne-au captat profund ființa și conștiința — elan sporit în plus prin faptul că refuzurile de ieri de a face concesii, de a ne prosterna în genunchi, își află azi aprobarea și, deci, intră ca un tezaur de experiență în acțiunea și inițiativele noastre de aici înainte.

Hotărîrea scoaterii acestei « ediții speciale » am luat-o în condiții cu totul diferite de modul nostru obișnuit de a lucra. Nici vorbă să ne putem aduna la sediul nostru drag din Calea Victoriei 115. Îl părăsisem numai de cîteva zeci de ore, strecurîndu-ne printre sinistrelle uniforme albastre ale « băieților » cu căști și scuturi albe, cu arme sofisticate și balonete gata să se îndrepte înspre flecare din noi, la cel mai mic indiciu de asociere la strigătul ce începuse să cucerească strada: *Libertate !*

Libertate ! Jos dictatura ! Fierberea străzii unde se făcea din plin istoria era identică în sufletele noastre. Ne-au fugărit, dar nu ne-au speriat în zilele următoare, ne-am amestecat glasul cu al tinerilor ce scandau: *Olé, olé, Ceaușescu nu mai e !*, am văzut, vai ! trupuri — tot dintre tinerii aceștia superbi — mișelește trecute în neființă de rafale ceaușiste. Tocmai ca să nu mai rămână nici urmă de ceaușism, ne încheștăm mâna pe arma noastră specifică, redutabilă, condeiul, și *reapărem* sub incidența faptelor deschizătoare de epocă nouă.

Telefoanele redacționale nu vor mai fi puse sub ascultare, nici copiii nu vor mai fi trimiși tainic în tipografie să ne verifice, nu vom mai fi suspectați pentru corespondența cu edituri străine, cu instituții și personalități din Europa sau de mai departe, de unde — prin forța lucrurilor — procuram ceea ce, apoi, dam publicului avid să cunoască, dragului nostru public ce ne-a susținut moralul. Ani și ani de zile, am simțit în ceafă suflul făcut să-ți înghețe sîngele în vine al acestei supravegheri ascunse, insinuate, control polițienesc ca pentru înrăiți infractori ori atentatori la ordinea publică. Era o presiune psihică perseverent exercitată spre a ne slăbi rezistența față de cenzură, chipurile desființată chiar printr-o emfatică declarație ceaușistă în plin for scriitoricesc. Am fost mințiți, cum în atâtea alte sloganuri lansate după indicații de cabinet, fiindcă doar firma cenzurii fusese camuflată, zăvozii ei, cerberii pregătiți să vîneze și să stîrpească adevărul, dispuneau de sporite acreditații discreționare. După celebra primă consfătuire ideologică de la Mangalia, la o întoarcere din Orientul îndepărtat, măsurile coercitive s-au strîns în jurul gîtului nostru tot mai sufocant. Puțin a lipsit ca să nu fim decapitați, în cel mai dramatic înțeles al cuvîntului, cînd «forul» superior dispusesese demiterea brutală a redactorului-șef. S-a scris, atunci, o pagină memorabilă a demnității intelectuale, a spiritului de echipă și solidarității cu orice risc. Înfruntarea fermă a barbariei ne-a păstrat integritatea și, poate, ne-a iluzionat un timp c-ar exista șansa vreunui dialog cu puterea. În realitate, îndrăzneala de a fi supus criticii hotărîrea destituirii, insubordonarea mută aveau să ne asprească infinit condițiile de lucru, o dată cu degradarea intenționată a întregii atmosfere spirituale a țării. Se știe cum s-a dat curs amatorismului jalnic, euforiei de bilci nefericit botezată «Cîntarea României», ca să pîngărească însuși numele Patriei, ai cărei cetățeni — siliți la vacarmul aplauzelor — erau condamnați, aproape, la exterminare fizică, zvîrliți foamei și frigului. Cine să se mai mire că unii dintre noi, aduși la exasperare, amenințați sau numai sclîrbiți pînă peste cap; s-au văzut nevoiți să opteze pentru soluția, nu totdeauna salvatoare, a exilului? Ajunge să răsfoim colecția *Secolulul 20* ca să avem imaginea treptatelor, dureroaselor amputări suferite de cultura

română prin «scurgeri» de inteligențe în afară. Plecarea, pe rînd, a multor colaboratori, am resimțit-o și am regretat-o în tăcere. Fiindcă, numele lor ne-ar fi plăcut să împodobească, fără întrerupere, paginile noastre, dacă nu mai sărace neapărat, mai triste totuși, fără aportul lui Virgil Tănase, George Banu, Liliana Țopa-Alexandrescu, Georgeta Horodincă, Nina Cassian, D. Țepeneag, Gelu Ionescu, Dorin Tudoran, Mihai Nasta, N. Tertulian, Toma Pavel, Virgil Nemoianu, Norman Manea, Matei Călinescu, anglistul Ștefan Stoenescu, compozitorul Aurel Stroe, Nicolae Balotă sau Andrei Brezianu și Dinu Flămând, aceștia doi din urmă desprinși chiar de la mesele noastre redacționale. Nu-l uităm pe Ion Caraion, prematur adormit într-o vecie pe malul Lemanului, fără ca să ne fie îngăduit să-i aducem ultimul omagiu cuvenit. Deși cei amintiți și alții au continuat să se afirme pe unde s-au stabilit, înmulțind salutar măsura creativității românești, ne era strict interzis să le pomenim existența, să ne bucurăm *coram populo* de succesele lor. Vom avea grijă să recuperăm și să normalizăm raporturile, stabilind punți între noi, indestructibile. Cît am fost ținuți de rău în această direcție, tot am căutat să practicăm măcar străpungeri parțiale prin zidul despărțitor. Un grupaj, cîndva, despre realizările lui Liviu Ciulei, un altul despre triumful lui Andrei Șerban, iată chiar în acest număr un fast montaj (și nu e înfiul) dedicat lui Lucian Pintilie, reprezintă piloni pentru doritele, necesarele punți.

O potemkiniadă oribilă, practică de carieriști și oportuniști ai poleiturilor a ridicat în slăvi și nori de tîmție vremea dogmatismului totalitar. O optică mărginită extindea abuziv, în jur, scleroza, rugina. Fanfaronada monumentalismului a atentat la ceea ce e mai încrustat în specificul românesc: ponderea, echilibrul, armonia arhitecturală propice autenticei fapte de cultură. A păstra tradiția acestor daruri proprii, a le impulsiiona în fluxul cuceririlor moderne ale omenirii a fost exigență constantă la *Secolul 20*, întărită de audiența revistei în cercuri dintre cele mai diverse, de tineri și de maturi. Firește, exigența cheamă exigență. Am flvrut să dăm mai mult, deși ne-am zbatut din primul moment în sărăcia documentară intenționat întreținută, căci stăpîinii «epocii de aur», cu grase conturi prin băncile occidentale, n-au virat nici o centimă valută pentru ca *Secolul 20* să achiziționeze cîstit și din belșug materia necesară alcătuirii unor sumare cît mai reprezentative și mai suple. Am fost constrînși să facem figură neplăcută de «braconieri», vîînd în dreapta și în stînga, nu fără scrupule, dar cu îndrăzneala exasperării, bazați pur și simplu pe un presupus asentiment tacit în condițiile speratei solidarități intelectuale cu eforturile noastre de a anima dialogul dintre culturi. Așteptările ni s-au confirmat. Autori de mare reputație, case de editură

notorii ne-au creditat și, — în fața tinutei revistei, rămasă în afara ravigiilor ideologizării forțate, uniformizatoare, — nu numai că n-au protestat, ci s-au declarat onorați prin includerea lor într-unul sau altul din numerele *Secolului 20*. Un Umberto Eco avansa asemenea mărturii în *Le Monde*, după ce i-au apărut, în paginile noastre, fragmente din *Numele trandafirului*, considerații reiterate și îmbogățite cu aprecieri superlative când s-a aflat, printre noi, la București. Fragmentarea textelor alese spre publicare, limitarea la simple eșantioane, adesea resimțită de cititori ca o frustrare, dezagreabilă nouă înșine, constituia subterfugiul tactic, pavăza împotriva drasticelor prescripții ce reglementează pretutindeni folosirea și circulația creațiilor originale. Spre liniștirea cugetului tuturor, s-a întâmplat, mai de regulă, ca astfel de « eșantioane » să stimuleze tipărirea integrală, ulterior, a operelor în cauză de către editură. Dintre multe cazuri, amintim doar pe al polonezului Andrzej Kusniewicz. Nu întocmim lista autorilor, numeroși, cărora le-am deschis drum, în premieră, către cititorii români, fiindcă ar fi deșul de întinsă chiar și enumerarea celor ce încă nu și-au găsit spațiu în revistă, cu toate că ocupă un loc de prim plan în viața spirituală a lumii de azi. Avem restanțe regretabile și carențe de ordinul chiar al cavalerismului, lăsând să planeze asupra noastră bănuiala că am ignora, Doamne ferește !, contribuțiile unor Suzanne Sontag, Hanna Arendt, Christa Wolf și altele și altele.

Ne rămîne să recuperăm și, mai ales, să veghem, în continuare, sub semnul benefic al libertății cucerite, la înlăturarea stereotipiilor, rutinei, să ne integrăm fluxului tineresc ieșit atît de impetuos și miraculos la suprafață. În formula numerelor tematice, am resimțit de la o vreme oarecare academism, ce va trebui grabnic contracarat. Gîndim eventualitatea unor alternanțe, între numere conectate operativ la pulsul actualităților mondiale în plan spiritual și numere tradițional alcătuite cu largă respirație. Am cheltuit multă energie, ne-am angajat pînă la epuizare ca să dejucăm normele impuse « de sus », să ieșim din capcana canoanelor. Deși numai o dată, totuși, Soljenitin a putut fi citit în paginile noastre. La fel, Milan Kundera. Stratageme întregi s-au cerut ca să promovăm nu numai nume proscrise, ci idei, principii ținute sub strașnic obroc. Deseori, neputînd susține deschis convingerile noastre intelectuale, am recurs la parafraza aluzivă și ne-am mai ajutat de spusele altora înaintea noastră. A găsi și a plasa la loc potrivit elocvente « citate » a presupus mai mult decît abilitate. Probe se găsesc nu mai departe decît în paginile ce urmează. Toată evocarea rezistenței intelectualității noastre la virusul fascist n-a fost concepută fără o intenție precisă de a mobiliza demnitatea spiritului chemat să înfrunte dictatura zilelor noastre. În urmă cu peste două luni, când s-au dat la tipar paginile respective și cînd erau în funcție listele negre cu atîtia

dintre fruntașii scrisului nostru, îl convocam pe Mihai Ralea să lanseze, pentru noi, apelul « Apărători ai intelectului, mobilizați-vă ! » Ne slujeam de cuvintele lui Lovinescu spre a exprima gândurile oricărui om de bună credință, ce refuza să-și îndoieie coloana vertebrală: « ... chiar de s-ar ridica spînzurători în piața teatrului, literatura acestei țări nu se va imbeciliza ». Optimismul lovinescian și-a găsit o confirmare superbă. Aroganței și cinismului satrapic i s-a replicat dîrz, crîncen, cu o nobilă forță caustică: « Moartea citește ziarul ». Era neîndoielnică izbînda acestei forțe liberatoare care vine din adînc de istorie și din ființa morală niciodată pervertită a neamului. A izbucnit, intempestiv, într-un ajun unic de Crăciun — sărbătoare a Nașterii, hărăzite să marcheze pe veci revenirea la viață întru adevăr a întregii spiritualități românești.

Zece ani, doar, ne despart de un alt mileniu. Unii se întreabă, firesc, dacă Secolul 20 își va încheia atunci existența sau dacă se gîndește să-și prelungească activitatea sub o titulatură adecvată. Ar fi prematur să luăm vreo decizie. Este aproape sigur că hotărîrea finală va atîrna tocmai de felul cum vom fi prezenți în conștiința cititorilor pe parcursul acestui ultim deceniu al secolului nostru. Nu ometem glumele unora dintre prieteni, care-și păstrează treaz spiritul critic, încercînd, prin cîte o butadă amicală, să fortifice propria noastră luciditate și capacitate competitivă. Zic ei că, oricum, Secolul 20 are o prelungire asigurată peste pragul mileniului echivalentă cu decalajul calendaristic acumulat în ritmul de apariție al revistei, din pricini pe care le-am expus, sumar, mai sus. Împrejurările vitrege știute, le-am traversat constant încurajați de interesul mulțimii de cititori, veniți către noi — după cît ne-am putut da seama — din straturi foarte diverse ale societății și de toate vîrstele. Tineri, dornici de orizonturi culturale cît mai cuprinzătoare, au trecut nu o dată pragul redacției spre a ne ruga să le procurăm numere epuizate la vînzare, mai înainte de a apuca să le cumpere. Le mulțumim tuturor și îi dorim deopotrivă de fideli și de aci înainte. Ca între noi să se stabilească raporturi eficient-productive, prevedem permanentizarea unei rubrici speciale, în corpul revistei, anume rezervate dialogului cu cititorii. Opiniile pregnant formulate vor fi înserate ca atare. Căutarea calmă, ca și pînă acum, a căilor de acces spre valorile stabile, reprezentative pentru creativitatea universală, studiul și rigoarea deprinse prin frecventarea asiduă a bibliotecii, le aliem suflului matur și înnoitor al revoluției împlinite în stradă, cu entuziasmul dătător de certitudini față de perspectivele promițătoare în care REAPĂREM !

Secolul 20

ORAȘE MARTIR
TIMIȘOARA — BUCUREȘTI

Deși am părăsit România de aproape o jumătate de veac, n-am uitat-o un singur moment. Cum aş fi putut fi indiferent în fața atîtor eşecuri, nefericiri și nebunii care au alimentat în parte concepția mea despre lume? Chiar dacă m-aş fi născut în mijlocul raiului, n-aş fi avut prostul gust de a jubila.

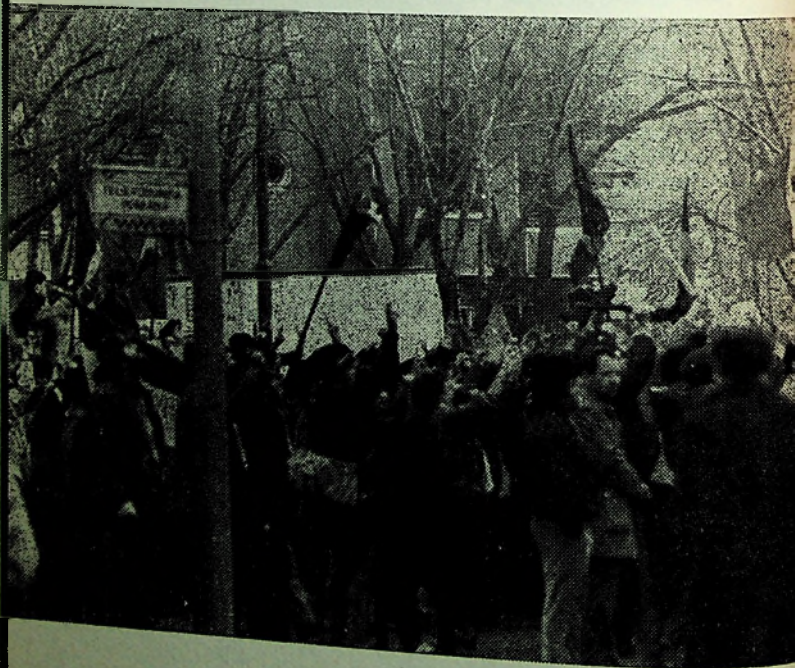
E nu mai puțin adevărat că avalanșa de pacoste ce s-a abătut asupra noastră a agravat viziunea mea despre aventura umană în genere și despre a noastră în special. Destin tulburător, destin tragic, al unui popor frivol! Acest paradox îi conferă un farmec cuceritor, care îi compensează multiplele neajunsuri. A fi Român este un blestem de care azi pot fi mîndru.

E. M. CIORAN

Cuvinte de lemn, cuvinte ieșite din matcă, cuvinte mască, cuvinte bolnave — teribilă inflație verbală —, un singur lucru limpede în mintea mea: numai faptele mai pot mîntui cuvintele.

Deci mă voi întoarce acasă, cît mai grabnic, să lucrez.

LUCIAN PINTILIE

Mă adresez pe această cale ascultătorilor din România, din acest îndepărtat Madrid, capitală a unei Spanii care, sufletește, ne-a fost întotdeauna aproape, un scriitor în exil poate (pentru prima oară în mai bine de 40 de ani) să vorbească celor de acasă. Pentru că acest *acasă* nu și-a schimbat pentru mine niciodată nici numele, nici forma, nici conținutul, nici imensa greutate de dor pe care cuvântul o reprezintă.

Pot spune că în tot acest lung răstimp dedicat în mare parte luptei împotriva monstrului care ne-a împiedicat să fim noi înșine, nu mi-am găsit locul decât în cărțile mele. N-am avut altă țară decât scrisul și din acest scris mi-am ridicat casă și viață ca într-un spațiu al meu din care, de fapt, n-am ieșit nicicând.

Dacă existențial m-am aflat în exil, esențial nu mi-am părăsit țara. Am prelungit-o în scrierile mele și, în acest fel, am făcut-o cunoscută și altora, tuturor acelor cititori, care, aplecându-se peste cărțile mele, au învățat să iubească, cu pasiune aș zice, ceea ce eu însumi iubeam: imaginea unei țări care astăzi se întoarce la libertate, acolo de unde eu însumi nu am plecat niciodată. Este darul cel mai scump pe care Dumnezeu l-a făcut omului și de care s-au străduit să ne separe dușmanii omului, de care, sper, am scăpat pentru totdeauna.

Mă adresez în special celor tineri și mai ales studenților: trăiți și gândiți în așa fel încât nimeni să nu mai poată schingiui, fărâmița sau falsifica Libertatea, cuvânt scris cu literă mare, concept din care noi românii în trei mii de ani de istorie am știut să facem steag și lege.

VINTILĂ HORIA

Eram foarte emoționat: la Madrid fiind, vorbeam la telefon cu *Vintilă Horia*, un om al spiritualității românești, devenit un om al spiritualității universale, un om a cărui viață a fost și este străbătută de Imensul fior al dragostei pentru România. Puținele ore care mai rămăneau din ziua respectivă au făcut imposibilă o întrevvedere, dar au făcut posibilă înregistrarea cuvintelor de suflet ale lui *Vintilă Horia* adresate oamenilor noului Românii. I-am garantat că în România de azi nimeni nu are dreptul să se atingă de vreun cuvânt încredințat undelor radiofonice de domnia sa. Ceea ce s-a și întâmplat.

Prima oară în eter!

A doua oară, în aceste rînduri

ALEXANDRU STARK

MAMUTUL ȘI LITERATURA

Nu de mult în ghețurile siberiene s-au descoperit câțiva mamuți bine congelați, în burta cărora, spre stupoarea cercetătorilor, se găseau flori de mușețel. N-o să discut aici despre fățărnicia naturii, nici despre destinul tragic al acestor blinde ierbivore, ci despre o jignitoare comparație din titlul unui articol apărut în presa occidentală: « În România — ultimul mamut stalinist ». Stalinist — desigur, dar de ce mamut? Fiindcă tare mă tem că în loc de mușețel, la o eventuală mutație a climei sociale, în pîntecul încăpător al stalinistului nostru vom descoperi câteva duzini de cadavre. Din Valea Jiului, din Brașov, Timișoara, Cluj, Iași, Tg. Mureș, București — au fost și încă sînt « păscuți » oameni vii, prea puțin cunoscuți sau de-a dreptul anonimi, ce-au avut curajul să-și strige exasperarea fle și între patru pereți. Veselul, întremătorul, șugubățul folclor al românilor s-a transformat într-o lamentație șoptită, într-un folclor al fricii, al zvonurilor macabre capabile să paralizaze voința și vorbirea. Frica de moarte, FRICA, a devenit produsul național ce se oferă fără de cartelă și din belșug la orice colț de stradă din România.

Cine să intervină? « Dumnezeu are mâini apolitice de muzician » — iertată-mi fie vanitatea autocitării, dar vreau să spun că pînă acum rugăciunea noastră cea de toate zilele n-a prea fost auzită. Preoții, în schimb, au fost obligați să devină un soi de sindicaliști în sutane, fiindcă de sfintele sărbători preacuvioasele curele de transmisie ale partidului cădelnițează în sănătatea *Buldozerului Național* fără teamă de Cel de sus. Moartea « accidentală » a citorva prelați incozi, precum și tratamentul laic aplicat de angajații civili ai mănăstirii Secu unor preoți mai slobozi la gură, au băgat spaima pentru totdeauna sub patrafirele duhovnicești. La noi nu funcționează uzina catolică poloneză, nici biserica militantă, nici icoana făcătoare de minuni de la Czestochowa. Noi avem icoana prezidențială, uzinele militarizate și bisericile cu productivitatea cea mai sporită din lume la înmormîntări, cînd se lasă iarna în casele oamenilor.

Unde să fugi cînd zidul Berlinului a fost importat cărămidă cu cărămidă și mutat la granițele României? Europa a devenit pentru providențialul Conducător o diabolică Atlantidă ce se scufundă în mocirla democrației și numai datorită geniului personal al domniei sale români vor scăpa de acest dezastru.

Cine să te apere? Oarba justiție? Păi acești domni, care au studiat la facultate forța și superioritatea « stîngii românești » asupra « dreptului roman », se abrutizează în neputința și obediența specifică sistemului, încît spre a nu-și pierde posturile ajung ei înșiși să considere dulcea Constituție a RSR drept un simplu material de propagandă, o unealtă a diavolului de care nu te poți prevala în fața instanței. Un fost coleg de liceu, care într-un moment de disperare și revoltă a lipit cîteva fițuici antiprezidențiale în Gara de Nord, a fost condamnat, în 1970, la cinci ani închisoare și, lucru fascinant, însuși avocatul apărării l-a înfierat cel mai tare în timpul procesului ținut, bine înțeles, cu ușile închise.

La cine să apelezi? La populara noastră miliție? Zdravenii și îmbujorații flăcăi ce-au lăsat C.A.P.-urile de izbeliște, în seama bătrînilor și a bietelor femei, au fost plantați în mîndrele lor uniforme din zece în zece metri pe străzile Bucureștiului și privesc acum spre populație ca la o turmă nevolnică de oi. În scurta lor școlarizare au învățat că tot ce mișcă după ora 20, cînd se închid luminile, cinematografele, restaurantele, teatrele — adică ora cînd mor orașele României, toți pietonii sînt prezumtivi infractori sau cel puțin piromani înrăiți gata să dea foc statuii tovarășului Lenin, care a mai ars, de altfel, și anul trecut.

Unde să găsești un sprijin? La angajații presei? La apostolii cultului personalității, care scriu cu lingura cu care mîncă? De douăzeci de ani încoace în ziarele noastre apar aceleași fotografii grosolan retușate, se zdrăgănesc aceleași deșălate fraze, singurul spațiu cu adevărat viu fiind

cel destinat anunțurilor mortuare. De altfel marii ziariști par să fi murit cu toții în cel de-al doilea război mondial.

Dar Glastnost-ul? Răzbate ceva prin transparența sovietică? Nu știu cum se face, dar geamul prin care presa moscovită privește realitatea din România e destul de afumat. Că la eclipsă. Adică nu se vede nimic. Am senzația că domnul Gorbaciov se uită spre România prin ochelarii negri a generalului Jaruzelski.

Dar dizidenții? Parcă din când în când mai scot câte un strigăt. Senti-mentul ciudat care mă lucrează în ultima vreme e că extrem de puținii dizidenți români sînt ținuți de regim în viață, în mod paradoxal, în scopuri propagandistice. E prea tîrziu să-i mai faci să dispară după ce presa occiden-tală și institutele legate de drepturile omului au luat act de existența lor. Credeți însă că poporul român e din fire mai tăcut ca germanii, maghiarii sau polonezii, de n-a scos la iveală pînă acum decît aproximativ un dizident la două milioane de locuitori? Nicidecum. De fapt în România există douăzeci de milioane de protestatari, de dizidenți lipsiți de publicitate, ce-și duc existența cu călușul în gură. N-am auzit să fi avut loc manifestații antifasciste pe străzile Berlinului în anii '40. Se șoptea cu siguranță prin multe case, dar în stradă era ordine și disciplină, teroarea neagră acționa mecanic, populația se hrănea cu optimismul de partid și de stat, așa zișii trădători erau împușcați înainte de a fi judecați. La noi acum nu pot exista procese politice din simplul motiv că în Constituție scrie clar că orice cetățean are dreptul la libera opinie, ba mai mult, în Statutul Partidului se specifică faptul că orice membru de partid îl poate critica pe însuși Secretarul general. Tehnica organelor de represiune de a acționa clandestin, ca și cum ar fi în opoziție. «Fiii lui Avram Iancu», cei care au trimis scrisori de amenințare cu moartea scriitorilor germani emigrați din România în R.F.G., au trimis asemenea «bezele» multor intelectuali maghiari și români din țară. I-am fi reclamat noi pe gîngașii epistolari la Comitetul Central, dar teamă ne-a fost să nu dăm acolo chiar peste tatăl lor. Muncitorilor «periculoși», în schimb, nu li se trimite nici un fel de scrisori. Sînt ei înșiși livrați la propriile domiciliu, închiși între patru scînduri și numai familiile îngrozite înțeleg bine mesajul mortuar, fiindcă oficial se specifică a fi vorba de un accident de muncă, sau de stradă, de sinucidere, de apoplexie etc. Înhamat la carul protestatarilor trebuie să fi atent să nu circuli neînsoțit prin oraș, să nu-ți lași copiii să se joace pe afară, să nu aștepți prea mult la o anume instituție pe un fotoliu cu «tapițerie» radioactivă, să-ți dezinfecți bine acasă clanța ușii, să nu fie otrăvită. Situația de la noi nu se poate compara cu nimic în lume. Cînd am auzit că Vaclav Havel se uita în închisoarea din Praga la televizor și avea în celulă mașina de scris computerizată la care lucra, mi s-a părut un banc reușit. Ca scriitor în

România n-ai voie să deții în propriul domiciliu mașină de scris fără aprobare de la poliție, iar în ceea ce privește închisoarea, un fost dizident român, poet de meserie, într-o discuție « amicală » cu procurorul, a avut de ales între numai trei luni de închisoare, petrecute în compania unor înrâți deținuți de drept comun, pofticioși de băieți tineri — sau emigrarea. Scriitorul a mulțumit procurorului pentru sinceritate și a ales exilul.

În acest context atât de încurajator, unde sînt scriitorii români « ajutoarele de nădejde ale Partidului » — cum au fost răsfațați pînă nu de mult?

Prin anii '50, cei care au făcut pactul cu diavolul au intrat în categoria privilegiatilor. De exemplu, din drepturile de autor pe o singură poezie publicată pe prima pagină în ziarul partidului îți puteai cumpăra un palton din stofă englezească și puteai mînca timp de o lună la cel mai grozav restaurant din București. Ce vremuri de glorie ! Îl cîntai pe *tătucu*, dar *tătucu* plătea, nu se juca. Le plătea, de altfel, cu vîrf și îndesat și celor ce refuzau să-și vîndă talentul. Mulți au fost trimiși la reciclare, smulgîndu-li-se pana din mînă și înmînîndu-li-se din panoplia partidului secera și ciocanul, spre a tăia stuf în Delta Dunării, spre a-și bate singuri cuiele de coșciug la *Canalul Dunăre-Marea Neagră*. Între timp balul continua. *Pelișorul*, fosta reședință a regelui Carol, primi titlul de *Casă de creație* pentru cei ieșiți de pe banda rulantă a noii fabrici de scriitori. Istoria își dădea ppalele peste cap : poeții proletcultiști se lăfăiau în fostul pat al reginei Maria, compunînd agramate și pline de avînt poezii « revoluționare ». Cu un « hei-rup », cu o « foaie verde », cu o « slavă lui Stalin » s-au adjudecat vile luxoase și s-au încropit multe averi. Astfel au intrat în arenă primii milionari de partid din rîndul scriitorilor și de atunci și pînă astăzi acest tip de activiști ai condeiului, cocoșați de prea multe privilegii, au fost aleși să conducă breasla și să fie purtătorii ei de cuvînt.

Vîntul de libertate al anilor '60 a ridicat de la pămînt mulți artiști ce păreau îngropați sub gunoiul țanțoș al mediocrităților. Partidul — care nu greșește niciodată — și-a azvîrlit multîmii înfuriate foștii stegari, și-a plimbat cenzura pe la pedichiură să i se mai aranjeze puțin lungile ghiare, a catadicsit să accepte că realismul socialist suferă grav de diabet și-n consecință nu-i nevoie să se presare chiar atât de mult zahăr peste realitate. Minunea însă nu avea să dureze prea mult.

Prin anii '70, cînd scriitorii nu s-au arătat entuziasmați de noua revoluție culturală importată din China, au început deposedările și represaliile : *Pelișorul* a redevenit reședința de vară a noilor principii; prețul unei poezii și-a regăsit valoarea simbolică, adică echivalentul unei fripturi la restaurant, dar cu plînea adusă de acasă; fotografiile autorilor au fost extirpate de pe copertele propriilor volume să nu se ajungă, Doamne ferește, la cultul personalității. Totodată s-a lansat și diversiunea că Uniunea Scriitorilor trebuie

desființată, fiindcă e o organizație de tip vechi, după model sovietic. Pasămite obositele noastre mijloace de transport în comun erau după model japonez, cartelele noastre de ulei și de zahăr după model american, agera noastră presă după model francezesc, numai biata noastră Uniune a scriitorilor — după model sovietic. Oricum, fiecare an a adus cu sine un nou dar : așezarea unor epoletii proaspeți pe umerii cenzurii, invazia lăcustelor amatoare în cadrul Cîntării României, o bine dirijată confuzie a valorilor, marginalizarea celor nedispuși la compromisuri și scoaterea cît mai în față a țambalagiilor oficiali.

Ultimul zvîcnet de demnitate al breslei s-a consumat în 1981 cînd, la Conferința națională a scriitorilor, multe voci nu s-au mai armonizat cîtuși de puțin cu melodia cerută de la centru. Însă ineficienta rezistență pasivă a unor autori importanți, faptul că nu am mers atunci cu revendicările pînă la capăt și am acceptat impunerea de sus a unei conduceri obediente, golul lăsat de emigrarea în masă a artiștilor deziluzionați, toate acestea au subminat Uniunea Scriitorilor, metamorfozată mai nou într-o cooperativă de produs alienare. Spectrul mizeriei planează azi asupra majorității scriitorilor români și asta în vreme ce lună de lună se înalță muntele de omagii către iubiții Demolatori. E o ironie a sorții pe care probabil o merităm, fie chiar și numai pentru voalatul colaboraționism de a accepta să publici un articol neutru alături de baligile patriotarde și liricoide ale celor ce stau în patru labe în fața tiranului.

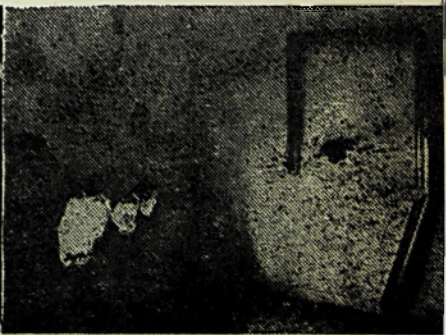
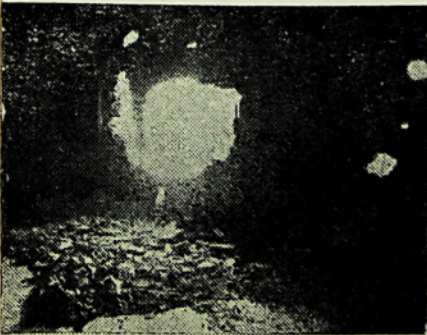
O grevă generală a scriitorilor adevărați ar fi soluția cea mai la îndemînă pentru salvarea obrazului culturii române. Deși, dacă ne vom aduna toate cuvintele la un loc, poate că actualii mamuți vor părăsi cărțile de istorie și vor intra în cele de botanică, la pascut mușețel.

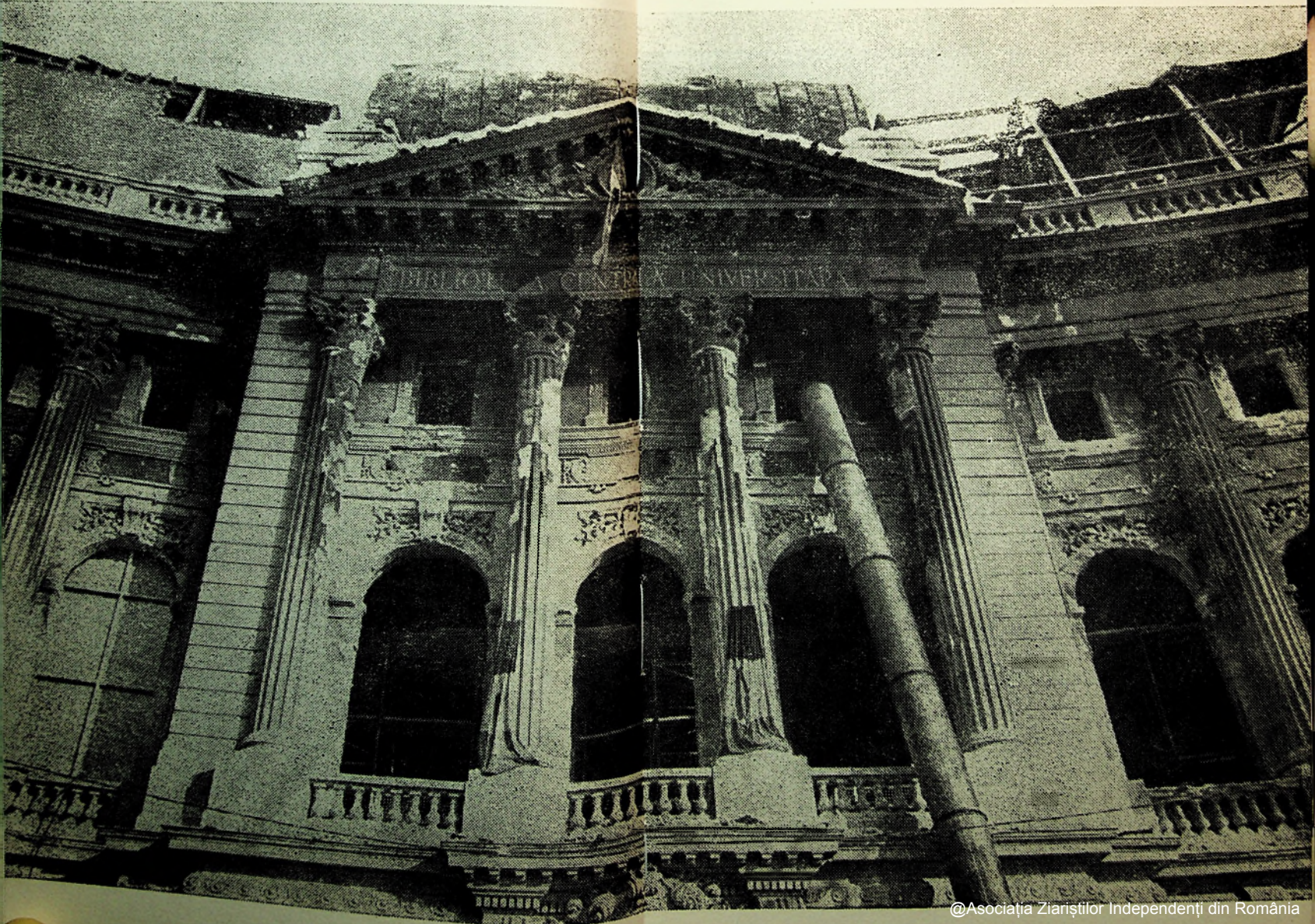
11. XI. 1989

REVOLUȚIA MOBILIZEAZĂ

TEROAREA MUTILEAZĂ

◀ Un edificiu de cultură pingărit: Biblioteca Centrală Universitară

◀◀ Muzeul de artă din București:
 etajul III, sala III — artă italiană (locul unde era expus Procaccini)
 etajul II, sala I — artă flamandă (rama tabloului *Cristos purtând crucea*,
 atribuit lui Jan van Hemessen)

Creații din patrimoniul Muzeului de artă din București,
victime ale dezlănțuirii teroriste

◀ Grigorescu, *Țărâncușă* (adusă din clădirea fostului Consiliu de stat)
Stradă la Vitre

Inimi împușcate: Andreescu, *Autoportret*
Luchian, *Safta flordreasa*

L'incroyable survie d'une revue de qualité

Alors que les joyaux architecturaux de Bucarest sont rasés, que les Roumains manquent de nourriture, qu'une proue alerte accuse le Commandeur et que de nombreux intellectuels s'expatrient, une publication littéraire et artistique d'une certaine orientation se crée encore miraculeusement et tient une place dans la vie culturelle d'un pays aujourd'hui marginalisé.

Au début des années 60, le Roumanien venait au point de vue de la recherche scientifique après plus d'une décennie de relative isolation. Les universités roumaines leur offrirent et commenceront à développer des projets ensemble. Certains d'entre eux travailleront sous l'égide de l'Union des universités de Roumanie, une union de recherche et de synthèse culturelle, chaque université en Europe de l'Est, au programme quelques pays asiatiques... *Art et littérature université interdisciplinaire et dialogue des cultures*... Ce programme, malgré la restriction imposée par le régime, a pu être respecté pendant plus de trente ans, sans pour autant devenir l'objet de soupçons.

[illegible]

Le Petit Poucet
contre l'opéra

[illegible]

La « Libération » roumaine
congrats pour le succès de
votre 20. Ce succès de Pâlin, la
politique Comintern impose une
réaction révolutionnaire en Roumanie
et la lutte de la gauche pour la
libération de la Roumanie.

...en outre, toujours dirigé par Don Hoshin, commencent à se constituer des comités de Pakt Pasagi dans les provinces de plus en plus nombreuses. Au moment de la visite au Pakt de M. Cameron

En 1970, *XIXe siècle* consacre un numéro à Péguy, Sarraute et au thème d'Antoine Artaud. Les romans, se penchant sur le versant poétique de la langue, ont été publiés à l'automne. Les six numéros de 1973 *XIXe siècle* devient le cible des critiques par le biais de deux hebdomadaires, *Suissesse* et *L'Espresso*. La situation s'aggrave en 1978 : le pouvoir décide de modifier l'orientation de la revue et de remplacer ses rédacteurs en chef. *XIXe siècle* sera entouré de cette nouvelle manière passe par une mobilisation d'intellectuels du monde entier. Elle consacre en 1980 un numéro à l'Europe et à une culture commune par les guerres et Auschwitz, les courants, des écrits de Roland Barthes, Michelangelo Antonioni, Derrida, Michel Leiris, Michel Butor.

**Ne pas céder
au chantre**

Depuis 1983, la rédaction refuse d'acquiescer à n'importe quel abus théorique ou bureaucratique. En 1986, 255 lettres furent adressées à la rédaction en chef au sujet de problèmes qui ne venaient pas ébranler le consensus, mais qui soulevaient des questions. La revue rapporta ces préoccupations à l'Assemblée générale, et la dernière d'entre elles vint de sortir avec un numéro retard. Il est maintenant consacré à la ville de Saint-Petersbourg-Petrograd-Leningrad, avec des textes de Rilke, Joseph de Maistre et de M. de Stiehl. La lutte du Poul Potemkine continue latente-
ment.

EDGAR RICHBLANN

(1) Décreté par le Conseil exécutif mondial tenu pour l'édition et la recherche sur l'art, le Conseil International de cinéma et de la télévision, et par l'UNESCO.

După aproape trei ani de la apariția sa în «Le Monde», textul alăturat constituie o filă de istorie. Nu vrem să spunem că elogiiile conținute și-ar fi pierdut actualitatea. Înșuși faptul că ele pot fi reproduse abia acum probează, odată mai mult, grelele condiții restrictive cărora «Secolul 20» a fost nevoit să le facă față. Expresia «incredibilă supraviețuire» — se raportează, vail, nu doar la situația de conjunctură legată de o perioadă sau alta din zbuciumata existență a revistei. A fost nevoie de permanentă fermitate în a dejuca și depăși opreliștile cenzurii, de supt angajare în promovarea adevăratelor valori pentru a oferi cititorilor noștri — și mai cu seamă celor tineri, în plin proces de formare spirituală — reperele unei deschideri eficiente spre lumen contemporan. Din rîndurile lor se afirmă, azi, apărătorii libertăților de gândire și acțiune democratică.

Le Monde

7, rue des Italiens, 75427 Paris Cedex 09

INCREDIBILA SUPRAVIEȚUIRE A UNEI REVISTE DE CALITATE

În vreme ce tezaurele arhitecturale din București sînt șterse de pe fața pămîntului, românii sînt lipsiți de hrană, o presă slugarnică îl ridică în slăvi pe Conducător și numeroși intelectuali iau calea exilului, o publicație literară și artistică de o calitate excepțională supraviețuiește încă în mod miraculos și continuă să ocupe un loc în viața culturală a unei țări azi marginalizate.

La începutul anilor '60, România leșea, în virful degetelor, dintr-un coșmar stalinian. După mai bine de un deceniu de realism socialist, intelectuali își recăpătau suflul și începeau să elaboreze proiecte îndrăznețe.

Cîțiva dintre ei au lansat, sub egida Uniunii Scriitorilor din România, o revistă de cercetare și sinteză culturală, unică în felul ei în Europa de Est, cu un program întrucîtva abstract: « *Artă și literatură universală, interdisciplinaritate și dialog al culturilor* ». Acest program, în ciuda dictaturii impuse de regim, a putut fi respectat vreme de treizeci de ani, fără a deveni însă, prin aceasta, un alibi al regimului.

Scopul publicației *Secolul 20*, care tocmai a fost recent încununată, cu ocazia numărului ei 300, prin *Marele Premiul 1987 al celei mai bune reviste de artă și literatură*¹ era acela de a-l reintroduce pe cititorii români în circuitul cultural european, din care fuseseră evacuați de cenzorii staliști. Redactorul șef, Dan Hăulică, notoriu critic literar, își propunea să furnizeze tinerilor scriitori, artiști și muzicieni, privați de contacte și informație referitoare la creația din Occident, puncte de reper indispensabile muncii lor. Datorită acestor reviste, ei au putut citi analize ale operei lui Joyce, Kafka, Mann și Proust. Au avut acces la lucrări ale structuraliștilor, de la Jakobson la Foucault și Lévi-Strauss.

Degețel contra Căpcăunului

Cu douăzeci de ani înaintea actualului dezgheț sovietic, românii au avut astfel posibilitatea să-l citească pe Nabokov, Pasternak, Babel și Mandelstam, în vreme ce aceștia erau interziși în URSS. *Secolul 20* se interesa, de asemenea, de artiștii români exilați, puțin sau rău cunoscuți de către tinerii lor compatrioți: Cloran, Ionesco, Brassai și Brăncuși.

« Liberalizarea » românească se va opri brusc la începutul anilor '70. Întors de la Pekin, președintele Ceaușescu impune o mini-revoluție culturală și organizează

¹ Decernat de Consiliul Audiovizual Mondial pentru Editarea și Cercetarea Artei, de Consiliul Internațional pentru Cinema și Televiziune și de Unesco.

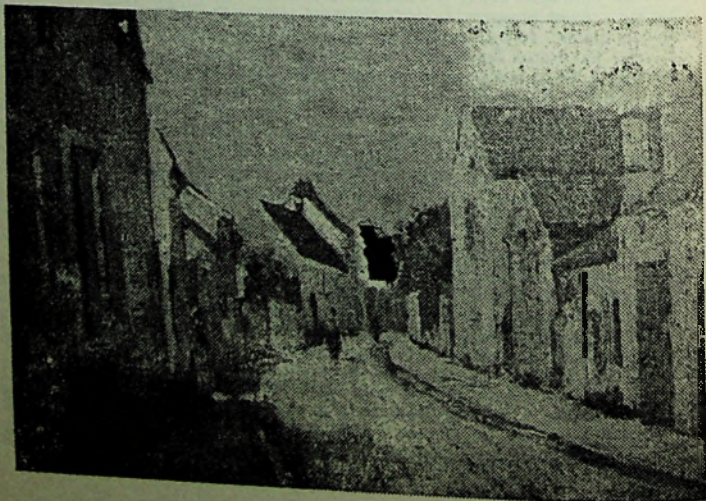
cultul propriei persoane, asemeni lui Stalin. Intelectualii sînt invitați să stea la locul lor.

Și totuși, revista, condusă în continuare de Dan Hăulică, își va continua imperturbabil lupta ei de « Petit Poucet » împotriva unui căpcăun din ce în ce mai bănuitor. În momentul vizitei lui Ceaușescu în Franța, în 1970, *Secolul 20* consacră un număr lui Péguy, Sartre și teatrului lui Antonin Artaud. Amenințările ce planează asupra revistei se vor precipita în jurul anului 1975. *Secolul 20* devine ținta atacului autorităților prin osîrdia concertată a două hebdomadare, *Săptămîna* și *Luceafărul*. Situația se agravează în 1978: puterea hotărăște să modifice orientarea revistei și să-l înlocuiască pe redactorul ei șef. *Secolul 20* va fi salvată din această nouă primejdie printr-o mobilizare a intelectualilor din întreaga lume. Ea va consacra în 1980 un număr Europei și unei civilizații mînjite de războaie și de Auschwitz. La loc de onoare, scrierile ale lui Roland Barthes, Michelangelo Antonioni, Derrida, Michel Leiris, Michel Butor.

A nu ceda șantajului

Începînd din 1983, redacția refuză să acorde cel mai mic loc tîmîietorilor. « Conducătorului ». În 1986, *Secolul 20* va fi interzis. Redactorul șef și colegii săi, care nu vor să cedeze șantajului, sînt supuși la tot solul de tracasări. Revista re apare totuși în toamna lui 1987: ultimul ei număr, care a văzut lumina tiparului cu o enormă întîrziere, este în întregime consacrat orașului Petersburg-Petrograd-Leningrad, oferind texte de Rilke, Joseph de Maistre și Madame de Stéel. Lupta lui Degețel împotriva Căpcăunului continuă fără oprire.

EDGAR REICHMANN

Unul din ~~l~~anonimii luptători ai Timișoarei

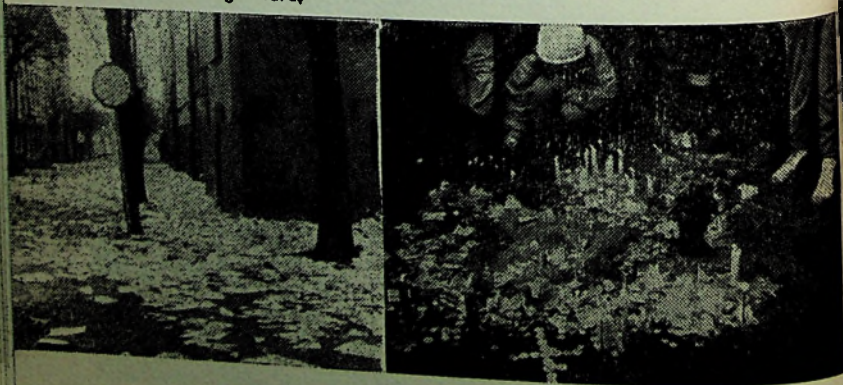
◀ Andreescu, *Peisaj din Franța*, (Muzeul de artă din București)

SCRISOARE CĂTRE «SECOLUL 20»

Dragi și stimați Dan Hăulică, Ștefan Augustin Dolnaș, Geo Șerban ! Subsemnatul, scriitor maghiar din România, vă stimez, vă îmbrățișez, vă sărut pentru opera ce o fundamentați cu colegii dumneavoastră, Secolul 20. E o operă de istorie culturală europeană în spațiul românesc, care mă îmbogățește interior de decenii cu valori fără preț și a conectat, în permanență, ființa mea națională maghiară la realitatea cea mai nobilă a spiritualității europene, m-a apropiat de realități valoroase mondiale, prin grai cu adevărat românesc. O realitate umanistă, rațională, estetică, în care existența mea națională, maghiară, a putut să se împlinească și să întâlnească sensurile decisive — umaniste, raționale, estetice — ale umanității, nepătate de teroare, de sânge, de flăcările mistuitoare, de funest fascism medieval sub care am trăit până acuma, propovăduitor al urei de rasă, al naționalismului și șovinismului barbar. Toate acestea le-am respins și le resping de când mă știu, la unguri ca și la români, pretutindeni, în orice limbă s-ar manifesta și la orice popor.

În acest moment al eliberării revoluționar democratice, nu pot să nu-mi exprim mulțumirea pentru sprijinul etic și estetic primit din partea Secolului 20. Prin ceea ce ne oferă în paginile sale revista, ne simțim legați, aici în bazinul dunărean, români, maghiari, germani și slavi, nutrinđ speranța de a

Secvențe de la Tîrgu Mureș

contribui să se înfăptuiască, temeinic, primitoare, casa comună europeană. Am trecut de 80 de ani, stau ținut la pat, bolnav, și poate nu mai am mult de trăit. Dar doresc pînă la ultima clipă a vieții mele, ca scriitor maghiar, înfăptuirea egalității în drepturi a națiunii române cu celelalte naționalități din țară, ca urmare înălțătoare a revoluției democratice pe care o trăim împreună, la acest sfîrșit de an 1989, cînd ne reîntoarcem la modelul european, mereu prezent în profilul revistei Dv., Secolul 20.

Știu că vă așteaptă o muncă extrem de grea, dar și însuflețitoare. Vă urez, deci, succes deplin. Și vă mulțumesc încă o dată pentru generoasa luptă spirituală pe care ați dus-o împotriva înrăitului fascism feudal din patria noastră comună, contra terorismului social, politic și cultural care ne-a subjugat atîta amar de vreme. Noi, împreună, am rămas, suntem și vom fi ai Europei ! Vă îmbrățișez, vă iubesc, vă sărut și vă voi rămîne frate cît mai trăiesc, cu fiecare cuvînt, cu fiecare pagină pe care o mai pot așterne pe hîrtie.

Al Dv. fidel pînă în ultima mea clipă,
MÉLIUSZ JÓZSEF

București, la 25 Decembrie 1989 — prima zi
a sărbătorii noastre a tuturor, Crăciunul,
sărbătoarea iubirii.

ȘTEFAN AUG. DOINAȘ

PATRU VERBE

Există cuvinte care se grupează după reguli cludate, care aparțin unor «familii» ce nu țin de ordinul lingvistic, și care, prin simplă învecinare sonoră, se dovedesc a fi jaloane ale unui anume perimetru spiritual. Atent, nu numai o singură dată, la asemenea aglutinări verbale, și ascultător la glasul cuvintelor care «se cheamă» unele pe altele de la mari distanțe (ascultare derivând probabil din înclinarea mea spre poezia rimată), — am fost, iată, surprins că întreg imperiul culturii literare, precum și pulsul fremăcător al vieții ei, metabolismul nevăzut al valorilor ce o constituie, au putut fi circumscrise la noi, decenii la rind, de patru verbe care rimează: *a asuma*, *a consuma*, *a îndruma* și *a sugruma*. De ce și cum se adună aceste patru vocabule sub semnul aceleiași egide spirituale pentru a circumscrie cultura ca un adevărat lagăr ideologic?

Voi încerca să surprind, sumar, glasul particular și rolul aparte, și totuși corelat, al fiecărui.

A asuma cultura constituie apanajul creatorului: al omului care creează și iubește valorile culturale, autohtone și universale, ca elemente ale propriului său destin. Pentru un asemenea om, a crea înseamnă nu numai a fi, ci în același timp a-și justifica ființarea. În forme ce îmbracă uneori cele mai banale și firești norme de existență — marile creatori au fost adesea ființe extrem de simple și modeste — și care alteori se exhibă în poze cu totul originale, trădând sensibilități leșite din comun sau chiar orgolii intratabile — nu puțini dintre artiștii îndoeșbi moderni își poartă «originalitatea» cu aroganță și emfază —; așadar, real *amor fati*: cel ce își asumă vocația și, implicit, acceptă sclavia creației, simte că, într-un anume fel, nu-și mai aparține în mod exclusiv, ci răspunde unor somații superioare, lăsându-se chiar confiscat de o etică singulară.

Dar creația de cultură nu mai ține numai de un moment charismatic, de exultanță bruscă și trecătoare a unui spirit elitar; cultura implică totodată răspunsul adecvat dat creatorului de o întreagă societate, care își simte satisfăcută o mare nevoie spirituală. Omul creează valori, pentru că omenirea este flămândă și setoasă *a consuma*. Dacă actul de creație este, adesea, o suită de momente dureroase, de sfârșiri lăuntrice, de izbînzii și eșecuri inevitabile, în stare să mistule pe cel ce creează, — actul de a consuma valorile culturii e întotdeauna, chiar dacă în proporții variabile, un act al desfătării. Firește, nu exclusiv al ei: marele public modern a depășit de mult timp faza unui leftin hedonism estetic, chiar dacă, de destinate unui consum leftin și imediat. Marele public care consumă operele grandioase ale artistilor creatori nici nu există, de altfel, ca atare, ca simplu consumator de valori, înaintea ca aceste valori, ele însele, să existe. E îndeosebi cazul valorilor poetice noi care, în momentul cînd erup, neagă și totuși confirmă continuitatea unei tradiții poetice, prin faptul că își creează un nou public, exact pe măsura lor. A consuma literatura de valoare a lumii implică asceza desfătătoare

a auto-plăsmuirii: formarea de sine, ca om întru spirit, este un spor de personalitate datorat acestor valori, o aură de noblete care se adaugă simplei ființări biologice.

Dacă aceste două verbe — a asuma și a consuma cultura — flințează oarecum de la sine, ca o fiziologie superioară, axiologică, a umanității, — am putea să ne întrebăm: ce rost mai poate să joace în cultură verbul *a îndruma*? Cultura, creația și consumul de valori pot oare să fie îndrumate, în sensul detestabil al vocabulei « a dirija », vocabulă pe care o cunoaștem, vai!, atât de bine?

Păreră mea este că organismul viu al culturii se auto-reglează în fiecare moment al istoriei sale fără nici o intervenție din afară. O artă, o literatură etc. nu sunt niciodată complet străine de timpul lor; dar nici nu sunt simple produse ale lui. Cultura se auto-îndrumă prin felul în care răspunde diverselor tendințe care se înfruntă în realitatea social-istorică a unei epoci. În asemenea perioade se manifestă « curente » artistice, « orientări » literare, « școli » poetice, « direcții » critice etc. — tot atâtea linii directe prin care « corpul » culturii își impune, pe rând sau simultan, vitalitatea unuia sau altuia din « organele » sale. Uneori, asemenea auto-îndrumări frizează o ideologie sau alta. Cultura adevărată, adică aceea constituită din valori durabile, își îngăduie, în grade diverse, tezismul: ea poate să favorizeze, pe plan național, sau chiar continental, o anumită « orientare literară » sau o anumită « școală » poetică. Dar o face întotdeauna cu un neîntârziat corectiv, necesar propriului ei echilibru interior. Auto-îndrumarea unei culturi naționale a unui popor înseamnă de fapt dialogul ei cu sine însăși, leșirea dintr-un monologism cultural care ar putea să genereze dogme osificate, pretinse norme sau « rețete » de creație.

Cuvântul *a sugruma* își profilează linia ucigașă de valori o dată cu imixtiunea unei ideologii exterioare, — care ideologie nu e, din pornire, exterioară viziilor artistice? — în perimetrul fără « gardieni » al culturii autentice, și este opera tocmai acestor opresivi « jandarmi literari ». Ultimele patru decenii ale culturii românești reprezintă cronică tragic-rușinoasă a înstăpînirii unei « îndrumări » dogmatice asupra dezvoltării libere a creației de valori. Primul ei atac a vizat abolirea unei adevărate etici a scrisului, în favoarea unei producții de anti-cultură de tip propagandistic: ani de zile, la noi, scriitorul a devenit o simplă « mașină de scris » care răspundea unor « comenzi » pseudojustificate exclusiv prin alibiul contestabil al socialului. Personalitatea devenise, prin definiție, un agent subversiv al ordinii de stat, ordine care luase locul viziilor firești a cetății, așa cum ideologicul era aerul artificial de creație pe care-l respiram printr-o complicată țevărie de administrație culturală. Valorile nu mai aveau un scop formativ, ca « substanțe » nutritive ale educării individului și organismului social; ele ajunseseră simple obiecte de manipulat la ocazii festive. Exploatarea artistului de către administrația de stat se făcea în numele unei pseudo-religii care-și modifica dogmele în funcție de climatul politic mondial sau — și mai rușinos — în funcție de așarizile « gusturi » ale unor conducători al căror singur contact cu cultura consta în faptul că semna cu numele lor sute de pagini din care nu scriseseră un singur rând. Tabuizând anumite cuvinte, un regim anti-cultural practica ipocrizia de a se rușina de termenul de « cenzură », instituție care-i era nu numai strict necesară, ci și absolut consubstanțială; de aceea a desființat-o, în aparență, pentru a o înlocui cu un cvadruplu « filtru » cenzorial. Rezultatele unei asemenea « politici culturale » se cunosc prea bine: verbul *a sugruma* sub pretextul de a îndruma a devenit prima poruncă a funcționarismului cultural românesc.

Era o crimă împotriva culturii, mascată într-o sinucidere a instituțiilor de cultură: acestora li se interzisese chiar și exercitarea celor mai elementare drepturi.

Tentativa, deși bine dirlijată, n-a reușit. Mai întâi, grație curajului autorilor care n-au înțeles, cel autentic, să se supună vreunei sub-estetici normative. În patruzeci de ani, în care la noi, în România, s-au perindat « realismul socialist », « revoluția culturală », « festivismul pseudo-patriotic » și « encomiasticul cultului personalității », orice operă literară de reală valoare — și ele nu sunt puține — a apărut nu ca rezultat, ci ca negație a actului politic oficial de sugrumare prin îndrumarea culturii. Asemenea opere au apărut, apoi, grație faptului, istoricește verificabil, că orice creator este prin definiție mai subtil, mai inteligent, mai eficace decât cenzorul său: așa cum tot ce este într-adevăr nou nu poate fi « fabricat » după rețete vechi, ceea ce este viu și în plin proces de formare nu poate fi ucis prin metode vechi.

Secolul 20 s-a străduit și, de cele mai multe ori, a izbutit să eludeze trecerea fatală a unei culturi dirijate de la a *asuma și consuma* valorile, la procesele avortive ale *îndrumării-sugrumării* culturii. De altfel, domeniul nostru, aria vastă a culturii universale, constituie, în sine, un imperiu axiologic imposibil de manipulat de zeloșii paznici ai oricărui gulag ideologic. Revista a fost și a rămas același organ de compenetrație osmotică între ceea ce ne oferă cultura omenirii și ceea ce însăși axiologia românească — obligatoriu clandestină, în felul ei — producea prin cele mai reușite inteligențe creatoare ale unui popor atât de dotat. Biblioteca de literatură universală; arenă de dezbateri la nivelul ideilor de circulație europeană; buletin de informare culturală depășind mereu acest europocentrism însuși; filtru al marilor personalități în ceea ce acestea posedă mai viabil; — revista Socolul 20 a jucat un rol formativ mai ales pentru tinerele generații, acelea care au pornit, au plătit cu sînge și au obținut triumful Revoluției din decembrie anul trecut.

În marea demonstrație de forță și libertate interioară pe care a dovedit-o tineretul nostru; în avîntul cu adevărat înnoitor, acela care se auto-îndrumă în funcție de respirația axiologică a lumii întregi, acela care refuză orice mîină care-l strînge de gît, acela care, în schimb, își asumă cultura ca stadiu uman superior, ca invitație la personalitate, ca gust selectiv în favoarea unor valori autentice, — cred că revista Socolul 20 a îndeplinit, și ea, un rol deloc neglijabil.

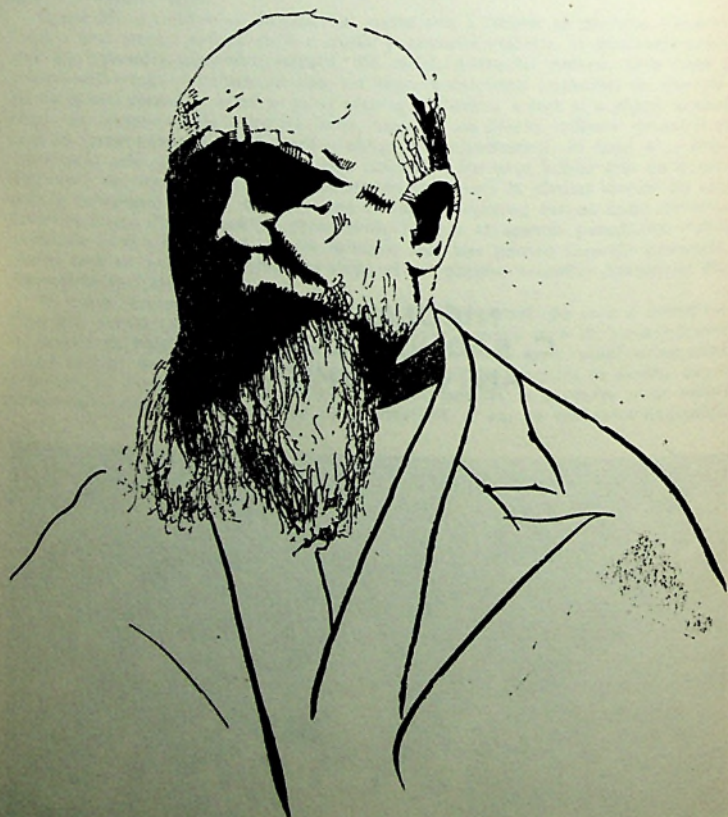

TEMEIURI ALE SPERANȚEI ȘI CURAJULUI

**NICOLAE IORGA
C. RĂDULESCU-MOTRU
ANTON DUMITRIU**

Restituți

IORGA INEDIT

MAGDALENA IORGA VALOTA, Portret

VALOAREA PENTRU CIVILIZAȚIE A STATELOR MICI

Ultima conferință din acest ciclu, — după care, în legătură și cu Universitatea, va fi un altul care ar putea să aibă interes pentru D-stră și care se va chema: Marele Război în lumina unui sfert de veac¹, adică lucrurile Marelui Război cari se pot vedea cu toate luminile cari se proiectează din evenimentele cari s-au succedat după aceea pînă în momentul de față care aduce un proiector foarte puternic asupra lucrurilor din trecut —, aceasta din urmă conferință privitoare la origina și rostul statelor mici prezintă probleme foarte interesante și foarte grele, a căror examinare să mi-o îngăduiți, pentru ca să ajung și înaintea D-stră la rezultatele cari mi s-au fixat în cursul unor cercetări îndelungate și firește și cu prilejul pregătirii acestor conferințe.

Dumneavoastră ați văzut că state mici existau în Europa din sec. XV pînă în sec. XVIII, prin urmare patru sute de ani Europa a avut pe lângă unele state mari, altele de dominație mult mai restrînsă și cu mijloace de apărare cari puteau fi foarte slabe, state cari s-au menținut. V-am arătat în conferința precedentă² că în tot acest timp au fost încălcări din partea celor mai puternici împotriva celor mai slabi, au fost războaie de acestea de cucerire, dar că războaiele acestea au trebuit să pornească totdeauna de la un titlu de drept, titlu de drept corespunzînd cu o realitate istorică, sau un titlu de drept mai mult sau mai puțin meșteșugit, pentru că oamenii se pricepeau să interpreteze în sensul

politic actual ceea ce fusese un document istoric capabil însă de mai multe interpretări.

Dar n-aș vrea să trec la concepția statului mic de caracter național fără a mai lămuri ceva cu privire la statele acestea mici într-o epocă în care nu se poate vorbi de națiune. Încă odată aș vrea să subliniez lucrul acesta, să nu introducem națiunea unde n-are ce căuta, să nu vorbim de dînsa atunci cînd ea nu există; trebuie să avem o concepție mai complexă și mai înaltă despre națiune. Să nu ne închipuim că toate popoarele au început cu conștiința națională, și că în presupusa primă pereche s-ar fi abătut mai multe conștiințe naționale. Nu, națiunea este un lucru care a apărut tîrziu supt influența multor factori, a cerut o dezvoltare de civilizație foarte înaltă³. Instinctul național și națiunea nu sunt același lucru, la instinctul național se poate face apel în diferite împrejurări, dar numai conștiința națională se manifestă. Noutatea națiunii se poate arăta și prin aceea că nici pînă astăzi nu este definită cum trebuie, în fiecare din definiții este ceva exact, dar s-ar putea întîmpla ca nici una din aceste definiții, foarte bună din punct de vedere teoretic, să nu se potrivească cu interpretarea și aplicarea din momentul de față. Noi mergem către un naționalism, care nu este încă sfîrșit, din care cauză, pînă ce se va produce această definire, naționalismul poate să dea tot felul de fenomene bolnăvicioase în politica externă și internă, tocmai pentru că nu este copt îndeajuns.

Dar pentru a termina cu acea istorie modernă, pe care din punct de vedere al statelor mici am înfățișat-o în conferința trecută, aș vrea să mai adaog ceva, aducînd înaintea un exemplu care mi se pare cu desăvîrșire luminos pentru înțelegerea rostului statelor mici înainte de această conștiință națională care se formează încetul cu încetul abia în secolul al XIX-lea. Frederic al II-lea a fost foarte bun gospodar al statelor sale, profitînd el în rîndul întîi, supușii erau acolo pentru ca să muncească în vederea ordinelor date de stat⁴. Așa era și statul austriac pe vremea aceea, statul frances mult mai puțin, dar în rîndul întîi era această Prusie care se formase în secolul al XVIII-lea și Austria care ajunsese a fi în aceleași proporții, nu cu atîta egoism, cu un caracter de practicitate așa crud cum a fost pentru Prusia. Prusia este un stat format pentru această misiune, pe care Austria se transformă încetul cu încetul, și ea vine din forma ideală a Sfîntului Imperiu Roman de națiune germanică din evul mediu și ceva din acest idealism rămîne într-însa. Am vorbit de Frederic al II-lea care nu este criticabil din punct de vedere al administrației, este administratorul perfect din secolul al XVIII-lea, acela care prezintă cel mai bun bilanț la sfîrșitul fiecărui an; nu se putea scoate din forțele omenești mai mult decît a scos el, nu atît pentru o Curte strălucitoare.

sau pentru o lăcomie de bani personală, ci fiindcă lui i se părea că așa trebuie să fie Majestatea. Majestatea aceasta este Majestatea unică, cu atât mai bine pentru toată lumea cu cât Majestatea aceasta pompează mai multă muncă omenească.

Frederic al II-lea a făcut războaie pentru glorie; chiar dacă ar fi să se dărîme propriul său stat, el simte sufletește nevoia de a se hrăni de o glorie pe care o voia și în domeniul literar, de unde activitatea lui așa bogată în domeniul poeziei, al poeziei în limba aceea francesă care este singura limbă pe care o cunoștea într-adevăr și o cunoștea destul de bine, deși nu primea îndreptările lui Voltaire, pe care le dorea, dar totuși se supăra la sfîrșit, de unde a rezultat conflictul între acela care scria prost și între acela care îndrepta bine. Gloria era scopul lui, o dorea supt raportul literar și o voia și pe cîmpul de luptă. Pentru dînsul aceasta era scena cea mare a reprezentațiilor sale publice. A cucerit Silezia, ar fi cucerit și altceva, dar observați că bilanțul cuceririlor lui nu este peste măsură de bogat, este întinderea sileziană care i se părea necesară, dar încolo ar fi putut să umble după anexări⁵. Germania era în mare parte anexabilă de o armată cum era armata lui Frederic al II-lea, în care intrau elemente de pretutindeni și ofițerii erau în cea mai mare parte străini, era un instrument internațional de luptă. În Germania aceasta împărțită în atîtea bucăți de suveranitate teritorială, pînă la Napoleon I nu s-au suprimat statele peste măsură de mici, unele dintr-însele așa mici încît într-o scurtă plimbare treceai nu știu cîte hotare, trebuia să-ți amintească cineva că te găsești pe teritoriul altuia, pe aceștia îi puteai anexa, cine s-ar fi putut împotrivi? Cu toate acestea n-a făcut-o. A avut lupte în Saxonia, nu s-a gîndit să anexeze întreaga Saxonie, Bavaria era oarecum la dispoziția lui, dar el în regiunea Rinului avea doar cîteva teritorii risipite, pentru că statul prusian este alcătuit din bucăți cusute de curînd și cusute foarte prost, și fiecare dintr-însele îndreptîndu-se în altă direcție. Nu era o țară ci o colecție de mai multe țări, moștenite și cîpătate la mai multe epoci și care erau supuse și la regimuri deosebite: într-un fel se administra un teritoriu și alta era administrația din teritoriul vecin, și cu toate acestea omul cu armată așa importantă pe care îl servesc generali de înțîia mîină, și care el însuși de la o bucată de vreme a avut, dacă nu geniul militar care nu i se poate atribui pentru că multe din succesele lui sunt datorite acelor care l-au ajutat, dar avea o obișnuință cu războiul, care obișnuință aceasta are importanță, cu toate acestea omul care avea la dispoziție atîtea mijloace, n-a avut niciodată ideea de a întemeia un stat german unitar. Au avut-o istoricii de mai tîrziu, unii au fost pentru Maria Tereza, alții păstrează toată admirația pentru Frederic cel Mare, pentru Regele fără pereche, de care un istoric din Elveția

spunea că era icoana frumuseții ⁶, dar, unii fiind pentru dînsul, alții pentru Casa de Austria, cu toate acestea nici unul nu s-a gîndit să-și pună întrebarea aceasta: poporul german s-a adunat, dar aceasta nu înseamnă că merge către unitate? O admirabilă unealtă de unitate era Frederic al II-lea. Maria Tereza, care era regina Ungariei, a Boemiei, care tindea către stăpînirea țărilor noastre, a unor părți din Peninsula Balcanică, se putea mulțumi cu aceasta, dar de ce Frederic al II-lea n-a încercat aceste războaie care puteau să fie fericite? Pentru că nu avea titlu de drept cu privire la alte teritorii.

Exemplul lui Frederic al II-lea întregeste punctul meu de vedere din conferința precedentă. Sunt state mici și state mari, statul mic poate trăi pe lîngă statul mare, atîta vreme cît statul mare n-are titlu de drept, n-are o hîrtie pe care să se poată sprijini pentru a lua în posesie statul cel mic. În afară de aceasta trebuie să adaog un lucru, dacă s-ar fi întîmplat ca Frederic al II-lea să anexeze și altceva decît această Silezie care odinioară fusese o colecție de principate a căror stăpînire nu însemna mare lucru, dacă ar fi anexat bucăți importante din teritoriul german — el n-a participat la înțîia împărțire a Poloniei, împărțirea Poloniei în folosul Prusiei s-a petrecut pe urmă ⁷ — dar dacă ar fi ocupat astfel de teritorii, el nu le-ar fi germanizat. Nu i-ar fi trecut nimănui prin minte că trebuie introdus sistemul prusian, dovadă că silezienii au fost mulțumiți cu dînsul, pentru că a chemat statele sileziene, s-a sfătuit cu silezienii și se sprijinea în ce privește guvernarea Sileziei pe oamenii de acolo, pe tradiția de acolo, pe rostul istoric de acolo.

Ce a făcut să se schimbe caracterul acestor state mici odată cu începutul secolului al XIX-lea? Secolul al XVIII-lea trăiește în anumite condiții în care deosebirile dintre oameni nu sunt considerate ca avînd caracter național. Pentru sec. al XVIII-lea există oameni civilizați și oameni mai puțin civilizați și există datoria celui civilizat de a civiliza de voie, de nevoie, pe ceilalți, o civilizare al cărei sens este foarte variabil, uneori poate fi fatală pentru un popor. În anumite insule australiene, rasa indigenă de acolo dispare pentru un amănunt vestimentar, oamenii aceștia nu se îmbrăcau, dar au venit predicatorii creștini cu noțiunea aceasta de pudoare și atunci le-au recomandat atît de mult să se îmbrace, încît s-au îmbrăcat și îndată ce s-au îmbrăcat au început să decadă, așa încît rasa este pe cale să piară, pentru că s-a convins că trebuie să-și acopere goliciunea. ⁸

A vorbi de națiune pe vremea lui Frederic al II-lea, a lui Ludovic al XV-lea sau pe vremea Ecaterinei a II-a este a comite o foarte mare greșeală. Polonii nu se simțeau deloc scăzuți atunci cînd influența Ecaterinei a II-a le-a dat ca rege pe Stanislas Poniatowski care era produs al culturii franceze de pe vremea aceea ⁹. Tînăr, elegant, frumos, el era în momentul

acela un frances de origină polonă și de supușenie sentimentală rusească și după aceea a venit și a fost rege al polonilor. Și sfîșierea Poloniei de odinioară a fost lucru dureros, dar nu așa dureros ca atunci cînd există o conștiință națională. Conștiința națională nu există nici pe vremea lui Napoleon I; Napoleon I nu avea nici un suflet pentru ceea ce deosebește pe oameni din punct de vedere național. O bucată de vreme fusese corsican foarte convins, pentru că în Corsica putea să-și facă o carieră, pe urmă a venit în Franța, în Franța a fost întîi un foarte bun militar fără mari perspective de viitor și după aceasta, cînd s-a amestecat în Revoluție, a fost revoluționar ca toți ceilalți. Și cultura pe care o avea el era sprijinită pe concepția secolului XVIII cu privire la antichitate, în antichitate au existat Republici și Monarhii, prin urmare are cineva să aleagă, îi place într-un moment o Republică, sau crede că este mai bine să facă un Imperiu, dar aceasta n-are nimic a face cu rosturile naționale.

Cînd a început Revoluția francesă, francesii n-au făcut Revoluția pentru dîșii, ci pentru umanitate și atîtea popoare aflînd că francesii au făcut o revoluție și pentru dîșii au fost foarte bucuroase pînă ce au început anumite rechiziții și pregătiri pentru război și atunci instinctul național s-a împotrivit, dar la început oriunde au mers francezii au fost aplaudați. Ei nu aduceau cu dîșii civilizația francesă ca să distrugă civilizația germană. Unde s-o distrugă, sus? Acolo nu se amestecau. Jos? Acolo erau tot dîșii. Cine vorbește de opera poporului frances pentru francesi nu știe ce vorbește. Revoluția francesă este, ca și revoluția americană, rezultatul filosofiei secolului al XVIII-lea care este pentru umanitate. De aceea Napoleon I face și desface țări, culege tot felul de nume arhaice pentru a numi țările acestea, Regatul Etruriei, fusese odinioară Galia transpadană și cispadană și o regiune transalpină și un stat ligur, cu Genova, și Republica parthenopeană care însemna Neapole. Se vede în războaiele lui Napoleon I foarte deseori, dacă nu o pornire națională din partea lui, care el, în sistemul lui, socotea că Parisul este o capitală și Roma era altă capitală a Imperiului său, era Imperiul lui Carol cel Mare pe care se credea chemat să-l reconstituie. Pentru trecutul frances, pentru limba francesă, pentru literatura francesă, el n-a avut nici un fel de sentiment, acestea erau lucruri străine de dînsul, geniul lui superior nu avea sprijinul trebuitor în pregătirea lui pentru ca să aibă sentimentul acesta. Acum în urmă am văzut undeva cererea pe care a făcut-o el, înainte de marele lui noroc care a venit pe urmă, cererea făcută de el ca să i se permită să meargă la Constantinopol pentru ca acolo să se pună ca ofițer de artilerie în serviciul sultanului, Napoleon care era pe vremea aceea generalul Bonaparte, împreună cu un coleg al său¹⁰. Cînd a mers în Egipt s-a așezat ca în oricare altă țară, în Siria se simte precum cuceritorii de odinioară.

El știa numai limba lui de acasă — mama lui a rămas italiană, corsicană, pînă la sfîrșit — nu știa altă limbă, latina de școală militară vă puteți închipui ce valoare putea avea atunci, era un frances de carieră și de obișnuință. Națiunea pe vremea aceea însemna nu Regele, nu nobilii, ci lumea cealaltă, burghezia, starea a treia, aceea însemna pe vremea aceea națiunea.

Aici întîla oară, în această conferință, relievez un lucru în ce privește împotrivirea față de Napoleon. Se spune: s-a ridicat Germania împotriva lui și atunci răsar poeți, cum a fost Körner, răsar oameni de stat, ministrul von Stein, care a organizat pe urmă Prusia — Prusia și nu Germania, și Bismarck a fost prusianul pe care vremea lui l-a silit în anume momente să se gîndească la unitatea națională germană, de care el își rîsesese atîta vreme, considerînd-o ca un vis nebun al unor oameni necopți sau al unor ideologi cari nu știau pe ce lume se găsesc. Se zice: iată rezistența germană condusă de regele Prusiei, toți studenții aceștia cari părăsesc Universitatea și cari îmbracă uniforma pentru a lupta împotriva lui Napoleon. Și tot așa și în Rusia, poporul rusesc care s-a ridicat la 1812 împotriva lui Napoleon. Nu este nimic mai fals decît aceasta. Cei cari s-au ridicat în Germania împotriva lui Napoleon, Regele Bavariei, Regele Saxoniei, erau regi creați de Napoleon și cari i-au rămas credincioși pînă în momentul cînd au văzut că el se dărîmă și fără aceasta și atunci au trecut de partea învingătoare. Dar să se fi întîlnit germanul de la Rin cu germanul de la Oder, pentru ca în numele ideii germane să gonească armatele franceze, aceasta este o înșelare de sine și o înșelare pentru alții, nu este nimic adevărat în aceasta. Napoleon a fost foarte multă vreme admirat de poporul german pentru că era om de geniu, omului de geniu i se îngăduia orice. Avem descrierea contemporană cum alergau să-l vadă pe Napoleon și îi se umplea sufletul de admirație pentru omul așa de modest ca înfățișare, care era în stare să săvîrșească tot ce voia. Nu este numai Heine care din cauza provenienței sale evreiești trebuia să judece internațional, el care era menit să isprăvească în solda guvernului liberal din Franța, nu era numai el care să vorbească de nemișcării lui ochi de Cezar și să-l introducă apoi pe Napoleon și pe grenadierii lui în lirica germană, el era marele fenomen internațional, înaintea căruia trebuia să cadă oricine la pămînt, îl considerau ca idol, cum îl considerau ca idol și pe Frederic al II-lea, în serviciul căruia vroiau să între.

Acei cari s-au ridicat contra lui Napoleon, zdrobind în el idolul, aceștia erau adepții filosofiei germane de atunci, filosofia lui Fichte, a lui Hegel, totul plecînd de la Kant, de la sentimentul libertății umane. Lupta nu era contra unui frances foarte dubios și contra unei armate franceze, în care ca la 1812 intrau și străini, ci lupta era contra tiranului. În ce privește Rusia, țărani ruși căutau să prade și de la unii și de la alții, un

punct de vedere asemănător cu punctul de vedere al românilor din Banat pe vremea luptelor dintre austriaci și turci. În ce privește pe Împărat, Țarul Alexandru, pentru Țarul Alexandru era o afacere de rivalitate personală, erau doi împărați ai lumii cari se înfruntau, unul Împăratul Apusului, celălalt Împăratul tradiției moscovite. În ce privește nobilimea rusească care aproape toată, dacă știa carte, era francizată, se poate vorbi de opoziție națională față de Napoleon?

Napoleon a desființat o mulțime de state în Germania și desființate au rămas pentru totdeauna, dar nicăieri n-a încercat el să desființeze, francizînd, state care să fi rămas în starea pe care ar fi creat-o el în anume moment. El a murit cu regretul că sistemul lui universal n-a rămas, suspinele lui de la Sfînta Elena merg către acest sistem.

Dar după ce a căzut el au fost tratatele și congresele de la Viena. În tratatele acestea de la Viena nici vorbă n-a fost de ideia națională, nu s-a prezentat nici o singură revendicație națională. La Napoleon și, după el, la cei cari reprezentau puterea după dînsul, au venit și oameni de la noi, o delegație de boieri care a mers la Napoleon atunci cînd el stăpînea Europa¹¹. Și Tudor Vladimirescu, care era trimis de un boier Glogoveanu la Viena unde era un proces de moștenire, murise o boieroaică și trebuia de scos din mîna magistraturii vieneze moștenirea, a cetit gazetele și s-a interesat de debaterile Congresului de la Viena. Și între scrisorile lui este una în care spune că și țările noastre vor ajunge în altă stare prin această transformare generală¹².

Noi, naționaliștii, căutăm să vedem în aceasta un sentiment național bine dezvoltat, putînd să servească drept bază unei politici. Este așa și nu este așa. Față de boierii noștri din sec. al XVIII-lea suntem de multe ori foarte cruzi: atîția moldoveni cari s-au dus și s-au închinat Ecaterinei a II-a și au cerut să facă parte din Împărăția aceasta autocrată, în Muntenia au fost cari preferau să stea supt stăpînirea austriacă, și atunci naționalismul nostru zice: o făceau pentru moment, dar la capăt era ideia națională deplină. Însă dacă se gîndește cineva mai de aproape nu descoperă programul acesta ca fiind program trecător, acesta era program definitiv. Dar pe de altă parte, acei cari ne-ar fi anexat pe vremea aceia nu înțelegeau să introducă administrația lor, legile lor și să trimită funcționarii lor, și în școlile pe care le-ar întemeia să fie oameni cari să predea limba rusească pentru a servi interesele rusești, sau limba nemțească pentru a servi interesele austriace. Nu, în Ardeal, losif al II-lea a introdus școlile de stat cu limbă germană; pentru ce, din naționalism german? Nu, ci pentru că lui îi trebuiau oameni cît mai guvernabili, dacă știau toți nemțește este mult mai ușor, nu erau un instrument de naționalizare, ci de guvernare pentru dînsul, pentru puterea imperiului.

Cînd rușii au luat Basarabia nu s-a petrecut ce s-a petrecut pe urmă, ceea ce este poate în anumite intenții în momentul de față, cînd lucrurile se înțeleg altfel decît odinioară, Basarabia nici n-a devenit o *gubernie*, ci o *oblastie*, ceea ce înseamnă un organism străin care este alipit la împărăție. În administrația și în judecata basarabeană s-a întrebuițat limba românească o mulțime de vreme, guvernarea s-a făcut cu boieri de la noi. Cîte un guvernator nu era moldovean, dar cînd avea cineva supt mîină un moldovean, sau pe cineva care se însurase cu o moldoveancă, era preferat; a fost un Sturza guvernator al Basarabiei, pe urmă Harting care a fost ales pentru că nevasta lui era romîncă¹³. De la o bucată de vreme însă s-a ajuns la concepția aceasta că trebuie să fie neapărat un guvernator rus și aceasta însemna, cel puțin pentru cincizeci la sută, un german din Țările Baltice, pentru că Rusia Țarilor a fost servită mai înainte de toate de acești oameni. Organele superioare ale țarismului au fost de limbă germană în secolul al XVIII-lea și de limbă francesă în secolul al XIX-lea, naționalismul rus este un fenomen de pe vremea lui Alexandru al III-lea, de la 1880, cînd a biruit spiritul de la Moscova.¹⁴ Cînd a cîștigat biruința panslavismul lui Aksakov anarhiștii s-au ridicat, pentru că erau în fundul sufletului lor ruși cari doreau ca statul rusesc să aibă un caracter național. În Biserică, în Basarabia, nu mai vorbesc de limba pe care o întrebuițează oamenii, limba românească a rămas stăpîină.

Primejdia cea mare care este astăzi pentru statele mici din partea statelor mari cu caracter național, acesta este lucru tîrziu. Naționalismul s-a format întîi cu totul în afară de influența de stat, s-a format prin literatură, s-a format prin cultivarea istoriei, s-a format prin călătorii. Pe vremea lui Heine mergeau studenții cu un bețigaș în mîină, cerînd hrană prin deosebitele locuri pe unde poposeau. Prin literatură, prin literatura populară, prin istorie, prin călătorii, prin toate mijloacele acestea s-a ajuns la o concepție națională mult mai înaltă decît înainte, dar concepția aceasta națională există numai în anumite locuri cu un oarecare grad de dezvoltare. În regiunile acestea ale sud-estului Europei, în care se pare că este așa de puternică, atîtea crime s-au săvîrșit în Macedonia și aiurea pentru ideea națională, aici este vorba mai mult de un instinct național, în cea mai mare parte creștin și local.

Sîrbii, cînd s-au ridicat la 1804 cu Caragheorghe, sîrbii n-au cerut să se întemeieze o Iugoslavie. Dacă ar fi mers cineva la Caragheorghe, subofițer de origină sîrbească și poate depărtată origină românească, dacă s-ar fi dus cineva la Miloș Obrenovici, care era așa de puțin individualizat încît numele lui de familie era al soțului mamei lui, nu al tatălui lui, și i-ar fi spus să întemeieze Iugoslavia, el ar fi întrebant ce este această Iugoslavie. Erau foarte bucuroși ca sultanul să acorde anumite privilegii, căci sultanul era împăratul

fiesc al lor. Ațiția bulgari au trăit, înainte ca ideile acestea să se răspîndească în poporul bulgar, au trăit foarte multă vreme numai în ideea aceasta: ce bine ar fi dacă sultanul ar face anumite concesii și vedeau pe împăratul păgîn de la Constantinopol prefăcîndu-se în folosul lor într-un fel de suveran național bulgar.

Dar conștiința națională a grecilor? Ea era în legătură cu Imperiul bizantin și elenismul de odinioară, mîndria că au fost odinioară grecii creatorii unei mari civilizații și că ar putea în anumite împrejurări să continue Imperiul bizantin care era imperiu mondial. Alexandru Ipsilanti s-a ridicat pentru crearea Imperiului creștin sprijinit pe Rusia și cu oarecari drepturi ale țarului asupra acestui imperiu creștin așezat din nou în Constantinopol, nu pentru o Grece națională.

Statele acestea mici erau sau vechile state de odinioară cari putuseră trăi, sau state noi cari s-au întemeiat pe bază creștină, pe bază locală, pe baza unui om de energie care și-a pus tot sufletul lui pentru ca statul acesta să se ridice. De la o bucată de vreme însă statele acestea au căpătat conștiința națională. Nu se poate zice că statele mici din epoca nouă, din epoca aceasta contemporană, s-au ridicat pentru ideea națională, ci se poate zice că ideea națională s-a ridicat prin statele acestea cari au devenit naționale. Odată ce a fost o Grece care n-a putut merge la Constantinopol, o dată ce a fost o Serbie care căpăta neconținut provincii sîrbești, odată ce noi ne-am găsit supt influența ideilor lui Napoleon al III-lea, căruia i se datorește așa mult în dezvoltarea ideologiei naționale, aplicată la stat, odată ce noi ne-am putut găsi în împrejurări de criză europeană ca acelea pe care le-a determinat războiul Crimeii, atunci ideea națională s-a desăvîrșit la noi și statul a putut căpăta acest caracter.

Dar odată ce există această tîrzie ideie națională, odată ce s-a dezvoltat limba, odată ce s-a creat o literatură, odată ce tezaurul foarte multă vreme ignorat și disprețuit al maselor populare a ajuns să fie un obiect de mîndrie pentru clasele de sus, poezia populară la noi, poezia populară la sîrbi, poezia populară uneori falsificată la bulgari, cîntecele clefîlor la greci, odată ce printr-un concurs de împrejurări și mari eforturi ale spiritului uman s-a ajuns la ideea națională ca bază a statului național, odată ce s-a creat această religie a națiunilor, o religie care își are superstițiile sale, zeii și idolii săi și de multe ori zeli sînt dați afară pentru idoli, odată ce s-a ajuns acolo, statul național reprezintă un lucru eminamente respectabil. Respectabil pentru două însușiri, respectabil pentru valoarea de civilizație ce reprezintă, pentru posibilitățile de civilizație ce deschide, pentru nota nouă ce aduce la civilizația umană și respectabil pentru altceva, că pînă la cel din urmă om ei se simt legați de ideea națională stăpînind statul. Cînd statul mic reprezintă o valoare pentru civilizație, o solida-

ritate de nebănuît între toți cei cari-l alcătuiesc, evident că el este o necesitate a vremii și cei cari încearcă a-l distruge săvîrșesc o crimă față de această necesitate a vremii.

Odinioară o națiune chiar dezvoltată admitea să se găsească în condiții de autonomie în legătură cu un Imperiu. Acum, fiindcă așa vrea conștiința umană, acum albanesii vor statul albanes. Italia, ajungînd să înlăture pe stăpînitorii de aceeași rasă — nu judec întrucît este îndreptățit acest gest, dar evident că atunci cînd ai un prieten care merge foarte repede acolo unde n-are drept, este cuminte să i-o apuci înainte, prin urmare dintr-un punct de vedere aceasta este o explicație — Italia, dar, a făcut din Victor Emanuel un Împărat și un Rege, continuator al lui Scanderbeg ¹⁵. La lituanieni, la letoni și la estoni, cît sunt ei de puțini, se vede cît de mult apare, în împrejurări așa de grele, dreptul lor de a trăi în rosturile lor deosebite și cît trebuie cei puternici să țină seama de ceea ce s-a întemeiat acolo și care este indiscutabil. Nu mai vorbesc de exemplul antic al rezistenței Finlandei în momentul de față, care este onoarea epocii noastre.

Statele acestea mari însă, cari odinioară erau internaționale, și Ecaterina a II-a era internațională, desigur că vorbea rusește, dar știți, cu cîtă gramatică se poate căpăta la anumită vîrstă și în anumit mediu, dar era Suverană, de origină germană, de limbă franceză, de idei internaționale filosofice, Iosif al II-lea era filosoful încoronat, vorbind și franțuzește și nemțește, după clasa căreia îi aparține un om, deci, după exemplul naștilor adevărate, statele cele mari au creat națiuni false, au întins peste elementele de acolo un vernis național, de unde Rusia țaristă, naționalistă, Rusia sovietică naționalistă. În Germania de odinioară ajunsese a fi un sentiment național, fără ca sentimentul acesta național să fie un sentiment agresiv și fără să se creadă că peste marginile membrilor națiunii germane se poate face, prin formă de protectorat, din cehi, moravi, șvabi, ruteni și dacă se poate și din poloni, se poate face din toți aceștia un fel de aluat uman care poate fi prelucrat întîi economic și după aceea, cînd economic s-a luat toată vlaga din oameni, poate fi transformat și supt raportul moral într-o nouă formă care să semene cu interesele cuceritorului și întru nimic cu tradiția locală și națională.

Iată ce înseamnă statul mic în timpurile noastre ! Statul mic are cu dînsul trecutul, ceea ce a dat civilizației solidaritatea lui națională. El

poate să dispară când vin apele mari, dar apele mari se retrag și atunci ceea ce trebuie să fie răsare din nou în lumina soarelui, mai curat prin acțiunea vijelioasă a torentului și mai sigur prin aceea că a văzut că torențele se duc.

¹ Ciclul cu acest titlu cuprinde peste 20 de conferințe, ținute la Liga Culturală în decembrie 1939 — mai 1940.

² Conferința a avut loc la 27 octombrie la Teatrul Ligii (actualul Teatrul Municipal « Lucia Sturdza-Bulandra », sala din Bd. Schitu Măgureanu) și un rezumat al ei a apărut în « Neamul Românesc », XXIV, 240, 31 octombrie 1939.

³ Ideea a fost susținută de N. Iorga în comunicarea sa la Congresul internațional de științe istorice de la Varșovia, al VII-lea, din 1933: *Origine et développement de l'idée nationale, surtout dans le monde oriental*, « Revue historique du Sud-Est européen », XI, 1934, p. 1—23.

⁴ Cf. ibid., XVI, 1939, p. 201—258, *Frédéric II, roi de Prusse, et l'influence française*. Conferințele publicate aici au fost ținute de N. Iorga la Sorbona la 31 mai și 1 iunie 1939, cu ocazia ultimei sale călătorii la Paris. În capitolele IV și V din *Dezvoltarea imperialismului contemporan*, I, București, 1940 (curs la Universitate început în noiembrie 1939) se găsește aceeași interpretare a lui Frederic al II-lea.

⁵ Războaiele pentru Silezia, în 1740—1742 și 1744—1745, s-au sfârșit prin anexarea acestor provincii de către Prusia, confirmată în 1763.

⁶ E vorba de Johannes von Müller (1752—1809), care a rostit elogii lui Frederic, în limba franceză, în fața Academiei de Științe din Berlin, text tradus apoi în germană de către Goethe.

⁷ Cele trei împărțiri ale regatului Poloniei au avut loc în 1773, 1793 și 1795. Prusia a participat la toate trei, însă intervențiile Rusiei și Austriei din 1768—1772 s-au desfășurat fără sprijinul ei.

⁸ Anecdota seamănă a « conte philosophique » și nu pare să se bazeze pe o informație antropologică exactă. Poate fi un ecou al observațiilor de psihologie primitivă ale lui Bronislaw Malinowski cu privire la populațiile din Pacificul de Vest — funcția rituală a nudității!

⁹ Stanislaw-August (1732—1798) a domnit între 1764 și 1795.

¹⁰ În vara 1795. Vezi Roger Peyre, *Napoléon et son temps*, I, Paris, 1896, p. 41—42.

¹¹ Cf. Emil Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei « republici aristo-democraticești »* în *Moldova*, la 1802, ed. a II-a, București, 1947.

¹² E vorba de faimoasa scrisoare de la 28 iulie 1814 către N. Glogoveanu, publicată pentru prima oară chiar de N. Iorga, *Scrisori inedite ale lui Tudor Vladimirescu*, « Analele Academiei Române », memoriile: secțiunii istorice, seria a II-a, tomul XXXVII, 1914, p. 130—132, unde se află pasajul: « Să așteaptă la Octombrie din toată părțile miniștri pentru congres, și vine și Împăratul Rusiei. Să sune că atunci va fi ceva și pentru locurile acelea; ci mult a fost, puțin a rămas ».

¹³ După Scarlat Sturdza, guvernator în 1812—1813, a fost numit generalul I. M. Harting (1768—1831), a cărui soție, Elena Sturdza, nepoata precedentului, era sora domnitorului Mihail Gr. Sturdza (și mamă, din prima ei căsătorie, a lui Grigore Al. Ghica, domnul Moldovei în 1849—1853 și 1854—1856).

¹⁴ Ivan S. Aksakov (1823—1886), reprezentant de frunte al curentului slavofil și al unor idei liberale, de care s-a desprins ideologia panslavistă, formă de extremism naționalist dezvoltată după 1870.

¹⁵ Față de agresunea fascistă, în urma căreia Victor-Emanuel al III-lea a fost proclamat rege al Albaniei, N. Iorga exprimă aici o opinie rezervată, din cauza caracterului public al împrejurării în care vorba, mărginindu-se a face aluzie la anexionile lui Hitler, « prietenul care merge foarte repede acolo unde n-are drept ». Anexarea Cehoslovaciei, la 15 martie 1939, n-a făcut decât să precipite executarea unor planuri pe care fasciștii italieni le pregăteau din primăvara 1938 (Denis Mack Smith, *Mussolini's Roman Empire*, New York, 1979, p. 149—158). N. Iorga fusese din 1913 favorabil influențelor economice și culturale a Italiei în Balcani, dar, în același an, se declarase partizanul unui stat independent albanez (*Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais*, Bucarest, 1919). Mai târziu, avusese legături personale cu Ahmed Zogu. De aceea, o însemnare inedită manifestă violent indignarea pe care i-a inspirat-o invazia: « În ziua de 7 april, atacul infam al lui Mussolini asupra Albaniei, una din cele mai monstruoase fapte ale istoriei ». După mărturia unui membru al familiei sale, N. Iorga considera această dată drept adevăratul început al războiului mondial.

Stabilirea textului și note de ANDREI PIPPIDI

O lecție de istorie europeană pentru români

Abia se împliniseră două luni de la izbucnirea războiului, al cărui sfârșit n-avea să-l mai vadă, cînd N. Iorga ținea, la 3 noiembrie 1939, o conferință la Teatrul Ligii Culturale. Institutul de Istorie Universală, pe care-l întemeiase la sfîrșitul anului 1936, nu avea încă un sediu, localul din Șoseaua Jilau fiind încă în construcție. Textul este inedit, ca și întregul ciclu cărui-l aparține: opt prelegeri, de « lămuriri istorice », care au avut loc între octombrie 1939 și martie 1940.

Scopul lor a fost explicat de Iorga însuși, cu alt prilej, în forma impusă de o cenzură de care situația sa de înalt demnitar nu-l apăra cîtuși de puțin: « Eu nu sunt aici nici ca să exprim judecăți, nici ca să fac profeții, nici ca să determin un curent și nici ca să împliedic o opinie. Ce cred eu, aceasta mă privește pe mine și, cînd vine vremea, o spun, o spun în felul cum se poate spune, date fiind împrejurările care sunt și pe care nu le putem schimba »¹. Bineînțeles, această declarație de neutralitate va fi dezmințită chiar de conținutul conferințelor, care exprimă judecăți și cutează a face profeții. Dar ele păstrează acel caracter de obiectivitate științifică în examinarea unor probleme actuale pe care N. Iorga l-a socotit întotdeauna o datorie a istoricului. Acesta, observa el, tot la începutul seriei de prelegeri, « trebuie să răspîndească anumite adevăruri, să îndrepte anumite greșeli și să înlăture mai ales acea confuzie despre care s-a zis, și cu dreptate, că este cu mult mai rea decît greșala ».

Dorința de a analiza unele realități complexe pe care le reamintea zilnic harta însoțind buletinele militare din ziare l-a condus pe rînd la cercetarea unor puncte nevralgice ale istoriei europene: Gdansk și Silezia, Marea Baltică, Marea Neagră și Strîmtorile, Peninsula Scandinavă. Alte trei lecții, dintre care se publică aici ultima, au urmărit tema condițiilor de coexistență internațională din antichitate pînă în veacul al XI-lea, în secolele XI-XVIII și, în sfîrșit, în epoca dezvoltării statelor naționale. Titlul comun sub care N. Iorga tratează subiectul este *Originea statelor mici*.

Reflexul permanent al istoricului este de a căuta în trecut obîrșia unor probleme politice de cea mai fierbînte actualitate: « Puternicii, gata să calce în picioare orice drept și nesimțitori față de orice suferință, ar face bine să cerceteze ce a blăte omeniri »².

Astfel, după încheierea tratatului de la 23 august 1939, previziunea istorică a lui N. Iorga, izvorînd dintr-o experiență fără seamăn, îi sugerează comparația cea mai aptă a deslușii viitorului: Tilsit, înțîlnirea prietenească dintre Napoleon și țarul Alexandru, apoi « o armată întreagă încremenită în vîfor »³. Cu aceeași intenție de a găsi temeluri raționale pentru speranță și curaj, N. Iorga alege în 1938 tema

Stări sufletești și războaie pentru cursul său adresat ofițerilor la Școala Superioară de Război.

Dar în acest nesfârșit trecut a cărui viziune dramatică-l obsedează se cuprinde și trecutul său personal, cu amintirile războiului precedent de la care trecuse doar un sfert de veac. Wilhelm al II-lea trăia încă și N. Iorga le arată celor Impresionați de cuceririle fulgerătoare ale lui Hitler fantoma « moșneagului » de la Doorn⁴. De asemenea, când capitularea lui Leopold al III-lea a pus capăt rezistenței militare belgiene, el a revenit îndurerat la exemplele oferite, în 1914-1918, de cardinalul Mercier⁵ și de cavalerescul rege Albert « care s-a înfipt pe cea din urmă margine a teritoriului național în ceasuri când totul părea pierdut și a rămas acolo, luptând și sfidând moartea »⁶.

Chiar subiectul conferinței pe care o ține acum, în 1939, nu era nou, căci el însuși își mai fixase o dată punctul de vedere asupra lui, la 20 februarie 1915. Comunicarea de atunci se intitula *Dreptul la viață al statelor mici* și începea cu constatarea: « Războaiele aduc un folos pentru cugetarea politică, ele dau o expresie limpede, categorică, absolută, unor formule cari pînă atunci se strecurau timide în lucrări de specialitate, în considerații personale, în publicații legate de o anumită direcție numai »⁷. Ideea principală a acelui text era deosebiră dintr-o două concepții ale naționalismului, una legitimă, născută firesc din localismul dornic de Independență al statelor mici și cealaltă, artificială și excesivă, a imperiilor moderne. Ajungea la concluzia că « o falsă concepție națională se întoarce împotriva celor adevărate » și că ea este « dușmana statelor mici, evocînd Ideale din evul mediu, când imperialismul se boltea deasupra formațiunilor politice multe și mărunte ».

Aceeași idee se poate descoperi și la un mare istoric ceh, contemporan cu N. Iorga, Josef Pekař (1870-1937), care și el, în 1929, distinge două tipuri de naționalism, dintre care unul este o manifestare a calităților superioare ale fiecărei națiuni și conduce la desăvîrșirea acestui Ideal uman, pe cînd opusul său produce ură și barbarie⁸. Un veșnic « Janus bifrons » strălucind la răspîntia veacului nostru. Alăturarea de istoricul de la Praga este, de altminteri, mai puțin surprinzătoare decît comparația cu un articol din 1935 al lui Julien Benda. Eseiul francez, pornind de la recunoașterea faptului că naționalismul doctrinar este o invenție a secolului al XIX-lea, nu respinge în bloc o Ideologie ale cărei manifestări agresive și amenințătoare le cunoștea, ci face diferența « între acele popoare al, căror naționalism se ridică, în esență, împotriva a tot ce e străin, și cele al căror naționalism, tot în esență, acceptă universalul uman... Îmi îngădui să cred că preponderența acestora din urmă este în interesul civilizației »⁹.

De-a lungul celor douăzeci de ani de pace, N. Iorga parcursese, de altfel, un drum la capătul căruia, față de degenerarea radicală a valorilor din care se împărțise și pe care le predicase, atitudinea lui a devenit substanțial alta decît în vremea primului război mondial. Atunci, condamnarea lui cădea fără apel asupra tuturor celor aflați în tabăra agresorilor. În 1915 nu era, probabil, de acord cu colegul său, August Helsenberg de la München, care, făcîndu-și datoria de soldat în Franța, îi scria totuși: « Nu avem voie să uităm, cu toată furia războiului, că știința nu aparține unei națiuni sau alteia, ci este domeniul unei activități comune, internaționale, a păcii »¹⁰. Dar în 1939, într-altă conferință inedită, N. Iorga declară: « Eu nu sînt partizan al unei teorii care s-a proclamat în Anglia și care spune că în momentul de față luptă între dinsele popoarele, nu statele. În unele părți luptă popoarele, în alte părți luptă însă statele, nu statele... În unele locuri se recunoaște națiunea care luptă pentru Ideal înalte, dar îndată ce nu sunt Ideale înalte pentru care luptă națiunea, atunci luptă statul și, prin urmare, asu-

pra națiunii nu pot să se arunce toate acele osinde care privesc numai națiuni care, fiind libere cu desăvîrșire, au atitudini reprobabile față de conștiința mondială».

În aceeași zi de 3 noiembrie 1939, data conferinței pe care o publicăm, o scrisoare a lui N. Iorga către Michel Lhéritier, secretarul general al comitetului Internațional de Științe Istorice, începe cu izbucnirea unei dureroase dezamăgiri: «S-a sfîrșit cu Internaționalismul, acest lucru atît de frumos!... Nebunia unui singur om e de vină. Acest Ignar, care visează să fie stăpînul lumii, a rupt legăturile care ne erau scumpe tuturor». Dar, adaugă el, cu gîndul la colegii germani, «nu mă îndoiesc că oameni ca Brandt și Holzmann privesc cu oroare și dezgust ceea ce a săvîrșit împotriva omenirii Führerul lor». Și încheie cu hotărîrea de a dedica o lucrare viitoare «acelor intelectuali din clanul nostru care nu pot fi, în inima lor, de partea ofensivei bestiale pe care o suferim».¹¹ Aceste cuvinte răspund nădejzii căreia îi dădea glas Thomas Mann, de Anul Nou 1937, în neuitatul său mesaj către decanul Facultății de Filosofie din Bonn, așteptînd «întoarcerea Germaniei în Europa, reconcilierea ei cu Europa»¹².

Asemenea mărturii, spiculate atît din corespondența istoricului, cît și din remarcabilul document care este conferința despre *Originea statelor mici* — altele vor vedea în curînd lumina tiparului — capătă un răsunset grav și prelung, dacă ne amintim prețul cu care Nicolae Iorga a plătit neînduplecarea sa într-o epocă violentă și tiranică.

¹¹ Vechiul oray al Dantzigului, 22 septembrie 1939, — conferință inedită

¹² Dureri care au mai fost... «Neamul românesc» XXXV, 91, 21 aprilie 1940

¹³ Tîlsit «Neamul românesc» XXXIV, 225, 12 octombrie 1939

¹⁴ Măneagul sinzuratoc, Neamul românesc, XXXIV, 217, 2 octombrie 1939

¹⁵ Cardinalul Mercier, «Neamul românesc», XXXV, 129, 15 iunie 1940.

¹⁶ Umbre care trec..., «Neamul românesc», XXXV, 120, 2 iunie 1940

¹⁷ Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice, Seria II-a, Tom XXXVII, 1915, pp. 323 și urm.

¹⁸ Karl Brusak, *The Meaning of Czech History: Pekař versus Masaryk* în volumul *Intellectuals and the Future in the Habsburg Monarchy 1890—1914*, ed. László Péter și Robert B. Pynsent, London 1988

¹⁹ Julien Benda, *Précision*, Paris 1937, pp. 113—118.

²⁰ Scrisori către N. Iorga, III, ed. J.P. Turlea, cu un studiu introductiv de Andrei Pipilidi, Buc. 1988, p. XXVI.

²¹ Textul original al scrisorii urmează să apară în «RITL» 1—2, 1989.

²² Thomas Mann, *Avertissement à l'Europe*, Paris 1937, p. 21

„Una și aceeași umanitate“

Noi sîntem cetățeni ai lumii într-o epocă absurdă.

NICOLAE IORGA, octombrie 1939

Cînd, în ziua de 31 octombrie 1938, N. Iorga ținea lecția de deschidere a cursului de istorie universală la Universitatea din București — lecție intitulată *Ce înseamnă azi concepția istorică* —, Europa intrase pe făgașul acelor tragedii menite să ducă spre ceea ce s-a pecetluit peste mai puțin de un an: cel de-al doilea război mondial. Invadării Austriei de către trupele germane în primăvara anului 1938 îl urma în toamnă, printr-o draconică simetrie, acordul de la Mîinchen, apoi după cîteva zile, ocuparea regiunii sudete de aceeași Germanie a cancelarului Hitler și demisia președintelui Beneș, care va lua calea exilului. De aceea, după cuvintele protocolare de salut adresate auditorilor vechi și noi, reamintindu-le că «lecția întâia de istorie universală trebuie să atingă un subiect în legătură cu materia pe care o predau, dar să se țină în linia unor anumite generalități», N. Iorga aduce o precizare esențială care va defini orientarea studiilor sale istorice din ultimii trei ani ai vieții: «de la o bucată de vreme, cred chiar că generalitățile acestea nu au să se țină numai în regiunea înaltelor teorii, despre care o să vorbesc îndată, ci să se coboare la realitățile foarte serioase, ba chiar tragice și amenințătoare, din timpurile noastre, pentru ca și studiile acestea istorice să aducă un folos în marea luptă pe care o duce omenirea pentru drept, și unele popoare pentru însăși existența lor.» Aflăm aici simpla expresie a unor sentimente provocate de cascada națiunilor, a frontierelor și a statelor, sentimente născute din admirația pe care a mărturisit-o cu un entuziasm nedisimulat pentru tinărul stat cehoslovac, pe care, ca și pe cel polonez, avusese prilejul să le cunoască încă din 1923—1924, în lanț era Cehoslovacia, care, după opinia sa formată în timpul amintitelor vizite, «putea servi ca model oricărei țări cît de veche, din Europa», așa cum spunea în autobiografia *O viață de om*. Se mai adaugă respectul față de Eduard Beneș, întilnit tot cu prilejul acelei vizite: înăuntru Cehoslovacia era «condusă de senina înțelepciune a cugetătorului Masaryk, în afară era apărută de stăruința și încrederea fostului profesor Eduard Beneș, pe care am avut ocazia a-l cunoaște, descoperind

cită vitalitate activă și prevăzătoare se ascunde în trupul mic și nervos, în mintea iscoditoare de proiecte care nu se mai păresc odată formate». Dacă indignarea sa în fața agresiunii care desființa state, nesocotea drepturile popoarelor întemeiate pe considerente de drept, conștințite de tratate internaționale, se exprima prin articolul cotidian scris instantaneu, când evenimentele se declanșaseră și încă se aflau pe calea desfășurării lor, dacă neobositul călător va descifra, datorită neîntrecutelor sale daruri de observator al vieții cotidiene, semnele neliniștitoare ale viitorului; dacă poetul în limitele didactice ale expresiei sale va elogia poporul finlandez care a stat «fără de preget măreț în fața silei» și vedea cum «Zei răi, păgini, / Țin ceru'n mîni / Vin din păduri / Pe arături / Nourii suri» — am comite o eroare dacă am crede că opoziția lui N. Iorga față de crotopirea sau anexarea unor țări ca Austria, Cehoslovacia, Norvegia, Belgia, Olanda, Franța de către Germania hitleristă, față de acordurile de la Munchen din 29—30 septembrie 1938 ca și față de pactul Ribbentrop—Molotov, semnat la 23 august 1939, s-au exprimat numai în limitele articolului de ziare. E drept, și în această perioadă N. Iorga a conferit publicisticii o expresie de o neîntrecută elevație prin elocvența și dramatismul cu care a dat glas indignării sale, în formule memorabile de o conciziune esențială, formule de-a dreptul antologice.

Dar angajarea lui N. Iorga în această luptă a fost totală, coerentă, unitară și consecventă, cuprinzînd ansamblul formelor de manifestare ale genului său, avînd ca temelie concepția istoricului despre dezvoltarea cmenirii, despre cauzele care au determinat noile stări de lucruri și viziunea sa asupra perspectivelor sumbre care s-au dovedit — din nefericire — a fi cît se poate de adevărate. Deci istoricul, omul de știință, profesorul N. Iorga a demonstrat caracterul antiuman al agresiunii dezlănțuită de «imperialismul contemporan», cum l-a numit el, învederîndu-i rădăcinile istorice și, mai ales, dimensiunile prezente care, toate, convergeau spre catastrofa ce avea să se numească «cel de-al doilea război mondial» și pe care el a prevăzut-o.

În introducerea cursului «Dezvoltarea imperialismului contemporan» ținut în 1940 la Universitatea din București, N. Iorga avea să construiască o imagine ce atunci putea să apară apocaliptică: «Anul acesta, întrebările ce se pun înaintea lumii întregi se rezolvă în chipul cel mai sălbatec, cu distrugerea existenței unui Stat, cu călcarea în picioare a populațiilor nenorocite, ca pe vremea năvălirilor celor mai grozave din secolele al IV-lea și al V-lea. În momentul cînd trei țări au dispărut, trei țări care au fost sprijinite pe o bază națională ce era socotită ca sacră /.../. În momentul cînd interesele Statelor naționale și ale națiunilor, care au dreptul de a munci cîstît pe pămîntul locuit, apărut, fructificat și împodobit cu toate minunile artei de dînsule, sunt puse la îndoială, stînd la dispoziția unui balaur politic și militar oarecare, în legătură cu capriciul unor individualități care, în vremea aceasta de încoronare a tuturor nepregătirilor, a tuturor înconștiențelor și imoralităților, pot să influențeze toată activitatea unui mare Stat și să decidă oe soarta lumii.» Toate aceste considerente — și tabloul ar trebui citat în întregime pentru expresivitatea adevărilor condensate într-una din acele magnifice dezvoltări ale frazei lui Iorga — îl fac pe profesorul de istorie să se întrebe în ce măsură cursul său poate să mai rămînă în legătură cu «atîtea lucruri moarte din societatea contemporană», sau dacă «rostul acestei catedre este să vorbim de lucrurile de acum, de îndrumările ce ni se impun, de suferinți pe care n-am fi oameni dacă nu le-am împărtași, de idealurile de dreptate pe care ne-am coborî dacă am fi nesimțitori față de dînsule». Bineînțeles, își previne auditoriul că nu va transforma cursul său într-un «buletin critic al operațiilor ce se dezvoltă pe frontul de Apus, care este singurul pentru moment, dar nu se știe cîte fronturi pot să răsără mîne», invocînd situația

sa oficială și situația țării noastre. Subliniază că nu are intenția de a părăsi nici calitatea oficială, nici pe cea de profesor, dar nu din considerente de ambiție și orgoliu, ci din sentimentul datoriei, acela de a spune, în calitate de om politic, « din când în când un cuvânt care, dacă ar lipsi, poate că unele hotărâri nu s-ar lua, ori s-ar lua altfel ». Atitudine activă, critică, pe care o afirmase încă din lecția citată la începutul acestor rânduri, când, referindu-se la Suveranul țării, credea că fiecare « este dator, eventual, să-l sfătuiască », deoarece « ... orice cîm are nevoie de sfat și nu există nici un sfat cîmenesc care să nu folosească ».

Cursurile, ca și celealte prezențe ale sale în calitate de profesor de istorie universală, își propun să dovedească « originea ideilor care în momentul de față fac nenorocirea omenirii », îmbinînd incursiunea istorică în timpuri îndepărtate cu observațiile cele mai riguroase asupra situației din momentul desfășurării lecțiilor sau al rostirii discursului. Aș îndrăzni să spun că în acești ultimi trei ani ai vieții sale — 1938—1940 — N. Iorga a construit un sistem de gîndire științifică, de o mare amplitudine în timp și în spațiu, unind rigoarea demonstrației istorice cu franchețea atitudinii sale, îndreptat împotriva *imperialismului contemporan* a cărui esență a căutat să o demonstreze și ale cărui rădăcini istorice le-a dezvăluit prin largile sale incursiuni. Ceea ce dovedesc toate aceste contribuții științifice — care se află încă risipite în volume structurate pe anumite direcții sau cu un caracter compozit, apărute în forma stenografiată a cursurilor universitare, a conferințelor publice tipărite ca atare, unele încă netraduse în limba română și altele păstrate chiar în foi volante — e un fapt esențial care va trebui relevat în adevărata lui semnificație: în anii la care ne referim, opoziția românească a avut o temelie științifică la ofensiva ideologică ce preluda, justifica și însoțea politica de agresivitate și cîmpire a țărilor independente, a fost expresia unei concepții întemeiate pe datele riguroase ale tuturor disciplinelor: de la istorie la biologie, de la sociologie la antropologie, de la filosofie la drept internațional. N. Iorga ocupă — în acest context — un loc primordial la care concură factori de natură diversă: de la prestigiul său în viața publică românească — în ciuda adversităților și a diferendelor — pînă la vitalitatea sa intelectuală nedezmîntită de vîrstă și de dezagrementele sănătății. Se mai adaugă și faptul că N. Iorga — așa cum a arătat chiar el — nu era în cursurile universitare, în conferințele și comunicările sale doar un cronicar al momentului, ci căuta izvoarele și originile teoriilor și acțiunilor desfășurate de reprezentanții « Imperialismului contemporan ». În lecția introductivă a cursului « Îndreptări noi în concepția epocii contemporane », N. Iorga repeta profesiunea de creștină făcută cu doi ani înainte, ani care nu aduseseră decît agravarea situației internaționale, noul război mondial devenind o realitate: « Date fiind împrejurările de acum, cu desființarea unui Stat, cu sclăvirea unei națiuni prietene, sclăvire pe care trebuie să o dorim cu toții trecătoare, pentru a se face dreptate acestei națiuni, cursul din acest an are cu totul alt sens (...). Niciodată studiile istorice nu se arată mai de folos decît în anul acesta, față de problemele neașteptate care se pun și față de rezultatul ultimilor de dureros la care s-a ajuns prin cele dintîi acțiuni războinice. Istoria, care se putea crede pînă acum că este o materie pe lîngă celelalte, se învecerează din ce în ce mai mult că este o necesitate. Da, cunoștința ei este o necesitate pentru conștiința umană: și pentru chibzulrea împrejurărilor și pentru tragerea concluziilor și pentru îndemnuri și pentru mîngîierii, pentru că situația care se desemnează în momentul de față nu este corespunzătoare cu ce se găsește în inimile noastre. » Considera că fizica și chimia, ca și « alte materii foarte folosite », « n-au a face cu suferințele, cu încordările, cu imensul martiriu uman care se desfășoară în momentul de față, ci istoria însăși și anume, nu prin cunoștințele pe care le dă, care, acestea, cînd ajunge cineva la amănunte, sunt puțintel îndolenice, ci însem-

năitatea istoriei stă în spiritul ei, în metoda pe care o reprezintă și care se poate introduce cu folos în toate științele». Deci știința istoriei avea în împrejurările de-atunci un statut aparte, reverberațiile ei reprezentând acea călăuză necesară în negurile care năvăleau de pretutindeni. «În această școală, ca și la Universitate, eu nu fac altceva, ca și în conferințele pe care le țin la Liga Culturală despre problemele actuale, decât să încerc a lumina o națiune». Dar, așa cum observa chiar el, dacă-studenții săi au «ascultat sufletește aceste considerații, eu cred că în judecarea împrejurărilor care se petrec în Europa acum, Judecata dumneavoastră nu mai este aceea pe care o puteați avea înaintea». Istoria este, astfel, o metodă care, după opinia lui, «consistă în a pune în legătură tot ceea ce vezi, tot ce ai înaintea, cu tot ce e împrejur și cu tot ce se poate desemna în față».

Pornind de la aceste premise, N. Iorga a conturat «istoria imperialismului contemporan», arătând de unde vine acest «Imperialism care este nenorocirea cea mai mare a momentului de față, ba actul cel mai criminal făcut de omenire vreodată», opunând învățămintele istoriei situației din ce în ce mai tragice a Europei, căutând să aducă «îndreptări noi în concepția epocii contemporane».

Încă o dată se vedește organicitatea fundamentală a personalității lui N. Iorga, acțiunea sa fiind condusă de ideile sale, astfel încât ele se intercondiționează și se justifică reciproc. Această organicitate ne apare cu-atît mai evidentă cu cît o comparăm cu atitudinea sa dinaintea primului război mondial, cînd comentatorul evenimentelor (vezi culegerea de articole publicată cu titlul *Războiul nostru în note zilnice*) nu era altul decît omul de știință care, într-o comunicare ținută la Academia Română, în ziua de 7 noiembrie 1914, despre «Imperialismul austriac și cel rus în dezvoltare paralelă», vădea aceeași perspectivă în definirea forțelor beligerante: «Războiul actual are, cu excepția Franței care-și apără teritoriul și moștenirea istorică, a Belgiei care se luptă pentru onoare și independență, pentru mica ei gospodărie națională, de Serbia care-și are înaintea ochilor grija moșiei strămoșești și drepturile unei rase — caracterul unei uriașe întreceri sîngeroase între Monarhii cari vreau să domine lumea: Germania, Anglia, Rusia, la cari Monarhii ofensive se adaugă o Monarhie defensivă, Austria. Dar și aici, cînd foile din Pesta scriu despre Ungurul care, „cu puteri de zeu”, apără Germania de nimicire, ține cu umărul revărsarea popoarelor supuse Țarului și cu o mișcare ușoară dă jos Serbia, are cineva spectacolul unui mic popor care împrumută elemente de cucurire unei vechi Monarhii ofensive din care împrejurările l-au adus să facă parte.» Dacă a diagnosticat, la cîteva luni de la declanșarea primului război mondial, caracterul său agresiv, nu-l mai puțin adevărat că în aceeași conferință a întrevăzut «sfîrșitul» acestor monarhii și faptul că statele naționale vor triumfa: «Din partea noastră, nu credem că se va ajunge la regimul mondial al „Monarhiilor”. Oricît ar fi ele de mari teritoriale, oricît de perfectă ar fi disciplina pe care iluzutec a o impune tuturor prin supravegherea polițienească ori prin comanda militară, oricît le-ar ajuta bogăția de stat rezultată din contribuțiile supușilor îndemnați în sforțările lor economice, ele nu vor putea găsi niciodată factorul moral pe care să-l opună simțului de comunitate exclusivă cu acela cari, vorbind aceeași limbă, au același suflet, fără a mai vorbi de tradițiunile istorice pe care le împărtășesc cu congenerii lor.» Or, în 1938, structurile dinaintea de 1918 începeau să se refacă sub amenințarea forței unor state totalitare, în care N. Iorga arăta că «nu crede deloc» pentru că «o societate nu poate să fie sacrificată unor forme trecătoare, cum este forma statului totalitar». Elocventă pentru infuzia vieții cotidiene în opera istoricului ni se pare conferința de deschidere a anului 1938—1939 la Institutul de Istorie Universală, unde spune că citind ziarele de dimineață a aflat de «extraordinara bucurie a domnului Mussolini că e în stare să mobilizeze zece milioane de oameni,

gata să se arunce împotriva oricui ». Pornind de aici N. Iorga construiește această teorie: « Ciudate potriviri din veac în veac, care arată că omenirea nu merge înălțându-se neconținut către anumite culmi, ci, prin alunecare, cade din nou în prăpastia de unde cu atita trudă s-a ridicat, cum, de altminteri, astăzi nu e decât negația acelor idei pentru care timp de mii de ani s-a zbatut omenirea ca să atingă un ideal, care astăzi este socotit ca o primejdie pentru existența națiilor și a Statelor ».

Din perspectiva momentului dramatic pe care îl trăiește omenirea, N. Iorga supune criticii istorice teoria spațiului vital și pe aceea a superiorității rasei germane. « Antropologia, cu constatările ei absolute, este cel mai mare dușman al rigidelor concepții rasiale », spunea în comunicarea ținută la Congresul internațional de istorie de la Zürich din septembrie 1938, intitulată « Permanențele istoriei ». Nu s-a pronunțat numai o singură dată asupra doctrinei rasiale pe care a respins-o fără echivoc, evidențiindu-i absurditatea: « Doctrina aceasta zice așa: rasele inferioare, care sunt toate celelalte afară de una, sunt menite să robească, dar ele trebuie să aibe un conducător, fiind incapabile de a se conduce prin sine, și, atunci, dacă ar exista în mijlocul a zece milioane de robi născuți un singur om care ar aparține rasei menite să guverneze, acela organizează și mină la plug și car milioanele acelea care trebuie să-și facă datoria față de o teribilă doctrină cum n-a cunoscut, niciodată, cugetarea umană una mai aspră și mai crudă. » (*Dezvoltarea imperialismului contemporan*, I, p. 12). Nu trebuie să ometem faptul că în viziunea lui Iorga, « pentru a înțelege istoria, pentru a-i fixa adevăratele cadre (...) trebuie să recurgi, neapărat, la elementul de preț pe care îl reprezintă, în toate manifestările-i succesive, rasa, ținând seama însă după cum am mai spus, de sensul de provizorat și de „progresiv” pe care îl are ». De aceea savantul socotea că, în procesul studierii raselor, ceea ce trebuie explicat sunt « influențele reciproce și transformările care trebuie să decurgă de aici ». Iar în prima lecție a cursului « Îndreptări noi în concepția epocii contemporane », din 1940, N. Iorga stabilea, conform metodei sale, o paralelă între Frederic al II-lea și Adolf Hitler: « Nu simțiți pe Frederic al II-lea? Este doar același sistem: omul în sine n-are valoare, omul în sine este menit să moară pe câmpul de bătălie sau să muncească în țară străină, trecînd altora rezultatul muncii lui. În *Mein Kampf* se spune că țările celelalte, unde sunt rase inferioare, sunt menite să muncească pentru rasa superioară — noi toți! — iar conducerea să o aibă elementul german care se găsește acolo. » De aici decurge o altă direcție a gândirii sale istorice din această perioadă, și anume refuzul de a accepta ideea transferului de populații executat în numele acestor principii de Germania. Argumentele împotriva acestui exod de populații dintr-o parte într-alta a Europei vădesc încă o dată largă înțelegere a istoriei nu ca o colecție de file moarte, ci ca un complex de factori naturali, sociali, geografici, morali care au acționat asupra generațiilor și indivizilor impunînd o anumite mentalitate, o perspectivă de viață și un fel de a concepe rostul lor uman. Vedeă în ceea ce se întimpla atunci faptul că « o întreagă activitate economică și culturală se va duce ».

Gîndirea lui N. Iorga din acești trei ani întregeste și încununează opera lui de istoric și contribuie esențial la definirea umanismului românesc în acțiune, a umanismului înțeles ca o formă activă, ce exprimă o atitudine lipsită de echivoc în fața oricărei teorii menite să atenteze la integritatea ființei umane.

În aceste împrejurări, N. Iorga dezvoltă și împlinește fără nici un echivoc anumite idei care au călăuzit gîndirea și fapta sa. Una din ele mai cu seamă, din pricina recunoașterii adevărului a dat naștere unor interpretări confuze, mergînd pînă la răstălmăciri și falsificări. Fără îndoială, nu numai în acești trei ani a precizat N. Iorga sensul constructiv, opus oricărui exclusivism, pe care îl dădea noțiunii de *naționalism*. A denunțat, atunci, în termeni categorici naționa-

lismul în numele căruia se ducea politica de revanșă, de nesocotire a tratatelor de pace « considerate din oarecare parte ca fiind cu desăvârșire perimate », naționalismul « ca un sentiment pornit din înfringeri, din umiliri, din pierderile teritoriale suferite, care se hrănește prin urmare din toate amărăciunile și urmărește și speranțe, care sunt în legătură cu stări de lucruri ce nu se pot întoarce niciodată și se întinde înainte de toate, ba chiar exclusiv, la recăstigare a kilometrilor pătrați ». A definit naționalismul în care credea, în numele căruia s-a desfășurat acțiunea lui de gânditor și om politic: « De fapt, prin naționalism nu se poate înțelege, de orice om cu judecată și cu orizont, hrănit de conștiința adevăratelor rosturi ale societăților umane și ale învățămintelor, atât de numeroase, pe care le cuprinde istoria civilizației umane, decât cultivarea vitalității creatoare a unui popor, pregătirea ei pentru minunea istorică de care este esențial legat și întrebuițarea momentelor potrivite, pentru înălțarea sufletului național, care acesta, și nu îngrămădrea uneltelor de distrugere și alcătuirea formelor de stat constrictive, este lucrul de căpetenie în dezvoltarea fragmentelor naționale care fac parte din una și aceeași umanitate ». Sînt cuvintele unui inspirat? Fără îndoială, da. Pentru că, din lectura tuturor paginilor scrise de N. Iorga în această perioadă, vom observa că omul de știință rămîne credincios principiilor tratate încă din primii ani de profesorat, cînd așeza frumusețea în scrierea istoriei la temelia sistemului său, a construcțiilor grandioase care începeau să se alcătuiască. Atunci tînrul care se apropia de treizeci de ani trăia într-o Europă ce cunoscute aproape trei decenii de liniște, pe care o simțise ei însuși în periplul studios, început în 1890 de-a lungul bătrînului continent. Acum savantul, care mai avea doar doi ani pînă să împlinească șaptezeci de ani, participase cu toată ființa sa morală cu numai două decenii în urmă, la un război mondial care se dovedea a nu fi decît primul, cel de-al doilea constituind o realitate pe care el însuși a definit-o, în 1940 drept: « imensul martiriu uman care se desfășoară în momentul de față ».

Așa cum spuneam la început, parcurgînd în anii 1938—1939 drumurile Europei pentru a lua parte la reuniuni științifice internaționale, N. Iorga descria pretutindeni semnele neliniștitoare ale viitoarelor dezastre. Dar istoricul nu-și trăda în aceste zile de cumplită prăbușire nici credințele ideologice, nici modul de a concepe scrierea istoriei. De aceea paginile cursurilor, ale comunicărilor și ale conferințelor sale sînt nu o dată purtate pe aripile inspirației: fie cînd descrie în tonuri de apocalipsă răul care ne înconjoară și dimensiunile sale cînd flagelul nu va mai avea stavilă, fie cînd creează imaginea lumii ce trebuie construită prin eforturile inteligenței, ale spiritului — valorile supreme ale umanității în care a crezut cu ardoare tot timpul. Această ultimă perioadă potențează însușirile gîndirii lui N. Iorga și infirmă așa-zisa lui inadecvare la realitățile istoriei contemporane. Dimpotrivă, enunțate sau dezvoltate, spuse în treacăt sau căpătînd largi desfășurări, afirmațiile sale de acum dovedesc *luciditatea unui vizionar*. Care, în 1940, vorbind de cei « cari acum nu mai au un Stat și cu cari am avut atît de bune legături de prietenie » și afirmînd dorința ca aceștia să ajungă din nou la « stăpînirea Statului lor național în marginile sănătoase ale naționalității », vedește încă o dată consecvența fundamentală a gîndirii sale, ca și atunci cînd descria semnele uneia din cele mai evidente realități ale epocii postbelice, la care el nu mai avea să fie martor — prăbușirea sistemului colonial: « Coloniiile se sprijină pe multe greșeli și vor aduce cîndva foarte grele situații — spunea în 1940 — pe care numai cine cotește anumite reviste și cărți le vede pregătindu-se. Nu există pe lume nici o singură colonie care să fie într-adevăr liniștită în momentul de față, nu este una singură în care să nu se manifeste fărîș sau pe ascuns dorința unei vieți naționale proprii. » Îngrijorarea lui N. Iorga față de soarta Europei, solidaritatea sa sufletească

și morală cu popoarele și țările aduse, după propria sa expresie, în acei ani în stare de « sclavie », nu exteriorizează doar un impuls sentimental, ci constituie expresia unui sistem de gândire, a unei concepții ce a dominat întreaga sa operă, pe care cele cinci decenii ce au trecut de-atunci nu au făcut decât să-l valideze integral.

N. Iorga ocupă în largul front al conștiinței democratice și raționaliste românești din acești ani locul primordial prin profunzimea judecății sale întemeiate pe o cunoaștere enciclopedică a vieții ca istorie și a istoriei ca viață, iluminate de un vizionarism care pornea nu din aprecieri de moment, ci din acea cumpănire a faptelor văzute în perspectiva savantului pentru care domeniul ce îl reprezenta de cinci decenii constituia « un mare tribunal în care se judecă popoarele și națiunile ». Avem astfel schițată una din cele mai elocvente întruchipări ale spiritului românesc ce a dovedit și în alte momente de grea cumpănă umanismul său funciar, respingînd — cu ce consecințe tragice! — totalitarismul, violența, subjugarea prin forță a popoarelor, înfruntînd cu o superbă consecvență și tenacitate dezlănțuirea forței pustiitoare și afirmînd primatul rațiunii și al ideii, al încrederii într-o omenire care trebuie să se îndrepte pe făgașurile « unui organism perfect echilibrat și conștient de țintele sale, fără a jigni și umili pe nimeni, fără a distruge nimic în călea înaintării sale firești ». Și această « înaintare », potrivit concepției lui N. Iorga, nu avea altă finalitate decât aceea de a duce la stăpînirea lumii « prin geniul gînditorilor, scriitorilor și artiștilor răsăriți din mijlocul unei societăți (...), de a da lumii mari creatori în domeniul industriei, descoperitori cari să se numere printre marii binefăcători ai umanității ».

Aceasta era credința sa pe care o va repeta cîteva luni mai tîrziu cu prilejul ultimei sale lecții ținute la Sorbona (30 mai 1939), intitulată *Frédéric II, roi de Prusse, et l'influence française*. Nimeni nu bănuia că aceasta o să fie ultima sa conferință la înalta instituție științifică unde an de an, timp de aproape două decenii, fusese invitat, al cărei *doctor honoris causa* era din 1932, după cum nimeni nu bănuia că aceasta o să fie ultima sa călătorie în străinătate. De aceea cuvintele spuse în introducerea lecției capătă o emoționantă valoare testamentară: « Dacă aș putea folosi un termen curent, adeseori întrebuițat într-o diplomație care ignoră încă istoria sau o înțelege altfel decât istoricii, aș spune că e vorba de „spaziul vital“ pe care Franța și l-a cîștigat. Or un spațiu vital se cîștiga odinioară pe alte căi decât cele folosite astăzi. Era nevoie de un mare efort al spiritului, era nevoie de o nouă de gândire pentru a-ți face loc în mintea oamenilor, — ceea ce e puțin mai greu decât a-ți face o parte tot mai mare în viața materială și în dreptul violat al vecinilor. »

Un ritratto illuminante

Ché i bicchieri non si tocchino più nel brindisi, un attimo, e ché le gole oratorie restino mute! Al di sopra delle esasperate ambizioni che si sorvegliano a vicenda intorno al padrone che nessuno ama, ecco ciò che ordina tutto un paese capace ad atterrarle: passa l'ombra di Carol I...

N. Iorga non è un ritrattista giacché non è un descrittivo. Da umori passeggeri e da brevi visioni poetiche (procedimento dei vecchi incisori) egli estrae spesso ammirevoli definizioni di persone. Maiorescu:

Caldo o freddo non ha fatto a nessuno di chi gli è stato vicino. E' passato tra gli uomini tante volte adoperandoli, sempre disprezzandoli, segretamente. E lui stesso restò probabilmente indifferente alla sua propria persona.

Ludendorff:

Trovatosi sconfitto, non vide i propri errori che, così come lui la pensava, non poteva assolutamente averli, ma cercò la colpa altrove e scoprì quale fautore delle sue disgrazie il Crocifisso sul Golgota.

Contro questi, sorretto dalla mitologia ariana dei suoi avi, mosse una guerra della quale a mano a mano se ne appropriò un suo più fortunato capo del popolo germanico.

Oggi ancora il pagano, vendicatosi, va a portare il messaggio della sua ultima e grande battaglia contro la divinità semitica agli Iddii del Settentrione con mani grondanti di sangue e con occhi di orribile ghiaccio.

Take Ionescu:

Liberales a vent'anni, al cospetto di un liberalismo pauroso di ogni novità e di ogni energia.

Conservatore a quaranta, al cospetto di un conservatorismo irrigidito nel culto dei boiardi fanarioti e postfanarioti.

Democratico a cinquanta, al cospetto di una democrazia la quale intendeva unicamente che anche il volgo dovesse arrivare alla tavola dei politici.

Poi, a sessant'anni circa, rimase solo. Solo al cospetto del paese solo. Tali scritti si concludono spesso con qualche immagine indimenticabile. Di Nicola Pașic dice:

... il posto rimasto vuoto è tanto ampio ché chiunque può rendersi conto che soltanto attraverso un raduno di tutti potrebbe riempirsi in qualche misura.

L'esaltazione assume la forma dello spogliarsi cristiano e ignorando sé stesso, lo storico dedica all'estinto un'ammirazione totale, come nel caso Bogrea:

Si è spento un uomo come forse non avremo mai più...

La nazione ha perso un tesoro. Era il più dotto dei Romeni. Era un oratore insuperabile e un professore senza pari.

Il Professore scatenato

... Indole per eccellenza soggettiva, N. Iorga è interessante nei suoi diari, nei brevi elzeviri giornalistici, in tutto ciò che rende fermo un umore momentaneo. Molto sentimentale e permaloso e infantilmente pieno di vanità, egli è versatile giacché la stizza gli si placa presto e l'uomo si dimostra incapace di odiare. Ma anche il suo ritornare in sé si dimostra breve e, appena spento un sorriso, il viso gli si aggrota in una rinnovata rabbia. L'anima di N. Iorga funziona per scoppi di sentimenti, con quella nota peculiare che si fa perdonare ogni volubilità e perciò anche nei riguardi dei problemi nazionali lui ha sempre la reazione più dignitosa, più profondamente commossa, collocandosi incauto e in unanime consenso contro i calcoli freddi della politica. Iorga è l'archetipo del vecchio boiardo mosso da amor patrio, quello che parla con ingenuità nel nome del volgo, un tardo cronografo, ammonitore come Neculce, grande catechizzatore dei Re come Arbore, pettegolo, pungente, ma sostanzialmente brav'uomo della terra. Caratteristico è il fatto che lo storico abbia tenuto il registro di tutti i morti famosi, perdonando loro i peccati, sgridandoli con malinconia, componendo una sorta di epigrafi sulle loro tombe. Il cronista partecipava direttamente agli avvenimenti e per tale ragione Iorga morì con animo virile come Miron Costin e come lo stolnik Cantacuzino. Nella forma del pezzo di giornale viene riuscitata la tecnica delle cronache con le sue lamentele ed imprecazioni, con le sue violenze bibliche:

Gli stranieri scienziati che vengono da noi sono, fino al giorno d'oggi, degli esseri ambiziosi, avidi eppure mai saziati. Un certo sassone, medico oftalmologo che si è fatto qui da noi una buona clientela e nel contempo, si capisce, si è guadagnato fior di quattrini e perfino cariche ufficiali, il dott. Fischer, ha scritto l'altro giorno, pur rimanendo a Bucarest, uno dei libri più pieni di veleno contro i Romeni che siano apparsi negli ultimi tempi. L'antico principio dell'avventuriero resta ancora intoccabile: sfrutta il Valacco, spremi soldi dalla sua fiducia e dalla sua stoltezza, beffeggiarlo tra i tuoi e mandalo al diavolo con tutti i suoi al più presto possibile. . .

Ha assaporato (Valeriu Braniște) il carcere per la libera espressione del suo giornalismo. Lo ha assaporato presso i nemici i quali non sapevano che opprimere le idee porta inevitabilmente al crollo di ogni regime. E poi, dopodiché il suo sogno è diventato realtà. . .

Dopo tutto questo è stato per due volte bocciato alle elezioni.

Vergogna! Vergogna marcia!

Altro volte l'esaltazione è grandiosa, magniloquente:

Da G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Storia della letteratura romana dalle origini fino ai nostri giorni, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941.

Questi sfoghi d'ira o di simpatia appartengono in fondo alla oratoria e soltanto chi ricorda l'ineffabile voce dalla erre moscia, cantilenata, molesta, cospirativa o arrabbiata del grande polemista può gustare tutto il sapore delle frasi scritte. N. Iorga aveva tantissime affinità coll'orco delle fiabe. Come la mazza ferrata di quest'ultimo precede il proprio padrone scaraventata a tutta velocità contro il portone di casa, poi contro la porta, per adagiarsi infine da sola in un gancio, così la voce del professor Iorga riecheggiava indistintamente sulle scale e nei corridoi, avanzava rafforzandosi burrascosamente, poi faceva il suo ingresso portata da un'ondata di studenti ritardatari in mezzo all'aula piamente devota. Alla fine appariva anche N. Iorga in persona identificato come autore della voce stessa. Il grande storico riprendeva fiato con qualche battuta spiritosa, esaminava l'aula, fulminava la porta scossa dalle schiene degli astanti nel corridoio, si accendeva, vociferava, decapitava col dito nell'aria un nemico invisibile. Poi diventava allegro! Aveva trovato dei legami spirituali che spesso però si dimenticava di comunicare all'uditorio. Parlava con la grazia pigra della donna cui si fa una dolce violenza. Aveva negli sguardi vanità minute, stendeva l'orecchio sulla morbida sonorità delle parole, stabiliva con lo spettatore piccole delicate convenienze, con languidi sorrisi e con strizzate confidenziali. Quantunque la conferenza presentasse la più stretta coesione, N. Iorga pareva che la improvvisasse con dei materiali d'occasione. Cercandosi febbrilmente il fazzoletto nelle tasche trovava vari appunti, sospetti, poichè li rigirava colto dal dubbio, li leggeva stupito tra sè e sè e trovandoli interessanti li ospitava nuovamente nel profondo ricettacolo della redingote. Ogni tanto guardava premuroso nella direzione delle porte e delle finestre come per sottrarsi a delle spie nascoste. La sua voce calava di tono, si trasformava in un sussurro cauto con l'aria di fare agli ascoltatori delle gravissime confessioni. La gente tratteneva il fiato per la curiosità e la paura, un teso silenzio pesava ovunque e ad autunno avresti potuto sentire il ritmo lento della pioggia che picchiava i tetti o il borboglio monotono delle grondaie. All'improvviso N. Iorga andava in collera. Aveva fiutato nel fremito della boscaglia di teste il tradimento, l'ostilità. Vendicativo, l'oratore sottometteva il pubblico a una asperissima requisitoria. L'aula si riempiva di grandine, di nebbia, di tuoni. Trafitti dall'indice riscattatore di N. Iorga gli invisibili nemici crollavano in un tonfo sordo sul pavimento, mentre le parole piombavano come fulmini su di un albero nodoso. Poi il temporale si placava. Come i bambini dopo uno scatto prorompente si sfogano in uno scroscio di pianto, così l'oratore, stremato, diventava sommo, supplichevole: mendicava protezione, benevolenza, un pò d'amore. Cercava tra i presenti un volto amico, un sorriso di speranza, un elogio consolatorio. Talora i suoi due occhi umidi si posavano su un povero discepolo. Il conferenziere aveva l'aria di tirarlo da una parte per fargli delle confidenze assai lusinghiere, rivelatrici. Gli batteva amichevolmente le spalle colle parole, gli faceva un sacco di indicibili moine, mentre il resto del pubblico assisteva rispettosamente a un incontro che sembrava non lo riguardasse. Presto invece N. Iorga tornava scontento. Il paziente veniva disprezzato, rimproverato, punto con le dita dalla parte delle costole, poi, per un clamoroso processo, consegnato alla pubblica vendetta. Finalmente l'oratore amareggiato dava segno di una delusione universale. In sentenze bibliche s'innalzava al di sopra delle piccole passioni, si rinchiudeva nella nuvola di fumo su una cima impervia e pari a Mosè nell'atto di rompere le tavole delle leggi portate a un popolo vile, facendo tuonare sulla sala tremende profezie, scappava tutto rabbuiato da un giusto furore tra gli applausi scroscianti dell'assemblea.

Traduzione di FLORIAN POTRA

C. RĂDULESCU - MOTRU

Filosofia d-lui C. Rădulescu-Motru justifică întru totul ceea ce s-a putut numi « primatul rațiunii practice ». Acel care se adîncește în studiul operei de care vorbim se pătrunde de un anumit sens al vieții, care lucrează cu puterile lui întăritoare.

...Fapta cea mai de seamă a naturii în om este, după d. C. Rădulescu-Motru, adaptarea energiilor ei la un anumit tip de muncă.

...Prin muncă realizează omul conceptul normativ al naturii sale. Unde lipsește încadrarea și supunerea la disciplina muncii, eul omenesc degenerază în gigantism anarhic și steril. Cu o adîncă și fină intuiție psihologică, d. C. Rădulescu-Motru a putut denunța printre contemporani pe omul trăind într-o exagerată închipuire de sine, într-o dilatare imensă și vană a propriei sale imagini, făcută posibilă prin faptul că nici un fel de muncă nu-i dă prilejul să măsoare întinderea și eficacitatea reală a puterilor sale.

TUDOR VIANU, *Dacia nouă*, 13 febr. 1938

Spațiul vital ● Stilul vremii noastre ● Mai mult simț critic ●
Reflecții asupra eroismului ● Cum se scrie istoria ●
Război apocaliptic

Restituții Spațiul vital

... Expresiunea «spațiu vital», inocentă și de bun simț, cînd este vorba să fie legată de obiecte și de fapte care nu ne turbură siguranța, devine mai mult decît supărătoare cînd este vorba să fie legată de ființa unui popor.

Cînd un popor cere insistent spațiu vital pentru sine, el înțelege prin aceasta două lucruri: întîi, că nu poate trăi în hotarele pe care i le-a fixat istoria, și al doilea, că alte popoare stăpînesc pe nedrept un spațiu care depășește trebuințele lor.

El vrea, cu un cuvînt, revizuire de hotare.

Orice revizuire de hotare, pînă acum, a fost însă obținută prin război. De aceea și interpretarea obișnuită, care domină în opinia publică europeană, este că poporul care cere spațiu vital este un popor care vrea război.

Este aceasta singura interpretare posibilă a cererii de spațiu vital?

Noi credem că nu.

Dacă aceasta ar fi singura interpretare posibilă, atunci ar urma ca războiul să fie unicul mijloc de persistență a popoarelor prospere. Istoria omenirii ar fi istoria războaielor dintre popoare. Destinul omenirii s-ar confunda atunci cu un fel de migrațiune animalică pe suprafața pămîntului.

Mai poate fi și o altă interpretare a cererii de spațiu vital, la care sperăm ca opinia publică europeană să se convertească, odată și odată.

Spațiul vital este o parte a mediului cosmic, și cu mediul cosmic a avut omenirea să se lupte de la începutul vieții sale pe pămînt. Mediul cosmic a fost pînă în cele din urmă învins de către omenire prin progresul civilizației. De ce n-ar fi și spațiul vital învins prin civilizație? Deasupra spațiului geografic, încrustat în hotare, este spațiul în care trăiește spiritul omenesc și care nu respectă granițele. Biologicește, popoarele stau încremenite între munți, rîuri și mări, sufletește însă ele se mișcă libere și se pătrund reciproc. Comerțul, invențiunile științifice, operele artistice și credințele religioase nu cunosc mărginirea spațiului geografic, ci planează deasupra, într-un spațiu spiritual.

Pentru ce, atunci, nu și-ar ridica omenirea viața pînă la înălțimea acestui spațiu spiritual?

Prin dezvoltarea comerțului și prin invențiile sale industriale, un popor își poate întinde spațiul vital peste întreaga suprafață a pămîntului. Pentru aceasta este destul ca mintea omenească să ajungă la convingerea că puterea de viață nu crește pe măsura suprafeței teritoriale, ci pe măsura înălțimei spirituale, prin cuceririle civilizației.

În Europa actuală este, în adevăr, nevoie de o revizuire. Dar nu de o revizuire de granițe, ci de o revizuire de mentalitate. Spațiul vital de care au nevoie popoarele de aci înainte, nu este, sau mai bine zis nu trebuie să fie spațiul geografic, ci spațiul spiritual, pe care îl dă civilizația, prin comunitatea de muncă între popoare. Europa de mîine își poate păstra granițele ei politice de pînă acum, dacă va ști deschide la timp un drum liber comunității de muncă între toate popoarele civilizate.

(Timpul, 5 iunie 1939)

Stilul vremii noastre

... Cine s-ar fi gîndit că în Europa are să vină o epocă în care ideologiile să fie exprimate prin fraze scurte de comandă, așa cum se comandă la vite sau cum se

năucesc clienții cari se iau după reclamă? Cine s-ar fi gândit că oratorii și publiciștii Europei au să umble după slogane și șlagăre? Nietzsche singur s-a gândit. El a prevestit că va veni o vreme când se va filosofera cu ciocanul: *Hammerphilosophie*!

Din excesul de intelectualism trebuia să se ajungă la excesul de voluntarism.

Așezarea unei ordini sociale ideale, cu legi deduse din rațiunea eternă, Europa de ieri o aștepta să vină din înmulțirea argumentelor teoretice și din lărgirea orizontului umanitar. Chiar și cei mai puțin idealiști dintre cugetătorii Europei de ieri, acei cari se numeau materialiști, așteptau totuși progresul social pe linia raționalismului științific. Socialiștii marxști se numeau socialiști științifici și erau mândri de această titulatură. De aceea fiecare ideologie își făcea propaganda în vederea formării de convingeri.

Europa de astăzi a renunțat, după toate aparențele, să mai creadă în teorie și chiar în necesitatea convingerilor. Ea a descoperit, pentru progresul social, un mijloc mai rapid și mai sigur: apelul la apetituri și la instinctul de dominare. În loc de idei, lovituri de ciocan. Loviturile de ciocan intră în cap mai adânc decât ideile. Voința spre Putere are o altă logică decât aceea a adevărului.

Astfel, în exprimarea gândului, un stil nou își face drum în cultura europeană, cultură pe care pînă mai deunăzi o țineam ca fiind clădită pe temelia culturii greco-latine. Stilul geniului mediteranean, cu ritmul lui poetic izvorît din mitul elin și cu logica pe care i-o impusese sufletul latin, nu mai găsește publiciști și oratori. Ca să atragă atenția lumii de astăzi, publiciștii și oratorii aleg un stil voluntar, brutal. Ei nu vor să deștepte convingeri, ci îndemnuri spre mărire și putere. În fața lor nu stau ochii deschiși ai minții, ca să primească lumină, ci pumnii strînși de ură, ca să primească comanda. Spațiul spiritual este înlocuit cu spațiul vital.

Marele naturalist Buffon avea, așa dar, numai pe jumătate dreptate, atunci cînd zicea că stilul este omul însuși. Stilul este numai, în mică parte, izvorît din natura omului. În cea mai mare parte el este izvorît din atmosfera epocii de cultură în care omul trăiește. Același om schimbă stilul, aproape așa cum schimbă hainele. Este blind sau vijelios, după cum cere scopul la care vorba sau scrisul lui trebuie să răspundă.

Aceasta este și cauza pentru care înfățișarea tipografică a ziarelor, de la noi și de aiurea, s-a schimbat complet. Într-un pas foarte domol la noi, după Constituția din februarie 1938, în comparație cu pasul cu care începuse sub influența vechilor partide politice, totuși, dacă nu în fond, în formă, schimbarea își urmează cursul și la noi. Toate ziarele, pentru a se potrivi stilului voluntar, au părăsit uniformitatea coloanelor și a caracterelor tipografice, uniformitate potrivită argumentărilor lungi teoretice, pentru a face loc unei varietăți de încolonare și de forme tipografice, pe care înaintea nu o practicau decât cîteva ziare americane, numite ziare-revolver. Schimbarea s-a produs pe nesimțite, fiindcă ea a fost cerută de public și mai ales de aceia cari aveau interese politice de propagat. Cu litere mari, grase și întinse pe mai multe coloane, propaganda trece ușor din cîmpul ideilor în cîmpul impulsurilor. Un interes politic poate fi foarte bine apărut într-un ziar cu coloane așezate uniform și fără caractere tipografice tipătoare, dar ca acest interes politic să fie demonstrat că este o necesitate stringentă și prin urmare că trebuie să fie numai-decît legiferat, aceasta o poate face mai bine ziarul care va da, de la prima vedere, cititorului, în caractere tipografice tipătoare, impresia acestei necesități stringente.

Hammerphilosophie!

În legătură cu schimbarea produsă în înfățișarea ziarelor noastre, îmi amintesc de o scenă la care am asistat prin anii 1895—1896 în redacția ziarului *Epoca*. O povestesc fiindcă ea este caracteristică pentru mentalitatea bărbaților noștri politici

Restituții de la sfârșitul secolului trecut. Redacția *Epocii* se găsea alături de Fundația Universitară Regală unde eram bibliotecar. Adeseori mă ducem la redacție, pe la 7—8 seara, pentru a întâlni pe Caragiale și câteodată chiar pentru a lăsa articolul cerut de proprietarul ziarului, Nicolae Gr. Filipescu. Într-una din zile, când mă aflu aici împreună cu Caragiale, Anghel Demetriescu, A. Antimireanu, T. Pisani, I. Popescu, Dionisie Many, G. Coșbuc și alții, văd venind într-un suflet, de la Camera deputaților, pe Barbu Delavrancea. Asistasem la discursul pe care îl ținuse P. P. Carp și ne comunica impresiile sale și ale altora cu înflăcărare. Măi băieți, propuse el terminînd, ce ar fi dacă am pune discursul lui conu Petrache pe pagina I-a sub un titlu mare, cam așa: *Un discurs înviorător. Țara se deșteaptă!* Nu: *Un discurs fulgător*, adăogă Caragiale. Și nu *Țara se deșteaptă*, ci *Țara se desmoarte!* Stați, domnilor, interveni, grijuliu, T. Pisani, pe atunci secretar de redacție, ce vor zice boierii? Ce ochi va face conu Petrache, când își va citi discursul sub un titlu așa barosan? Are să creadă că ne-am bătut joc de el! Asta e cam așa, conveni Delavrancea. Ba, are să ne dea afară de la gazetă, sfîrși Caragiale.

Discursul s-a publicat în coloana parlamentară, fără niciun titlu barosan. Așa erau vremurile atunci.

Dacă astăzi ar mai trăi P. P. Carp, cine știe dacă nu chiar el ar cere să i se publice discursul, așa cum propusese Barbu Delavrancea!

(*Țimpul*, 18 decembrie 1939)

Mai mult simț critic

Mai mult simț critic... Pe fiecare an, mai mult simț critic, acesta este criteriul progresului adevărat în viața culturală a unui popor.

Fără simț critic în propagarea ideologiilor politice, mai ales, nu se obține nimic durabil.

Aceea ce a împiedicat ca împrumuturile făcute, după instituțiile din Apus, să folosească organizării statului nostru, în decursul secolului trecut, a fost lipsa unui simț critic în alegerea lor. Copiate pe întrecute și la întîmplare, principiile democratice au fost considerate ca o mană cerească, menită să rodească pe pămîntul țării. «Erau spre folosul tuturor și paguba nimănu!» Oamenii politici adoptaseră pentru preamărirea lor un stil convențional, laudativ, de la care nimeni nu se abătea. Era astfel de rigoare, ca la întrunirile politice să se spună că democrația curge valuri, valuri, că românul s-a născut democrat fiindcă de la sinul mamei sale a supt laptele democrației, că, în sfîrșit, democrația este ca soarele, care luminează și încălzește, este ca ploaia de primăvară care înveselește natura, ca o a doua Evanghelie hărăzită de Dumnezeu popoarelor de viitor... și altele multe de felul acesta. Și nu numai la întrunirile publice, unde verbul oratorului se cade să fie ceva mai înflăcărat, pentru ca să cîștige de partea lui sufletul mulțimii, dar și în ședințele parlamentului, argument contrazicător, în calea oratorului democrat, acesta, după cîteva minute de discuție serioasă, recurgea la stilul convențional, laudativ. Trebuia să se voteze, cum cerea el, o taxă sporită pe importul cutărui fabricant străin, pentru că așa vrea democrația, cu valurile ei, cu soarele ei, cu primăvara ei! Sînt foarte interesante guvernărilor noastre democratice ale secolului trecut. În marea lor majoritate, din fericire nu în unanimitatea lor, ele se aseamănă între ele prin predominarea ritmului afectiv și lipsa totală a simțului critic.

De ce amintesc, însă, de toate acestea? Vechii oameni politici au dispărut după scena întrunirilor publice, și în tot cazul de la tribuna parlamentului. Astăzi, nu mai copiem la întâmplare și pe întrecute legile și instituțiile Apusului I. Avem conștiința unui curs nou în viața politică. De ce dar, să mai amintim de scăderile trecutului?

Fiindcă prevenirea nu strică. Adesea, dacă nu totdeauna, obiceiul de a vorbi într-un stil supraviețuiește omului care l-a practicat. Stilul convențional, laudativ, dominat de ritmul afectiv și lipsit de simț critic, nu este un stil special pentru apologia democrației, ci se poate potrivi la diferite scopuri. Este singurul stil care stă la dispoziția unora pentru a exprima păreri politice. Structura lui rămâne neschimbată, fie că servește democrația, fie că servește pentru a lăuda statul autoritar; ceva mai mult: fie că servește pentru lauda unui ministru. Epitetele utilizate se păstrează aceleași, se schimbă numai numele aceluia asupra căruia ele se aplică.

Am impresia, — poate greșesc, atât mai bine dacă greșesc, — că ritmul stilului convențional, laudativ în disprețul simțului critic, atât de utilizat sub trecutele guvernanțe liberale, persistă încă în oratoria timpului nostru. Așa, nu mai departe decât în zilele trecute, un adept entuziast al cursului nou în politică, delegat de șeful său cu expunerea unor planuri de nouă organizare a statului, organizare care implică transformări radicale, deci pentru acei care o întreprind, muncă grea și probabil îndelungată, nu a găsit mijloc mai potrivit pentru a exprima gândul șefului său decât împodobirea acestuia cu epitete de laudă hiperbolică și dînd a se înțelege că fericirea viitoare a țării este asigurată din momentul ce ea este proiectată. La fel, așa dar, cu oratorii de întruniri publice de altădată!

Este timpul, credem, ca acest gen de oratorie să înceteze. El este în dezacord cu spiritul constituției din febr. 1938 și cu împrejurările în care ne aflăm. Cu aceste împrejurări, el este chiar în directă opoziție.

Starea de război, în care se află cele mai puternice state europene, face să cadă asupra noastră îndatoriri grele. Va trebui să facem față multor sacrificii. Îndatorirea cea mai grea însă, dintre toate cîte se impun, este aceea de a avea pregătită solidaritatea națională pentru momentul cînd se va încheia pacea. Momentul acesta trebuie să găsească pe toți românii într-o desăvîrșită unitate de conștiință și de voință, fiindcă el va fi hotărîtor pentru destinul Europei întregi. Războiul actual va însemna o dată importantă în istoria lumii, prin pacea pe care el o va aduce. El va fixa, pentru o perioadă îndelungată, echilibrul de vitalitate politică și economică între popoarele europene. Pacea ce se așteaptă nu va privi numai pe beligeranți, ci pe toată lumea.

De aceea să fim prevăzători; ceea ce înseamnă să avem cît mai mult simț critic în orientarea noastră politică. Simțul critic este armătura prevederii.

(Timpul, 11 martie 1940)

Reflecții asupra eroismului

... Puterea înсуflării, după cunoștințele pe care le dă psihologia socială, nu este un mit, adus din cînd în cînd la actualitate prin manifestările unor suflete exaltate, ci ea este o realitate permanentă în viața unui popor. Cel puțin așa trebuie să fie după datele științei. Căci fără ea nu se pot concepe începuturi temeinice de organizație politică și mai ales culturală. Ea are, în viața poporului, rolul pe care de organizarea lui are în viața fiecărui individ. Nici un fapt de voință, în viața individului, nu se poate concepe decât în legătură cu sentimentul. Tot așa și în viața poporului,

lui: începuturile temeinice de organizare instituțională pornesc toate din puterea însușirii care pune înfrățire în sufletele cetățenilor. Unde nu este această putere, nu este nici adevărată viață de popor, este cel mult o viață de adunătură, fără unitate și fără destin.

Ați întâlnit, în rîndul lumii, pe unii tineri bogat dotați de natură, dar fără curaj. Amenințările, decepțiile și nedreptățile suferite în trecutul lor le-au ridicat orice putere de inițiativă. În sinea lor, ei se încălzesc de orice ideie generoasă, dar în afara ei, în lupta vieții, nu îndrăznesc să pășească fiindcă sufletul lor, zicem noi psihologii, este ferecat în contrii de inhibiție și nu le dă curajul să se realizeze.

Așa este și cu poporul nostru. Nouă ne trebuie o școală de eroism, o școală care n-ar avea să creeze în noi un eroism de comandă, ci care ar avea să scoată la lumină și să îndrumeze puterea de însuflețire, cu care am fost dotați din naștere.

Programul acestei școli ar fi nu prea peste măsură de încărcat. În unele direcții, ne-am descurcat noi singuri, cu toate greutățile vieții trecute. Ne-am descurcat totdeauna acolo unde încrederea în noi a rămas intactă. Așa, pe încrederea că vorbim o limbă frumoasă, am produs o literatură populară model, în trecut, iar astăzi sîntem pe cale să ne formăm o literatură cultă, la înălțimea cerințelor vremii. Dacă n-ar fi fost această adîncă încredere în frumusețea originală a limbii noastre, n-am fi avut eroismul unui Titu Maiorescu de a lucra la o gramatică elementară de școli primare și nu am fi avut pînă astăzi munca plină de însuflețire a atîtor cărturari filologi. Tot așa pe terenul istoric, științific și filosofic ne-am descurcat destul de bine, fiindcă am avut încredere în noi. Nici pe terenul organizației militare și pe acela al justiției nu sîntem în urmă. Sîntem în urmă pe terenul gospodăriei interne politice: în practica administrativă și în exercitarea controlului în minuirea banului public. Pe acest teren, ca și cum ne-ar fi bîntuit de curînd o furtună năpraznică, sîntem mult înapoi. Pe acest teren, am ajuns că aproape ne speriem cînd vedem că un om își face datoria. Aici este locul unde să intervină școala eroismului, cu un program special al ei de lucru.

Ar fi de dorit, ca această școală să intervină pe acest teren cît de îndată și cît de energic. Căci, deși izolată, o oprire adusă puterii de însuflețire, pe un teren chiar izolat, atrage după sine un fel de paralizie pe întreg cîmpul vieții politice.

Natura sufletului omenesc este o comoară de posibilități, nu numai o comoară bogată prin varietatea însușirilor pe care le cuprinde, dar și nesecată în același timp, fiindcă ea se reînnoiește cu fiecare nouă generație. Generație după generație, oamenii vin pe lume cu un suflet plin de toate posibilitățile, care stau gata să se desfășoare cu vitalitatea și cu avîntul pe care le-au avut și posibilitățile sufletului generațiilor dinaintea lor. Din tulpina sufletului omenesc ies vîrstare fără număr. Dacă unele din aceste vîrstare sînt crestate de împrejurări neprielnice, vin altele în locul lor să le continue. Posibilitățile care de la început au fost nobile în zămislirea sufletului, nu se pierd, ci așteaptă numai împrejurarea prielnică spre a le scoate la lumină.

Sufletul românesc a fost dăruit din belșug. În cursul istoriei lui, eroismul s-a realizat cu prisosință: în războaie, în acte mărinimoase de danie pentru biserici și spitale, în obiceiuri.

Nu este alt popor, care să fi purtat atîtea războaie vitejești, fiind totuși ca număr de oaste, totdeauna în inferioritate față de dușman. Oștile Voievozilor români erau uneori, din punct de vedere numeric, față de dușman, aproape simbolice. Dacă a ținut piept, aceasta a putut-o face mulțumită eroismului. Iubirea de țară și credința în Domn au fost mai puternice la el decît calculele egoismului. În trecutul lui, toate

războaiele, cite au fost cîștigate, au fost cîștigate prin eroism. Același sentiment îl găsim iarăși în jertfele destinate în folosul bisericii și al spitalului, atît de caracteristice vieții lui din trecut. În ele se manifestă vocația patriotismului eroic, ce pune binele obștesc deasupra intereselor de familie. În obiceiuri, deasemeni, sufletul românesc face sentimentului de eroism un loc foarte larg. Dovadă pentru aceasta: camaraderia, dusă pînă la sacrificiul vieții, împlinirea jurămîntului dat, în ciuda riscului, sărirea în ajutorul vecinului și chiar a străinului, în caz de nenorocire, fără a ține seama de prevederea cerută de conservarea personală, și alte multe fapte care depășesc nivelul egoist.

Un fond bogat în eroism cuprinde natura sufletului românesc.

Un singur pericol amenință însă, acest fond. Pericolul de a rămîne necultivat și astfel de a cădea în paragină (...)

În această privință, s-a vorbit de disciplină. Și s-a repetat foarte des cu bună dreptate. Fără disciplină nu poate fi eroism colectiv. Dar, disciplina este un rezultat, nu este un mijloc. Disciplina vine la urmă, ca o dovadă că mijloacele întrebate sînt bune și au reușit. În tot cazul, disciplina, singură ea, poate fi de folos numai în opera unei educații fizice. Prin ea se poate obține o uniformitate de ritm mecanic, dar nu un eroism. Eroismul este sprijinit pe un ritm de spiritualitate, în care se manifestă destinul sufletesc al omului, iar nu o simplă mișcare mecanică.

Tînărul ajunge la un spirit de jertfă, nu supunîndu-se orbește disciplinei, ci deprinzîndu-se cu prețuirea propriilor sale însușiri. Încrederea în sine este pîrgă care susține orice sentiment de curaj, implicit de eroism. Cînd tînărul s-a ridicat deasupra micilor mizerii ale egoismului, în care sînt cuprinși de obicei acei de o vîrstă și de o seamă cu el; cînd minciuna și lașitatea îi sînt nesuferite; cînd cuvîntul lui este cuvînt, fiindcă este cuvîntul lui, și fapta lui este sinceră, fiindcă în ea se revărsă hotărîrea lui, atunci puțin îi mai rămîne tînărului pentru a-și desăvîrși educația...

(*Timpul*, 1 și 15 aprilie 1940)

Cum se scrie istoria

Știința istoriei a întîlnit în calea ei mulți necredincioși. Unii i-au tăgăduit pînă și legitimitatea. Dacă nu mă înșel, Paul Valéry de la Academia Franceză e dintre aceștia, și încă un necredincios care ține să aducă la necredința sa și pe alții. Cum poate fi o știință, adică o cunoștință sigură și sistematică, despre faptele din trecut, cînd noi nu putem cunoaște sigur nici faptele care se petrec în zilele noastre, și cînd odată chiar sub ochii noștri? Iată, cineva vrea să știe cum se petrec lucrurile pe teatrul războiului din Apusul Europei și pentru aceasta deschide ziarele cu ultimele informații, culesse chiar de pe teatrul războiului, de cei mai reputați reporteri, și ce găsește? Informații contradictorii. Acea ce unii afirmă este negat de alții. Cum poate fi atunci o știință a celor petrecute cu sute de ani în urmă, cînd nu se pot ști faptele ce se petrec sub ochii noștri? De aceea, la mulți, necredința în munca istoricului și, la toți ironie cînd se pronunță cuvintele « cum se scrie istoria »!

Aceste cuvinte au ajuns să fie repetate de cite ori este de stigmatizat o muncă nesperioasă.

Și cu toate acestea, istoria își urmează calea sa înainte. Cu toată necredința unora și ironia altora, istoricul își continuă munca, avînd toată încrederea că el muncește,

nu numai pentru o știință, ci pentru cea mai importantă dintre științe. De unde această încredere? Are el, sau are necredinciosul dreptate?

Are dreptate istoricul. Dar ca să vedem dreptatea lui, trebuie ca mai întâi să înțelegem în ce consistă adevărata știință a trecutului. Nu orice îngrămădire de informații subiective constituie o știință. Astronomia, ca știință, nu s-a constituit din îngrămădirea imaginilor de formă și de mișcare, pe care corpurile cerești le produceau în ochii oamenilor. De asemenea, științele experimentale nu au ajuns să fie adevărate științe prin îngrămădirea pur și simplu a datelor simțurilor. Adevărata știință începe după corectarea datelor simțurilor și înlocuirea lor cu noțiuni bine definite. Așa este și cu istoria. Adevărata știință a istoriei începe după ce datele informative, culese prin simțurile oamenilor, sînt interpretate și înlocuite cu noțiuni bine definite. Înainte de știința astronomiei, soarele trecea drept un corp de mărimea unei roate de car; după constituirea astronomiei ca știință, soarele este un corp de un milion și trei sute de mii de ori mai mare ca pămîntul. Așa și în istorie. Un fapt petrecut sub ochii noștri, poate apărea unora ca foarte important; nu cu aceste proporții trece el însă, în istorie, ci cu proporțiile pe care i le dă raționamentul istoricului. Un fapt neînsemnat poate fi caracteristic pentru destinul unui popor, pe cînd un alt fapt, în aparență foarte însemnat, poate fi trecut cu vederea. Știința istoriei urmărește să reinvie, din mormîntul trecutului, nu orice fapte petrecute în viața unui popor, ci numai faptele prin care se definesc caracterele persistente ale membrilor acestuia. Dacă popoarele n-ar fi diferențiate prin caracterele lor, ci ar fi formate din aceeași pastă sufletească, viața istorică ar lua un alt aspect pe pămîntul nostru. Atunci, n-ar fi vorba de istorie, ca de o știință a vieții popoarelor, ci de o simplă geografie psihologică a omenirii. Rațiunea de a fi a istoriei stă în existența popoarelor ca unități organice de sine stătătoare, unități care se desfășoară, fiecare, după destinul său propriu.

Acum, după aceste considerații filosofice, pe care rog pe cititor să mi le ierte, dacă au fost prea lungi, să venim la rostul cuvintelor: « cum se scrie istoria ».

Cum se scrie istoria? Ea se scrie bine, și constituie o adevărată știință, cînd acela care o scrie reușește să descopere, prin raționamentul său, între multiplele manifestări ale vieții unui popor, pe acelea care se leagă de caracterele persistente ale acestuia, și care formează oarecum albia pe care curge destinul. Ea se scrie rău, și de ea nu se face caz, ci se uită de îndată, cînd acela care o scrie, fie din interes, fie din nepricepere, înșiră una după alta manifestări de tot felul, care n-au nici-o legătură cu fondul permanent și continuu al vieții poporului.

Istoria bine scrisă are să dea, secol după secol, măsura potențialului de energie, de care fiecare popor poate dispune, așa că ea, odată și odată, în mod nepărtinitor, va putea legitima aspirațiunile unor popoare (...). Istoria rău scrisă, dimpotrivă, secol după secol, prin inutilitatea pe care o va dovedi, se va exclude treptat din deprinderile intelectuale ale lumii culte.

Exclusă, istoria rău scrisă va lăsa totuși, în urma sa, un material care va putea fi întrebuințat cu folos de cealaltă istorie. Cum visele, nebunia, magia, misticismul ... folosesc la înțelegerea sufletului cu conștiință normală, așa și documentele falsificate de subiectivitatea contemporanilor, și date drept istorice în mod interesat, vor folosi la înțelegerea, nu a faptelor la care ele vor să se raporteze, ci la înțelegerea mentalității acestora cari le-au pus în circulație. Adevărat om de știință, istoricul de mline va citi cu pasiune ziarele pline de informații contradictorii ale timpului nostru, nu atît pentru a se instrui asupra faptelor petrecute în timpul nostru, cît pentru a se instrui asupra mentalității oamenilor cari au pus în circulație asemenea informații și au crezut că prin ele pot să schimbe realitatea. Bibliotecile, în care vor fi păstrate publicațiile actuale de propagandă bazate pe falsuri istorice,

vor fi într-un viitor nu prea îndepărtat, poate, cercetate cu aceeași curiozitate cu care sînt cercetate cavernele preistorice, pe pereții cărora sălbaticii și-au desenat dorințele lor vinătoresci, în scopul de a le vedea realizate.

(*Timpul*, 6 mai 1940)

Război apocaliptic

Cuvîntul «apocalips» a fost des pronunțat în timpul din urmă. Probabil, și de către cititorii noștri. Unii vor fi deschis chiar Biblia și vor fi citit, sau recitit, Apocalipsul Sfîntului Ion Teologul, pentru a constata analogiile dintre profețiile teologului și evenimentele din vremea noastră.

De pronunțat îl pronunță mulți, cuvîntul «apocalips», dar în ce înțeles, aceasta este o altă chestiune. Desigur, este luat în înțelesuri deosebite. Cititorii obișnuiți ai Bibliei îi păstrează vechiul înțeles de carte sfîntă, în care sînt proorocite nenorocirile care așteaptă biserica lui Christ; lumea cealaltă însă, și-a format alături de acest înțeles și un altul, mai puțin în acord cu tradiția, dar mai în acord cu preocupările vremurilor noi. Se înțelege anume, prin apocalips, — apocaliptic, — aceea ce se abate în mod violent de la ordinea naturală și morală a faptelor omenești și, în consecință, aceea ce nu se explică după regulile raționamentului. În acest înțeles larg este luat de cititorii incidentali ai Bibliei, cari fiind mulți, l-au impus oarecum în vorbirea curentă, și pe acesta îl adoptăm și noi.

Războiul actual din Apusul Europei, prin neprevăzutul care i-a dat naștere, și prin proporțiile uriașe în care el continuă, este de aceea socotit de marele public, ca un război apocaliptic. Cum de s-a putut ajunge, în atmosfera Europei, pregătită de atîtea secole de civilizație, la un asemenea război de distrugere? Cum de conducătorii marilor popoare din Apus au putut să renunțe la mijloacele pașnice, pe care judecata — de bun simț — le recomandă, pentru a arunca soarta popoarelor lor în necunoscut? Ce eclipsă bruscă s-a produs în conștiința de răspundere a omului european, pentru ca el să-și joace viitorul pe o singură cartă?

Chinuitoare întrebări. La ele nu se poate răspunde decît după o totală revizuire a mentalității europene. Desigur, în structura acestei mentalități este ceva bolnav sau este ceva încă neisprăvit, pentru ca neprevăzutul să o surprindă în așa măsură. Căci vedeți paradoxul situației. Pentru europeanul de astăzi, orice fapt nou petrecut pe bolta cerească nu este o surprindere, ci cel mult o verigă neobservată din ordinea de fapte cunoscută pînă acum. De asemenea, și în ordinea de fapte de pe suprafața pămîntului, întru cît sînt fapte materiale. Erupții vulcanice, scufundări de insule sub apele oceanului, deplasări de continente chiar, precum și tot felul de furtuni atmosferice, nimic nu surprinde, fiindcă toate își au explicarea în ordinea faptelor cunoscute pînă acum. Pentru războiul actual însă, explicarea, din cele cunoscute, lipsește. Nu că războiul actual nu are asemănări cu războaiele trecute. Desigur între el și războaiele trecute sînt multe asemănări, dar sînt și deosebiri, așa de mari, încît asemănările aproape că se pierd din vedere. Războaiele trecute li se putea prevedea întinderea, căci ele, oricît de crîncene erau, erau totuși sub puterea voinței beligeranților; nu erau războaie dezlanțuite. Războiul actual este, în istoria lumii, primul război dezlanțuit, adică primul război care se întinde în voia neprevăzutului. Astăzi la Nord, mîine la Apus și apoi cine știe încotro. Este primul război, care odată început, nu se știe unde va ajunge.

În mentalitatea europeanului este, așa dar, dacă nu ceva bolnav, ceva neisprăvit, în tot cazul. Europeanul s-a îngrijit de prevederea faptelor materiale, care sînt mai depărtate de el, și a neglijat faptele omenești, care constituiesc mediul său de viață. A urmărit să stăpînească prin prevedere manifestările energiei fizice, punîndu-le pe acestea în lanțurile mașinismului industrial, dar a neglijat să se ocupe, în aceeași măsură, de manifestările energiei sufletești. Iată-le acum, pe acestea, dezlănțuite în voia neprevăzutului. Neglijarea lor se răzbună.

Pe orice piață industrială a Europei, un inventator original, care s-ar pretinde în măsură să înzecească producția economică prin captarea unor forțe necunoscute ale naturii, ar întîmpina surîsuri. Ar fi întrebare, în primul rînd, de sacrificiile pe care le cere captarea forțelor necunoscute, căci nimeni nu este nebun să înlocuiască un mecanism experimentat, cu unul care cere mari sacrificii. Pe piața actualului război însă, inventatorul original este totdeauna bine primit. Oricîte sacrificii ar cere invenția sa, destul ca ea să aducă un spor de devastare în rîndurile dușmanului, pentru ca să fie pusă deîndată la încercare. Aici decide perspectiva invenției. Considerațiile, că invenția aduce o abatere de la practica de pînă acum a războiului și de la ordinea de drept, nu sînt ținute în seamă. Nu tehnica invenției se adaptează la om, ci omul la tehnică. În războiul actual, anti-omenescul stă deasupra omenescului...

(*Timpu*, 20 mai 1940)

ANTON DUMITRIU

Pentru cultură • Democrația • Generație tânără, generație
fără ideal • Cartea junglei • Spre un nou spirit european

DUPĂ CINCIZECI DE ANI

Cincizeci de ani după aceea. . . Desigur, multe lucruri capătă noi aspecte după o asemenea perioadă de timp. Op-tica noastră asupra lumii s-a schimbat — unii zic că s-a ame-liorat — ,modul nostru de a ne exprima este altul, stilul de a gândi este diferit. O singură valoare este permanentă: cultura. Cultura este o lumină creată de om, care umani-zează tot ce ne înconjoară, ca o veritabilă *lux mundi*, și se întoarce, prin reflexie, și asupra omului însuși, dînd astfel un sens și o semnificație oricărei existențe, prin aceste trei valori specific umane: Adevărul, Binele și Frumosul. Cultura îl reprezintă cel mai bine pe om, fiindcă ea este specifică condiției umane. Omul este cultura lui și cultura unei epoci este cît înseamnă umanitatea acestui timp. Su-primați cultura și ați suprimat condiția umană, omul fiind redus, în cazul acesta, la o simplă specie biologică. Împo-triva unei asemenea «reducții biologice» am scris acum o jumătate de veac. Și continui să scriu.

Pentru cultură

Luptăm pentru cultură. Pentru cultura cea mare care deschide inima și ascute inteligența. Pentru cultura aceea care e oceanul spiritual al umanității, în care toate națiunile, ca și râurile cu ape diferite, se unifică și se înfrățesc. Pentru cultura care e sufletul omului și semnul lui Dumnezeu.

Filosofii culturii au ajuns — influențați de aberațiile timpului — să vadă culturi distincte, particularizate pe rase, continente, națiuni și țări. Neputînd avea o viziune de ansamblu, ei și-au micșorat obiectul, pentru a-l putea vedea.

L-au degradat ca să-l poată înțelege. L-au îndepărtat pentru a-l observa mai bine. Dar nu există forme de cultură diferite esențial. Fiecare cultură repetă într-un fel propriu, dezvoltînd, o aceeași notă fundamentală. Există astfel o unitate profundă a tuturor culturilor, care au fost, sînt și vor fi. Vor fi fiind diferențe de detalii, de adaptare, dar acestea trăiesc doar la suprafață, în adînc culturile avînd rădăcini în același filon spiritual, umanitatea, ca entitate metafizică. Poate că nu există o unitate morfologică a culturilor; dar dacă privești mai adînc, dacă ții seamă că o cultură se naște din frămîntarea spiritului omenesc, și că nu o poți despărți de el, nu se poate să nu recunoști unitatea tuturor cercetătorilor și a creatorilor de cultură din toate timpurile...

Nu există asemănare între ceea ce a creat Platon și ce a dat lumii Goethe. Dar între acești doi stîlpi ai culturii umane e o comuniune mai profundă decît putea să o dea chiar adevărul operelor lor; este această efortare, aceeași și la unul și la altul, de a găsi ceva care le lipsea, de a fi mai mult decît erau, o comuniune în însăși structura lor spirituală, o comuniune a inferiorității omenesti și a dorinței de a o învinge.

Acei care cred că au o cultură originală în esența ei, care se laudă chiar că nu pot înțelege operele de cultură ale altor neamuri, dovedesc prin aceasta lipsa lor de autentică cultură — trăiesc numai la suprafața fenomenului cultural, s-au smuls impulsului unic și divin care animă umanitatea într-o aceeași direcție.

În această indestructibilă unitate a culturii vedem unitatea spirituală a umanității, în sufletul căreia trebuie să te întreziri pentru a participa la cultură.

Deviația diabolică a unui ins în erudiție unilaterală și mai ales în superficialitate este tocmai această negare a altor culturi, fiindcă a înțelege unitatea culturilor este a înțelege sensul lor esențial.

Luptăm pentru cultură. Pentru acea cultură care aparține umanității întregi. Fiindcă astfel luptăm pentru umanitate.

(Dacia nouă, 13 martie 1938)

Democrația

Democrațiile nu apar decît în faza maturității popoarelor. Numai după ce acestea au avut de luptat cu propriul lor destin, după ce și-au cucerit prin suferințe continule. bucată cu bucată, sufletul lor caracteristic, după ce și-au format o cultură și o civilizație specifică, pot ajunge la o structură socială democratică.

Istoria întreagă e martoră, pentru a ne ilustra dealungul ei, adevărul acesta. Democrația este rezultatul unei maturități în gîndire, în cultură, în evoluția socială. Aceasta presupune însă, un trecut glorios pe tărîm intelectual al poporului care are pretenția să se guverneze democratic. Și așa s-a întîmplat în Franța sau în Anglia, așa în America. Individul este guvernat — în sistemul dictatorial — de lege, cu împotrivirea lui. El nu poate fi liber decît contra legii. În democrație, printr-o adîncă

și morală semnificație, poporul este cu legea; în constrângerea legilor își găsește libertatea și în abaterea de la ele se găsește constrâns și cu atât mai puțin liber. O atare concepție, evident, nu se poate ivi într-un stat decât mult mai târziu, după ce a trecut prin experiențe politice variate, după ce a învățat din erorile pe care le-a făcut să cunoască adevărul, după ce a consumat toată ignoranța politică, pentru a ajunge prin această negațiune, la știința statului. După unii gânditori de seamă însă, epocile de maturitate ale popoarelor și în general ale umanității corespund cu perioada decadenței civilizației și culturii.

E ceea ce Oswald Spengler numește « Apusul Europei » și care în Orient poartă numele de « Ciclu Negru » (Káli-Yuga). Astfel, democrația ar apărea doar în ciclul descendent, în declinul unui popor, atunci când au loc, din cauza perioadei catastrofice în care ne-am găsi, cele mai mari cataclisme sociale.

Oricum, ar fi, nu trebuie să tragem alte concluzii decât cele indicate de fapte. Democrația nu este, în niciun caz, o cauză a acestor catastrofe, care zguduie omenirea ci un simplu rezultat al epocii de maturitate în care se găsește umanitatea.

Poate că pentru un ochi care poate vedea de la înălțimi, catastrofele sociale să apară ca nodurile prin care își jalonează umanitatea linia evoluției.

Poate că unele lucruri văzute de mai departe să poată fi observate, în mod ciudat, mai bine când se micșorează. Și apoi, în definitiv, nouă zecimi din istoria lumii este ocupată de catastrofe, de războaie, de revoluții ca cea franceză sau rusească. Ceea ce este interesant și arată o legătură mult mai profundă care are loc în ființa umanității, în spiritul omului, este că într-o perioadă de maturitate evoluția spirituală ajunge să-și unească linia cu evoluția morală. Ca și democrația, morala apare mult mai târziu în viața popoarelor. Există deci o legătură, poate subterană, poate numai puțin vizibilă, dar nu mai puțin reală, între morală și democrație. Însuși Montesquieu spunea că nu este nevoie de multă cinste pentru ca un guvern despotice să se mențină. « Dar într-un stat popular, trebuie un resort în plus, care este virtutea ».

Examinați formele de guvernământ actuale și veți vedea confirmate din plin afirmațiile marelui gânditor francez. Într-un stat democratic republican, virtutea este la mare onoare; într-un stat monarhic, onoarea este o mare virtute; iar într-un stat dictatorial, teama este puterea guvernului, onoarea este periculoasă și virtutea nu are sens. Este un fapt istoric că guvernele populare nu au apărut decât în epocile de virtute, când umanitatea părea mai înțeleaptă decât totdeauna și când oamenii, prin respectarea legilor morale, cu care se identificau, meritau să fie liberi. Obligațiile lor morale îi făceau mai liberi, decât nu i-ar fi putut face lipsa oricărei constrângeri, adică anarhia. Știu că se poate spune că orice sistem social e bun dacă e aplicat de oameni superiori. Acest lucru nu e decât o aplicație a celebrei vorbe a lui Leibniz: « Toate sistemele sînt false prin ceea ce afirmă și adevărate prin ceea ce neagă ». Atunci, apologia democrației, de exemplu, ca și a celorlalte sisteme sociale, ar deveni o chestiune sentimentală, unde preferința sentimentală are să-și spună cuvîntul. Dar nu este tocmai așa. Într-o epocă precum a noastră, de maximă dezvoltare intelectuală a omului, de mare progres tehnic și cultural, nu orice formă politică poate fi adaptată unui popor. Nu pot vedea Franța suportînd o dictatură extremistă de adaptată unui popor. Pentru ce? Pentru că respirația poporului francez este prea largă, orice fel ar fi ea. Pentru ce? Pentru că respirația poporului francez este prea largă, ca să poată fi sufocată de călcîiul dictatorial, fiindcă încăperea intelectuală a sistemului dictatorial este prea strîmtă pentru spiritul vast al francezului. Dictatura nu poate exista decât la popoarele la care teama înlocuiește virtutea și în cazul acesta nu se poate susține decât efemer pe artificii violenței și intimidării. Omenirea este divizată astăzi pe motive ideologice, în societăți dictatoriale și în societăți democratice.

Adevărul este că acestea nu sînt decît forme exterioare, manifestări parțiale ale unei diviziuni mai profunde, între viciu și virtute, între dezonoare și onoare, între teamă și libertate. După cum individul sau poporul are legături cu una din direcțiile acestei dualități se află, în consecință, sub semnul dictaturii sau al democrației.

(Facla, 27 iunie 1938)

Generație tină, generație fără ideal

... Dar, mai întîi, există o generație tină, tranșant deosebită de alte generații? Există un fel de clasă sau, chiar mai mult, o castă a tineretului?

Iată, ce, judecînd după amestecul vîrstelor, după faptul că mulți bătrîni sînt tineri și invers, ni se pare că nu se poate susține. Dimpotrivă, am impresia că se poate vorbi de o generație îmbătrînită fără vreme, despre o majoritate de tineri cătrănită și înăcrită, despre o generație fără căpătii.

Iar în această categorie intră oameni de toate vîrstele, oameni scăpătați din punct de vedere moral și intelectual, vagabonzi ai ideologiilor ieftine și ai misticismelor obscure și primitive. Pe aceștia i-ași numi « generație tină », în înțelesul de generație necoaptă, — neformată și fără ideal.

Există astăzi un tineret lipsit de cea mai elementară educație, un tineret barbar, obscen chiar, un tineret haotic și dezordonat, a cărui gîndire anarhică nu numai că e ridiculă prin naivitatea ei, dar e și periculoasă. În calitatea mea de profesor, am avut posibilitatea să-l cunosc de foarte aproape. Dar, tot atît de aproape am avut nefericirea să cunosc bătrîni cu aceeași mentalitate, bătrîni infantilizați, dacă pot spune așa, bătrîni nebuni, căzuți în doaga copilăriei, deși cuvîntul lor ar trebui să însemne ceva.

Cu alte cuvinte, nu interesează vîrsta unei generații; fapt este că o parte însemnată a societății românești suferă de o boală mai mult sau mai puțin curabilă, care se traduce în exterior printr-o lipsă de maturitate și de responsabilitate.

Indivizii din categoria aceasta își pot îngădui orice gînd; nimic, nici o lege, nici o idee, nici un ideal nu-i poate opri. Acțiunea lor este judecată prin ea însăși, niciodată în legătură cu un sistem de idei, cu un sistem de obligații, în raport cu o ordine în care trebuie să credem. Fără credință în Om și în Dumnezeu, ignorînd orice datorie, ei nu cunosc nimic care să-i depășească, chiar dacă această depășire ar fi constituită numai de societatea umană. Ne naștem într-un mediu social în care sîntem prinși cu toate fibrele ființei noastre, în care ne împlîntăm cu toate rădăcinile existenței, odată cu nașterea noastră. A lucra pentru binele acestei societăți în care fiecare dintre noi e o roțiță, înseamnă a-ți împlini o datorie nu numai morală, dar naturală, — așa cum ți-o îndeplinești față de părinți, în mod instinctiv. O asemenea înțelegere a datoriei față de societatea în care trăiești, l-a făcut pe înțeleptul Socrate să bea cucuta, să primească condamnarea sa, cu toate că o socotea nedreaptă și cu toate că putea, cu ajutorul prietenilor, să fugă din închisoare. Dreaptă sau nedreaptă, legea societății trebuie respectată, acesta este cel mai înalt comandament civic al individului. Prin aceasta, cetățeanul dovedește că a scăpat de egoismul lui tiranic și se dăruiește societății în care se află.

Și aceasta înseamnă maturitatea intelectuală a unui individ. Ori, constatăm în prezent că această primă datorie, care ia naștere din propria noastră natură, din moment ce am depășit faza copilăriei, nu există, decît în cazuri izolate. De aceea propunem o altă împărțire a generațiilor, în care elementul determinant să nu mai

fie vîrsta, ci maturitatea: în generație matură și generație nematură, generație formată și generație anarhică, generație a datoriei și generație fără ideal.

... Individul nu este rău decît prin ignoranța lui. Ignoranța și răul se confundă. Apelul la ignoranți nu poate să dea nici un rezultat. Dimpotrivă, o chemare a acelor care « știu » poate avea alte urmări. Avem savanți de geniu și profesori iluștri.

Să părăsească aceștia comoditatea și egoismul științei lor, să devină ceva mai umani, să mediteze că în afară de nobila ocupație a științei mai există și nobila datorie față de societatea aceasta românească, clădită cu sîngele eroilor, prin inimile patrioților și cu mintea luminată a celor care ne-au precedat.

Un P. P. Negulescu, un Dimitrie Pompei, un Horia Hulubei — pentru a cita doar unele exemple — pot fi, credem noi, pe lîngă oameni de știință și mari educatori prin pilda vieții și activității lor, prin inteligența lor luminată. Să se facă apel la tot ce neamul acesta are mai ales, să se scoată din izolarea lor comodă tot ceea ce are mai de preț în domeniul culturii și să se pună în slujba marelui interes național al formării unui ideal românesc și al unei conștiințe românești unitare.

Mai gravă este vina acelor care pot face și nu fac, decît a acelor care nu fac fiindcă nu pot.

(*Facla*, 9 octombrie 1939)

Cartea junglei

Nu vreau să vă vorbesc despre minunata carte a lui Rudyard Kipling purtînd titlul articolului nostru; de altfel, nici nu ar fi cazul, fiindcă în această excepțională lucrare jungla mai are încă legile ei, iar sălbăticiunile reușesc să se înțeleagă și să vorbească o aceeași limbă. Există, însă, o altă junglă, mai teribilă, mult mai sălbatică, în care trăiesc jivinele cele mai înfricoșătoare și despre care ar trebui scrisă o carte; în care trăiește generația noastră? De ce are loc astăzi orbirea catastrofală a omului, animalizarea lui, despuierăa lui de toate atributele ființei omenești și reducerea lui la un simplu animal cu necesitățile lui primitive, cu lucrurile lui naive și groaznice în același timp? Nu ne putem da seamă, în general, despre tragica situație a omului actual, fiindcă sîntem prinși de prezentul acesta dinamic, fiindcă orizontul viziunii noastre se reduce la sărăcia intelectuală a actualității, fiindcă ochiul nostru este orbit de violența întinericului care ne copleșește.

Să presupunem însă, că ne înălțăm la o înălțime oarecare, fie chiar aceea a ilustrului personaj Micromegas, pe care-l imaginase ilustrul glumeț Voltaire, personajul căzut din lună, din Marte, sau de la altă înălțime. ... Dîintr-odată lucrurile iau altă înfățișare. Așa, de exemplu, pentru Micromegas, diferența dintre rase, dintre religii și dintre alte subiecte de discordie omenească, apăreau ca foarte de neînțeles. Oamenii — își spunea individul lui Voltaire — poartă o coamă pe cap, au un nas, doi ochi, precum și alte podoabe comune. De ce dar, se socotesc deosebiți fiindcă unii au coama lînoasă, iar alții ceva mai aspră și creată? În privința religiei, toți preoții îi păreau că utilizează aceleași trucuri. De ce (nu) se înțeleg?

Am putea continua ancheta întreprinsă de eroul imaginar al satiricului scriitor francez.

Și, în fond, ne-am putea întreba despre orice divergență dintre indivizi sau popoare, în același mod; este sigur că aceste diferențe nu vor fi considerate ca atare; de ce dar nu se înțelege lumea, sărind peste prăpastia deschisă lacom de prezentul acesta haotic?

Este clar, că această înțelegere nu poate avea loc câtă vreme omul este strâns în corsetul prezentului, câtă vreme el nu are viziunea viitorului, cât timp adică, nu are nicio viziune. Epoca noastră este epoca clipei trăite, a acțiunii imediate, făcute pentru ea singură, fără niciun scop, sau cu un scop iluzoriu, care să înșele chiar pe cei care o declanșează.

Prin aceasta, omul se apropie de animal, dacă nu devine mai rău decât el. Fiindcă numai animalul trăiește exclusiv în actualitatea strictă a prezentului, răspunzând instinctiv și imediat la toate cauzele care-l solicită orbește din afară.

Oameni care trăiesc toate mizeriile și slăbiciunile omeniești, care nu au reușit cu o idee să se ridice la o oarecare înălțime intelectuală pe ei înșiși, pretind să ridice omenirea sau poporul lor la un destin mai înalt și mai bun.

Eu nu pot avea nicio încredere în oamenii care suportă tirania tuturor defectelor omeniești, a orgoliului, a vanității, a dorinței de putere și nu au reușit în niciun fel să se formeze mai întâi pe ei înșiși, ca apoi să aibe dreptul să încerce să formeze gloatele.

Omul este însă, pentru el însuși o problemă, un mare semn de întrebare, care i se ridică în față, acoperind întreg universul, de îndată ce și-a deschis ochiul minții. Individul vede toate problemele, numai pe a lui nu și-o vede. A-ți rezolva propriile tale probleme, a ți le pune numai, înseamnă a depăși comunitatea junglei, a luptei continuie și iluzorii, în care trăiește animalul, a te înălța dincolo de ceea ce este efemer și fără preț. Ce importanță au toate bogățiile, când știi că de curând vei rămâne fără ele? Ce importanță au toate idealurile politice, când știi că vremea le va depăși? Ce rost au toate luptele prezente, când viitorul le va contrazice?

E o uimire cutremurătoare să constăți că nici unul dintre cei chemați să joace un rol hotărâtor în destinele Europei, nu-și face decât socotelile prezentului, socotelile groaznice ale junglei. Iată cauza sălbăticierei lumii noastre: ea trăiește în iluzia prezentului cu tot cortegiul lui de posesiuni fictive. Lumea actuală posedă tot dar nu se mai stăpânește pe ea însăși, cunoaște tot, dar nu se cunoaște pe sine, poate face orice, dar nu poate face nimic pentru ea însăși. Nu trăiește însă jungla în același mod!

(*Facula*, 16 octombrie 1939)

Spre un nou spirit european

Trăim în epoca celor mai mari confuzii.

Peste bătrînul continent s-a întins umbra obscurității, la adăpostul căreia demonul neliniștii lucrează în voie. . . Acțiunile și ideile cele mai apocaliptice sînt în luptă. Nimic nu mai pare sigur; cultura europeană este zguduîtă din temeliiile ei. Adevărul e că bătălia se dă tot în domeniul ideilor și că faptele nu sînt decât reflexul, mai puțin sau mai mult, al luptei care se dă în spirit. Dacă e adevărată maxima celor vechi — «ceea ce este sus este jos» — viitoarea care a cuprins lumaș vrea să ne ocupăm puțin, pentru a distinge un oarecare poligon al forțelor în joc și cu aceasta am reuși — poate — să desprindem un sens și să facem o predicțiune asupra viitoarei fizionomii intelectuale a spiritului european.

O asemenea viziune ar arăta, în mare, și un orizont concret pentru o Europă pacificată sufletește.

Dacă se privește cultura europeană de la o anumită înălțime, de unde micile detalii se șterg și rămân detașate distinct doar marile curente — așa cum din avion, amănuntele unui peisagiu se estompează pentru a face loc marilor cursuri de apă, munților și pădurilor — curente care brăzdează peisagiul cultural european pot fi reduse la puține categorii.

Există o mistică europeană, un iraționalism și un logicism european.

Cînd vorbesc despre misticism, nu mă gîndesc numai la formele lui elevate, care iau aspectul unor teorii filosofice, la cărți sau la indivizi retrași care se dedau la anumite practici curioase, grație cărora cred că pot intra în legătură cu ființele superioare, ba chiar cu Dumnezeu; ci mă refer la această stare generală de spirit care a cuprins mulțimile (și pe care cazurile înalte o ilustrează) de a crede în ceea ce este obscur, de a-și explica ignoranța prin confuzie, de a lua întinericul drept lumină.

Este astăzi o modă de a fi mistic, adică de a te preface că știi. Boala aceasta, care seamănă cu ipohondria și care face din orice prost un neînțeles, nu are de a face cu adevăratul misticism decît doar că i-a împrumutat în mod înșelător numele. Datorită ei au apărut pe toate drumurile profeți mincinoși, oameni ai Providenței, înțelepți neputincioși, credincioși ateî, savanți ai ignoranței.

Liberii cugetători ai secolului trecut, căutînd să înlăture religia, au preparat — fără să vrea — situația aceasta: ei au înlocuit o doctrină, care putea fi bună sau rea, cu toate doctrinele posibile, adică, în fond, cu nici una. De unde anarhia intelectuală, gustul pentru enigme dezlegate în chip vag și verbal, dorința de a ajunge la lucruri inaccesibile.

Un mistic de toată ziua este un om imposibil; cu el nu poți discuta nimic, deși pretinde că știe totul și deși poate discuta despre toate. Este tipul rătăcitului dat de epoca noastră.

O a doua categorie de confuzioniști o formează iraționaliștii. Aceștia cred că «adevărul» e irațional, că realitatea e prea bogată pentru a intra în schemele logice, că în fondul tuturor experiențelor noastre există un ce ireductibil, irațional. Știința este cel mai mare argument al acestor oameni. În știință inteligența noastră a înfruntat redutabilul irațional, în experiențele de laborator monstrul logic a fost surprins.

Filosofi și oameni de știință chiar au ajuns să legalizeze această situație intelectuală și să introducă neînțelesul pentru o mai bună înțelegere a lumii. Vă închipuiți ce s-a întîmplat atunci cu plăpînda inteligență a oamenilor medii, care s-a lansat în toate aberațiile cu formula iraționalismului.

A vorbi cu un «iraționalist» înseamnă a te cruci. O asemenea limbă păsărească, de neînțeles pentru orice minte lucidă, prin definiție, este o scuză pentru oricine vrea să-și ascundă sărăcia duhului printr-o genialitate ieftină.

Dacă știința a dat de dificultăți în cercetările pe care le face — cum de exemplu în domeniul subatomic — ignoranții au generalizat această dificultate ascunzînd în toate ungherele naturii entități iraționale, care explică «rațiunea» acelor fenomene. Ei nu văd procedeul lor simplu de mistificare, care constă în a da un nume dificultății și prin aceasta a accepta ca neînțeles un fenomen. Toată problema nu era însă de a «accepta», ci de a «explica» mecanismul faptelor.

În sfîrșit, o altă categorie, mai mică, compusă mai mult din gînditori și savanți, se rezumă la logică. Nu se poate gîndi nimic nelogic, fiindcă a fi logic înseamnă a da propozițiilor enunțate un sens. Logică și claritate, logică și sens sînt, astfel,

unul și același lucru. Dacă cineva exprimă ceva cu sens, cu necesitate, acel lucru e logic, din cauza identificării logicei cu sensul.

Ei bine, în mișcarea logică, începută acum câteva decenii și care a luat o amploare și rigoare matematică nebănuită, noi vedem orientarea noului spirit european. Cultura europeană a început prin acel spirit grecesc, iubitor de armonie și claritate.

În acest spirit, ea și-a găsit adevăratul ei orizont și în acest sens s-a mișcat secole de-a rândul. Prin spiritul logic, cultura europeană s-a deosebit de toate celelalte culturi, de acelea paralele cu ea, sau de acelea care s-au înmormântat în giulgiul timpului. Logica lucrurilor, rațiunea fenomenelor a fost idealul căutat de mințile eminente date de spiritul european. Acest spirit a început propriu-zis cu bătrînul atenian Socrate, care se străduia în Agora sau în Symposium să învețe pe oameni să vorbească cu sens, adică logic. După două mii cinci sute de ani, mintea europeanului s-a rătăcit de la matca ei, alunecînd în profunde obscurități. De abia astăzi se poate spune că se remarcă o revenire la claritate și la logică, prin urmare. De aceea ni se pare că se prepară o revoluție intelectuală în timpul nostru; o revoluție logică, care nu constă în clădiri noi, ci în aprecierea celor vechi. Ceea ce a făcut caracteristica culturii europene a fost limpezimea ei logică.

La aceasta, vor să se întoarcă — și înțeleg să se întoarcă — anume spirite alese care-și dau seama că numai evoluția pe linia specifică Europei poate duce la progres. Astfel, adagiul vechi, « nimic nou sub soare », se găsește din nou verificat, căci noul spirit european înseamnă de fapt întoarcerea la vechiul spirit european, la strălucitul spirit european.

(*Facla*, 6 mai 1940)

De dincolo de noapte, despre starea de veghie a cugetului clar

« Am nopți în plus, nopți berechet . . . Înaintăm către a patra noapte. Dar noi simțim oare cei care înaintăm? Noi stăm nemișcați, îngrămădiți unui într-alții, noaptea e cea care înaintează, a patra noapte, către viitoarele noastre cadavre încremenite ».

JORGE SEMPRUN: *Marea călătorie*

Chiar pentru cei ce n-au trecut prin experiența spaniolului Jorge Semprun, — izgonit din țara natală de urgia franchistă, atașat Franței democratice iar la invazia nazistă înrolat în mișcarea de rezistență, căzut în capcanele Gestapo-ului și trimis într-unul din teribilele lagăre de exterminare, de unde s-a salvat printr-o voință extraordinară, ca să-și aștearnă, apoi, mărturiile zguduitoare, cum puține sînt altele, — expansiunea fascismului asupra Europei a echivalat cu o nesfîrșită, terifiantă noapte.

Sub presiunea negurilor acumulate amenințător și la adresa țării noastre, Nicolae Iorga da neliiniștii colective forma unei întrebări, în stare să culbure dar și să sublinieze radicalizarea conștiințelor: « Cînd se va face ziuă? » Era tema tratată la radio și, apoi, în « Neamul românesc » la 24 noiembrie 1935. « Trăim de fapt în noapte, — constata eruditul istoric pe post de îndurerat martor al declinului prezent, — o noapte din ce în ce mai adîncă . . . o noapte adîncă a omenirii. Prin ea trec, ca singură lumină, danșurile șrapnelor, și ea se luminează numai de jăratecul focurilor de uri, de noile aprinderi actuale care pregătesc, poate, pâlălăile distrugătoare de mîine ». Mai mult decît diagnosticul situației imediate, izbește în rîndurile acesteia caracterul lor premonitor, de o rezonanță tragică, amplificată prin faptul că însuși cărturarul, conștient de iminența dezastrului, îi va cădea jertfă, nici mai mult nici mai puțin decît pradă întunerecului stigmatizat în întrebarea formulată de el. Is-ă-răspuns, mișelește, cu gloanțe, într-un tîrziu de noiembrie al anului 1940, tîrît spre desîș de pădure, unde lumina zorilor, oricum anemică la vremea aceea, să nici nu răzbată. Reflexul atrocei împrejurări îl aflăm consemnat în notele zilnice ale lui Gala Galaction: « Iată o culme a crimei și monstruoșității ! Un popor, o societate care expediază în aceste condiții pe unul dintre cei mai reprezentativi, ori măcar cei mai decorativi, dintre membrii ei, este o societate hărăzită pieirii ! . . . Toate semnele sînt sinistre ! Orizontul este de păcură de jur-împrejur ! » (*Jurnal*, II, pp. 345—346).

Înăbușirea spiritului, oprirea opiniei personale, înlocuirea dialogului cu dictatul și, la nevoie, suprimarea fizică a celui leșit din coloană, metode curențe încă de la instaurarea fascismului — gata să cenzureze drastic tot ce nu satisfăcea apetitul său mediocru pentru monumentalismul fanfaron, tot ce nu susținea exaltarea impulsurilor mistice, cultul gregar al forței — au îndreptățit senzația scufundării în beznă, de o densitate sufocantă odată cu venirea la putere a nazismului, în 1933. Există, cu privire la aspectele social-politice ale fenomenului, o bibliografie destul de bogată. Mai puțin explorat rămîne fenomenul în conexiunile sale cu

producția literară și artistică a vremii, pe fondul confruntărilor de idei ce au animat viața intelectuală și au catalizat curente de opinii în epocă. În afara articolelor ocazionale, încercările aplicate metodic fac excepție, la noi ca și alurea. Francezul Lionel Richard s-a ocupat, la începutul anilor '70, de relația dintre nazism și literatură. Ulterior, și-a extins investigațiile în vederea tezei universitare: *Le nazisme et la culture* (Maspero, 1978), lucrare de aprecieabilă anvergură documentară, intrată în atenția forurilor științifice din R.D.G., completată și tradusă (Akademie Verlag, Berlin, 1982). Chiar dacă asemenea lucrări, privilegiază factologia, în dauna armăturii teoretice, utilitatea lor apare incontestabilă. Efortul de adâncire n-are de ce să fie abandonat cită vreme, ici și colo subzistă semne de resuscitare a funestelor fanatismes, concomitent cu pripite anulări ale delimitărilor dintre « dreapta » și « stînga ». Abordarea nuanțată, flexibilă a experiențelor trecutului necesită continue defrișări în publicațiile de unde se poate verifica pe viu polarizarea atitudinilor, mai pregnante decît în fluxul editorial, cu inevitabilele voalări, atenuări și chiar ocultări. Cine consultă presa dobîndește imaginea multiplexelor țesături de manevre și presiuni puse în funcție de mașina ideologică a fascismului, în tentativa de a răvăși conștiințele și a le aservi abil. În consecință, cîștigă în relief și actuală semnificație fiecare gest de împotrivire recuperat, refuzul oarbei supunerii, voința de a păstra nealterate și a proclama *coram populo* prerogativele rațiunii, fortificate în practica exprimării ferme, independente.

Precaritatea argumentelor teoretice proprii, i-a obligat pe adepții autohtoni ai tendințelor totalitariste să recurgă, de cum și-au făcut apariția în arenă, la mijloace conținutiste de « convingere ». Depășiți de regulă în discuție, apelau la tactica intimidării și la epuizarea dispușe prin închiderea gurii cu forța. Expediții punitive repetate au vizat pe exponenții unor redacții, pentru delictul de a fi înlesnit exprimarea altor păreri decît cele autorizate de normativele fasciste. Astfel, la 19 ianuarie 1926 a fost molestat în plină stradă secretarul general al cotidianului « Aurora », justificată țintă de atac pentru că, oricum, era . . . evreu (iar atacatorii puneau în practică ce-i învăța organul lor favorit, « Apărarea națională ! »). Un caz similar s-a produs către finele lui 1930, aproximativ după un scenariu identic, cu deosebirea personajelor, victima aleasă fiind, de astădată, incisivul gazetar Em. Socor, director la « Adevărul ». În climatul tensionat, marcat de înlăturarea violentă de pe scena politică a prim-ministrului liberal I. G. Duca, datorită încurajărilor primite prin investirea lui Hitler cu puteri discreționare la cîrma celor mai agresive forțe de pe continent, va fi devastat sediul ziarului « Facla », care prin însăși titulatura sa reprezenta un afront adus celor ce sperau să întronizeze bezna antidemocratică. Ion Vinea, directorul, împreună cu alți doi colaboratori huliganilor cuștiști, ceea ce a stîrnit valuri fără precedent 'de indignare publică. Îndată după barbarie, Mihail Sebastian protesta de la fața locului: « Scriu aceste rînduri în redacția *Faclei*, devastată, cu geamurile sparte, sfărmate și podeaua pătată de sînge. (Nu sînt patetic; în colțul din dreapta al secretariatului de redacție, podeaua e plină de sînge). — Decorul acesta nu e deprămiant. Dimpotrivă. Faptul de a scrie e un act de curaj și de răspunderi. Oricine ține astăzi un condei în mînă, torii și gazetarii de la *Facla* n-au ce face cu compasiunea noastră. Nici nu le-o dăm. oct. 1934). Din variate sectoare ale culturii se ridică, spontan, glasuri împotriva demenței dezlănțute.

În atare conjunctură, pe măsură ce sînt mai expuse ostilității, și riscului de a-și pierde identitatea, noțiuni definitorii ale activității spiritului — ca : *școală, cultură, intelectualitate* — coalescează în jurul lor un interes crescînd, determină intervenții competente. Firește, reacții energice se produc din mediile învățămîntului, acolo unde fascismul căuta să racoleze acoțiți, elemente de perspectivă. De la Iași, centru al « cohortelor », prime nuclee de obediență fascistă, vine și încă analiză, menită să destrame, încă din fașe, pretensele aureole ale fascismului. Ea aparține profesorului de sociologie Petre Andrei, prin strădaniile cărui a ia filnță, cu începere din 1927, revista de sinteză « Minerva », concepută să sporească — pe făgașul luminoaselor tradiții locale de slujire a progresului ideilor — orizonturile cunoașterii, infuzia de date și metode noi în cîmpul științelor umaniste, aliate cu sesizarea imperativelor corespunzătoare evoluțiilor sociale contemporane. Fiind în cauză o revistă de extracție universitară, pluri-disciplinară, ar fi poate deplasat epitetul de « tribună », dar însăși alegerea temelor, direcția abordării lor aduc în paginile « Minervei » pathosul participării la actualitate. Cel puțin acesta este cazul colaborării lui Petre Andrei. Chiar în al doilea cает al revistei, studiul său despre fascism, structurat dintr-o largă perspectivă europeană, demontează riguros articulațiile mișcării fundate pe solul Italiei și reverberate, treptat, în Ungaria, Austria, Germania, Anglia, Franța, de unde întindea tentacule către zonele noastre. Demonstrația sa, în marginea absolutei probității științifice, își propunea, evident, să bareze căile de acces ale funestelor influențe. De aceea, prevenea asupra esenței arbitrare și abuzurilor, tipice pentru « noua ordine », ce-și aroga înșelătoare soluții de stabilitate, false răspunsuri la îngrijorările cauzate, pretutindeni, de adîncirea crizei economice și dereglarea sistemelor de relații interne și externe adoptate după primul război mondial. Spre a vindeca de iluzii pe naivii dispuși să acorde credit demagogiei dictatoriale, ca alternativă la ravagiile politicianismului (agravat, cit ne privește, grație vechiului virus al bizantinismului), profesorul va aborda în continuare (« Minerva » nr. 1/1928) aspecte stringente legate de « mișcările sociale și politice ale tinerimii », de pe platforma unui democratism funciar, structural flinței sale și racordat la nevoile purificării ambianței sociale, pentru concentrarea energiilor în folosul real al țării. Pe un spațiu mai restrîns și, deci, mai percutant-demonstrativ, Petre Andrei va da curs crezulului său într-o intervenție ulterioară : « Generația nouă și politica » (« Adev. lit. și art. », 22 iunie 1930). Iubirea și respectul adevărului, acel *Amor intellectualis Dei* invocat cîndva de Spinoza, departe de a-și mai da roadele integrale în izolarea cercetării, impulsionează afirmarea personalităților, dar — avînd în vedere complicatele angrenaje ale lumii moderne — cere scutul unui mediu consolidat moral prin înalte idealuri și adevăruri generoase. Astfel, concepția de viață capătă o pondere definitorie. Sîntem pe urmele lui Eduard Spranger. Mai departe, profesorul leșean introduce distincții de natură să așere demnitatea spiritului angajat de confuziile și aberațiile momentului. El respinge parada naționalistă, cu priză asupra minților prea puțin coapte, tului. El respinge agresivitatea șovină, aducînd în prim plan promovarea resurselor specifice, valorificate consistent, cu devotament și pricepere, unlc mod de a pătrunde în mult rîvnitul concern universal : « Generația nouă trebuie să albă, în primul rînd, grija și dorul de o cultură totală, în care specificul românesc să se afirme din ce în ce mai mult. În epocile anterioare, noi trebuia să asimilăm elementele culturii în genere, toată munca profesorilor se îndrepta în această direcție, acum a venit timpul pentru creație. Națiunea română trebuie să se însereze în rîndurile producătorilor culturali, cîci dreptul la viață al unei națiuni și respectul față de ea se impun prin aportul ei în cultura mondială ».

Cu un deplin consens și aproape simultan, intervenea în departajarea pozițiilor, un alt descendent al prolificiei tradiției ieșene, Mihai Ralea. Se produsese pomenitul atac asupra lui Em. Socor de către — comenta Ralea — « un copil nerod, dar așa de reprezentativ pentru generația lui ». (« Adevărul », 11 ianuarie 1931). Asemenea declanșare a « pofelor lubrice » emanate din « batjocorirea ideii », coboară și înjosec, în ochii comentatorului avizat, profilul epocii, de care se distanțează cu o doză de irepresibilă nostalgie: « Acum treizeci-patruzeci de ani, tinerețea însemna revărsare de simpatie, de generozitate, de iubire de oameni. Vitalitatea nu era un mijloc pentru triviale desfătări pornite din bestialele apetituri ale unor nervi pe a căror coardă n-a vibrat nici o afinare și nici o cultură, ci un surplus care trebuia revărsat altora. Pe atunci, studenții, erau socialiști, adică aceea speță de umanitariști făcută din romantism și cavalerism ». Evident, amintirea funcționează aici ca o compensație pentru deprimantele manifestări de primitivism, concretizat în haosul și ura, oblăduite de « puterea întunericului ». Dascăl el însuși, nu găsește cu cale să evite chestiunea culpabilității: « Ce-am făcut cu toții ca să risipim negurile minților întunecare? ». Unde nu apar dezicerile lașe, abandonurile oportuniste, își spune cuvântul resemnarea. Spre a le reduce eventualitatea, Ralea retușează din mers o definiție, cu aceea vervă care îi e caracteristică ori de câte ori simte în preajmă suflul baricadei: « Se numește intelectual nu un om care a citit câteva sute sau câteva mii de cărți și le poate debita cu mai mult ori mai puțin talent, ci acela mînat de o nevoie imperioasă de a spune adevărul așa cum e el, fără menajamente, fără îndurare, cu cruzime ». În focul argumentării, ațîțat de enormitatea răstălmăcirilor, mai ales de îngîmfările șovine fascizante, gata să falsifice esența însăși a culturii, (« Se sapă un adînc conflict între ceea ce e românesc și ceea ce este etern adevărat »), polemistul are viziunea extraordinar de exactă a apropierii exoduri forțate de intelectuali, lăsate de nazism moștenire tuturor totalitarismelor: « Și dacă cavalerii obscurantismului și ai urii vor birui vom avea iarăși, poate, tribunalele de preoți, închiziția, tortura. Ideea va fi pîndită și exterminată de la început, de cînd apare tremurîndă și firavă, ca primele flori de sub zăpadă . . . Cugetarea va lua drumul exilului, hulită și huiduită de la graniță. Nici o contradicție nu va mai înflori calmul desăvîrșit al dogmelor oficiale ». Reflectînd starea de urgență dictată, pe de o parte de gravitatea celor întîmplate, pe de alta, de presimțiri dramatice pre: curînd confirmate, textul culminează pe un ton de manifest: « Toți cei pentru care a gîndi e o nevoie mai urgentă chiar decît bucătica de pline care astîmpără foamea, puținii maniaci inocenți și inofensivi ai idelloi, cîți au mai rămas, să la aminte: li se pregătesc zile negre. Pentru ei, singură « criză » aceasta e. Apărători ai intelectului, mobilizați-vă ! »

Apelul la solidarizare capătă consistență și găsește audiență imperativă odată cu precipitarea evenimentelor. Pe cerul Europei se răspîndesc, la propriu, rău prevestitoare trimbe de fum provenite (deocamdată !) din rugurile de cărți aprinse la Berlin chiar din primăvara lui 1933. Campania de « purificare », extinsă rapid în teatru, film și celelalte arte, cu diabolic zel organizatoric, (proces urmărit, pas cu pas, în lucrarea lui Lionel Richard) atrage după sine prozelitismul. Cel invitat la noi uzează de metodele consacrate: diversiune rasială, defăimare, excomunicare, vindicta publică împinsă pînă la aberație. « Focurile de ură », deplînsă de lorga, fac ravagii într-un amestec hibrid de sectarism traditionalist și mistică oportunistă. Arderea sau hăcuirea cu toporul a unor exemplare din *Baltagul* lui Sadoveanu (după ce romanul fusese tradus la München), ilustrează îndea ajuns orbirea naționalismului autohton, înglodarea sa rudimentară într-o răfulală de provincie. Jalnica dimi-

nuare a exigențelor intelectuale îngăduie să intre în funcție ascuțișul bardei. De parte de a fi simple accidente, îngrijorează pornirile vandalice ale acelor studenți dispuși a se răfui cu rectorii universităților de la Iași și Cluj. Alături de alte personalități, G. Călinescu ia atitudine într-un text, pare-se omis pînă azi de exegeții săi (*Urechile*, «Adevărul», 6 martie 1937). Turnura sa pamfletară poate înșela. Din imediatul faptelor petrecute, autorul degajă o problemă a culturii în sine și anume obligativitatea « dialecticii de idei », ca regim optim pentru omogenizarea conștiinței unanime. El identifică în practica schimbului de idei remediul searbelor și adesea debusolatelor influențe exterioare: « În orice țară, dar mai ales într-o țară tinăreă ca a noastră, care nu se află într-altă primejdie decît aceea de a nu putea opune ispitelor din afară o tradiție intelectuală puternică, discuția de idei trebuie să fie liberă . . . Tinărului abia înscris la Universitate nu se cade să-i dai impulsuni crunte și organizate, pretins creștine, făcându-l să apuce orbește o idee sau alta, înainte de a te fi convins că s-a dat cu logica . . . Pe el încălzește-l cu cultul patriei, cu mîndria de a se cultiva, crea și construi, în nobila sforțare de a face din România o țară de mare cultură. Căci ideile trec, dar cultura rămîne ».

A vorbi de idei, în contextul propagandei fasciste, ar fi excesiv. Bagajul său doctrinar, cu deosebire în domeniul culturii, se reduce la sumare diversiuni și sloganuri. Din obsesia rasială a « degenerării » a derivat o întregă agitație pe tema « sănătății » artei. Un moralism steril, uniformizant, declarat etalon suprem a servit de paravan pentru compromiterea personalităților incomode, fără vreo considerație față de valoarea bine definită a operei lor. Sadoveanu, Argezi s-au trezit, astfel, puși la stîlpul infamiei, pînă și sub cupola Academiei, nu numai în paginile delatorului « Sfarmă piatră » organ al dreptei ultra-reacționare. Manevra era în așa chip ticlucită încît să înșele, să semene disensiuni, să atragă în cursa denigrării elemente ce i-ar fi putut conferi aparența sufragiului popular. Un exemplu îl oferă strădunia de tulburare a apelor în raporturile dintre Iorga și Sadoveanu. Cel din urmă însă, parează provocarea semănătorilor de vrajbă: « . . . între această lume de instint și de ură și între intelectuali trebuie să se tragă, în sfîrșit, o linie de hotar ». («Adevărul», 2 martie 1937). Acest « în sfîrșit » exprimă mai mult decît o exasperare personală, intensificarea, activizarea sentimentului de apartenență la un corp sudat prin preocupări și credințe comune, puse în cauză și detur-nate de la țelul lor înalt de intruziunile fasciste, fie că intervineau ca intermediari, « zarafii întunericului », denunțați de G. M. Zamfirescu («Adevărul», 11 august 1937), fie că intrau direct în acțiune « batalioanele întunericului », cum sublinia M. R. Parascchivescu («Reporter», 31 oct. 1937). Ceva mai înainte, autorul *Maldanului cu dragoste* se adresase mîndriei de breaslă a literaților pentru a replica ferm la « ofensiva obscurantismului »: « Sintem dator să ne apărăm. Să promovăm spiritul de colegialitate și de demnitate profesională împotriva urii, a ignoranței și a relei credințe. Mal mult ca oricînd avem obligația să rămînem între vînturile rele ce ne înconjoară, credincioși postulatului nostru scriitoricesc și să luptăm să zmulgem din animalitate omul care și-a pierdut omenia. Altminteri, noi în primul rînd vom plăti micile și marile lașități de acum » ! («Adevărul», 20 apr. 1937). Dovadă de mare probitate și intransigență justițiară a furnizat, confracților săi, criticul E. Lovinescu. După ce cunoscuse el însuși ultragiul contestației vulgare, declarat « falsificator al culturii românești » de un delirant ideolog fascist (revista *Decembrie*, 24 XII 1934) înțelegea, cu atît mai imperios, să la apărarea valorilor consacrate, ca și a celor în curs de afirmare, asaltate de obuzele incitații ale opiniei publice pe tema pornografiei. Confuziilor dăunătoare de planuri, plasînd creația autentică și pe creatorii la discreția catalogărilor rudimentare, a ingerințelor și ostracizărilor abuzive le replica într-o anchetă înflăcă de ziarul «Credința»

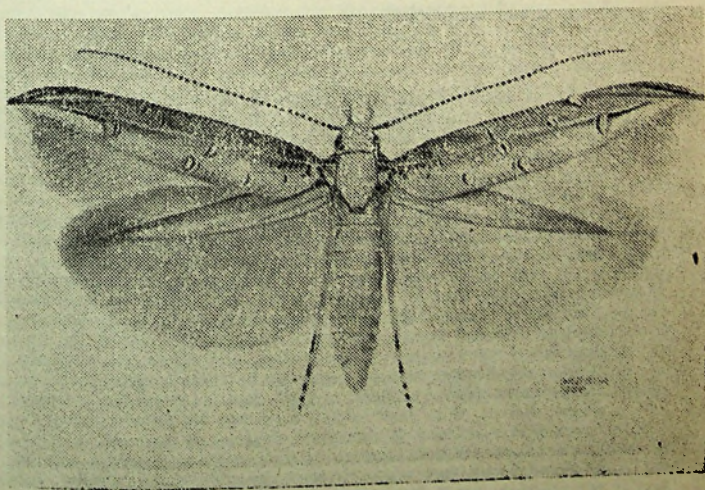
(9 apr. 1937): « Sentimentul meu etic și estetic e vrăjmașul pornografiei; instinctiv merg spre sănătate și eleganța mea firească e jignită de trivialitate sub orice formă s-ar înfățișa. Rămîne de deosebit, însă, unde sfîrșește « pornografia » și unde începe arta; pentru aceasta trebuie o sensibilitate și o destoinicie estetică, pe care le-o refuz așîțătorilor și calomniatorilor profesionali, care fac din chestiuni strict literare elemente de vrăjă socială. — Sistemul « extraselor » e cu deosebire inadmisibil; mi s-au arătat citate cu interpretări atît de stupide, încît în cazul acesta pornografia e în realitate mai mult o formă de daltonism moral. Cine a abject vede abject, iar dacă se prefacă numai, vina nu-i mai mică. Pentru a o identifica trebuie competență și mai ales bună credință. Cred însă, mai puțin în primejdia socială a pornografiei, decît în primejdia literară a imensului val de mediocritate patriotică și morală care, sub pretextul purificării sufletești, după ce fusese respins de conștiința critică, vrea să ne acopere din nou. — Cred în progres (mai mult decît în « rezistența colectivă la invazia de obscurantism literar ») și, ca și Maioreescu, în biruința prin sine a valorilor morale împotriva oricăror împilări dictatoriale; chiar de s-ar ridica spînzurători în piața teatrului, literatura acestei țări nu se va imbeciliza ». La fel de intransigent, intervine Lovinescu în cadrul dezbaterii din paginile revistei « Azi » de sub conducerea lui Zaharia Stancu. În numărul triplu, iunie-august 1937, criticul se alătură unui însemnat contingent de scriitori și oameni de cultură — H. P. Bengescu, V. Eftimiu, Al. A. Philippide, Șerban Cioculescu, Teodor Teodorescu-Braniște, Ghiță Ionescu, Th. Pallady, N. D. Cocea, D. Tro t, Dan Petrișincu, Emil Gulian, M. H. Maxy, St. Roll, Lucian Boz — decîși dopotrivă să riposteze diversunilor ce agitau spectrul « pornografiei ». Simptomatic și definitoriu pentru mobilurile subterane ale agitației este un evident paralelism ce se poate stabili cu înverșunarea hitleristă față de « arta degenerată » (*Entartete Kunst*), aprig supusă — printr-o coincidență, exact în acele luni — deriziunii și oprobiului dirijat, cu ajutorul expoziției zgomotos montate la München. Beneficiem de comentarii concludente ale profesorului și istoricului de artă G. Oprescu (în « Universul », 10 sept. 1937), după o vizită la fața locului. Comentatorul recepționează mefient furia propagandistică dezlănțuită în « orașul sacru al nazismului ». Indelungul său contact cu valorile universal recunoscute, studiate în marile muzee ale lumii, n-avea cum să accepte intoleranța mistificatoare pusă în mișcare prin indicații exprese ale Führer-ului. Pe calea dictatului, se proceda la încorsetarea creației, potrivit separării — pe cît de rudimentare, pe atît de pernicioase în brutalitatea ei primară — între zisele « rătăciri » morbide (atribuite evoluțiilor artistice de la Impresionism încoaș) și dezideratul reactivării « artei sănătoase » (« în care natura este redată în toată exactitatea ei obiectivă și în care sentimentul este înălțător și nobil »). Falsitatea ecuației promulgate, consecințele unei asemenea vizluni simpliste reclamă acuzîrea spiritului critic: « Fiecare din noi are ocazia să-și facă un examen de conștiință sau cel puțin să suple la o critică serioasă convingerile sale cu privire la fenomenul artistic ». Alertat, G. Oprescu sesizează adevărata nocivitate tocmai în confuzia dirijată, la adăpostul căreia rutina oportunistă, imposura de serie vor paraliza inițiativele creatoare, zvîcnirile de originalitate și orice alte revendicări: « Distrugînd acum orice dorință de opoziție și de independență, care va fi rezultatul? El nu e greu de ghicit. Condamnîndu-se în bloc toți artiștii Independenți, amenințîndu-i cu sterilizarea (cum a făcut Führerul în discursul său), pe cei care n-aveau nîlc de spus și volau să se impună prin exagerările lor nesărate ca și pe cei cari cu adevărat aveau o personalitate, un Corinth, un Nolde, un Marc, un Pechstein, nu se face altceva decît să se favorizeze vechiul curent academic, care nu era de tot mort ci numai adormit. Iar faptul că Academia de belle arte servește de mormînt « modernismului » ia caracterul unui simbol. Nicăieri

C. Rădulescu-Motru. Nu este locul să reconstituim aici istoria afinităților sale cu Maiorescu. Să reținem doar că în împrejurările de criză spre care împingea fascismul, va apela la ținuta sa spirituală impecabilă ca la o instanță incontestabilă. Teoreticianul «personalismului energetic» a replicat demagogiei naționaliste, schițând o doctrină a «românismului», pe care îl definea net, încă din 1935, în «Revista Fundațiilor» («nu este fascism, nu este rasism, nu este antisemitism») în corelație expresă cu moștenirea spiritului critic maiorescian. Aceeași filiație, declarată, îi determină atitudinile în anii furtunoși ce urmează. Un episod semnificativ, petrecut în primăvara 1937, îl are drept protagonist. Chemat să prezideze un simpozion cu participarea lui Arghezi, Ralea, Lovinescu, Cezar Petrescu, D. I. Suchianu, li se alătură în combaterea ereziilor răspindite de susținătorii aberantei campanii anticulturale (sub pretextul pericolului pornografic), cerind tuturor să reflecteze la felul strălucit cum apăruse Maiorescu pe Caragiale și comedile sale de intruziunile moralismului pudibond. Putem aprecia ecoul luării sale de poziție prin faptul că darea de seamă asupra dezbaterilor patronate de cercul cultural «C. Stere» va fi întocmită de Șerban Cioculescu, în calitate de cronicar literar permanent al «Adevărului» (la 22 aprilie 1937). Înconjurat de stîmă tineretului (vezi numărul omagial dedicat în 1938 de echipa grupată la «Dacia nouă» în frunte cu Miron Constantinescu), profesorul Rădulescu-Motru regăsește energia de altădată, pe cînd însuflețise «Noua Revistă Română» sau «Ideia europeană», ieșind iarăși în arena publicisticii. De reținut că-și angaja și prestigiul de președinte al Academiei Române, intervenind în spinoase probleme ale actualității. De pildă, îndrăznește să amendeze concepția oficială a «spațiului vital» deși sau, poate, tocmai pentru că, în numele ei se produsese anexarea Austriei și invazia trupelor hitleriste în Boemia și Moravia. Cu începere din iunie 1939, cu regularitate săptămînală aproape nedesmințită, cu toate evenimentele sumbre aglomerate în 1940, 1941, e prezent la întîlnirea cu cititorii cotidianului «Timpul». Zgîlție indiferentismul, gîndirea pitică, provizoriile. Ridică semne de întrebare față de trimbițata invincibilitate a strategiei germane iar a doua zi după rebeliunea legionară înflorează barbaria. Amendabile în soluțiile imediate, articolele sale păstrează un suflu de intelectualitate de cea mai nobilă extracție.

Aproape paralel, într-un alt cotidian de mare audiență, «Facla», își asuma rigorile ieșirii în arena publicisticii, mai tînărul profesor de filosofie Anton Dumitriu. Avusese parte de o solidă instrucție în liceu, la Brăila (cf. evocarea sa în «Semnalul», 1 iunie 1939), apoi, prin P. P. Negulescu, se împărtășise de la izvorul maiorescian. La centenarul criticului își va alătura glasul celor ce pleاد pentru «actualitatea lui Titu Maiorescu» («Facla» 28 febr. 1940). Un orizont european se deschidea lectorilor primelor sale cărți: *Valoarea metafizică a rațiunii* și *Bazele filosofice ale științei*. În articolele de ziar, grija sa va fi să ferească individul de «dezumanizarea» să plaseze nația noastră în concernul lumii civilizate. Marasmului fascist îi răspunde printr-o altitudine de idei puțin obișnuită și deloc «publicitară»! Ca să edifice, bunăoară, «limitele individualității» convoacă pe Heisenberg și Planck, pe Niels Bohr sau Louis de Broglie. «Perspectivele capitalismului» le analizează cu Marx alături. De «Sensul tradiției» se ocupă în dialog cu René Guénon. Îl amendează pe Spengler, dar, mai ales, are inițiativa de a domoli entuziasmele nediferențiate pentru Heidegger («Grădina lui Epicur», la 7 august '39) într-un mod ce l-ar da dreptul să fie considerat precursorul actualelor revizuirii critice. În general, apără condițiile necesare înfloririi spiritului, însă cu apăsate rezerve față de spiritualismul amorf și de exponenții săi autohtoni. Prin el, a dobîndit un prestigiu superior efigia Logicii.

ERNST JÜNGER

Cincantenarul
FALEZELOR DE MARMURĂ

Colecțiile regionale pentru științele naturii Karlsruhe
Trachydora juengeri (Amsel, 1968)
Originea: Karachi (Pakistan)
Fluturașul poartă numele scriitorului Ernst Jünger

**Din « Jurnalul » lui Ernst Jünger,
incursiuni
în biografia unei capodopere**

Există opere reprezentative pentru un autor în așa măsură, încât ponderea lor în ansamblul producției literare a acestuia egalează, dacă nu depășește în conștiința masei de cititori tot restul. Ediția « definitivă » a scrierilor lui Ernst Jünger însumează optsprezece volume de dimensiuni ample, cuprinzând multe lucrări de mare valoare și de largă audiență la public. Încadrate între mii de pagini, cele nici două sute de file ale « povestirii » din 1939 rețin în mod imperios atenția, ca un focar în care s-au concentrat cu maximă strălucire valențele estetice și etice ale unei creații în întregul ei remarcabile.

O notă de pe prima pagină a micului roman ne informează: « Început la sfârșitul lui februarie 1939 în Überlingen am Bodensee. Terminat la 28 iulie 1939 la Kirchhorst în Hanovra. Revăzut în septembrie 1939 sub arme ». Scrierea a fost redactată, așadar, în cinci luni. Îndată după revizuire a fost predată unei edituri din Hamburg, Hanseatische Verlaganstalt, și, deși au fost de înlăturat opoziții serioase, a apărut spre sfârșitul aceluiași an 1939. Pentru a marca cincantenarul acestei apariții, ni se pare potrivit a extrage din jurnalele autorului însemnările referitoare la redactarea *Falezelor de marmură*, la semnificația și ecourile lor. Însemnările sînt revelatoare pentru opiniile lui Ernst Jünger asupra artei literare, asupra limbii și stilului. Am reținut în extrase și câteva pasaje despre ocupațiile pasionatului naturalist și grădinar.

În martie 1939, scriitorul s-a mutat de la Überlingen la Kirchhorst, mică așezare rurală de lângă orașul Hanovra. Jurnalul, început curînd după instalarea în noua locuință și continuat pînă în ziua de 24 iulie 1940, va fi publicat în 1942 sub titlul *Grădini și străzi* (*Gärten und Strassen*), apoi inclus în întîiul din cele două volume masive intitulate *Radiații* (*Strahlungen*), tipărite în 1979.

Volumul *Grădini și străzi* începe cu cea dintâi însemnare despre Regina șerpilor (*Schlangenkönigin*), titlu provizoriu pentru *Pe falezele de marmură* (*Auf den Marmorklippen*).

Kirchhorst, 3 aprilie 1939

Lucrat pentru prima dată în casa cea nouă. Regina șerpilor — poate că îmi va veni în minte un titlu mai bun, ca să nu fiu considerat drept un oșif¹. Cînd recitesc mental ceea ce am așternut în scris, mi se pare că nu am obținut integral efectul dorit. Deduc acest lucru oarecum din faptul că o frază scurtă îmi dă impresia de ceva nedesăvîrșit, deși știu că tocmai fraza concisă trezește adesea un ecou puternic. Fraza așa cum o scrie autorul se deosebește de fraza așa cum o citește lectorul. Cînd dau de însemnări și scri-sori despre care nu mai știu că le-a scris pana mea, proza mi se pare mai bună, mai viguroasă.

După-amiază, în grădină. Pămîntul acesta se sapă ușor și arată ca un nisip întunecat, presărat cu straturi de humus. Obişnuit cu solul tare al viei din Überlingen, mi-a făcut plăcere să simt cum acest pămînt se scurge de pe cazma ca un lichid.

Kirchhorst, 4 aprilie 1939

Lucrat rău, ceea ce era de prevăzut după felul în care am visat și am dormit. Deși nu fiecare zi este o zi de captură, pentru mine e totuși o zi de vinătoare — adică îmi petrec orele de dinaintea prînzului formînd și auzîrînd fraze, așa cum un olar își sparge vasele. Îmi dau foarte curînd seama de această stare de lucruri, totuși nu pot să ies la plimbare. Cum, în pofida a toate, rămîn pe loc, aş deduce că și acest efort ascunde o semnificație. Puține lucruri le facem fără nici un folos.

După-amiază, săpat straturi, semănat ridichi și hasmațuchi. Citit: Thornton Wilder, *The Bridge of San Luis Rey*...

Kirchhorst, 5 aprilie 1939

Regina șerpilor. Ceea ce am schițat astăzi despre mauretani este nesatisfăcător; acest ordin trăiește în imaginația mea mai limpede decît în ceea ce am așternut pe hîrtie. Trebuie descris cum în decădere, în care se aglomerează mult material amorf, raționismul reprezintă în ultimă instanță principiul decisiv. Apoi: cînd în jurul unei tehniciități amurale se formează grupări, acestora li se alătură, pe baza caracterului lor malefic, forțe autohtone, pentru ca, ajutate de ele, să reinstaureze puterea cea veche, după care tînjesc necontenit în fundul sufletului lor. Asta transpare în Rusia vechiului imperiu țarist. La fel stau lucrurile cu Marele Pădurar; în asemenea figuri, nihilismul își află țarist. La fel, în relația dintre Piotr Stepanovici și Stavroghin, situația se pre-conducătorul. Dealtfel, în relația dintre Piotr Stepanovici și Stavroghin, situația se prezintă invers: tehnicianul încearcă să se alieze cu autohtonul, deoarece simte că-i lipsește puterea legitimă.

Deși în descrierea unor asemenea planuri cel mai bine este să te lași în seama fante-ziei productive, nu poate strica dacă o reconstruiești. De evitat totuși ca narațiunea să capete un caracter pur alegoric. Lipsită total de orice raportare temporală, povestirea trebuie să trăiască prin ea însăși și este chiar bine dacă rămîn pasaje obscure, pe care nici autorul însuși nu poate să le explice. Tocmai asemenea pasaje sînt adesea, precum așlat, gemeni ai unei fertilități ulterioare. Astfel, cînd am visat într-o noapte furtu-maasă în Harz despre Marele Pădurar, caracterul acestuia a fost pentru mine încă neclar;

¹ De la graecul *ophis*, șarpe; membru al unei secte din sec. II, pentru care șarpele era centrul religiei.

cu toate acestea, astăzi văd că trăsăturile pe care le-am notat atunci devin, în cadrul extins, semnificative.

După-amiază, în mlaștină. Foarte aproape, dintr-un șanț îngust, și-a luat zborul bătînd din aripi o pereche de rațe și s-a rotit o dată în jurul meu. Răzoiul, în ținută nupțială, cu acel cîrlionț la coadă care-i dă ceva de flăcău îndrăzneț, și cu gîtul sclipind într-un verde metalic mătășos. Foarte frumoase locurile în care această culoare trece, ca oglîndindu-se, într-un negru saturat și foarte moale; acest negru este un verde în potență maximă. Mi-l imaginez numaidecît ca pe o pulbere de cerneală care în soluție dă mari cantități de tinctură de un verde splendid...

Însemnarea conține cîteva remarci ce nu pot fi ignorate în interpretarea *Falezelor de marmură*: scriitorul a evitat să dea narațiunii un caracter pur alegoric și s-o situeze între coordonate temporale precise. Dar ce-ar fi însemnat o alegorie cu date istorică? Poate o scriere cu « cheie », în care episoade și personaje să întruchieze simbolic situații și persoane din realitate, identificabile? Încă de cînd a devenit cunoscută în manuscris, narațiunea a fost privită ca atare de autoritățile din Germania, iar autorul a fost conștient de riscul asumat. Mai tîrziu, Ernst Jünger se va arăta nemulțumit de restrîngerea sensului *Falezelor de marmură* la acela al unei scrieri exclusiv antihitleriste. Dar tot el, cum se va vedea, va stabili relații directe, în ambele sensuri, între povestirea din 1939 și realitățile vremii, relații ce s-au clarificat pentru el însuși abia mai tîrziu. De reținut, în această ordine de idei, cealaltă remarcă din însemnarea de mai sus: într-o operă literară există chiar pentru autor pasaje obscure ce-și vădesc rodnicia odată cu trecerea timpului. Printre însușirile specifice unui artist se numără și darul pre-viziunii. Evident, vom adăuga, calitatea mantică nu este de sorginte transcendențială. Pre-viziunea decurge dintr-un proces totuși logic, chiar dacă subteran și ignorat pe moment ca atare.

Kirchhorst, 7 aprilie 1939

În timpul lucrului, mi-a venit în minte că sînt poate prea scrupulos în folosirea cu zgîrcenie a lui e neaccentuat. În frază apare oricum o diferență dacă se spune în ea « erfreuen » [a bucura] sau « erfreuen ». Cred totuși că, așa cum observ și la mine, cititorul îl citește sau îl omite după nevoie pe e neaccentuat din terminații. La orice proză bună, cititorul colaborează și el. Îndeosebi mi se pare că se impune prudență acolo unde omiterea acestei vocale conferă cuvîntului un caracter neobișnuit sau unul care prejudiciază poeziei. Același lucru este valabil și pentru inversarea cuvintelor din frază în scopul repartizării pînderei — și în această privință poezia dispune de o mai mare libertate decît proza. Ceea ce se conferă prozei ca lucrare ritmică nu trebuie să lase nici o urmă; efortul își află cu atît mai mult răsplata, cu cît e perceput mai puțin. Aceasta corespunde unei legi generale, conform căreia mîna ce pune ordine șterge la urmă indiciile vizibile ale lucrării sale.

Mai departe, cred că trebuie să renunț la prea frecventa utilizare a cuvîntului « jenes » [acela]. « Ochii săi străluceau cu acea sclipire pe care o dă utilizarea atropinei ». Efectul particular al acestui pronume rezidă în aceea că se bîzuie pe asentimentul sau cunoștințele cititorului. Acest lucru poate avea un efect puternic tocmai cînd e vorba de o constatare neobișnuită sau de un fapt rar. Ca în orice măgulire, nu trebuie încălcat principiul economisirii...

Kirchhorst, 8 aprilie 1939

Mai departe în bibliotecă. Am așezat compendii și sus. Săpat în grădină, într-un loc unde, în cădere, pământul este de un brun-roșcat luminos, iar tăietura strălucește ca arama.

Attagenus [gîndac-de-blană], de obicei primul meu sol al primăverii, a apărut anul acesta tîrziu și întreprinde o revizie printre hîrțile mele. Micul flăcăiș este mare cît un bob de orez, are antene minuscule cu măciulii și două pete albe cum e creta pe scutul negru al spătelui. Mica lui spinare întunecată mai poartă ici, colo stropituri albe. Prosperă în crăpăturile ferestrelor și ale podelelor, iar căldura odăii îl cheamă la viață mai de timpuriu, ca într-o răsadniță. E întotdeauna o plăcută revedere, cînd mica gîză zboară în arcul de lumină al lămpii, apoi brăzdează ca pe un ogor o foaie de manuscris. Contemplîndu-l, camera mi se pare mai animată și mai mare . . .

Kirchhorst, 10 aprilie 1939

Regina șerpilor. Prudență în descrierea falezelor de marmură, ca să nu rezulte un tablou fastuos, oarecum în stilul Isolei Bella din Titan. Autorul încearcă să mijlocească impresia frumosului, îmbătîndu-l pe cititor cu vorbe. Efectul suprem al frumosului nu rezidă totuși în extaz; frumosul ne înălțuie prin vrajă. Ca atare poate trezi în noi mai multă plăcere decît beția, care pînă la urmă duce în gol și nu poate face față intru-chipărilor. Dimpotrivă, sub vrajă, care ne deschide mai larg ochii în loc să-i închidă, obținem cea mai puternică impresie posibilă pentru conștiință.

În fața frumuseții, observația trebuie să se intensifice; există o stare, cînd timpul începe să curgă mai încet, iar culorile se luminează mai puternic, întocmai ca într-un spațiu vid. Descrierea frumosului presupune măsură, distanță și acuitatea privirii; printr-o simplă bițiugială nu se face nimic. De aceea cuvinte ca « indescriptibil » nu-și au locul în descriere. Tot astfel, abuzul de hiperbole este un semn de impotență. Firește, există întotdeauna grade în care forma nu poate rezista abundenței sau chiar vîpăii și se sfîrșimă; în asemenea cazuri este vorba de regiuni situate în afara cuvîntului. Atunci se schimbă și mijloacele. Melodiile pure răzbat încă mai departe, cu o greutate încă mai scăzută . . .

Modele pentru fazele de marmură: panta stîncioasă de la farul din Mondello, pe care m-am cățărât cu Magistrul. Apoi trecătoarea de la Corfu spre Canoni, valea Rodino din Rhodos, priveliștea de la minăstirea Sottomonte spre Corcula, drumul de țară de la Gletschermühle spre Sipplingen, pe malul lacului Konstanz. Cuiburile de șoimi și de cucuvele în pereții abrupti ai trecătorii de la Corint; Acropole; felul în care, la Rio, stîncile țîșnesc din sol, în așa fel încît mîntea și se duce la orhidee și șerpi. Autorul este îndatorat să călătorească mult, pentru a afla ce are pământul de oferit. După aceea, imaginile trebuie să se amestece și să se lichifieze ca mîntea culeasă din multe flori. Hrana spiritului provine numai din elementele amintirii.

După-amiază, sub un soare prielnic, la vîndătoare după noi soiuri de hydrophilus în mlaștină și în apa mlaștinii . . .

Kirchhorst, 16 aprilie 1939

Regina șerpilor. Mă gîndesc să dau acestui capriccio un nou titlu, și anume Pe fazele de marmură. În acest titlu se exprimă probabil încă mai bine unitatea dintre frumusețe, măiestrie și primejdie, așa cum o am în minte.

Privind pe fereastră în timp ce lucram, am văzut pe șosea trecînd în viteză spre răsărit un tanc după altul, aproape ca în război înalitatea unei mari bătălii. În această săptămîină, germanii au pătruns în Boemia, Moravia și Memel, iar italienii în Albania.

Toate semnele anunță pe curînd războiul; e bine să iau în seamă faptul că sînt obligat să părăsesc lucrarea. Aceasta, într-un punct în care simt că lucrurile s-au limpezit întrucîtva și în care valoarea timpului a crescut foarte mult pentru mine. În orice caz, pînă va fi lăsată atunci cu totul să se odihnească, excepție făcînd însemnările zilnice. Munca va trebui trecută în seama ochilor, căci de spectacol nu vom duce lipsă . . .

Kirchhorst, 21 aprilie 1939

Păduricea din spatele casei noastre se numește Fillekuhle [groapa Fille] și a slujit cu siguranță pe vremuri ca loc unde erau îngropate vitele moarte, deoarece fillen este un verb dispărut pentru « a jupei, a scoate pielea ». Cuvîntul ar fi poate utilizabil acolo unde trebuie descrise șoproanele jupuitorilor. Dealtfel, și aici, deși nu se mai îngroapă de multă vreme nimic, plutește o adiere de loc sinistru. Casei, imaginii unei așezări omenestii îi aparține mai întotdeauna o asemenea loc, de cele mai multe ori la marginea priveliștii . . .

Kirchhorst, 25 aprilie 1939

La poștă, livretul meu militar expediat de comandamentul regional Celle, din care constat că statul mă înregistrează în listele sale cu gradul de locotenent . . .

De dimineață, cînd vremea a fost prietenoasă după multe zile, am reflectat în grădină cînd la lucrul la Falezile de marmură, cînd la plaga șobolanilor de cîmp . . .

Kirchhorst, 26 aprilie 1939

Falezile de marmură. Încă nu mi-a venit în minte un nume potrivit pentru personajul « fratelui », căruia i-am spus la început Profundus, nume a cărui sonoritate trisilabică are însă în frază o greutate prea mare. De aceea îi zic deocamdată Felix, ceea ce dă impresia de ceva pe de-a-ntregul incolor. Poate că am să mă decid pentru Otto sau Otho, cuvînt pur vocalic, lesne de incrustat în orice întorsătură de frază . . .

Kirchhorst, 27 mai 1939

Ameliorări progresive. În Falezile de marmură înlocuiesc deocamdată numele de vipere arămii cu vipere-lance, ceea ce din punct de vedere zoologic este mai ambiguu. Conced de asemenea că pe falezile de marmură vulturii sînt la ei acasă. În sfîrșit, trebuie să mă informez în privința raselor de cîini mari, pentru ca lupta gonacilor să aibă destulă exactitate. În bătălia dintre cîini și șerpi întrevăd o întîlnire a singelui cu una dintre chintesențele sale, otrava . . .

Kirchhorst, 21 iunie 1939

Falezile de marmură. Lucrul progresează încet, deoarece îmi dau osteneala să șlefuiesc în chip desvîrșit textul pînă la fiecare frază, cu toate că impresia ar rămîne probabil aceeași, dacă aș trata mai fugitiv cite un capitol. Din păcate, pentru așa ceva îmi lipsește nonșalanța. Ceea ce am așternut în grabă îmi procură mai curînd o dublă osteneală, deoarece adaug noi straturi de culoare și pasajelor perfecte. Mi se duce gîndul la o mică statuie pe care am văzut-o într-o minăstire din Bahía: fondul ei era aurit, iar peste aur se aplicase vopseaua, în loc să se procedeze invers.

Într-o operă există un întreg, care nu rezidă în suma frazelor. Întregul se aseamănă cu o șină care-l duce pe cititor ca în zbor peste toate denivelările și imperfecțiunile suprafeței plane. Trezește în el însușirea lecturii ca pe un dar de preț . . .

Kirchhorst, 9 iulie 1939

Falezile de marmură. Este ciudat cum în timp ce lucrez pierd din ochi întregul. Așa se întâmplă la o broderie, când e privit în lumină numai locul în care este înfipt acul; restul țesăturii rămâne în întuneric.

«Ambalarea» frazelor, ale căror părți îmi sînt de cele mai multe ori la îndemînă. Trebuie totuși să fac un efort ca să le împachetez într-o cutie — în modul cel mai economicos ce poate fi imaginat. Într-o frază ideală, fiecare cuvînt trebuie să aibă partea lui de greutate și accent pe care o pretinde.

Kirchhorst, 28 iulie 1939

După-amiază tîrziu, am încheiat în chilia unde lucrez pe vreme bună redactarea Falezilor de marmură. Mi se pare că mi-au reușit oarecum așa cum am gîndit — abstracție făcînd de unele pasaje în care spiritul este prea tensionat, în așa fel încît limba a ajuns sub presiune și a devenit cristalinică; în ocele pasaje, limba seamănă cu un fluviu ce poartă sloiuri. Ceea ce am năzuit a fost să obțin o proză fără oscilații și rotiri, de o mare soliditate. Frazele trebuie să pătrundă în conștiință ca luptătorii în arenă. Dar aceasta nu depinde de voință...

Kirchhorst, 9 august 1939

... Între timp continui transcrierea pe curat a Falezilor de marmură. Îndreptarea frazelor — ca și cum le-ai ciocăni pe o șină. Astăzi m-am decis să mă abat în unele cazuri de la regula conform căreia la mai multe subiecte verbul stă și el la plural. Acest lucru nu este necesar acolo unde subiectele pot fi considerate drept o singură noțiune și unde pot fi puse oarecum în paranteză: (Salz und Brot) macht die Wangen rot [(Piine și sare) dă obrazului culoare]. Într-un asemenea caz este vorba de unul dintre conflictele de frontieră dintre conținutul logic și cel gramatical al limbii, din care există o serie întreagă. La fel se procedează cînd sînt mai multe subiecte prin a căror numire se dorește accentuarea retorică a unei unități: „Der Mann, der Gatte, der Vater ist hier gemeint” [«Aici este avut în vedere bărbatul, soțul, tatăl»]. Caracterul subiectului lunecă prin șirul de nume și transmite celui din urmă sceptorul de suveran al propoziției. Ne-am putea gîndi și la bilele de biliard, la care forța izbiturii se transmite de la una la alta. Fără îndoială că una dintre rădăcinile gramaticii crește și din mecanică...

Kirchhorst, 12 august 1939

În cursul dimineții am încheiat transcrierea pe curat a Falezilor de marmură și am depus manuscrisul original, prevăzut cu datarea, în dulapul de acte. După-amiază, la micuța cafenea din Burghof, unde ne ducem cîteodată, am discutat cu Friedrich Georg [fratele scriitorului], primul cititor al povestirii, despre personajele acesteia. Încă de pe acum, la acestea se dezvoltă trăsături la care nu m-am gîndit în timpul redactării, dar care îmi erau totuși vădite. Plăsmuirile se desprind astfel de autor și continuă să crească în locuri pe care el nu le cunoaște. Ca să se întîmple acest lucru, trebuie ca în limbă să se aște ceva ce n-a căpătat formă, o materie originală, altminteri se vestejesc repede. Trebuie să aducă neapărat cu ele pămînt...

Kirchhorst, 26 august 1939

Pe la ora nouă dimineața, în vreme ce-l studiam confortabil în pat pe Herodot, Louise mi-a adus sus ordinul de mobilizare care mă cheamă pe ziua de 30 august la Celle și pe care l-am primit fără o prea mare surpriză, deoarece imaginea războiului s-a conturat mereu mai pregnant de la o lună la alta, de la o săptămînă la alta...

Ridicat la rangul de căpitan, Ernst Jünger s-a prezentat în ziua de 30 august la Celle, de unde a fost trimis pentru un curs la Blankenburg.

Blankenburg, 10 septembrie 1939

Duminica aproape umplută cu lectura corecturilor Falezelor de marmură. Din chiar efortul pe care mi-l cere nimerirea exactă a unei întorsături de frază se poate observa cât de ostil muzelor este Ares. Nu este însă de nici un folos să-mi încordez încă mai mult voința — greutățile ce trebuie cîntărite în proză sînt pentru ea prea ușoare, prea imponderabile.

E, dealtfel, curios cum am încheiat această lucrare « la termen ». Există probabil instanțe care se îngrijesc ca la judecăți ca acelea pe care le pregătește vremea de azi fiecare să se prezinte cu roadele lui ...

Blankenburg, 21 septembrie 1939

Am visat că am fost condamnat la moarte. Situația total lipsită de speranțe din asemenea visuri depășește cu mult realitatea vieții — figura originală ce le stă la bază este aceea a omului ce și-a pierdut mintuirea. Visurile despre examene sînt pline de semnificații. Viața se transformă într-un examen pe care nu-l vom trece niciodată. Ce fericit te simți cînd te trezești ...

Ciudat coșmar pentru căpitanul Ernst Jünger, aflat atunci încă în marginea evenimentelor dramatice ! Poate că n-ar fi abuziv dacă l-am pune în legătură cu starea de spirit ce-l stăpînea în acea vreme ca autor al Falezelor de marmură. Într-o scrisoare reproducă în culegerea Autor și calitatea de autor (Autor und Autorenschaft), publicată în 1984, întîlnim următorul pasaj:

Înainte de publicarea Falezelor de marmură, toți cei ce cunoșteau textul știau că mi-am pus capul în joc. E un lucru de laudă, dar era o situație în care s-au aflat pe atunci mulți al căror nume a fost uitat sau n-a fost cunoscut niciodată. În cazul dat, se adăuga ceva ce nu se epuiza în timp ...

De corelat pasajul cu următoarea însemnare:

Kirchhorst, 2 aprilie 1946

Cartea a iscat numaidecît controverse care i-au pricinuit editorului meu Benno Ziegler, nopți nedormite, în vreme ce eu mă găseam departe de pericol, adică la fortificațiile din vest. Acolo am aflat că discuțiile ajunseseră pînă la virfuri. La o întîlnire a conducătorilor politici, un Reichsleiter pe nume Bouhler a formulat o reclamație împotriva mea.

Aprobarea a fost totuși dată și cartea s-a tipărit. În anii următori, căpitanul Ernst Jünger a făcut parte din comandamentul german de la Paris, cu scurte detașări în Norvegia și Caucaz. Cea dintîi însemnare despre Falezile de marmură după aceea de la 21 septembrie 1939 apare la doi ani și jumătate, în Primul jurnal parizian (Das erste Pariser Tagebuch, în Strahlungen, I).

Paris, 9 ianuarie 1942

... Am reflectat din nou cu însuflețire la Falezile. Cartea este deschisă, neîncheiată; ea continuă în evenimente. Pe de altă parte, evenimentele se proiectează retrospectiv, modificînd cartea. În acest sens, cartea seamănă cu o elipsă cu două focare, dintre care în unul se află autorul, iar în celălalt faptele. Între amîndouă se țes fire ca în divi-

ziunea nucleară. În felul acesta, poate interveni în destin; este însă posibil să fie decisivă și pentru destinul autorului. Aceasta arată că s-a lucrat și în alte domenii decât cel al limbii — de pildă, în acela în care acționează mijloacele visului.

La Paris, Ernst Jünger intră în contact cu scriitori francezi importanți; unli dintre ei sînt membri ai Rezistenței. Participă intens la viața literar-artistică, frecventează asiduu cercuri literare, vizitează ateliere de plasticieni — Braque, Picasso —, iar scriitori și artiști cu care Ernst Jünger întreține relații destinsse, cum sînt André Gide, Jean Cocteau, Sacha Guitry, Marcel Jouhandeau, Paul Morand și alții văd în el un confrate valoros și nu un exponent al forțelor de ocupație.

La începutul anului 1942, poetul, romancierul și eseistul Henri Thomas lucrează la traducerea Falezelor de marmură și se consultă cu autorul în privința tălmăcirii unor termeni.

Paris, 28 februarie 1942

... În sfîrșit, o scrisoare de la Henri Thomas, care stăruie îndeeosebi asupra transpunerii unor nume toponimice și de persoane, a căror sonoritate are în Falezile de marmură o semnificație mai tainică. Printre acestea, « Fillerhorn », în compunerea căruia intră verbul dispărut fillen pentru a « jupui ». El a ales Corne aux tanneurs și este de părere că această breaslă [a tăbăcarilor] e una dintre cele mai vechi și amintirea ei sugerează ceva rău famat și, totodată, ceva sumbru și medieval. « Köppelsbleek » sau, mai bine: « Köppelesbleek » este un loc unde albesc craniile — pentru această expresie, el propune Rouissage [topitul inului]. Eu folosesc numele unei cîmpii de lîngă Goslar. În Germania s-a și făcut din acest cuvînt « Göbbelesbleek ». Pentru « Pulverkopf », Thomas voia să pună Hautefflamme sau Brusquefflamme, dar în expresie nu răsună suficient de clar ironia, ca răspuns dat fostului artilerist care se lăuda că împotriva creștinismului are în fund un tun necunoscut încă nici după nume. I-am propus de aceea să-l numească Le vieux pétardier, ceea ce lui Thomas i s-a părut prea grosolan. A fost de părere să-i spună Boutefeu, ceea ce, pe lîngă « vergea cu fitil pentru tun » poate să însemne și « incendiator » — un nume care, prin vechime, ar fi căpătat o notă ironică. Solt ...

Paris, 11 martie 1942

... După-amiază, la Gallimard. Acolo, conversație despre Falaises de Marbre cu șeful editurii, directorul acesteia, Stameroff, și Madeleine Boudot-Lunette. Gallimard face impresia unei forțe spirituale atît inteligente, cît și energice, calitate prin care se distinge un bun editor. Trebuie să fie în el și ceva de grădinar ...

Falaises de Marbre s-au epuizat repede. În mai 1942, Gallimard a pus sub tipar a doua ediție. Unul dintre cititori: Picasso.

Paris, 22 iulie 1942

După-amiază, la Picasso ...

Am privit mai întîi, jos, hîrtii vechi, după aceea, am urcat la etaj. Printre tablourile aflate acolo, mi-au plăcut două portrete simple de femei, apoi, cu deosebire, un peisaj, o plajă, care, în vreme ce-l contemplai, părea că înflorește tot mai intens în tonuri roșii și galbene. Privindu-l, ne-am întreținut despre pictura și scrisul din memorie. Picasso m-a întrebat ce peisaj real se ascunde dincolo de « falezile de marmură » ...

Despre război [Picasso]:

« Cum stăm noi amîndoi aici împreună, am încheia tratativele de pace în această după-amiază. Diseară, oamenii ar putea aprinde luminile ».

Ororile de pe front, măsurile barbare luate împotriva evreilor, sancționarea sălbatică, în *Wehrmacht*, a unor defetiști sau fugari, despre care l se relatează, îi trezesc căpitanului Ernst Jünger repulsie și revoltă.

Voroșilovsk, 2 decembrie 1942

Adierea lumii jupuiitorilor devine uneori atât de sensibilă, încât își pierde cheful de a mai lucra, de a da formă unor imagini și gânduri. Fapta criminală, prin caracterul ei, stinge elanul, provoacă indispoziție; pridvorul casei devine inospitalier, de parcă pe undeva ar fi ascuns un leș. Într-o asemenea vecinătate, lucrurile își pierd farmecul, mireasma și gustul. Spiritul e istovit de misiunile pe care și le-a propus și care îl preocupau înviorându-l. Dar tocmai împotriva acestui lucru trebuie să lupte. Culoarele florilor de pe culmea mortală nu trebuie să pălească pentru ochi, chiar dacă te afli la o palmă de prăpastie. Aceasta este situația pe care am descris-o în Faleză.

Faleză de marmură erau într-adevăr o carte deschisă, neînchisă, care continua în evenimente și în care evenimentele se proiectau retrospectiv. Confirmările au fost multiple.

Paris, 13 iulie 1943

... În corespondență, scrisoarea unui locotenent, Güllich, în al cărui stat-major de regiment de pe frontul de est sînt cultivate Faleză de marmură: «... Noaptea, cînd tensiunile luptei și ale trăirilor înfrîntoare se stingeau, citeam în corturile noastre în Faleză de marmură ceea ce trăisem de fapt ».

La Paris, în cercul ofițerilor din comandamentul german, numele conspirativ utilizat în conversații pentru Hitler a devenit « Oberförster » [Marele Pădurar], cum se numește sumbrul personaj ce dezlănțule teribila acțiune singeroasă din Faleză de marmură. Se va înțelege deci cine este apariția din visul relatat în rîndurile de mai jos:

Paris, 1 iulie 1944

... Apoi, acum cîteva zile, în șanțuri mari care se pierdeau în cotituri șerpuitoare adînc în pămînt, înapoia unei bariere de sîrmă ghimpată pe care o străbătusem, Marele Pădurar — în costum ușor de vinătoare, ca o apariție de o uriașă forță concentrată în sine. Stătea pe palierul unei scări, « întrînd », și cu toate că aveam la mine o armă, mi-am dat seama numaidecît că folosirea unei asemenea jucării era acolo lipsită de perspectivă. Mi-a paralizat mina prin iradițiile sale.

A fost un vis mantic, deoarece peste trel săptămîni se afla despre atentatul eșuat împotriva dictatorului.

Paris, 21 iulie 1944

Ieri s-a auzit despre atentat. Am aflat amănunte de la președinte, cînd m-am întors către seară de la Saint-Cloud. Situația extrem de periculoasă devine prin aceasta deosebit gravă. Se spune că atentatorul ar fi un conte Stauffenberg. Am auzit acest nume de la luptă aristocrația cea mai veche. Cum e de prevăzut, atentatul va duce la un masacru înfricoșător. Devine din ce în ce mai greu și să-ți păstrezi masca — astfel, azi dimineață, « nemalauzită porcărie ». De multă vreme sînt totuși de părere că prin atentat se schimbă

puțin și, mai ales, nu se îmbunătățește nimic. Am sugerat acest lucru încă prin descrierea lui Sunmyra în Falezile de marmură.

O însemnare mai târzie introduce nuanțe noi în aprecierea atentatului.

Kirchhorst, 1 mai 1945

Seara s-a anunțat la radio moartea lui Hitler; obscură ca multe lucruri ce-l înconjoară. Aveam impresia că omul acesta, ca și Mussolini, era pus de multă vreme în mișcare de alte mâini, ca o marionetă. Bomba lui Stauffenberg nu i-a luat, ce-i drept, viața, i-a spulberat totuși aura; îți dădea seama de faptul acesta și când îi auzai vocea. Că un asemenea atac se va produce, și anume printr-un bărbat cu nume vechi, am presupus de la început — de asenienea, că atacul ar putea avea efect numai dacă ar eșua. Am exprimat în amănunt toate acestea în 1939, prin personajul Sunmyra.

După atentat urmasse într-adevăr masacrul vindicativ prevăzut de scriitor în iulie 1944. Generalul-comandant de la Paris și cîțiva dintre subordonații săi fuseseră executați. Suspectat și el, căpitanul Ernst Jünger a scăpat cu viața datorită unor protectori cu trecere, dar a fost exclus din Wehrmacht, ca « nedemn ».

În continuarea celor două jurnale parizlene, ciclurile *File de la Kirchhorst* (*Kirchhorster Blätter*) și *Coliba din vie* (*Die Hütte im Weinberg*) (ambele, în *Strahlungen*, II) ne rețin din nou atenția prin cîteva însemnări privitoare la Falezile de marmură.

Kirchhorst, 14 decembrie 1944

Făcînd ordine în acte, am dat peste recenzia lui Nef despre Falezile de marmură, apărută încă acum cîțiva ani într-un ziar elvețian. Dacă un critic neutru, care nu poate avea îndoieli în privința situației din Germania, raportează conținutul cărții la relațiile mele politice, faptul provine, dacă nu din răutate, oricum din superficialitate. Sub aspect stilistic, îmi reproșează că aproape pe fiecare pagină o frază începe cu « so » (așa) și-mi atrage atenția că unul dintre cei mai mari adepți ai limbii, Mallarmé, a șters acest cuvînt din dicționarul său. Pentru mine, lucrul acesta nu constituie un criteriu . . .

Privitor la înclinația mea de a începe frazele cu conjuncții și particule: Nu este suficient să pretinzi de la frază ca vorbele ce apar în ea să se afle într-o relație reciprocă necesară. Este avantajos să capete expresie și relația existentă între fraze: succesiunea logică, contradicția, coordonarea, amplificarea, introducerea unor puncte de vedere neașteptate. În acest sens, există cuvinte introductive care se aseamănă cu cheile muzicale și care au rostul să indice tonalitatea, atmosfera frazelor. Cuvintele trăiesc în fraze, frazele, la rîndul lor, trăiesc într-o corelație mai largă . . .

Limitarea sensului Falezilor de marmură la acela al unei simple polemici politice personale, limitare reproșată de scriitor recenzentului elvețian, provenea nu numai dintr-o abordare superficială a unei creații literare, ci și din neîncrederea, subînțeleasă, în durabilitatea acestora. Ernst Jünger va avea motive să fie iritat și de modul în care, peste cîteva luni, avea să fie comentată cartea la Radio Londra.

Kirchhorst, 30 iunie 1945

. . . Apoi, am fost surprins de o amănunțită recenzare a Falezilor de marmură a postului de radio din Londra. Mai întîi, vorbitorul a înfățișat cartea într-un mod ieftin

ca o scriere cu tendință împotriva lui Hitler, caracterizându-l, apoi, pe autor ca un exponent al castei militare, calitate la fel de reprobabilă.

Ca și recenzentul elvețian, comentatorul londonez opera o reducere, cu atât mai inadmisibilă. Nu există, pentru anii maturității, o afliere mai absurdă decât aceea a lui Ernst Jünger la casta militară.

Am reținut, pentru a încheia, o însemnare puțin anterioară în timp precedentel, deoarece reia mai concret chestiunea relației dintre povestire și realitățile ce s-au sublimat în ea, precum și aceea a ecoului avut de carte în epocă.

Kirchhorst, 8 mai 1945

... Oare unele dintre aceste trăsături [ale lui Goebbels] se vor fi infiltrat în figura mauretanului Braquemart, așa cum am descris-o în carte? Probabil, dar acesta din urmă părăsise partidele. Mai fertil în această privință a fost sublocotenentul v. L., pe care-l cunoșteam din război și care a trecut apoi în poliție... Dealtfel, retrospectiv, îmi vine acum în minte că acest L. semăna cu doctorul. În orice caz, așa cum am aflat pe sub mână, viitorul ministru s-a simțit portretizat. La aceasta s-au adăugat zvonuri ce-au început să circule, ca de pildă acesta: pajiștea jupuiitorilor, Köppelsbleek, ar fi un cifru pentru « Goebbels-Bleek ». Intenția n-a existat... Exemplul arată cum în asemenea vremuri fantezia cititorilor colaborează exegetic — mult mai puternic decât o dorește autorul. « Marele Pădurar » a fost socotit când Hitler, când Göring, când Stalin. Este adevărat, am prevăzut acest lucru, dar nu l-am intenționat. Identitatea tipurilor se subordonează altor legi decât acelea ale indivizilor din romanul social.

În actul de creație, distanța dintre a pre-vedea și a intenționa nu pare a fi totuși atât de mare, iar resorturile fanteziei pot acționa sub impulsuri independente, fie și doar aparent, de voință. Într-o noapte de jurnal foarte tirzie (Wilflingen, 8 martie 1966), Ernst Jünger va recunoaște că atunci când a scris *Falezile de marmură* nu vedea amănuntele și va adăuga: « abia evenimentele mi-au dat cheia pentru ele » (*Șaptezeci de ani s-au spulberat/Siebzig verweht*, I, 1980). Identificările făcute de cititori în timpul războiului dovedesc că și lor evenimentele le dăduseră cheia.

Braquemart este cu deosebire ilustrativ pentru modul în care datele privind o persoană reală s-au infiltrat, intenționat sau nu, în carte. Mai elocvente decât similitudinile de portret fizic și decât posibila aluzie nominală sînt alte detalii. Ca și « doctorul », Braquemart este un fanatic teoretician rasist, pentru care « pe pămînt există de la începutul lumii două rase, stăpîni și slugile ». Ajuns în impas, Braquemart se sinucide, cum aveau s-o facă și doctorul, și șeful său, și alți fruntași ai odioasei elici. În privința mijlocului folosit, ne surprinde încă o pre-viziune a scriitorului, care, în 1939, nu avea de unde să știe cum se pregătiseră toți aceștia, pentru a se sustrage sancțiunii în caz de eșec: mauretanii din *Falezile de marmură* purtau asupra lor o « capsulă din sticlă colorată umplută cu o otrăvă puternică ».

Toate aceste amănunte au desigur însemnătatea lor. Mai importantă este însă distincția pe care o face scriitorul în finalul ultimei însemnări, între natura personajelor din povestirea sa și a celor din romanul social. El atrage atenția că personajele din *Falezile de marmură* sînt tipuri, termen prin care înțelege, evident, întruchipări ale unei

categorii, oarecum în sensul « caracterelor » din literatura clasică. Un tip, pentru care o persoană reală poate fi model, are o sferă mult mai largă, iar când, ca în *Falezile de marmură*, este situat într-un spațiu și timp imaginar, devine neperisabil. În fond, referindu-se la tipizare, Ernst Jünger aduce un argument în plus în favoarea trăinicieii operei sale, calitate pe care a socotit-o pusă la îndoială și atunci când aceasta a fost tratată ca o scriere de conjunctură.

După o jumătate de secol, *Falezile de marmură*, care au avut obiectiv la vremea lor răsunetul și eficiența unei scrieri antihitleriste, și-au confirmat valoarea de operă artistică perenă. La vârsta sa patriarhală (în martie 1989, a împlinit 94 de ani), scriitorul a putut constata că povestirea, așa cum a dorit pe când o redacta, trăiește « prin ea însăși ». Trecerea timpului n-a făcut să pălească tabloul tulburător al dezlănțuirii forței brutale, nici n-a pus surdină elogiului adus bucuriilor simple ale vieții, ordinii, armoniei și ocupațiilor spirituale ce înnobilează speța umană. Lectura capodoperei rămîne o încîntare prin muzicalitatea poetică a frazelor modulate de marele stilist în ritmul perfect adecvat emoției mereu vii și sensurilor mereu actuale.

Acum aproape douăzeci de ani, Secolul 20 a avut inițiativa traducerii celebrei cărți a lui Ernst Jünger. *Falezile de marmură*, a căror tălmăcire mi-a procurat o rară încîntare, au apărut în nr. 5/1970 al revistei, iar spre sfîrșitul anului următor s-au tipărit într-un volum din colecția « Meridiane » a Editurii Univers. La apariția volumului, am trimis autorului o scrisoare omagială, însoțită de cupura unei recenzii din *Contemporanul*. Ernst Jünger mi-a răspuns printr-o carte poștală ilustrată, cu atît mai prețioasă, cu cît înfățișează un mic fluture descoperit de el și înregistrat în cataloagele entomologice sub numele său :

24.V.1972

Landessammlungen für Naturkunde Karlsruhe

Trachydora Juengeri (Amsel, 1968)

Herkunft: Karachi (Pakistan)

Der Kleinschmetterling wurde dem Dichter und
Schriftsteller Ernst Jünger gewidmet

Sehr geehrter Herr Roman,

Herzlichen Dank für Ihre Zeilen vom 21.3.
und die Anlage. Beides hat mich sehr gefreut.
Ich bin viel auf Reisen und komme heute erst
dazu, mich zu bedanken. Hoffentlich begegnen
wir uns einmal. Mit guten Wünschen

Ernst Jünger¹

¹ Mult stimate domnule Roman,
Mulțumiri cordiale pentru rîndurile dumneavoastră din 21. 3. și anexă. Ambele m-au bucurat foarte mult.
Mă aflu mult în călătorie și abia astăzi ajung să vă mulțumesc. Să sperăm că ne vom întîlni cîndva.
Cu bune urări

Ernst Jünger

LUCIDITATE ANTIFASCISTA

INSCRIPTII

MIGUEL DE UNAMUNO

«Veți învinge, dar nu veți convinge.»

(La intrarea trupelor franchiste în Universitatea
din Salamanca, 1936)

ANDRÉ MALRAUX

«...cu cât veți face mai multe victime, cu atât mai numeroși,
pentru a le lua locul, vor răsări eroii printre noi...»

(Discurs antifascist pronunțat în Salle Wagram,
la 23 decembrie 1935)

SALVADOR DE MADARIAGA

Trebuie să privim toate națiunile cu iubire; o iubire care să depășească granițele proprii noastre țări. Cine poate spune că-și iubește propriul copil, dacă nu iubește toți copiii? Cine poate spune că-și iubește patria cu adevărat, dacă nu iubește și alte țări? Nu putem trăi demn și plenar în limitele unui patriotism de cioban care se uită chiorș la tot ce se află dincolo de țarul unde și-a închis turma.

FERNAND BRAUDEL

Iluziile dureroase

Anii treizeci... Cei care au cam vîrsta mea, înseamnă să re trăiască zile dure-roase și să regăsească firul îndepărtat al actelor și iluziilor noastre. Cum am reacțio-nat? Cum am înțeles sinistra urmare a evenimentelor, lașitățile, erorile și ororile ce s-au întîmplat? Îmi regăsesc prodigioasa indignare, strigătul meu a doua zi după München...

Astăzi trebuie să încercăm a înțelege, ceea ce ne obligă — fie că vrem sau nu — la o judecată de valoare. Mă întreb adesea dacă totuși intervalul de timp este sufi-cient; o jumătate de secol înseamnă mult în raport cu existențele noastre, însă nu pentru ritmul unei istorii profunde: evident ne lipsește urmarea, ieșirea din anii cenușii și dezamăgirile pe care le trăim.

Încă mai cred că ar trebui să ne luăm distanțele necesare față de acești ani îngro-zitori, reîntorcîndu-ne de-alungul timpului trăit, să facem istoria de-adevăratelea și să ajungem cel puțin pînă la primul război mondial, chiar mai mult dîncolo.

În caz contrar, am da prea multă importanță puternicilor acestei lumi care se agită, sărmani oameni, marionete sinistre, pe teatrul abuziv luminat de «marea istorie». I Presupuneti o clipă că Hitler nu s-ar fi ivit din afundurile vieții germane, că al doilea război mondial care, de ani și ani, începea să clocotească pe focul viu al istoriei, nu s-ar fi dezlănțuit sub o formă sau alta? Mă gîndesc la aceasta cu tristețe.

Europa, care domina lumea de timp îndelungat, a fost totdeauna divizată împo-triva ei însăși; ostilă oricărei unificări, încovoindu-se sub povara unei moșteniri blestamate. Sub acest aspect este aidoma Franței. Julien Benda nu afirma oare că istoria țării noastre este o interminabilă afacere Dreyfus?

Totuși Franța nu poate exista decît negîndu-și deosebiriile, depășindu-și prodi-gioasele contradicții, războaiele sale intime. Europa — la fel — nu poate exista decît ieșind din naționalismele sale oarbe — în care au trăit, în care mai trăiesc atîția oameni politici mediocri și — mai rău — retrograzi.

Urgent ar fi să lăsăm popoarele Europei să-și făurească istoria lor, să-și trăiască fraternitatea, să se abandoneze generozității lor. (...)

Les années trente, de la crise à la guerre — Ed. du Seuil/Histoire 1930

WALTER BENJAMIN

Nu cred că ai avut încă prilejul să stai de vorbă cu oamenii care au părăsit Ger-mania din jurul datei de 15 martie încoace. Prin scrisori n-ai putea fi informat decît de oamenii deosebit de temerari, căci a scrie de acolo fără niște măsuri meticu-loase de prevedere poate deveni foarte periculos. Fiind liber, mă pot exprima mai clar și în mod corespunzător mai concis. Mai mult decît din teroarea individuală îți poți forma o imagine din situația culturală în ansamblul ei. În ceea ce privește teroa-rea este dificil de a dispune de informații absolut sigure. Este însă în afară de orice îndoială că în foarte numeroase cazuri oamenii au fost ridicați noaptea din paturile lor și maltratați sau uciși. Și mai relevantă, poate, soarta celor închiși este cu mult mai dificil de lămurit. În această privință circulă cele mai îngrozitoare zvonuri...

Refugiat spaniol

Teroarea exercitată împotriva oricărei atitudini sau exprimări nu pe deplin conforme cu punctul de vedere oficial a luat niște proporții care cu greu pot fi întrecute . . .

către Gerhard Scholem, Paris, 20 martie 1933

Îngrozitoarea catastrofă ne-a lovit pe toți cu aceeași forță. Să sperăm că martorii și mărturiile civilizației europene și ai spiritului francez vor supraviețui furiei îngeroase a lui Hitler.

către Adrienne Monnier,
Camp des travailleurs volontaires
Clos. St. Joseph Nevers (Nièvre) 21 septembrie 1939

OSKAR LOERKE

O crimă ridicată la rangul de lege nu încetează prin asta să fie o crimă . . .

Din Jurnal, 14 februarie 1933

Singurătate. Mai toți prietenii morți, departe, dispăruți. E interzis să gîndești, să concepi oamenii în chip omenesc. Marii oameni ai timpurilor trecute ca idoli: orașul Munchen respinge frumoasele considerații despre Wagner ale lui Thomas Mann . . . Să fie uciși măștrii care au purtat renumele german în lumea întreagă, pentru că diriguitorilor nu le e pe plac vreo măruntă abatere de la modul lor de gîndire? Probabil că nici pe vremea proceselor intentate vrăjitoarelor oamenii nu au fost atît de dușmănoși !

Din Jurnal, 20 aprilie 1933

ALFRED DÖBLIN

. . . Deoarece am părăsit Germania și un sentiment precis îmi spune că nu voi reveni niciodată, doresc să vă mulțumesc cu prilejul aniversării dumneavoastră pentru atenția, bunătatea și ajutorul pe care mi le-ați acordat întotdeauna. Reafirm solidaritatea spirituală care a existat între noi în problemele majore. Cînd răsfoiesc volumul dumneavoastră *Desișul de armurariu*, vă recunosc, vă salut și știu: aceasta este și pădurea mea. Eu nu mai pot astăzi să vă scriu nimic. Lumea e atît de dezbinată. Acest unic an care s-a scurs echivalează cu o jumătate de secol. Nu vă văd. Îl cunosc pe « Loerke », dar cum să mă adresez eu astăzi, mai bătrîn cu o jumătate de secol, lui Loerke, care și el a îmbătrînit tot cu atît?

Mai sînt același, mai sînteți același — cine poate ști?

Scrisoare adresată lui Oskar Loerke în 1934

« Plimbare » de seară la Munchen: Goering (la stînga) și generalul von Blomberg ministrul armatei (la dreapta), încadrîndu-l pe Hitler

FRANZ WERFEL

În ultima clipă

Boemia este un tot organic și indivizibil, sub toate aspectele sale: geografic, istoric, politic, economic și strategic. Dealungul istoriei, popoarele au respectat unitatea Boemiei. A voi să împarți această țară este tot atît de nejustificat și criminal, ca și cum ai voi să împarți Scoția sau Britania. De altfel, această exigență a naționalismului german nu este decît un pretext rău camuflat. Cursa întinsă nu are în vedere simpla asimilare a trei milioane jumătate de germani din Boemia ci urmărește suprimarea ultimei linii occidentale de rezistență, pe drumul dominației germane asupra lumii.

Führerul vrea să preseze cu degetul său artera vitală a pămîntului, a cărei pulsație se simte încă pînă în inima imperiului britanic. Prin această presiune, el înțelege să cucerească supremația decisivă în privința oamenilor și a materialului, ca să-și realizeze, într-un interval dat, programul de la un cap la altul: să se răzbune pe Franța, s-o distrugă și să stingă spiritul francez. Dacă Boemia este sfîșiată și poporul ceh redus la sclavaj, desăvîrșirea celui mai diabolic dintre vise nu va mai fi decît o chestiune scurtă de timp.

Primii doi pași spre acest obiectiv, național-socialismul i-a făcut — ceea ce nu era de conceput — fără cea mai mică reacție: ocuparea Rhenaniei și anexarea Austriei. Aceste două «succese» au transformat în neant victoria din 1918 și jertfele a milioane de oameni. Dacă cea de a treia lovitură — dezagregarea Boemiei — izbutește, jocul va fi desăvîrșit, în pofida celor puternici, a învingătorilor de ieri, reduși la neființă de către un neisprăvit.

Nimic surprinzător, în atari condiții, ca Hitler să-și aroge înzestrări providențiale. Rațiunea umană, încarnată în democrații, abdică înaintea unui fenomen îngrozitor. În acest caz, cum să nu fie arrogant declarată supra-umană voința gata să lovească orbește iar rațiunea umană o slăbiciune, pe cînd se pregătește o epocă în care ea, națiunea, nu va mai avea loc?

Sau îi rămîne încă o clipă — ultima — spre a face dovada contrariului?

Începutul lui octombrie 1938, în ziarul «Ce soir».

GEORGES DUHAMEL

Tenebrele celui de al III-lea Reich

... Respect oricînd Germania marilor spirite, însă aceea a dispărut. Totul mă confirmă în părerea dezolantă că, în ceea ce privește științele, literatura, filosofia, artele, cultura în general, — pentru a folosi cuvîntul la mare cinste printre vecinii noștri — în cel de al III-lea Reich se scufundă în beznă.

Cînd francezii cultivați se află laolaltă și discută una alta, se întîmplă să se ridice cîte o voce pe o chestiune extrem de simplă: «Poate cineva să citeze un nume de mare scriitor, de mare savant ori mare artist trăind astăzi în Germania?» Asemenea întrebare este urmată, de regulă, de o adîncă tăcere. Cînd și cînd o voce ezitantă rostește un nume care nu dă loc nici la protest și nici la aprobare, fiindcă

nimeni nu-l cunoaște. Dezbateră este, apoi, reluată și alte nume sînt pronunțate: Einstein, Thomas Mann, Freud, von Unruh, Heinrich Mann, Remarque, Ludwig, Zweig, Werfel... Dar toți aceștia, care mențin înaltele tradiții ale culturii germane, cu toții sînt în exil.

Știu că un oarecare număr de buni scriitori, de savanți și universitari de real merit trăiesc încă în Germania, și aș putea să le citez numele. Pînă de curînd, schimbam cu ei scrisori prietenești. Ce groaznică muțenie s-a lăsat peste această prietenie? Ce trebuie să credem? Să fie terorizate aceste spirite alese? Sînt înfrînte? Au ajuns la disperare? N-o putem ști.

Înși muzicienii au fugit. Furtwängler, despre care n-aveam decît cuvinte de laudă și din adîncul inimii, este singurul dirijor care mai acceptă să reprezinte în ochii lumii o națiune puternică, dar desmoștenită, națiunea care fusese multă vreme cea mai muzicală între toate celelalte.

Un asemenea fenomen n-ar trebui să deschidă ochii germanilor asupra erorii criminale în care perseverează?

Toți cei ce privesc spre Germania sînt de acord că problema aceasta a culturii irită și deconcertează pe șefii celui de al III-lea Reich. Acești șefi susțin și repetă cu încăpăținare: « Se va aranja ! Ne vom gîndi la asta. Vă rezervăm surprize ! » Dar e destul de limpede că îndrăzneții aventurieri care conduc astăzi acest mare popor nu cunosc rețeta culturii și sînt incapabili de a determina cultura, întrucît e mult mai ușor, totuși, a trasa o pistă de aerodrom ori de a construi fortificații decît să facă a se naște geniul.

Dr. Goebbels a ținut, în toamna lui 1938, un ingenios discurs în care a perorat despre *arte și spadă* care sînt, conform spuselor lui, cele două atribute ale Germaniei național-socialiste.

Dr. Goebbels a declarat: « Sînt convins că epoca noastră politică va fi urmată de o strălucită epocă culturală ! » Doctorul Goebbels se îmbată cu vorbe.

Cunosc bibliotecile germane. Sînt splendide, perfect ordonate. Cunosc cărțile germane: sînt imprimate impecabil. Ce importanță are, însă, această tehnică savantă, cită vreme geniul german nu mai are de spus lumii decît mesaje de ură ! Germania are la activ mai multe cuceriri veritabile și de durată prin Wagner, prin Nietzsche, prin Heine, decît cu ajutorul avioanelor, al tunurilor și celeror sale de asalt. Cuceririle prin sabie sînt totdeauna repuse în discuție. Victoriile spiritului sînt indestructibile.

Se cuvine a nu uita vreodată că primul gest al partidului național-socialist a fost de a arde cărți în piețele publice. Un regim care aruncă în foc cărți a păcăuit împotriva spiritului. E drept ca și spiritul să-și întoarcă fața de la un asemenea regim.

Nu, nu mi-am schimbat atitudinea. Rămîn un adept al păcii, am fost totdeauna un îndirjit artizan al înțelegerii și al colaborării. Dar sînt totodată nevoit să văd, căci nu-s orb, cum Germania național-socialistă este departe de a se gîndi la pace și nici măcar n-o vrea. Se înțelege că nu vorbesc de poporul german, ci de micul grup de oameni ai forței, care sînt deocamdată stăpînii absoluți ai Germaniei... Nu, pot să afirm, seninătatea nu m-a abandonat. Dar a venit momentul să vorbim net și grav. Doresc din toate puterile mele o înțelegere sigură. Doresc o Germanie fericită, deasemeni însă, o Germanie înțeleaptă, care să nu se mai poarte astfel încît să fie, zilnic, cauza neliniștii și ororii pentru restul umanității.

din volumul *Memorial din vremea războiului alb, 1933*

Din ignominiile nazismului: un cuplu evreu-ariană, designat insultei publice

HENRI FOCILLON

Priletenilor din strălănatate

Vă scriu pentru că simt nevoia s-o fac. Vreau să răspund temerilor voastre, chiar nemărturisite, și să vă feresc de un fel de deziluzie mai periculoasă decât iluzia însăși. Vă întrebați cu durere dacă Franța mai are instinctul și voința misiunii sale în lume și dacă, în momentul când e mai multă nevoie de ea, fiii ei, conducătorii ei nu se depărtează pe tăcute de misiunea lor. Această țară mare este vizibilă din toate punctele orizontului. Ea este ca o statuie colosală pe creștetul unui munte. În lumina care o scaldă din toate părțile, sub privirile care se îndreaptă spre ea, toate evenimentele vieții sale capătă un relief extraordinar. Ni se iartă mai puțin decât altora greșelile, pentru că greșelile noastre par mai grave. De această exigență, noi simțim mândri. Dar vă cerem să ne înțelegeți.

Viața profundă a unei națiuni nu se sprijină pe evidențe. Oamenii care o creează și o mențin nu sînt aceia care se oferă privirilor mulțimii. Istoria ei adevărată nu o scrie nici politica, nici diplomația. Sînt fenomene de suprafață, o rețea — nu o structură. Ele nu pot fi expresia instinctelor fundamentale, ele nu pot fi decât un compromis cu actualitatea. Ele satisfac mai mult sau mai puțin perfect necesită-

șile unui moment. Ele sînt create cînd de rutină, cînd de improvizație, cînd de uneltiri. Aceasta este, fără îndoială, materia vieții publice. Iată de ce savantul o privește cu tristețe. Dacă pătrunde în ele, se vede imediat că «nu-i de meserie». Expresie îngrozitoare, care descurajează rațiunea.

Rațiunea — să n-o considerați ca un principiu uscat, ca o manie de a supune viața logicei. Sînteți tentați s-o faceți, ne-o spuneți uneori surzînd, dar nu ne veți face niciodată să credem că preferați ilogicul, iraționalul, o concepție pur animalică a istoriei. Avem o nevoie seculară de proporții juste și de o justă înlănuire a lucrurilor. Ne-am exersat vreme îndelungată, printr-un efort care n-a fost totdeauna ușor și din care ați tras poate cîteva binefaceri. Aceasta se simte în limba noastră. O vorbiți atît de bine încît fiecărui i se poate părea că e limba sa, cea maternă. Aceasta este recompensa noastră și dovada că nu ne înșelăm încercînd să gîndim nu particularitatea unui teritoriu, a unei națiuni sau a unei rase, ci universalitatea omului.

Și, fără îndoială, e același instinct, același idealism al rațiunii care ne conduce la înșăși propria noastră critică severă. Vedeți, cu părere de rău, înmulțindu-se acizii. Este totuși o virtute și nu un semn de slăbiciune sau de indisciplină. Această nevoie ia uneori forme mediocre; în fond, este gresia care șlefuieste sufletele energice și spiritele bine constituite. Nu ni se poate ascunde nimic. Popoarele multumite de ele înșile sînt veșnic nesatisfăcute de celelalte. Întotdeauna își vor bănuî drepturi de superioritate. Întotdeauna se vor socoti spoliata. Ele iau drept mărăașă imaginea îngroșată pe care le-o oferă oglinda bombată a insuficienței lor. Astfel, trista Italie umflată de vîntul vanității. Astfel, lugubra Germanie îmbolnăvită de demența ei eternă.

Dar ce forțe active ne aduc aceste reflecții? Sînt ele capabile să oprească istorica disperare care amenință pe oamenii liberi? Acolo, în munții Boemiei, bărbații și femeile poartă un doliu mai amar ca acela al copiilor căzuți. În Austria torturată sînt aruncați pe fereastră prelați sârmani iar trupurile lor se zdrobesc pe trotuar. Germania e plină de lagăre și închisori unde agonizează o întreagă comunitate umană. Spania e în flăcări. Ce face Franța, ce a făcut? Nu lasă ea oare să fie zdrobiți pretutindeni urmașii și prietenii spiritului său? N-ar trebui aruncată o flămură neagră pe statua nemuritoarei? Va putea ea opune măsura, rațiunea, simțul critic reîntoarcerii barbariei? Ceea ce este sigur este că cea mai mare forță a acestei națiuni o constituie faptul că nu s-a deformat, că a rămas totuși credincioasă ei înșăși. Prietenii noștri mai fericiți, să se reîntoarcă spre ei înșiși. Prietenii noștri îngrijorați sau nenorociți să nu piardă încrederea. A noastră, o încredințăm nu unui reviriment brusc, ci aceluiași gîndri seculare și constante.

Les Nouvelles Littéraires, 24 dec. 1938

PAUL VALÉRY

... Omul de azi ar trebui să fie mai fericit ca oricînd și totuși el singur se afundă din ce în ce mai mult pe drumul frămîntărilor și al suferinței. Prea mulți factori luptă împotriva binelui. Lipsit de o axă morală, omul contemporan devine prea ușor credul, se lasă atras de mituri, aderă la credințe vremelnice, fără un prealabil și riguros control. Disponibilitatea morală a omului contemporan e factorul care întuneacă, azi, cel mai mult, destinele Europei.»

dintr-un interviu acordat ziarului *Timpul*, București, 9 ianuarie 1938

PABLO CASALS

Speranța celui ce crede în omenie

Un elementar simț de răspundere dictează conștiinței fiecărui om să opună rezistență barbariei, ferocității războiului, care a suprimat atâtea suflete. Nu este în aceasta o atitudine politică, ci un act de umanitate. De aceea, toate eforturile noastre trebuie să se îndrepte spre acest unic scop: suprimarea cauzelor dramei...

Nu, vă asigur, războiul nu va înfrînge niciodată arta! Nici un război nu va extermina arta, pentru că ea este în natura noastră. Lupta este inegală. (...)

Războiul și ura dintre oameni nu pot să biruie, nu trebuie să biruie. Orice artist are obligația să lupte pentru pace. Pacea este condiția esențială a progresului, a creației, a civilizației. Vă doresc și doresc lumii întregi să nu cunoască grozăviile războiului. O spun cu durerea celui încercat și cu speranța celui care mai crede în omenie.

Declarație făcută în timpul unui turneu la București
și reprodusă de cotidianul *Lumea românească* din

21 dec. 1938

ELENA VĂCĂRESCU

Orgoliul spiritului

Parisul e un uriaș curcubeu întins între furtuni. De îndată ce culorile calde ale nădejdi devin prea tari, sosesc nori cari le înghit. Oamenii trăiesc atunci sub un val copleșitor de presupuneri și incertitudini...

Viața se amestecă aici cu tot ce înseamnă precauțiune împotriva morții. Niciodată parizianul nu a fost mai viu, mai întreprinzător, mai plin de închipuire ca acum. Și cei ce au trăit, ca noi, celălalt război, ar face bine să nu-l mai compare cu acesta. Nimic nu se aseamănă mai puțin. Tineretul din 1914 avea înăpoia lui o epocă rațională în care turburările și certurile nu se iveau decât în rare răbufneli.

Luptătorii din 1939 ies din acei douăzeci și doi de ani ciudați și uneori zmintiți pe care i-a născut Victoria, 1920—1938, ce de creații, ce de invenții, cât delir, cât tumult la popoarele cîrmuite de spaima adolescenței alarmate.

Se nasc mașinile, se izbesc ideile, ideologiile se înarmează și între ele se cascadează imense prăpăstii. Gîndirea e pusă deoparte, opera pur spirituală e călcată în picioare. Numai acțiunea contează. Totul trebuie rupt, totul trebuie luat de la început. Din această învîlmășeală au ieșit luptătorii de azi, puși dintr-o dată în fața unei probleme unice, simple, reduse în aparență, dar mai vastă decât cele mai cuprinzătoare gînduri ale lor.

În frig și noroi, dar dîrzi și mîndri, ei așteaptă păzindu-și gîla strămoșească și sfărîmînd orgoliul mașinii în timp ce acela al spiritului li cuprinde pe încetul.

Paris, 30 octombrie 1939 (Timpul 4 dec. 1939)

VALENTIN KATAEV

În timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei împotriva ocupației fasciste, a fost dezmințită părerea generală că muzele tac atunci când răsună tunurile.

Muzele nu au tăcut. Niciodată nu au trudit atât de mult și de rodnic poezii sovietici...

... Lupta de la Stalingrad abia începuse. În comunicate nu era încă nimic precis. Încă de pe atunci însă, în toată ființa mea, presimțeam victoria.

« Așteaptă, așteaptă, scriam eu în bloc-notesul meu de corespondent, ce-o să fie! Ce-o să fie, ce-o să vină! Sloiurile de pe Volga te vor îngheța, flacăra rusă te va arde. Văd cum pe drum, lângă malul cel abrupt, te vei prăvăli pe picioarele tale de vată, capul tău de aramă va căpa! Biruit de forța noastră, te vei face praf și pulbere lângă coturile tainice ale celor două mari fluvii rusești ».

Proorocirea mea poetică s-a adevărit. Legendara bătălie de la Stalingrad s-a încheiat cu distrugerea totală a armatelor nemțești și cu predarea generalului von Paulus...

De altfel, începusem să prevăd victoria cu mult înainte. Deși în primele luni de război armata noastră suferea înfringeri ce păreau ireparabile, în acele zile îngrozitoare când generalii fasciști priveau deja prin binocurile lor turnurile Kremlinului, chiar și atunci sentimentul victoriei finale asupra dușmanului ardea nestins în sufletul meu.

Cum se explică acest lucru? Explicația e simplă: Credința întregului popor în victorie, credința ce însuflețea armata care peste patru ani avea să pătrundă în birlogul dușmanului și să înalțe stindardul purpuriu al Victoriei deasupra Reichstag-ului în ruine.

În timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei am început din nou să scriu versuri, ocupație pe care o părăsisem de mult.

Nu e ciudat oare?

Mă însuflețea presimțirea că victoria este inevitabilă.

Novii Mir, nr. 5/1985

ALEXEI TOLSTOI

... Cercul dușmanului se strânge. Asupra Moscovei planează amenințarea. Dușmanul a strâns arme din toată Europa îngrunchiată. Deocamdată are mai multe tancuri. În această bătălie el s-a năpustit cu tot ce are, și mai multe eforturi decât în aceste zile de octombrie el nu va mai putea face. În spatele frontului său e ca o scorbură într-un copac putrezit. Oprit în aceste zile, tocmai acum, împiedicat în ofensiva sa, el va trece în defensivă și își va pierde puterile...

Sarcina noastră este de a opri armatele hitleriste în fața Moscovei. Atunci vom câștiga marea bătălie...

Va veni clipa când vom trece la faza hotărâtoare a războiului, la lovitura ofensivă a frontului german. Dar pentru a trece la această fază a războiului, trebuie ca acum, imediat, să oprim dușmanul...

Sortii gloriei și măreției revin acum Moscovei.

Pravda, 18 octombrie 1941

LEONID LEONOV

Numai cu trecerea anilor vom putea pătrunde măreția aspră a zilelor trăite, pierderile ucigătoare ale luptelor purtate, întreaga profunzime a faptelor noastre de muncă eroică, voi muncitori neobservați ai patriei noastre, care nu ați mai avut loc nici în cîntece, nici în listele lungi de decorați, într-atît sînteți de mulți ! Dacă pînă și azi se sărbătoresc Poltava și cîmpul de la Kulikovo, pentru cîte secole oare ne va ajunge bucuria de acum ! Numai că ea se va exprima apoi nu în sunete solemne de orchestră, nu în scipiri de artificii, ci în transformarea pașnică a țării, în înflorirea vieții spirituale, în bătrînețea lungă, în frumusețea vieții de fiecare zi, în creația inginerilor și artiștilor, grădinarilor și artizanilor ...

... Gloria noastră va dăinui, atît timp cît va dăinui cuvîntul omului. Chiar dacă s-ar scrie istoria omenirii pe o singură pagină, în ea ar fi amintite faptele noastre mărețe. Pentru că noi n-am apărut numai viața și demnitatea noastră, ci înșăși calitatea de om pe care voia să ne-o răpească fascismul.

... Tot bunul simț și conștiința ne spun că războiul este cea mai mare nenorocire, mai ales în condițiile tehnicii contemporane ; aducerea războiului ca argument pentru rezolvarea unor conflicte vechi este un păcat pentru omul de bună-credință, o crimă pentru cel cu o memorie fie și modestă, o josnicie pentru ființa care gîndește.

... P a c e a este comoara cea mai de preț a vieții noastre, fără de care își pierde sensul și puterea toate celelalte bunuri și bucurii ale vieții. Ea trebuie apărută de o purtare neatentă, cu mult mai multă grijă chiar decît lumina ochilor.

Novli Mir, nr. 5/1985

JOHN STEINBECK

Niciodată, poate, în cursul istoriei, o țară n-a încercat să evite războiul cu mai multă pasiune și metodă, ca Statele Unite în cazul conflictului lor actual cu Japonia și Germania. Între 1930 și 1940, poporul american a fost preocupat de probleme pur naționale, de probleme de producție și distribuție, ce nu erau insolubile, dar cereau totuși multă reflexie și tatonări și provocau, inevitabil, conflicte de opinie. Nimeni nu poate ști dacă ar fi fost posibilă rezolvarea unor asemenea probleme, nici cît timp ar fi trebuit pentru a reuși. Dar, în timpul acestei perioade lipsite de un viitor limpede și de un scop clar definit, toată tinerețea țării era redusă la a bate pasul pe loc. La drept vorbind singura sa grijă era de a subsista, așteptînd să i se arate un drum ce ar fi dus undeva. Tinerii care părăseau școala nu găseau nici o slujbă, nici un post, se lăsau pradă descurajării, apoi cinismului; o curioasă și paralizantă stare de spirit — socotită drept disperare intelectuală, dar care provenea, în realitate, dintr-o lipsă de activitate mentală și fizică — pusese stăpînire pe noua generație.

Ca bandele de copii ce foiesc în fața sălilor de joc în speranța unui eveniment senzațional, tinerii așteptau să se producă o schimbare.

Există o dezordine totală în gîndurile precum și în acțiunile lor. S-ar fi putut găsi, eventual, un antidot împotriva otrăvurilor generate de lenea forțată și lipsa de direcție; bunăoară, un important program de construcție destinat să amelioreze condițiile de viață în țară sau vreo altă însemnată inițiativă economică, în

stare să-i scoată din letargie. Dar așteptînd ca noi valori să le înlocuiască pe cele vechi, națiunea rămînea în incertitudine într-o asemenea măsură, încît inamicii noștri ne credeau în preajma morții. Pentru că nu știam unde să ne îndreptăm, încercam să ne alungăm gîndul de la războiul înșuși; refuzam să ne pregătim pentru el. Cîțiva din oamenii noștri de stat doreau să împartă universul în două: unii voiau să apere lumea nouă contra celei vechi; alții credeau că interesul nostru era să furnizăm arme Angliei, ceea ce i-ar fi îngăduit să lupte în locul nostru.

N-am avut posibilitatea să aplicăm nici una, nici cealaltă din teoriile menționate și istoria va fi fost cea care să hotărască, (...) Germania și Japonia trebuiau inevitabil să comită erori, și le-au făcut. Atacîndu-ne, distrugeau pe cei mai puternici din aliații lor: inerția noastră, egoismul nostru și dezbinarea noastră. Agresiunea a trezit în noi instinctul cel mai puternic — instinctul de conservare. Ea a creat spontan un scop căruia îi puteam consacra tot dinamismul nostru — și am făcut-o. Ceea ce puterile Axei nu înțeleseseră era că spațiul dezordinei noastre era pe măsura însăși a vitalității noastre. Războiul ne-a izbit; nu ne mai puteam sustrage. Din fericire, însă, eram în mod special dotați să ducem războiul ce ni se impunea, un război fără tehnică sau metodă bine stabilite, un război întemeiat pe producție — punctul nostru forte prin excelență. Dacă am fi avut posibilitatea alegerii, n-am fi găsit vreun alt fel de război care să se potrivească mai bine interesului nostru național. Căci conflictul actual este înainte de orice o problemă de transporturi, de mașini, de producție în serie, de adaptabilitate și ingeniozitate, — tot atîtea domenii pe care noi le explorasem primii.

Cu asemenea metode necesare pentru conducerea războiului, strămoșii noștri exploraseră un continent, îl populaseră și-l dezvoltaseră, construind căi ferate și drumuri, descoperind zăcămintele miniere și ridicînd baraje pe râuri spre a le capta forța motrice. Căci energia, talentele variate, inițiativa ce au contribuit la mărirea acestui continent nu sunt moarte. E posibil ca unele din dificultățile pe care le înfruntăm înainte de intrarea noastră în război să fi fost cauzate tocmai de faptul că dinamismul, energia, inițiativa noastră nu găseau modalități de a fi folosite.

California, octombrie, 1944

Lâchez les bombes, Overseas Editions; New-York, 1944

DENIS DE ROUGEMONT

Un popor se revelează în nenorocire

ianuarie 1944

Altădată și chiar recent, înainte de ocupația germană, străinii care nu cunoscuseră Franța sau nu văzuseră decît locurile plăcute, o judecau după faima vedetelor. În aprecierea lor, orice francez trebuia să semene cu tipurile de umanitate pe care le reprezentau în lume actorii vedetă, scriitorii celebri, modelele marilor croitori sau șefi-bucătari din hotelurile de lux. Cuvîntul «francez» evoca imediat imaginea unei mustăți și a unei butoniere înflorate 'à la Adolphe Menjou', un surîs fermecător ca al lui Charles Boyer, binevoitorul scepticism al unui Anatole France, eleganța unui vestmînt parizian, eticheta unui vin faimos prezentat de un 'maitre d'hôtel'. Toate acestea însemnau clișeul 'Franța'. Era 'șarmant', era 'picant', indefinibil feminin cum sînt cele mai multe din vedete. Dar unde se afla adevăratul popor al adevăratei Franțe?

Nenorocirea cea mai cumplită a propriei sale istorii a făcut ca acest popor, pînă nu demult invizibil, să se reveleze astăzi lumii în veritabilă-i măreție.

Ziarele care anunță la New York noutăți privind Rezistența ne vorbesc despre poporul Franței; întîmplările și mărturisirile clandestine ce ne parvin tot mai numeroase ne vorbesc despre poporul Franței; și filme turnate la Hollywood sau Londra despre epopeea secretă a Rezistenței nu ne arată decît tot poporul Franței: pentru prima oară în străinătate. Poporul anonim, fără vedete, și care iată, înșirîșit, a devenit adevărată vedetă, fără voia lui.

Am văzut de curînd la New York o mulțime de filme cu subiectul împrumutat din unele episoade veridice ale Rezistenței ("Underground" cum se spune aici): *Paris Calling*, *La Crolx de Lorraine*, *Assignment in Brittany* și mai sunt și altele. Le-am văzut cu prieteni, cînd francezi, cînd americani. Francezii le criticau din belșug: decorul era inexact, situațiile nu totdeauna veridice, trădătorii prea convenționali și, la urmă, inevitabilul raid al unui grup de commando care-i salva pe toți ca în poveștile cu zîne. Dar îi priveam cu coada ochiului cînd nu mă observau: criticînd își ștergeau o lacrimă. Cît despre americanii, care mergeau la ele cu încredere, exultau în crescendo pînă la Marseilleza finală.

Poți să gîndești tot ce vrei despre aceste filme, mai rău sau mai bine; în ce mă privește, rețin că prezintă în fine poporul francez de rînd ca pe adevăratul erou al Franței.

Deodată, străinul ia seamă la un adevăr la fel de vechi ca Europa, însă statornic nesocotit ori negat și, adesea, din pricina elitelor pariziene: poporul Franței este grav. Sau, mai exact, este serios. El nu este înainte de orice 'șarmant' și spiritual, priceput la vorbă, bun de petreceri și ușuratic; el nu e toate astea decît în al doilea rînd și ca printr-un lux. În fond și în primul rînd este serios, mai mult ca orice alt popor căruia i-am trăit viața. Numai că este serios fără poză, cu pudoare, preferînd să afecteze gluma ori scepticismul, mai degrabă decît să pară a-și exagera necazul. Căci gîndește din instinct, ca Talleyrand, 'ce-i exagerat nu-i serios'. Ce mă izbește mai mult în filmele de care pomeneam și în mărturiile directe venite din Franța, despre lupta contra naziștilor, este absența marilor gesturi teatrale, surdina pusă elocvenței tradiționale și refuzul de a se complăce în lirismul catastrofei; e, și asta spune totul, *firescul* eroismului popular.

Acest popor cernit, cu privirea pătrunzătoare, s-a revelat în fața primejdiei. Îi lipseau armele; luptă cu dignitatea lui impenetrabilă la ispitele brutei. Li se spusese tinerilor naziști că merg să cucerească o țară de flecari, de cochete și de bătrîni politicieni veroși. După cîteva săptămîni în teritoriu cucerit, germanul s-a simțit dominat de o forță ciudată care-l întimida: privirea serioasă a bărbatului și a femeii din popor, acea judecată precisă și umană, mult mai insuportabilă decît toate strigătele de ură. Nu știau asta, tinerii germani, nu li se vorbise niciodată despre adevăratul popor al adevăratei Franțe. Ei au continuat să-l prade și să-l ucidă cu o furie panică; ei continuă, dar se știu învinși. De cînd au întîlnit această privire. (...)

Intermediu — memorie a Europei

Nu știam că totul îmi era atît de aproape acolo. Eram impregnat. Eram întemeiat. Și mergeam printre semne, sentimente seculare, socluri ale patriilor noastre! Monumente ce nu se mai văd, dar reflectă ecoul familiar al pașilor noștri. Și aceste străzi care dădeau ocol agale spre o piață plantată cu arbori și pustie, cu întîlniri ratate unde mă regăseam... 'Te iubesc. Iubesc!'

Am spus totul. Europa era patria de iubire. Tăcerea aștepta, absența era profundă, și fiecare ființă prezentă punea întrebări, răspundea. Forța era în taina vieților noastre, înnodată adesea într-o ciudă obscură sau în contemplarea geloasă a unui copac bătrîn — era bătrîn deja de pe vremea copilăriei noastre, și, posesia noastră cea mai tenace, ne reducea la tăcere. Forța era cîntec fredonat pe prag, în dimineața unei zile care se împletea cu celelalte...

Forța era memorie și aluzie. Era acel bătrîn copac tenace. Era blîndețea și înțelegciunea amară a despărțirilor sau voioșia unui cuvînt spus în treacăt. Avea sfîelile iubirii...

Cînd îmi amintesc — asta înseamnă Europa.

Pentru că Europa este memoria lumii, pentru că a știut să păstreze în viață atîta trecut și, păstrînd atîția morți în prezență, nu va înceta să zămislească.

Ea e puțință de viitor.

Journal d'une époque (1926—1946), Editions Gallimard, 1968.

ANDRÉ MALRAUX

În lupta împotriva naturii, în exaltarea cuceririi lucrurilor de către om, rezidă una din cele mai mărețe tradiții ale Occidentului, de la *Robinson Crusoe* la filmele sovietice. Hotărîți să luptăm pentru a ne apăra rațiunile de a trăi, noi refuzăm să facem din luptă o valoare fundamentală. Vrem o filozofie, structuri politice și o speranță ce conduc la pace, nu la război.

The Nation, 20 martie 1937.

ALBERT CAMUS

Mă întreb pentru care temeiuri m-am situat de partea Rezistenței. E o întrebare ce n-are sens pentru un anume număr de oameni, în rîndul cărora mă aflu. Mi se părea, și mi se pare mereu, că nu poți fi de partea lagărelor de concentrare. Am înțeles atunci că detestam mai puțin violența decît instituțiile violenței. Și ca să fiu și mai precis, îmi amintesc foarte bine de ziua în care valul de revoltă ce mă stăpînea a atins culmea. Era într-o dimineață, la Lyon, și citeam în ziar execuția lui Gabriel Péri.

Actuelles

Vreau să exprim prin mijlocirea *Clumei*, sufocarea pe care am îndurat-o cu toții și atmosfera de amenințare și exil în care am trăit. Vreau să extind totodată această interpretare la noțiunea de existență în general. Ea va da imaginea celor ce au luat asupra lor, în acest război, partea reflexiunii și a suferinței silențioase și morale.

Carnets

Malraux în timpul filmărilor pentru *Speranța*

Selecția și traducerea textelor din capitolul «Inscripții»:
ALEXANDRU BACIU, ANDREI IONESCU, ALINA LEDEANU, ALEXANDRA
NICOLESCU, ALEXANDRU AL. ȘAHIGHIAN și GEO ȘERBAN

IMPLICARE ȘI SACRIFICIU

THOMAS MANN
ERIKA MANN
CARL ZUCKMAYER

Interferențe epistolare la răscrucea istoriei

Erika Mann (1905—1969), fiica lui Thomas Mann, actriță, autoare de cărți pentru copii, colaboratoare a tatălui ei (a editat scrisorile lui, a prelucrat câteva din romanele lui Th. Mann pentru film și a scris o mișcătoare mărturie despre ultimul an de viață al autorului «Muntelui vrăjit»). La 1 ianuarie 1933 a întemelat (alături de muzicianul Magnus Henning, Therese Giehse și fratele ei Klaus Mann) și apoi a condus cabaretul literar-politic «Die Pfeffermühle», de orientare vehement antinazistă, trebuind să părăsească la scurtă vreme după asta Germania. Cabaretul condus de Erika Mann, cabaret al cărui nume (Râșnița de piper) fusese sugerat chiar de Thomas Mann (mai târziu, acesta avea să considere că activitatea «Râșniței» reprezentase «cîntecul de lebedă» al Republicii Germane) și-a continuat cităva vreme activitatea în Elveția și în alte țări europene, pînă în 1937 (cîteva spectacole în America). Scriitorul Joseph Roth face următoarea apreciere entuziastă (și fără îndolală exagerată sub impulsul momentului) într-o mică scrisoare trimisă Erikăi Mann după un spectacol ce avusese loc la Amsterdam:

Amsterdam, primăvara anului 1935

Mult stimată doamnă,
vă mulțumesc pentru frumoasa seară petrecută în teatrul dumneavoastră. Am sentimentul că trebuie să vă spun: Dumneavoastră faceți mai mult împotriva barbariei decît noi toți scriitorii la un loc. Sînt puțin cam rușinat, în schimb mă simt puternic încurajat. Vă mulțumesc și vă sărut mîinile.

Al dumneavoastră preasupus

Joseph Roth

Correspondența Erikăi Mann, din care prezentăm aici cîteva scrisori din anii '30 și pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, are o notă specifică, imprimată de temperamentul vehement al autoarei, de o anumită subiectivitate în mod firesc potențată și de radicalitatea situației (și, în primă fază, și de incertitudinile ei). În acest fel trebuie înțelese atît unele «Incriminări» adresate tatălui ei (diplomatice, totuși, dar urmărind cu insistență, în cluda declarațiilor contrare, persuasiunea) cît și împunsăturile vizîndu-i spre exemplu pe Hermann Hesse.

* Erika Mann: *Briefe und Antworten*, vol. I: 1922—1950 ed. de Anna Zanco Prestel, Eillermann Verlag, München, 1964.

Ascona, San Materno, 16.8.1934

(...)

Cred chiar că nici nu te gîndești, — și nici nu ți-e limpede (fiind străin de chestiuni negustorești), cîtă importanță are astăzi pentru o editură, dacă prima ta carte care nu mai apare în Germania, este sau nu editată de aceasta — și că este destul de indiferent dacă volumul în cauză este unul de eseuri sau orice altceva. Însemnătatea însă pe care o astfel de problemă editorială, importantă în sine, o poate lua în mintea unui editor, este imensă. Știu, și Landshoff îmi scrie în acest sens, că pentru Querido¹ chestiunea este pur și simplu esențială.

Cît privește «Die Sammlung»², treburile merg după cum știi doar moderat (în treacăt fie spus, mai bine decît «Deutsche Blätter»³ care va trebui să-ți înceteze apariția — și nu mai prost decît te-ai putea aștepta astăzi în ceea ce privește o revistă literară — dar oricum doar moderat). Situația lui Klaus⁴ la Querido nu este chiar cea mai sigură. Cred, și Landshoff îmi confirmă, că dacă Querido te-ar pierde acum și tu te-ai duce la Rascher⁵, de exemplu, — toate s-ar decide și s-ar întoarce spre rău și spre negativ. Asta n-ar fi frumos.

Această scrisoare, dragă V⁶., mi-e penibilă, mă tem și că ea nu este ceea ce s-ar numi «bună» —, sînt foarte obosită după călătorie. La drept vorbind nici nu trebuie să fie «bună», ea nu urmărește să te persuadeze. Această scrisoare vrea doar să-ți prezinte chestiunea de față, a cărei relativă lipsă de importanță pentru tine o cunosc, din perspectiva însemnătății pe care o deține pentru K. și de altfel și pentru binevoitorul Landshoff, care nutrește pentru tine (de două ori «pentru» — vezi, ce obosită sînt) o venerație nemărginită...

Cu bine — corespondența noastră are în ultimul timp un caracter glumeș — te rog însă să-ți amintești: nu am vrut niciodată să te «persuadez» — nici în cele politice —, nu sînt insolentă și nici nu mă amestec în problemele altora, nimic din toate astea. Și nici nu te rog să iei această decizie. Cît de importantă ar fi însă ea pentru noi și cît de puțin ar însemna o astfel de decizie pentru tine, ținînd cont de tot ceea ce pledează obiectiv pentru ea, — aceasta am vrut să-ți scriu...

Sărutări tuturor —, rămîn a ta

¹ Emanuel Querido, editor olandez. După venirea la putere a lui Hitler a înființat o «Secție Germană» a editurii sale, împreună cu Fritz H. Landshoff, fapt de mare importanță pentru autorii de limbă germană aflați în exil. După ocuparea Olandei, a fost internat și a murit într-un lagăr de concentrare în 1943.

² «Die Sammlung», revistă literară editată de Klaus Mann, fiul lui Thomas Mann, între 1933—1935 la Amsterdam.

³ «Neue Deutsche Blätter», revistă literar-politică editată între 1933—1935 de Wieland Herzfelde. Ca și revista «Die Sammlung» a trebuit să-și înceteze activitatea din cauza unor dificultăți economice.

⁴ Klaus Mann, care lucra la editura Querido în acea perioadă.

⁵ Editura Rascher & Cie din Zürich.

⁶ V. de la Vrăjitor, după cum obînuia Erika Mann să-l se adreseze tatălui ei.

Către diferite redacții
în Elveția

Küsnacht/Zürich, 22.11.1934

(...)

S-a scris atât de mult cu privire la incidentele¹ petrecute în « Pfeffermühle » [Rîșnița de piper], încît aş vrea acum să spun şi eu câteva cuvinte. Cuvinte care nu urmăresc să se refere la incidente, ci doar la « Rîșnița de piper ».

Vă amintiți: Acum aproximativ un an am sosit în Elveția pentru prima oară, în intenția de a da niște spectacole timp de 14 zile ori cel mult 4 săptămîni. Am început spectacolele, jucînd zilnic cu casa închisă în sala « Zum Hirschen » din Zürich, iar interesul stîrnit, dorința prietenească de a asculta cele oferite de noi pe scenă au fost atât de mari la Zürich, încît am mai rămas și apoi am revenit... Am jucat de la bun început înconjurați de o foarte mare prietenie și de simpatie și interes pentru tot ceea ce făceam. Chiar și acum, cînd un grup de oameni tineri se străduie atît de pătimaș împotriva noastră, nu sîntem lipsiți de apeluri încurajatoare din partea tuturor cercurilor țării. Pe adresa noastră sosesc multe scrisori ale unor oameni care nutresc față de noi sentimente calde, de recunoștință chiar și care ne roagă să nu considerăm « scandalul » creat drept simptomatic — căci nu este, după cum sîntem asigurați zilnic. Alte scrisori mă insultă folosind expresiile cele mai triviale —, nu cred să mai trebuiască să spun că cei ce scriu aceste scrisori preferă, fără excepție, anonimatul. Eu însă vreau să răspund. Pot să încerc s-o fac aici foarte pe scurt?

Ce ni se reproșează? Fără a se aduce nici măcar o singură dovadă pe baza poeziilor noastre, se țipă că am fi o « scenă de agitație », care ar « tîrî în noroi » toate « idealurile » și că am abuza la modul cel mai sfruntat de « ospitalitate », revîrșînd « murdăria noastră privată » peste paștile curate ale peisajului elvețian. « Cu cele mai bune salutări Anonymus ». Oare un război ce ar putea izbucni reprezintă murdăria noastră privată? Mizeria, erorile și crimele ce se petrec în lume sînt oare murdăria noastră privată? Ce « idealuri » sînt tîrîte în noroi, de care « ospitalitate » se abuzează cînd te opui opririlor și violenței? (...)

« Rîșnița » nu este o « scenă de agitație », ea nu este o « scenă partinică » și nu este un « teatru al emigranților ». Ea este o grupare de oameni tineri de cele mai diverse naționalități (elvețieni, germani, ruși, austrieci) care se străduie să ofere un divertisment la un nivel onorabil și să dea de gîndit oamenilor, distrîndu-i. « Rîșnița dă de gîndit... » — ar putea sta scris deasupra programelor și invitațiilor noastre. Încercăm să exprimăm problemele dificile ce se cer astăzi spuse, în forma ușoară pe care ne-am ales-o — și am avea toate motivele să ne rușinăm, dacă am renunța vreodată s-o facem...

Către Katia Mann

Solothurn, 23.1.1936

Fără nici o îndoială că este vorba și de modestie atunci cînd V. subestimează importanța acordată flecărui cuvînt al său dat publicității... Chestiunea: Ce editură o reprezintă Th. M., alături de cine, unde și împotriva cui se situează el în front — este cît se poate de pușîn o chestiune secundară. El ține în mîinile lui decizia, blestemată fie ea.

¹ Scrisoarea a fost trimisă în urma unor incidente violente care au survenit în noiembrie 1934 în « Kursaal » din Zürich încre acoril « Rîșniței » și membri ai unor grupări de dreapta elvețiene. În urma acestora, poliția a intervenit, asigurînd posibilitatea continuării spectacolilor.

Hesse și Annette¹, doi fanțiști fără noimă care trăiesc, întreținuți, la marginea unei lumi ce se scufundă, n-au decât să-și petreacă în liniște timpul cu jocul de bile și memorii de la Curte —, căci Bodmer² plătește doar, iar Annette mai e și ea invitată din când în când. Dar V. se simte bine în societatea lor, mai bine decât spre exemplu în cea a lui Emil Ludwig sau a lui Feuchtwanger, care cel puțin sînt oameni muncitori, de anvergură și cu conștiința responsabilității lor — nu, e foarte multă trufie în modestia sa —, el nu vrea să fie cu noi, după cum nu vrea să fie nici cu cei din Germania; (firește, «noi» nu sîntem nimic deosebit, dar el uită că am face imediat mult mai multă impresie deîndată ce el ar fi alături de noi!). Vrea să plutească deasupra apelor, dar așa ceva nu e posibil pe termen lung, nici în «sferele superioare» și nici printre noi cei de jos. (...)

De la Thomas Mann

Arosa, 23.1.1936

(...)

Supărarea ta mereu latentă cu privire la atitudinea mea, în ansamblu, a izbucnit din nou cu acest prilej și a avut drept urmare această scrisoare a ta, cu amenințările ei întunecate că-mi vei retrage iubirea ce mi-o porți. În această privință sînt destul de liniștit. Pentru o ceartă e întruclivă nevoie de doi inși iar mie mi se pare că sentimentele mele pentru tine nu îngăduie așa ceva. Când mă gîndesc cum rîdeai uneori și aveai lacrimi în ochi cînd vă citeam cîte ceva, îmi pare improbabil și ceea ce întrezevi în viitor. Chiar și în minia ta împotriva mea ești mult prea mult copilul meu Eri, pentru ca o astfel de previziune să se poată împlini. Emoția pe care o resimț în fața producțiilor Rîșnei tale se datorește mereu în bună parte sentimentului patern că toate acestea reprezintă o prelungire copilăroasă a propriei mele firi — nu sînt chiar eu însumi, nu e treaba mea s-o fac, dar ea pornește de la mine. În fond, chiar și minia ta împotriva mea pornește, copilăros, tot de la mine; ea reprezintă, ca să zic așa, obiectivarea propriilor mele scrupule și îndoieli...

Linia de conduită pe care am urmat-o pînă acum face ca eu să constituiesc o rezervă care poate deveni folositoare într-o bună zi. Mai cred de asemenea și în necesitatea naturală a unei anumite împărțiri pe roluri: niciodată treburile lui Heinrich³ nu au fost întru totul și ale mele, și ce motive aș avea să repet acum, mai puțin bine, niște lucruri în care el este neîntrecut? Aici mai intervine și problema dintre frați, despre ale cărei dificultăți cu greu ordonate tu abia dacă îți poți face o imagine.

Ceva e fără nicio îndoială greșit în articolul din «Pariser Tageblatt»: presupunerea că ar putea exista cineva în lumea asta care să creadă că țin cu națizii este absurdă. O lume întregă știe că trăiesc bîci protestînd reținut dar radical împotriva celui de-al treilea Reich și că acasă situația mea e cea a unui om care a fost prădat, acoperit cu invective și al cărui nume este înfierat...

De altfel nici nu izbutesc să rămîn cu totul inactiv. Scrisoarea pentru Oslo din cadrul campaniei de propuneri⁴ e gata pregătită. Cuvîntarea pentru Nizza⁵ va apăre

¹ Scrisoarea Annette Kolb

² Medicul și muzicianul elvețian Hans Bodmer, prieten și admirator a lui Hermann Hesse. A construit în 1923 o casă pentru acesta la Montagnola (după planurile lui Hesse), pe care l-a pus-o pe toată durata vieții la dispoziție.

³ Fratele scriitorului, romancierul Heinrich Mann

⁴ Intr-o scrisoare adresată Comitetului însărcinat cu Premiul pentru pace din Oslo, pe 13.10.1935, Th. Mann îl propunea pe Carl von Ossietzky pentru Premiul Nobel, care l-a și fost atribuit acestuia în același an.

⁵ Este vorba de referatul «La Formation de l'homme moderne», pregătit pentru sesiunea Ligii Națiunilor pentru cooperare spirituală, ținută la Nizza (1-3.4.1935). În germană, acest referat a fost publicat sub titlul «Atenție, Europa» (Secolul 20 a publicat cîteva fragmente).

În curînd în franceză în cadrul unor comunicări ale Coopération. Textul despre Wassermann¹ e terminat . . .

Sînt bucuros să termin în primăvară cel de-al treilea volum despre Iosif  i să-l scot pe piață; căci ceea ce va trebui probabil să fac at t din cauza con tiin ei mele c t  i a m inii tale necesită în cazul meu un mare efort de mobilizare, aproape mortală. (. . .)

Din inimă V.

Către Thomas Mann

[New York, 1 noiembrie 1937]

Preaiubite V. Vrei să fi at t de bun  i să donezi un mic mesaj² ? Este vorba de arti tii dintre care face parte  i cel pe care l-ai cunoscut atunci c nd ne-am uitat împreună în atelierul lui la micu ul model antinazist. C teva fraze ar fi suficiente  i este vorba de ni te oameni de treabă. Sînt bucuoroas  să aud că  i merge mai bine — trebuie să fi fost groaznic  i ne pregăteam tocmai să telegrafiem pentru a ne exprima compătimirea, un plan care a e uat apoi din prea mare sărăcie. (. . .)

Carl Zuckmayer

Scrisoare deschis ³ către Erika Mann

[12.5.1944]

Dragă Erika, am citit articolul tău « Respingere » cu părere de r u. Dacă simt acum nevoia să- i răspund este mai ales din pricină că eu însumi nu apar in nici unui grup, niciunei comisii sau comitet al emigran ilor germani sau austrieci  i pentru că după o chibzuin   temeinică m-am decis să nu iau parte la proclama ii  i să nu semnez niciun fel de manifest.

Această decizie însă nu are nimic comun cu felul tău de a respinge, care îi neagă dintru început bona fides unei Germanii libere, pentru prezent cel puțin,  i care condamn  poporul german în totalitate . . .

Popoarele se compun din oameni iar aceștia sînt fiin e pur nd în in untrul lor amblii poli fundamentali, cel al binelui ca  i cel al r ului. Este lipsită de sens o împ r ire de principii în popoare « bune »  i « rele » sau chiar  i în « buni »  i « răi » în r ndul popoarelor. Lupta  e se dă astăzi pretutinden  în lume cu toată înver unarea urm re te drept unic scop să decidă care dintre tendin ele de bază vor determina în viitor destinul  i convie uirea oamenilor în lume: spiritul într-ajutorării  i al pre uirii reciproce, al respectului fa   de opinia liberă, productivă —, sau spiritul violenței, al oprimării, al sterilității egoiste. O astfel de luptă se poate numi  i luptă împotriva fascismului  i numai aici trebuie căutată cheia prevenirii unui al treilea război mondial . . .

A împ r i însă popoarele în na ii de poli i ti  i de criminali este un punct de vedere pe cât de superficial pe at t de ipocrit. Desigur că pe de altă parte niciun german cumse-

¹ Prefa a la Marta Wassermann — Karlwels: Jacob Wassermann, Portretul său, lupta  i opera; Amsterdam (Querido) 1935.

² La data de 4.12.1937, Thomas Mann a scris fisei sale un scurt « Mesaj către arti tii americani a   i la Congresul antifascist din New York », mesaj căruia Erika Mann i-a dat ciclu în decembrie 1937.

³ Ap r   în « Aufbau », Anul 10, caietul 19, New York, 12.5.1944

cade, fie că a trebuit să părăsească Germania, fie că nu, nu va vrea să se sustragă răspunderii colective pentru vinovăția care apasă asupra Germaniei. (...)

Cred că de fapt tu gîndești și dorești aceleași lucruri ca și mine — dar felul tău de a te exprima conduce în mod obligatoriu la altceva: anume la crearea unor prejudecăți noi, nesănătoase în locul unor judecăți sănătoase și leale. Nu îți scriu în calitate de «adversar politic» sau dintr-o altă «tabără politică», căreia nu intenționez să mă alătur — ci ca un vechi prieten, căruia i-a plăcut profund tonul «Respingerii» tale. Nu e un ton bun. Trezește asociații triste.

Sper să nu primesc niciun răspuns la această scrisoare, căci ea nu are scopul să deschidă o discuție care nu poate duce la nimic, ci dorește să te facă pe tine și pe alții care se exprimă în același mod apodictic să vă opriți pentru a vă trage răsufierea, fie și numai pentru o clipă de răgaz. În ceea ce mă privește, nu voi continua în mod sigur această corespondență, căci nu-mi pot schimba părerea că lumea de pe tot cuprinsul pămîntului este un întreg, că fiecare popor și fiecare om în parte sînt părți ale acestui întreg, și că Germania — aflată acum în întunecare — aparține și ea acestei lumi care se îndreaptă spre un nou crez și o nouă plămuire...

Scrisoare deschisă de răspuns¹ către Carl Zuckmayer

[12.5.1944]

... Împotriva cui mă îndrept eu? Oare împotriva germanilor — a tuturor germanilor, căroră să le doresc să fie sortiți pieirii ca popor «rău»? Oare împotriva speranței într-o Germanie mai bună? Împotriva acelor care nutresc o asemenea speranță? Ori poate chiar împotriva celor care sînt de părere că în tabăra aliaților caracterul antifascist al acestui război nu este întotdeauna suficient de pronunțat? Bineînțeles că nu! Ar însemna să mă contrazic în tot ceea ce am spus și am scris în acești unsprezece ani, de-ar fi să protestez împotriva lor. (...)

Îmi reproșezi că nu m-am exprimat suficient de articulat din punct de vedere politic înainte de venirea la putere a lui Hitler — și ai dreptate cu acest reproș. Firește însă că în ceea ce te privește, te complaci chiar și astăzi în «concepția ta personală cu privire la poziția extrapartinică și independentă a creației artistice» și în meditații profunde, chiar dacă din punct de vedere politic prea puțin productive, cum ar fi aceea că lumea este un întreg și că orice popor aparține lumii oamenilor. Cîtă dreptate ai și atunci cînd spui că urmează acum să se decidă care dintre tendințele de bază vor determina în viitor destinul și conștiința oamenilor în lume: spiritul întruajutorării și al prețuirii reciproce, al respectului față de opinia liberă, productivă sau spiritul violenței, al opri-mării, al sterilității egoiste — adică spiritul pe care îl numești într-un cuvînt «fascism» și în privința căruia concezi, ce-i drept, că «din păcate a ajuns la poporul german la cea mai teribilă formă și domnie».

Dar acolo în Germania mai este și astăzi la domnie și va mai fi pînă în ziua prăbușirii germane. Ce va urma, și dacă acest popor își va afla după mai mult de un deceniu de întunecare morală și spirituală un cămin, reîntors la un sine al său mai bun, acest lucru nu poate fi prevăzut...

Germania a fost frumoasă. Poți să mă crezi atunci cînd îți spun că nu sînt mai puțin legată de natura și de cîntecele ei, de tot ceea ce am cunoscut noi acolo bun și demn de prețuit. Puterea germană firește însă că n-a fost niciodată benevolentă de-a lungul

¹ Apărută în «Aufbau», anul 10, caletul 19, New York 15.5.1944.

Întregii noastre vieți. A presupune că ea va fi de-acum înainte astfel și a cere lumii să împărtășească această presupunere, acționînd în conformitate cu ea, îmi pare nepermis.

Asta, dragă Zuckmayer, a fost ceea ce am vrut să spun și ceea ce am spus în alte cuvinte în « Respingerea » mea . . .

Către Thomas Mann

[Pacific Palisades, 8.6.1945¹]

Calea a fost lungă. Cînd am pornit la drum, furtuna care se abătuse asupra Germaniei se contura întunecată și amenințătoare pe cerul Europei. Dacă s-ar fi dezlănțuit mai devreme, ea nu ar fi dobîndit acel teribil caracter de diluviu, care în cele din urmă i-a fost destinat. Că am știut asta — noi și toți cei care veneau de « acolo » și nu erau niște nătărăi — și că această cunoaștere a noastră nu a putut deveni utilă, iată ce a fost rău cu adevărat. Am încercat — și mai ales tu, dragul meu — să facem tot ce a fost cu putință. Am fost de multe ori despărțiți în acești ani, de prea multe ori. Deoarece mergeam însă în aceeași direcție am fost, spre marea mea mîngiere, unul lîngă celălalt pe lungi porțiuni de drum . . .

În românește de ALEXANDRU AL. ȘAHIGHIAN

¹ Scrisoare apărută în « Aufbau », New York, 8.6.1945, cu prilejul împlinirii de către Thomas Mann a vîrstei de 70 de ani.

MARTIRIUL LUI FONDANE

OVID S. CROHMĂLNICEANU

Fondane et l'angoisse expressionniste

Si Fondane eut les yeux fixés sur la littérature française, sa formation philosophique fut allemande et les penseurs qu'il fréquenta eurent un rôle capital dans la création de l'optique expressionniste. L'essayiste fut fasciné par Nietzsche et les représentants de la « Lebensphilosophie »; plus tard, il devint le disciple fidèle de Chestov. Ajoutons que les auteurs français dont il s'éprit dans sa jeunesse sont ceux qui suscitèrent la plus ardente admiration des expressionnistes allemands: Maeterlinck, Verhaeren, Claudel et, en premier rang, Rimbaud. Fondane a également connu Franz Werfel et a traduit quelques-uns de ses poèmes en roumain.

Parce que les *Paysages* (1930) de Fondane étaient des poèmes du terroir, la critique les situe un peu vite dans la lignée de Francis Jammes, mais elle se trompait sur leur véritable nature. « Cette poésie, précise Fondane, est née en 1917, en temps de guerre, dans une Moldavie pas plus grosse qu'une noix, dans une fièvre de croissance et de destruction. Plus rien de ce qui avait constitué la matière première de ce lyrisme n'existait dans la réalité. A travers la vitre, le poète regardait

passer des armées grises et des tambours qui sonnaient le glas; il imaginait un univers qu'il voyait aujourd'hui plein de champs labourés, demain rempli de l'exaltation mystique de la mort transformée en pain»¹. Chez Fondane, la description n'est pas un compte-rendu de la réalité, mais « elle surgit des nébuleuses du mental comme une protestation intime contre un monde mécanique, fait de coups de feu, de barbelés et de tanks » . . . « Au moment où Dada explose quelque part au loin et où le massacre des civils commence dans les rues, le poète recule d'horreur en considérant le monde qui l'entoure ». Ce besoin d'opposer les forces de la vie, la nature outragée et ses sèves meurtries, et l'âme de l'existence en révolte à l'impérialisme des machines, à la technologie destructrice et à la mécanique déchaînée du carnage mondial est surtout propre à l'expressionnisme. Les fréquentes allusions de Fondane aux poètes français ont souvent brouillé les pistes. Pourtant, par sa vision artistique, il est plus proche d'un Chagall ou d'un Soutine et, à travers eux, de la poésie expressionniste, que d'un Francis Jammes. Malgré leur apparence bucolique, les *Paysages* communiquent une secrète mais profonde inquiétude. Ce n'est pas la nature qui est chantée, mais son âme, démoniaque et invisible. G. Călinescu² souligne le fait que, sous le traditionalisme « symboliste », se cache, chez Fondane, « un panthéisme olfactif et tactil, une ivresse de vitalité exaltée ». Le poète sent la nature prandre possession de son être; il capte le mugissement des « vaches suisses, au tablier blanc », le chant des coqs perchés sur « des pierres de soleil », le silence où l'on entend le blé germer, la chaleur du soleil, qui se répand dans le corps comme un fluide, la fraîcheur du jus des pores, l'odeur des trèfles et des foin. La nature dans cette voix tumultueuse, nous fait sentir sa présence :

La bourgade sent la pluie, l'automne et les foin.

Le vent, sur la terre, répand du sable brûlant.

Dans la ruelle sale, les filles attendent

le silence qui descend, le même tous les soirs,

le facteur, une cagoule sur la tête, pesant et sourd.

Poursuivis par la pluie, les charriots sont passés.

Le calme, depuis longtemps, dans les choses moisit.

(Herța I)

Ce qui est expressionniste, chez Fondane, c'est la manière de présenter la nature, comme une explosion permanente de la vitalité élémentaire. Un monde fruste, indifférent à l'œuvre de la civilisation, tend en permanence à envahir la bourgade, pauvre excroissance au milieu de champs et de pâturages éternels. Les vaches piétinent le bitume mouillé et couvrent de bouse les petites ruelles, les bœufs frottent leur « someil inachevé » contre les poteaux télégraphiques, « les cochons broutent l'herbe entre les rails d'une voie ferrée, la pluie « éteint les lampadaires à gaz », balaie les rues; les clôtures sont envahies par les orties; « la terre se met en avant, comble les fissures de la terre, escalade les murs, s'étale à nouveau, grasse, sur le bitume vaincu » (*Province III*). L'éruption vitale et ininterrompue de la nature fascine le poète qui la projette dans des images hallucinantes à la manière de Kokoschka. Les troupeaux avancent à travers les plaines, propageant la steppe et l'obscurité. « Les yeux rougis, révoltés de frayeur, la bourgade mugit » comme les bêtes. Le naturalisme de Fondane, c'est la restauration de l'anarchie primordiale de l'univers. Tout doit replonger dans la boue originelle, sous une averse sans fin. La vigne attend « que la pluie la jaunisse, que la pluie la pourrisse ».

¹ Benjamin Fondane : *Privelisti (Paysages)*, Bucarest, Ed. Cultura națională, 1930, p. 1.

² Critique et romanier roumain (1899—1965), auteur de la monumentale *Histoire de la littérature roumaine* (1941).

*Comme une semelle, la route s'est usée de tant de pluie.
Passent des cochons, à l'âme marécageuse, en route pour la boue.
Passent des cochons hideux, pour s'endormir stupidement dans une mare.
Pour que le chaos du monde, à nouveau, se répande.*

(Herța V)

Le calme bucolique de la nature n'est qu'une apparence. Derrière les éléments, le poète distingue des chimères aux aguets, «la figure invisible, terrible de la force» (Herța VI). Célébrant l'invincible vigueur de l'univers agreste, Fondane y cherche une fusion réconfortante avec le principe même de la vie. C'est ainsi qu'il voudrait se promener «pieds nus, sous la pluie», pour participer à la rédemption de la nature. L'acte s'élève au rang d'un rituel en se ramenant à une «simple prière», à l'invocation poétique et panthéiste d'un Esprit capable de régénérer tout ce qui est:

*Pluie, lave la terre de sa bouse sage,
épargne à la terre, pluie, ton néfaste ouragan,
si favorable, dans le désert de l'Océan, aux assoiffés de l'errance.
Gonfle bien le semence, jusqu'à la faire éclater:
semence de luzerne, de maïs et de l'orge,
orge pour les chevaux, luzerne pour les vaches, le maïs, enfin,
transforme-le en pluie, pour les hommes qui attendent dans l'entrée,
avec des porcs desséchés par le jour, avec des griottes, avec la steppe,
et avec leurs femmes portant dans leurs entrailles
des enfants criards et sourds.*

(Invocation)

Partageant le sort des herbes, des plantes et des fruits, Fondane accueille le miracle de la lumière et des sèves accumulées avec la même volupté extatique, la même joie d'une identification au grand bouillonnement universel:

*La vigne et tous ses raisins, est-ce en moi qu'ils éclatèrent ?
Tous les tonneaux, est-ce en moi qu'ils se versèrent ?
Si je ne me savais pas en automne, je croirais sentir sur mon écorce
tout le pus jaillissant par les plaies des bourgeons.*

(Romance II)

Dans un autre poème, il écrit:

*Dieu, fais-moi mûrir dans mon champ, tel une pastèque.
Puis fais-moi éclater, pour l'automne à venir.*

(Autres Paysages III)

La vision chimérique de la nature, chez Fondane, transparaît au mieux dans le poème intitulé *Si simple*. Tout commence, ici, avec la description d'un tableau automnal. Dans les vallées, les bœufs «labourent le vide», «Septembre, cueille les raisins dans les sennes, avec tes pieds, presse-les dans les chais»; tout autour, la pluie a fait surgir des fourmis. Le garde-forestier «fusille» le silence. Mais, comme chez les poètes allemands Heym ou Trakl, des grimaces expressionnistes viennent soudain ombrager le visage bucolique de la nature. A l'occasion d'un enterrement, quelques réflexions, d'abord anodines, sur l'existence, ne tardent pas à faire chavirer l'idylle dans une vision terrifiante:

*... La vie, comme toujours,
avec ses cloisons, ses porcs,*

ses griottes, ses femmes aux mamelles tarles.
 Le Dieu, à travers la saison, fait entendre ses pas calculant
 sur ses doigts la richesse des près:
 du maïs pour les hommes, du millet pour les chardonnerets.
 Des troupeaux hallucinés mugissent derrière la vigne:
 des femmes nues, dans les blés, ont une peau de terre,
 tu pourrais posséder de la terre dans cette peau. Un pape,
 peut-être diable — l'œil sur le maïs —
 de son bras tendu bénit le cercueil,
 la terre déborde son galbe, se répand, gonfle,
 appelant vers elle les hommes de la boue.
 Alors les hommes se couchent dans la boue,
 la recrachent, s'inquiètent, blasphèment, lui pardonnent,
 et les glèbes de nuit s'abattent sur la morte.

Cette image d'un univers mystérieux et terrible, qui commence à la frontière même de la bourgade, trahit en même temps certains atavismes intérieurs. Fondane garde le souvenir du ghetto ancestral. De là vient sa fascination pour la nature fruste qui lui communique un sentiment exalté de liberté, une ivresse vitale.

Petit-fils de fermier, le poète a vécu à la campagne et a vu de ses propres yeux — comme le dit le critique. E. Lovinesco¹ — « la stalactite de lait, prolongation liquide du pis de la vache jusqu'au fond du seau, la bouse fumante du bœuf de labour ». En même temps, chaque vendredi soir, il assiste à une curieuse cérémonie: devant le chandelier rituel à sept branches, le grand-père, le père et ses frères priaient dans une langue inconnue, évoquant des contrées lointaines, une existence millénaire et errante. Fondane traduit de façon magistrale l'étrange rencontre avec le monde rustique d'un descendant de ce peuple ancien, refoulé depuis des siècles dans les sombres ruelles du ghetto. C'est ainsi que l'on retrouve dans ses vers un émerveillement bien proche de la fièvre chagallienne:

Le soir, des synagogues, montait un chuchotement noir.
 Ils demandaient, bien sûr — sinon tu aurais voulu prier —
 Que le ciel les protège ainsi que les ancêtres
 De la panique venue des champs rouges.
 Soudain, derrière les vitres, les torches s'allumaient;
 Une ombre silencieuse entrainait dans la boutique
 Par les portes closes, s'asseyant à la table.
 Un calme de saline se figeait dans la maison
 S'abreuvant à l'auge de la cour, dans le froid nocturne.
 Entre les flammes des bougies, le grand-père priait:
 « Que ma droite sèche, que ma langue tarisse
 Si jomais je t'oublie, oh Jérusalem »;
 Tout en anges de plâtre, le plafond vers le ciel montait;
 Quel feu, dans le chandelier des volets fermé!
 Un souffle en tourmente semblait s'éclaircir
 La maison, elle tanguait dans la nuit comme une barque.
 Puis, quittant la rue de la bourgade, elle flottait.
 Le sommeil buvait sans cesse comme un sommelier
 Et je ne sais plus à qui mon grand-père parlait. Personne

¹ Célèbre critique roumain (1881—1943), théoricien du «modernismo», blâmé par les écrivains de droite pour avoir encouragé les écrivains d'origine juive.

*N'écoutait comme le grand-père sanglotait en mélangeant dans
La tête de son nigaud de petit-fils
La prière de la maison basse aux mugissements du champ.*

(Herța VI)

On sait, d'ailleurs, que beaucoup de tourments de l'âme juive ont nourri les convulsions du lyrisme expressionniste allemand. Chez Fondane, dicté par une expérience bien différente, ces tourments ont un accent particulier. Il suffirait de penser à Else Lasker-Schüler, par exemple, pour que la différence saute aux yeux. Celui qui garde vivant le souvenir du ghetto, qui le premier parmi les siens trouve l'occasion de marcher pieds nus sur la terre humide, de coucher dans le foin ou de goûter du lait frais, celui-là seul peut revivre l'exaltation des sentiments de Fondane. Le besoin frénétique de s'enivrer de la sève vitale élémentaire pousse le poète à écrire:

*Au début de l'été, mon cœur est mouillé de tant de soleil
Comme une pastèque d'été non entamée,
Avec sa pulpe pleine de fraîcheur et de pépins.
Je voudrais briser les vitres de mon corps,
Paupière froide sur le regard fermé.
Qu'en moi s'assied comme dans une ruche,
Le blond soleil embaumé de mélisse.*

(Autres Paysages II)

Ce n'est pas le goût de la description qui domine dans les tableaux de Fondane, mais le désir impérieux de chercher à travers eux la communication avec les forces «originelles» de l'existence, avec le «chaos primordial», avec la sève vitale des choses. Le poète le reconnaît lui-même quand il dit:

*Nature vierge et nuit vierge
Laissez-moi reposer les plumes de mon âme vieillie.*

(Herța III)

Là, l'exubérance vitaliste vient justement briser le «spleen» symboliste que distille l'univers de la petite bourgade, il a le sentiment de réussir à arracher son âme infirme de l'«ennui» de cette bourgade en se laissant envahir par l'esprit élémentaire, et il s'exclame:

*A leurs éventaires les Juifs vendent par gestes
désirs et articles de voyage.
Que tes mollets sont maigres, Rachel !
Allons, sortons de la ville, faisons nos bagages.*

(Autres Paysages II)

Si Fondane est le poète des ruelles boueuses aux lanternes borgnes, des intérieurs vêtustes, du calme qui depuis longtemps moisit dans les choses, du temps endormi comme un vieillard dans un fauteuil, l'appel de l'aventure n'en traverse pas moins l'idyle apparente des Paysages; une envie sourde de s'en aller gonfle comme une houle leurs images champêtres. Tout en parlant des vaches et du trèfle, Fondane n'oublie pas les navires qui «partent pour New York» et les bancs de sable «où l'océan a déposé des ossements».

Articol publicat de revista franceză *Non Lieu*, în numărul omagial (2-3) «Benjamin Fondane» Paris, 1979).

Prefața autorului

Sunt poate cincisprezece ani de atunci, ideia mi-a venit — ca oricărui modern care se respectă — să «corectez» conform ideilor noastre una din acele vechi tragedii grecești și astfel să dau celor vechi o aspră lecție de gust. Era puțin după epoca Dada, suprarealismul domnea încă asupra literelor noastre, era momentul — acum ori niciodată — să-mi realizez planul, fără pericol. N-am izbutit s-o fac cum trebuie? m-am sustras Spiritului Timpului? mă credeam oare dintr-o generație din care de fapt nu făceam parte? A fost un eșec; izbutisem doar să mă exprim cum ar fi făcut-o oricare altul în locul meu, n-î dădusem o lecție lui Sofocle — scăpase ca prin minune. Dar eu nu îndrăzneam să public această înfrângere ireparabilă. Oare nu începea ea în alexandrinii? liberi, e adevărat, și cîrpiți, și greoi — dar totuși alexandrinii! Era de neiertat, și o știam.

Mai tîrziu am reflectat asupra condițiilor tragediei; și am înțeles că Filoctet era o temă care nu se prea potrivea; chiar la Sofocle. Oricît am refăcut, am corectat, am topit și retopit și răscuit tema în toate sensurile, n-am ajuns să fiu satisfăcut. Dl. Gide fusese oare mulțumit de sine? vreau să spun, de Filoctet al său. Îmi plăcuse enorm odinioară — apoi... Abia-mi mai amintesc de el. Și iată că, în momentul cînd, lipsit de admirația propriului său autor, Filoctet al meu devenise, ca să zic așa — chel, că m-am gîndit să-i expun bustul — ca model — în vitrina unui coafor. Prost, prost moment, fără îndoială! Dar nu vă spuneam? La urma urmei, mai bine să apară acum, decît ca operă postumă, cu o introducere și note critice. Cel puțin, iubite cititor, această ediție n-are nici introducere, nici note critice — măcar atîta. E drept că aceasă tragedie e în versuri; dar pot fi numite acestea versuri? Cred că mi se va da dreptate că e vorba despre versuri care de fapt nu sunt versuri.

Drama singurătății a ispitit rareori lira celor vechi și ar fi fost ciudat ca Grecii, popor sociabil prin excelență, s-o fi atacat frontal. De aceea, drama lui Sofocle, a cărei tramă o împrumută acest poem, nu vorbește decît de o singurătate *forțată*; și, natural, face ca la sfîrșit să intervină Hercule, pentru a-l pune la punct pe prea avîntatul Filoctet. Antichitatea n-a văzut în această poveste decît o problemă de etică și în felul acesta a resuscitat-o Gide (sub ochiul binevoitor al Laocoönului lui Lessing), cînd și-a înțitulat admirabilul său Filoctet «Tratatul celor trei morale». În această dramă în trei (căci el a socotit nimerit să suprimă corul), Gide a încercat să regăsească tipurile cele mai elevate ale propriei noastre culturi; cercetînd bine personajele, vom găsi în Ulișse al său un personaj barrésian; un personaj kantian în Neoptolemul său; și, în Filoctet-ul său, ceva mai indecis, un artist în afara timpului, un fel de Mallarmé pornit în căutarea absolutului. Acest Filoctet, care nu e de altfel decît tînărul Gide, de atunci, crede mereu că etica nu e decît «dependență de estetică», că suferința poate fi matisată — ascultarea față de divinitate a eroului sofocleian devine *renunțare* umanistă. Astfel tragedia se spulberă, ea care e un raport între om și zei — în profitul unei drame care nu mai opune decît oamenii între ei.

Am încercat, la rîndul nostru, să-l readucem pe Filoctet în plan metafizic. Am caricaturizat și mai mult personajul lui Ulișse apropiindu-l de ideile maurrassiene. Neoptoleme, kantian la început, vede cum kantianismul său crapă, și se apropie de Nietzsche. Cît despre Filoctet, îl facem să traverseze o perioadă stoică, înainte de a-l lansa nebunește în revolta religioasă și de a-l face să atingă poziția lui Iov. Aceste trei «morale»: binele cetății, Datoria, renunțarea la real, cedează în fața presiuni-

BENJAMIN FONDANE

FILOCTET

Poem Dramatic

fragment

Personaje:

Filoctet

Neoptolem, fiul lui Achille

Ulisse

Un negustor

Un matelot

Patru stînci

lor forțelor ce ne împing dincolo de bine și rău. Iată de ce ne-am permis să modificăm anumite detalii ale acțiunii lui Sofocle, care într-un tratat de morală erau indispensabile — și să dăm lui Filoctet un act ce privește etica (acela de a-l salva pe Neoptolem din mare) care, în cadrul dramei amintite, ar fi fost un non-sens. Sper că nu ni se vor face reproșuri pentru că l-am des-helenizat pe Filoctet; timpul lui Laocoon a trecut; a trecut și timpul lui Mallarmé; gîndiți-vă că eroul lui Sofocle scoate țipete neîntrerupte de-a lungul unui act întreg; acele Ah ! Ah ! de durere cereau un răspuns, o rezolvare. Această rezolvare nu se află în Sofocle (cel puțin nu explicit), care era obligat să fie la sfîrșit conformist, în genul happy end-ului american din filme. Dar această dramă nu e destinată teatrului; ea nu se adresează marilor mulțimi: deci ea poate să îndrăznească.

Sunt peste cincisprezece ani de cînd a fost scris începutul acestui Filoctet. L-am păstrat atunci cînd, cîțiva ani mai tîrziu, am reluat trama. Îl păstrăm și acum, cu toate că acești alexandrini falși, anume cirpiți, nu sunt cu totul ai noștri. Dar ei nu constituie decît pregătirea, exordiul dramei; acest aparent vers clasic stă încă destul de bine nivelului spiritual pe care-l stabilește; psihologic, versul liber nu intră în joc decît o dată cu stările de transă, de conflict, de tensiune.

Stîncile sunt un fel de piramide, pitice, pe rulete, prin vîrfurile cărora apar capete de oameni, acoperite cu o mască. (...)
NEOPTOLEM: (...)

Eu n-am nevoie de-arcul tău !
Vreau să mă apăr singur , singur
cu minile și pumnii mei,
cu unghiile și cu dinții !
Încep acum să-nțeleg
de unde-ți vine răul, Filoctet !
E de la arcul tău, sunt sigur !
E-un dar prea mare pentru-un om.
Pe Zeus ! trebuie să plătești
această bucurie și onoare,
printr-o cumplită nebulie !
Omul se cade să suporte
răul ce vine de la Zei,
însă acela care-asemeni ție
de bună voie se aruncă-n
Nenorocire,
și-atrage răul pentru veșnicie ...
E drept să n-avem pentru el
nici o iertare, și nici milă !

FILOCTET: Ce tot vorbești ? Ți-ai pierdut mîntea !
Dar e o lecție meritată !
Nu că-n gîndirea ta ar fi
sămînța vreunei noutăți.
E ceea ce se spune cel mai bine
în genu-acesta,
și totuși ... acestea se spun
întruna între oameni sănătoși,
sau numai pentru tine însuși,
astfel că nimenea n-a sesizat
cum trece brusc gîndirea-n act,
și nici cruzimea neasemuită
a resemnării sub constrîngeri !
Frumoasă școală-ntr-adevăr
care ignoră că-i de-ajuns
o zgîrîtură cît de mică
pentru a-l face să răcnească
pe cel mai dur, mai pur, mai înțelept ;
Ah ! ah ! că strigătul acesta
strivește între două degete-ale sale
gîndirea cea mai nobilă a lumii ...
Nu trebuie, copile, să oferi
gîndire celor care suferă
și care cer tămăduire.
Gîndirea poate fi gîndită
dar nu mai e inteligibilă
în lumea eficacității !

Brusc, Filoctet e apucat de convulsii.

Dar ce e tulburarea-aceasta,
insuportabila stupoare
și — această transpirație?
Ajutor!

NEOPTOLEM: Acesta e vestitul rău al tău!...

FILOCTET: Așa-i că nu credeai în el?
Dar nu interesează-aici ce crezi...
Și la ce oare m-am născut
dacă mi-e dat să mor precum un câine,
de ce se naște omul
dacă i-e scris să crape ca un câine,
după ce toată viața a trăit
temîndu-se de-această moarte?
Dacă flîntă-apare numai ca
o slujnică a neîmplinei —
nu e mai bine-atunci neantul?
(...)

NEOPTOLEM: Ce grozăvie! Înțeleg.
Poate că eu, la rîndul meu,
nu izbuteam, ca ceilalți Greci.
Dar ce să crezi despre-o Rațiune
pe care o gonește o miasmă?
Și totuși s-ar putea, Ullisse,
ca voia zeilor să fi fost alta...
Poate că ceea ce vor ei
din partea noastră
e tocmai imposibilul!
Poate că tocmai nu vroiau
decît să vadă dacă printre Grecii
atît de mulți se află cîțiva
să fie oameni
cu-adevrat!

ULISSE: Vrei să mă însoțești?
De fapt, frumos subiect
la care merită să ne oprim...
(...)

FILOCTET: Am suit un pisc de munte dar nu te-am găsit deloc.
Am plonjat în fundul apei însă nu erai acolo
unde-ai putea să te-ascunzi?
din ce-i alcătuit obrazul tău?
din ce îți sunt făcute măruntaiele?
ochiul ți-e-n fundul mării
și păsările-l ciugulesc
dar omul... cum nu te află oare nicăieri?
Există-un timp cînd se găsește totul,
marl piețe unde află cele necesare
și larmaroace unde saltă cai
și temple unde poți să cumperi Spirit
am suferit și nu ți-am întîlnit obrazul
am fost nedreptățit — erai absent
cuvintele te-acopăr ca o pleoapă obosită

și te dizolvi în faptele-omenești . . .
ah ! cine ești, răspunde !

Fără-ndoială va veni o zi — a Judecății !
Balanțe se vor lustrui din nou
ni se vor coase iar scheletele distruse de intemperii
dar cine-i cel care va judeca
cine e cel care-n văpaie
o să ne-nvețe cum să ardem vii,
o să ne-nvețe cu-ajutorul morții
sensul atât de tulbure al vieții:
cine ?

Da, fiecare va avea dreptate —
fiindcă dreptatea fiecărei vieți
este mai tare decât orice flăcără
ea va trăi-n această flăcără
mai încăpățânată ca oricând
și va grăi-n această flăcără;
o viață e mai mult ca o rațiune,
și singele decât o teoremă
ce valorează adevărul cel
mai pur și mai tulburător
alături de-un strop de singe ?

Iată-mă gata, o să zică ea:
— Aceasta-i foamea, setea mea,
aceasta-i pofta cărnii mele,
ai grijă însă de angoasa mea
și de nevoia mea de veșnicie.

Vă voi vorbi-n cuvinte simple
fără ranchiună, fără-amarăciune,
și fără poezie
Însă așeze-se vocea mea
în tine, ca într-un pahar de apă
imense ramuri de lumină.

Să vină ziua Judecății !
atunci se va vedea-n balanță
ce e mai greu și mai amar,
un adevăr pentru vecie
sau suferința omenească.

Rostească deci balanța adevărul
sau facă-se fărîme !
E timp acum să-nceapă
dacă nimic nu poate fi salvat —
Imperiul unei grozăvii **ONESTE**.
S-apropie pasul omului
demult e timpul mi se pare
a se lua o hotărîre !

STÎNCA I:

FILOCTET: Aveai dreptate, fiu al lui Achille !
Eu eram sclav al arcului,
zeii mă-nlănțuiseră prin daruri
prin vanitate și tămăie
Arcul mă-mpiedica să mă gîndesc
mă-mpiedica să fiu cu totul gol
pe marginea abisului din mine !
la-l și păstrează-l !
Vreau să vă văd plecați
cît mai curînd !
Și niciodată să nu vă revăd !

Mă voi preface că mi-e somn
Mă voi preface că sunt mort
astfel ei vor găsi o dezlegare onorabilă.
Păstreze-și arcul !
O, misterioasă Rațiune ce legi și dezlegi ițele
sub trama aparentă !
Divin Helenus ! gură de-aur ! Zeii
ce l-au adus prin tine-aici pe Neoptolem
și pe acest Ulișse blestemat
știau ce vor ! Nu să slujească arcul
la Troia — sau c-ar fi avut nevoie
de el — ci trebuia ca Filoctet să nu-l mai aibă.
Abia acum, fără arc ! încep și eu
adevărata, via, pura mea singurătate !
Abia acum viața ți-o încep
o, Filoctet ! și fără arc ! Astfel
nimeni nimica nu-ți mai datorează,
lar eu nu datorez nimica lumii . . .

Filoctet are din nou o criză și convulsii. Apoi :
Frumos, mult prea frumos ți-e visul, Filoctet !
Ușor e să găsești la urma urmei
soluții admirabile — ÎN VORBE !
Ce bine-ți joci comedia
cu tine însuși ! Totuși reflectează
puțin. Ești tu în stare să dezlegi
— e-n stare-un om? — acest mister
pe care alții, nu tu, l-au născut?
. . . nu pot să le dau arcul !
Eu nu vreau să mă duc la Troia !
Eu nu vreau să cedez
dușmanului, și nici să iert —
și mai puțin să-l ling picioarele
doar pentru că de partea lui
e forța. — Însă este ea
din rîndul lucrurilor perisabile
singura-n stare să dureze ? Nu !
E-n stare ea să-nlocuiască cinstea,
comportamentul drept și libertatea,
să șteargă — numai

PENTRUCĂ-I EA — rușinea-ngrozitoare ?
 Tu, Filoctet, nu ești decît un om !
 tu nu ești un copil — și însăși
 această-adraslă-a lui Achille, fără
 de păr în barbă, se gîndea să
 se apere cu mîinile, cu unghiile . . .
 Iată că iar m-apucă somnul
 lădindu-mă total neajutorat !
 CUM POTI SĂ SCAPI DE O PROBLEMĂ
 CE SE REZOLVĂ DOAR PRIN FORȚĂ —
 CÎND FORȚA TA TE-A PĂRĂSIT ?

Se culcă din nou și adoarme.

STÎNCA I: Cînd firul colierului de zile
 s-a rupt, ce ac savant mai poate
 să lege iarăși laolaltă
 perlele care-au căzut ?

STÎNCA II: Cînd arborelui viguros
 i-e măduva mușcată de un trăznet,
 ce primăvară ar putea
 să-i suie încă sevele prin trunchi ?

STÎNCA III: Mai sperd, suflete căzut
 farmece și formule vrăjitoare,
 forțe care-ar avea puțința să
 reducă ceea ce-i ireductibil !

STÎNCA IV: Mai sperd — sau visează mai curînd !
 Privește hora fiicelor
 visării. Ea are secretul
 să realizeze imposibilul.

TOATE PATRU: Hei, imposibilule ! Vino !

Stîncile își reiau locurile. Puțin după aceea, umbra lui Filoctet se detașează de Filoctet adormit, care rămîne mai departe întins pe jos, vizibil. Umbra lui Ulisse înaintază din culise. Rămîn față-n față, se privesc.

FILOCTET: Tu ești, Ulisse. Hai, vorbește . . . Dar
 ai părul alb, Ulisse. Iar privirea —
 Doamne, cum trece timpul — nu mai are
 azi tinerețe-n ea, de bronz. Ei și ?
 Vezi, omul e sensibil la schimbarea
 pe care o aduce chiar și-un an . . .

ULISSE: Tu ți-ai păstrat privirea, Filoctet !
 Ai ochii încă vii, deși nu chiar
 la fel de arzători . . . Nu mă gîndeam
 cum că lucrarea timpului . . . Era
 doar ieri, mi se părea, că tu erai
 atît de tînăr și . . . lertare ! Asta-i !

FILOCTET: Dușmanul meu, dușmanul meu cumplit !

ULISSE: Nu chiar atîta cît ți-ai fost
 tu însuși !

FILOCTET: Poate . . . N-am avut dreptate
 probabil . . .

ULISSE (Intr-un elan): Filoctet, vino la Troia !

FILOCTET: O, nu !

ULISSE:

Ba da ! Ascultă-mă ! Ascultă !
Încă departe tare ți-e sfîrșitul !
Nu, zeii încă nu ți-au spus cuvîntul
din urmă . . . Deci, ascultă-mă ! Izbînda
te-așteaptă. Știi, n-au fost uitate încă
faptele tale. Oastea și le spune.
Iar Trola încă nu e vindecată
de rănile ce i-ai făcut . . . Da, da ! Așa e . . .
Te crezi bătrîn . . . Știi, însă, că nu mușchii
te fac conducător . . . ci spiritul . . .
văpaia ! Care-o ai din plin ! . . . Și poate
te-așteaptă vindecarea . . . sigur . . . și
izbînda . . .

STÎNCILE:

FILOCTET:

Izbîndă . . . lume . . . vindecare . . . — poate . . .
Izbîndă, lume . . . vindecare. Cîte
povești ! Povești ? Să mă re-ntorc la Troia
bătrîn ,surpat și mizerabil ? Ca un
suprem trofeu al lui Ulisse ? Nu !
Nu, du-te ! Du-te ! Lasă-mă . . . Nu: stai !
Tu crezi cu-adevărat c-ar fi posibil,
Ulisse ? Crezi posibil ca UITAREA
și-apoi fîntîna tinereții . . . Chiar
crezi sincer că-i posibil să mă vindec —
— și vechile rani să se uite,
și anii morții și-ai singurătății
— amari — și obosiți de cît au fost ?
Da, te-am mințit, Ulisse ! N-am iubit
nimica, decît Grecia . . . și pe Greci,
pe tine — poate nencetat prezent în
memoria mea . . . desigur, nu aceiași . . .
Aici, eu n-am visat decît la voi, cu voi,
și de prea multă dragoste, pe tine,
pe voi, fără motiv, așa proteste, am
ajuns să vă urdsc . . . Nu m-asculta !
(...)

În românește de ȘTEFAN POPA

Elegii pentru Fondane

Întîlnirea mea cu Fondane, într-un moment critic al tinereții mele, a fost de o importanță hotărîtoare și providențială. Această întîlnire, propriu-zis, a avut loc la Reading Room de la British Museum, bîntuit altădată de Karl Marx, unde mă duceam spre finele lui 1935 și începutul lui 1936 ca să citesc tot ceea ce se găsea acolo cu privire la Rimbaud, despre care aveam de gînd să scriu un studiu care trebuia să continue volumașul pe care îl publicasem, despre suprarrealism. Printre numeroasele cărți, cea mai mare parte în franceză, pe care le găseam, am avut șansa să o aflu pe cea mai recentă, probabil în colecția lui British Museum: *Rimbaud le Voyou* de Benjamin Fondane.

Nu mai era nevoie să caut alte cărți în legătură cu poetul francez preferat, găsiseam cartea care exprima acel Rimbaud pe care intuiția mea m-a asigurat că este adevăratul, acela care mă atrăgea mai mult ca oricare alt poet modern; și nu numai aceasta, ci chiar pe Fondane ca gînditor diferit de alții, care îmi explica pentru ce supra realismul nu mă mai satisfăcea nici ca mijloc de expresie poetică, nici ca mijloc de a revoluționa subiectivitatea umană, așa cum este necesar să se întîmple, pentru ca o schimbare fundamentală a societății să se poată realiza fără a produce vreo dictatură tiranică și sterilă la fel cu cele pe care le văzusem pînă în prezent.

Am început fără să ezit să-i scriu o lungă scrisoare lui Fondane, adresată prin bunele servicii ale lui Denoël și Steele.

21, Grove Terrace
Teddington Middlesex Anglia
24.VII.37

Scumpe domn,

Nu există nici cel mai mic motiv pentru ca să vă scriu; și nu vă cunosc; nu sunt dintre cei care scriu ca din împlinire autorilor pe care i-au citit. Cu toate acestea, simt o mare dorință de a comunica, de a semnala cîte ceva cuiva: lucru de condamnat, o știu, dar e o dorință căreia în mod laș m-am decis să mă abandonez. La urma urmelor, poate că o să vă intereseze cît de cît să știți în ce fel gîndirea dumneavoastră a putut să acționeze ca determinant asupra gîndirii — să spun, asupra vieții interioare? — a altcuiva.

Pe vremea cînd aveam patrusprezece ani am citit undeva un articol al unui vechi om de litere din anii 1890, Arthur Symonds, în care vorbea, puțintel cam sumar,

despre Arthur Rimbaud. Aveam la vîrsta aceea un gust nesăbuit pentru tot ce este exotic, căutat — magie neagră, demonologie, erotism, desenele lui Beardsley, autorii « mistici » sau misterioși, — și am înțeles imediat că Rimbaud era unul dintre cei care-mi plăceau. Cu toate că nu puteam deloc să citesc franțuzește, cumpăram operele sale și, cu ajutorul unui amic care vorbea franceza un pic mai bine ca mine, m-am apucat să le traduc, aproape cuvînt de cuvînt. Înțelegeți că această experiență era pentru mine dintre cele mai revelatoare, dintre cele mai derutante. (Frazele din *Illuminations* de exemplu sînt poate chiar mai puternice ca efect evocator sau halucinant pentru cel ce nu cunoaște decît aproximativ limba lor decît pentru un francez. Un pic mai tîrziu, se publica o traducere engleză din *Illuminations* care a ușurat mult înțelegerea mea imperfectă.)

Nu știam încă aproape nimic despre « adevărata viață » a lui Rimbaud. Un an mai tîrziu, se publica un mare număr special al unei reviste englezești, consacrat supraréalismului, și atunci a început pentru mine cunoașterea cărților lui Breton, a poemelor lui Eluard, etc. Bineînțeles, că în tot acest timp mă ocupam cu scrisul poeziei, cu experiențe de scriitură automată, etc.; iar la șaisprezece ani, am avut « norocul » să-mi văd acceptat de către un editor un roman (excebrabil) în care încercasem să fac cronica « neliniștilor adolescenței ».

M-am decis să ajung poet, cel puțin scriitor. Cum în liceu nu prea făceam progrese, fiindcă-l găseam teribil de plicticos, părinții mei au fost de acord să mă retrag. Cu puținii bani pe care mi-i adusese acest roman de care am vorbit, am făcut prima mea călătorie la Paris, unde am întîlnit montparnasieni, artiști, Max Ernst, Dali, alții. Era pentru mine un fel de ferment de adolescență, de idei, de ambiții, de poezie, de experiențe sexuale, care mi se par acum ca totul ireale.

În tot acest timp eram preocupat de ideile supraréaliste. Supraréalismul mi se părea într-adevăr o bombă care putea să facă să explodeze această lume plată și mediocră pe care o detestam. Abia mai tîrziu am înțeles că e o bombă care va face explozie mîine, mereu mîine.

În 1935 editorii mei mi-au comandat să scriu o carte despre mișcarea supraréalistă. Călătoream încă la Paris, îl întîlneam pe Breton care m-a impresionat enorm, pe Eluard, pe care-l voi iubi mereu, deasemenea pe Ernst, pe toți ceilalți. În acea toamnă mi-am publicat cartea, și atunci am întîlnit aici, în Anglia, oameni care se interesau de supraréalism. Dar dumneavoastră cunoașteți Anglia? E o țară unde niciodată nu se va înțelege ce este aceea o revoltă, unde totul se îndreaptă repede spre banalitate; iar supraréalismul, în Anglia, se credea că este ceva de ordin « artistic » (cu o vagă înclinare revoluționară care era uitată pe cît posibil). Anul trecut a avut loc la Londra o uriașă expoziție internațională supraréalistă: imaginați-vă că a fost un succes nebun, șic, monden, ușor scandalos, « amuzant »...

Eram atît de dezgustat că am intrat aproape imediat în Partidul Comunist și m-am dedicat pe de-a-ntregul afacerilor politice timp de cîteva luni (ceea ce nu-i plăcea lui Breton, a cărui politică, de altfel, mi s-a părut întotdeauna suspectă: troțkismul, înseamnă politică « artistică », ireală, care-și face iluzii în privința naturii politicii însăși). În octombrie călătoream cu un prieten la Barcelona, urde am lucrat cîțva timp într-un birou de propagandă guvernamentală.

Un an întreg, am fost ocupat cu scrierea unei mari cărți despre Rimbaud. Anul trecut, în momentul cînd eram pe cale să citesc toate cărțile rimbaldiene pe care le puteam găsi, mi s-a întîmplat să văd un prieten, Georges Reavey, care mi-a împrumutat *Rimbaud le Voyou*, și să-l întîlnesc pe Breton care era în momentul acela la Londra. S-a uitat la cartea pe care o purtam sub braț și a clătinat grav din cap cum îi era obiceiul: « A, asta ! mi-a spus el, e o carte îndreptată absolut împotriva mea ! »

Prima dată cînd am citit această carte, aveam oarecum spiritul refractar față de ceea ce putea ea să mă învețe, nu eram încă copt pentru a înțelege lucruri pe care cred că le înțeleg astăzi. Așa cum am spus, credeam încă în posibilitatea de a găsi ceea ce căutam — aceea ieșire inexistentă? — în politică. Am fost repede deziluzionat.

Acest ultim an a fost pentru mine o perioadă de mare luptă interioară. Am încercat să mă înțeleg pe mine însumi. Am trecut prin experiențe dureroase, prin frustrații de toate felurile — vă las să vă imaginați toate acestea, evident nu e nimic neobișnuit. În tot acest timp, m-am ocupat cu Rimbaud. Meditînd asupra lui și încercînd să-l înțeleg, mi s-a părut că, dintre toate interpretările posibile, a dumneavoastră era singura pe care puteam s-o accept fără rezerve; și mi se părea că există în mine — nu știu ce — cel puțin o mare curiozitate de a ști ce este acest domeniu al « metafizicienilor » (nu-mi place această expresie și am să caut alta). Am început să recitesc cu ardoare Pascal; apoi Dostoievski; Papini; din nou Baudelaire; Kirkegaard pentru prima dată; Unamuno; Chestov (« All things are possible ») și încă multe altele. Toate acestea m-au ocupat neîntrerupt timp de mai multe luni. Mai întîi am acceptat poziția implicită a cărții dumneavoastră și a gîndirii tuturor acestor oameni, dar *fără a o accepta integral*, adică rezistîndu-i, crezînd și în altceva. Abia de curînd, în timpul unei perioade de mare singurătate și de concentrare, am înțeles că pentru mine nu e vorba de altceva decît de a mă dăruî pe deplin — și pentru totdeauna? cum să dai înapoi? — disperării. După cum vedeți abia fac primii pași în acest domeniu; dar nu mai am nici o îndoială că-i aparțin. Am aproape douăzeci și unu de ani (dar e desigur inutil să vă întreb: e prea devreme ca să știu un asemenea lucru? pentru că ori știți ori nu știți). De ce să mai continui să trăiesc? Dar dumneavoastră trebuie să știți foarte bine toate aceste tulburări de contradicții interioare. Existăm mai ales pentru a afla de ce vrem să trăim. Eu cred că e pentru că sînt de părere că simplul dar îngrozitorul fapt de a fi trăit poate să ne ofere ceva într-adevăr misterios. În cazul acesta eu nu mai disper deloc? Pentru că cred că există o anumită valoare în *strigătul* pe care ne face să-l scoatem suferința? Dar iată că am căzut în absurditate.

Dacă măcar am putea să otrăvim cugetele cîtorva oameni! Dincolo de faptul că orice ambiție este ridicolă, oare acest lucru nu este cel mai deștept dintre toate?

Nu anticipez deloc, Domnule, un răspuns la această scrisoare. Sper doar că veți crede în absoluta mea sinceritate, și că veți scuza franceza mea atît de imperfectă.

Vă rog să acceptați din partea mea, scumpe Domn, expresia unei sigure gratitudini precum și sentimentele mele cele mai distinse.

David Gascoyne

Fondane a răspuns la scrisoarea mea de admirație și de încredere nesolicitate cu cea mai mare gentilețe, cu sollicitudine așa zice, și n-aș putea să spun cît de mult îmi reproșez că n-am știut să păstrez scrisoarea lui, pe care totuși am purtat-o în buzunar, un an de zile. Într-un vechi caiet am notat totuși cîteva fraze și cred că aș putea încă să-i reconstitui mai mult sau mai puțin fidel conținutul. Mi-a răspuns că, după toate aparențele, nu trebuie niciodată să sperăm că vom găsi adevărul prin propriile mijloace, ci că, uneori, *el pune stăpînire pe noi*. « Dumnezeu știe, scria el (și aceste cuvinte, am putut să le rețin cu exactitate) dacă, angajîndu-vă pe calea suprarealismului, erați departe de el... »

Odată cu această scrisoare, care a devenit pentru mine un text a fel de prețios ca una dintre scrisorile către un tînr poet ale lui Rainer Maria Rilke, Fon-

dane mi-a trimis și un exemplar cu dedicație din la *Conscience malheureuse*, care tocmai apăruse, avertizându-mă, cu multe scrupule și cu multă bunăvoință, că nimeni nu trebuie să se apropie de experiența adevăratei disperări prin acest soi de romantism atât de obișnuit la adolescenți, nici prin diletantismul unui amator de senzații tari, ci numai înarmat spiritualcește să lupte ca un diavol pentru a-și păstra un bun motiv de a trăi.

11, rue de la Bûcherie
Paris V

11, VIII. 37

Scurpe Domn,

Săptămîna trecută m-am decis să mă duc în Franța pentru cîva timp iar scrierea și cartea dumneavoastră au sosit tocmai în ajunul plecării mele: iată de ce nu am avut deloc timp pînă în acest moment să vă scriu și să vă mulțumesc. Vă sunt enorm de recunoscător că mi-ați trimis la *Conscience malheureuse* pentru că este un lux pe care mi-l promisesem cît mai curînd posibil.

N-am citit-o deocamdată decît fragmentar, și vă voi scrie după ce o voi citi cum se cuvine și o voi fi meditat. Am fost foarte emoționat de scrisoarea dumneavoastră, și am multe lucruri să vă spun. Cu toate că nu vreau deloc să micșorez datoria pe care o am față de dumneavoastră pentru că m-ați ajutat să formulez și să «clarific» atitudinea mea spirituală, eu socotesc, mai întîi, că oricum aș fi ajuns în acest punct mai curînd sau mai tîrziu — vreau să spun că ideile pe care le exprimați sînt poate cele pe care le-am căutat eu, și nu cele pe care le-am întîlnit din întîmplare. De asemenea cred că-mi este imposibil să ating această poziție fără a fi luptat, fără a fi agonizat, fără a fi făcut din gîndirea mea o parte integrantă a însăși vieții mele. Cum ar putea să fie vorba de o simplă «atitudine de sensibilitate» cum ziceți? Sensibilitatea este un lucru mult prea slab pentru a suporta exigențele disperării.

Cu puțin timp înainte de a vă scrie începusem sub titlul «Blind Man's Buff», un caiet de note, de «cugetări»? — pe care aș ține mult să vi-l arăt într-o zi. Veți vedea că nici eu, la rîndul meu, nu socotesc disperarea (sau mai curînd negativul disperării) ca scop în sine. O frază pe care am găsit-o în Chestov exprimă ambiția mea: «Création hors du néant»... «In the destructive element immense», zicea Conrad... Este ceea ce trebuie făcut înainte de a putea să creez, evident, dar majoritatea oamenilor care sînt de această părere nu înțeleg ceea ce este *absolut* și extrem în aceasta. Te poți dezbrăca fără a fi încă gol.

Cred că nu există operă de valoare care să nu fie pentru creatorul ei un produs al necesității de a se proteja împotriva distrugerii, o armă împotriva a ceea ce îl doboară. O operă trebuie să fie ceva ce crește ca pielea, o adaptare la natura ostilă. Și a crede aceasta, e același lucru cu a crede în valorile *strîldutului* pe care-l scoatem fără voia noastră, nu-i așa?

Ceea ce dumneavoastră numiți «speranță», eu numesc «curaj». Curaj de a persista pe drumul cel mai dificil, în contradicție și absurditate, curaj de a admite că ți-e frică. Cînd zici «speranță» totuși, te întrebi «în ce?» — și eu nu văd nici un răspuns. Sau văd numai această posibilitate: că într-o zi, înainte de a muri, s-ar putea ca într-un moment de concentrare aproape supraomenească, într-un moment de integrare a tuturor forțelor vitale, să faci un salt cu totul neprevăzut și astfel să ajungi la o iluminare și la o înțelegere care ar merita toată suferința de a fi căutat și luptat orbește atât amar de timp. E vorba de prin-

ciupil de non-continuitate; și de asemenea de ideea de non-temporalitate, (scuzați-mă că mă exprim atât de prost și confuz).

Încă odată, Domnule, vă mulțumesc pentru răspunsul dumneavoastră atât de călduros. Socotiți-mă foarte prietenește al dumneavoastră,

David Gascoyne

Prima dată când m-am aflat fizic în prezența lui Fondane a fost, cred, spre sfârșitul verii lui 1937. «Veniți să mă vedeți dacă veți ajunge din nou pe la Paris», îmi scrisese el și, cu toate că nu mai știu cum am putut să am adresa locului unde avea obiceiul să-și petreacă câteva săptămîni de vacanță estivală, îndată ajuns în Franța în anul acela, m-am dus să-i fac o vizită într-o mică localitate la sud de Paris¹, la nu mai mult de trei sferturi de oră cu trenul din gara Lyon. După ce am luat ceaiul împreună, aproape după moda englezească, cu toate că nu cred ca el să fi aranjat acest fel anume în cinstea mea, m-a luat să ne plimbăm cu barca pe apa micului lac care se găsea în fața casei în care închiriasse câteva camere. Era un vislaș foarte pasionat, și îmi vorbea despre probleme filosofice, în felul acela înflăcărat care îi era propriu și pe care alții l-au descris cu mult mai bine decît aș putea eu s-o fac, continuînd să-și fumeze pipa de care am ajuns să cred că nu se mai putea despărți.

În toamnă și iarna următoare, tot pe str. Rollin, la numărul 6, mă duceam să-l văd seara pe la orele șase, nu săptămînal, desigur, dar atât de des pe cît putea el să găsească o seară liberă pentru a mă primi. Îmi dau bine seama acum că aceste ocazii reprezentau pentru mine o șansă și un privilegiu foarte rare, și mi-ar fi imposibil să exagerez valoarea de îmbogățire spirituală, și nu numai intelectuală pe care această frecventare mi-a adus-o. În acea veche clădire, chiar alături de aceea în care a murit Pascal, se ajungea în micul lui apartament urcînd o scară cu trepte de piatră, pentru a fi primit la intrare de filosoful-poet mereu surizător dar în același timp în mod evident grav și chiar, în ochii mei, puțintel misterios. Mă conducea atunci, în semiobscuritate, în salonul lui particular care îi servea și de cabinet de lucru și al cărui decor era de neuitat din cauza unui magnific acvariu iluminat încastrat într-unul din pereți. Începea apoi mica ceremonie a preparării cafelei turcești. După aceea, pînă la miezul nopții și uneori mult mai tîrziu, stăteam de vorbă, sau mai curînd, în majoritatea timpului îl ascultam vorbind, despre tot felul de lucruri, un pic de politică, evenimentele zilei, din ce în ce mai sinistre, și la sfîrșit întotdeauna filosofie. Desigur, vorbeam și despre poezie, dar am păstrat impresia că era un pic rezervat în ce privește acest subiect mai ales cînd era vorba despre poezia sa; cît despre mine, trebuie să mărturisesc că începusem, tocmai în epoca aceea, să-l frecventez pe Pierre-Jean Jouve, care-mi făcea onoarea de a discuta cu mine probleme specific poetice și în orice caz ceea ce așteptam din partea lui Fondane, era să-l aud vorbind despre gîndirea sa, despre filosofia existențială, adevărata gîndire...

Cînd am citit numărul special «Benjamin Fondane» al revistei *Non Lieu*, am fost foarte emoționat observînd că E. M. Cioran își amintise de mine și de faptul că i-am povestit cum l-am întîlnit pe Fondane sub ninsoarea care cădea pe bulevardul Saint-Michel, în ziua sau poate a doua zi după moartea lui Chestov, despre care m-a informat pronunțînd numai trei cuvinte, fără nici o expresie. Mi s-a părut că era complet cutremurat de pierderea marelui său prieten și maestru — o imagine a lui Fondane care, într-adevăr, așa cum povestește Domnul Cioran,

¹ La Varenne, Saint-Hilaire

m-a urmărit luni de zile; mult mai mult timp chiar, pot să spun acum, deoarece era ultima dată în viața mea când l-am văzut pe acest scriitor care pentru un prea scurt timp în viața mea mi-a devenit un prieten față de care am avut imediat o enormă admirație și gratitudine. Aș vrea numai să dezmint ceea ce a scris în legătură cu mine Domnul Cioran, atunci când a vorbit despre, «o soartă tragică» pe care eu «trebuie s-o fi avut în alte împrejurări». Dacă am trecut prin perioade de sterilitate completă, de descurajări, de crize nervoase, nimic din toate acestea nu poate fi totuși comparat cu coșmarul pe care au putut să-l trăiască victimele naziștilor, și mai ales un om de o atît de intensă luciditate și sensibilitate ca Fondane.

În românește de ȘTEFAN POPA

Masacrul din lagărul de la Terezin

La Auschwitz

Era într-o dimineață din vara lui 1944, când, ocupat să rînduiesc foile de temperatură ale bolnavilor mei, am dat printre numele internaților de unul care-mi amintea o persoană cunoscută. Am continuat citirea mai curios ca niciodată, căci era un nume francez al cuiva născut în țara mea, într-un vechi oraș vecin, cineva de prin locurile mele. Emoționat și grăbit să identific acest deportat care prin nume îmi amintea de Franța, iar prin naștere de România, m-am îndreptat imediat spre pătul său, unde am găsit un trup scheletic, slăbit, îmbătrînit, dar cu o privire vie, ochi albaștri, adînci, înconjurați de gene mari încărunțite, obraz ascetic cu pomeți proeminenți, o voce caldă, atrăgătoare, ca a bătrînilor povestitori de la țară din România, care, în serile de iarnă, la jăratecul vetrei, ți poartă pe cei mici în tărîmurile fermecate ale basmului.

M-am apropiat de el și i-am mărturisit că nu mi-e necunoscut, că îi urmărisem activitatea literară încă din România, în reviste, alături de Aderca, prietenul său, că-i știam lucrarea despre Rimbaud. Fe dată chipul i s-a luminat, era mulțumit, era mîndru să întâlnească pe cineva pentru care numele său nu suna străin; îmi zise cît de reconfortant putea fi pentru el să descopere că, aici chiar, în acest infern al Auschwitzului, sub domnia ignoranței, brutalității și bestialității, se mai află oameni, care, în loc de înjurături și violențe, să-i adreseze un cuvînt amical, să-i pomenească de operele sale, de Rimbaud. Ce ciudată schimbare între atmosfera de la Kommando unde lucra (Kommando-ul Huta, unul din cele mai îngrozitoare din Auschwitz) și aceea de la infirmerie, unde dăduse peste prieteni care se interesau de el, poetul, filosoful, obiect al bătaii de joc, al glumelor proaste pentru gardienii gata să-l molesteze deoarece nu pricepea limbajul stîlcit, poloro-nemțesc al supraveghetorilor. Am înțeles atunci cît suferise, cîtă nevoie avea de odihnă, de refăcere, încît am decis, mai mulți camarazi de infirmerie, să-l susținem, să-l remontăm fizic și să-l păstrăm în pavilionul nostru cît mai mult timp posibil, cu toate riscurile pe care le comporta ocuparea îndelungă a unui pat.

La infirmeria de la Auschwitz, cîteodată, bolnavii erau îngrijiiți destul de bine datorită muncii asidue a doctorilor și infirmierilor, deținuți și ei, de toate naționalitățile, între care nimereau adesea nume celebre ale medicinei. Aveau chiar medi-

camente greu de găsit în afară, mulțumită eforturilor personalului deținut. Uneori ajungeam să vindecăm cazuri dificile (asta în 1944) și intervențiile practicate aici de chirurghi eminenți au dat nu o dată rezultate excelente. În schimb, ce decepție pentru noi toți, medici și infirmieri, când, după eforturi extraordinare spre a reface o sănătate fragilă, vedeam sosind la fiecă lună, ba și la fiecare cincisprezece zile, acele mizerabile zise « comisii » care procedau la selecția periodică a bătrânilor, incurabililor, preatinerilor, neajutoratilor, uneori puși pe picioare, incapabililor de muncă, destinați camerei de gaze. Asta se întâmpla aproape totdeauna într-o vineri! Dis de dimineață, la strigătele repetate « Alle Kranken antretten » (toți bolnavii adunarea!), erau sculați, chiar cei mai epuizați, și, în picioare, goi pușcă, trebuiau să aștepte sosirea lui Klein, Rode sau Hendricks, acești sinistri doctori SS, însărcinați cu triajul. Nu puțini dintre nefericiții suferinzi, cu febră, cardiaci, se prăvăleau la pământ, după nesfârșitele ore de așteptare neliniștită. Abia către prânz, adevărați monștri de cinism, își făceau apariția medici cu aerul cel mai inocent și mai calm, pentru a-și îndeplini trista însărcinare. Puneau să li se înfățișeze, chiar de către un medic deținut, pe scurt, cazul bolnavului care-și prezenta foaia de temperatură, abia dacă îl priveau și, după un misterios criteriu, unele dintre foi erau puse de o parte, erau ale celor condamnați; de altă parte, restul, ale celor aminați de la moarte. Cei care rămăneau în pat din pricina extremei lor epuizări se găseau condamnați fără altă formalitate și, știind acest lucru, bolnavii vroiau toți să fie prezenți, cu excepția celor resemnați.

După o astfel de selecție, se întâmpla adesea ca 75 pînă la 90 la sută din efective să fie ridicate. Numai a doua zi dimineața, sîmbătă, bolnavii, mai toți, nesiguri de soarta lor, erau luați pe sus. În timp ce camioanele așteptau înaintea porții, într-o liniște sfîșietoare, bolnavii ascultau apelul.

Văd încă figurile prelungi ale acestor martiri, cel mai des supuși fără cîrtire, care urcau alene, ca animalele, în camioane, sub urletele isterice și loviturile de cravașe ale SS-iștilor.

Înghesuți cîte cincizeci și mai mulți, acoperiți doar cu o cămașă, chiar pe vreme de iarnă, sub privirile compătimitoare ale altor prizonieri, nefericiții părăseau lagărul înspre cuptorul crematoriului, unde urma să fie asfixiați și incinerați.

Era soarta care-l pîndea și pe recentul meu amic Fondane, atît de slăbănog și degradat, dacă mai zăbovea la infirmerie. Cu toată primejdia, s-a hotărît că va rămîne ascuns, cum se mai proceda din cînd în cînd, în ciuda riscurilor implicate.

Am izbutit să-l păstrez acolo pe Fondane cîteva săptămîni, fără prea multe incidente. Începuse să se remonteze, să cîștige în greutate și mă gîndeam să-i procur chiar o oarecare ocupație, mai puțin penibilă, la infirmerie, amînînd reîntoarcerea sa la kommando, ceea ce ar fi echivalat cu o condamnare la moarte.

Îmi aduc aminte serile tulburătoare cînd ne recita fragmente din poemul său *Ulyse*, început la Paris, și care trebuia să fie elegia poporului evreu și să simbolizeze propriul său destin. Cu cîtă tandrețe ne vorbea de soția sa, Geneviève, de căminul său parizian, de cărțile sale, de picturile și minunatele lui covoare românești, de acel cadru ghicit în atmosfera aceasta de căldură și apropiere, de fraternitate și umanitate.

Dar n-avea să dureze. Moloch-ul își reclama victimele. Panica plană deja de cîtva timp asupra infirmeriei. Circulau zvonuri dintre cele mai incredibile, care aveau, din păcate, să se confirme: lagărul de țigani complet lichidat, infirmeria de la Birkenau și lagărele învecinate golite de bolnavi, gazați cu toții. Așteptam neliniștiți aceeași soartă. Știam că înaintarea rusească îi va determina pe SS-iști să lichideze sau să evacueze integral lagărul, și aceasta urma să înceapă, firește, cu infirmeria. Cum pentru SS-iști nu se punea problema de a-și bate capul cu cei suferinzi, cu-

noșteam soarta ce-i aștepta. Fără să ne desmintă neliniștile, nemții au folosit, de astă dată, spre a ne anestezia, un alt sistem, asupra căruia nu ne-am înșelat. Medicii SS au dispus trimiterea unei circulare care cerea, în vederea evacuării, liste complete ale efectivelor (bolnavi și personal), cu nume, matriculă, diagonală, diagnostic etc. pentru fiecare suferind, cu indicarea timpului necesar să se vindece.

Ne-am dat seama că, de astă dată, era vorba de un control foarte serios și că nu mai era posibil să ascundem pe nimeni. Fondane a înțeles primejdia ce-l amenința și, cum starea lui fizică era mai bună, a decis să iasă. Odată pericolul trecut, ar fi urmat să revină la infirmerie, riscurile citorva zile petrecute în lagăr fiind mai mici decât cele legate de eventuala rămânere în infirmerie.

În chiar seara reintrării lui în lagăr, toți prizonierii fură adunați în sala dușurilor și, întreaga noapte, deținuții defilă dezbrăcați în fața a doi sub-ofițeri SS, cei mai feroci. Ceea ce medicul SS Klein urma să facă a doua zi la infirmerie, de unde au plecat spre crematoriu 1000 de pacienți care mai aveau o săptămână de îngrijiri, cei doi asasini au îndeplinit în lagăr, în acea noapte tragică. Ei au întocmit listele a peste 1000 de persoane, luate de la muncă, destinate de asemenea să ia drumul camerei de gazare. În ziua următoare, ei au fost grupați într-un bloc alăturat și, după un așa-zis examen medical din partea doctorului SS Klein, urmau să urce în camioane cu direcția crematoriu, o dată cu suferinzii de la infirmerie. Cu înfățișarea lui ascetică și bătrânicioasă, Fondane, scăpat din ghiarele morții la infirmerie, fu ales pentru a pleca împreună cu ceilalți 1000 de tovarăși epuizați de muncile lagărului.

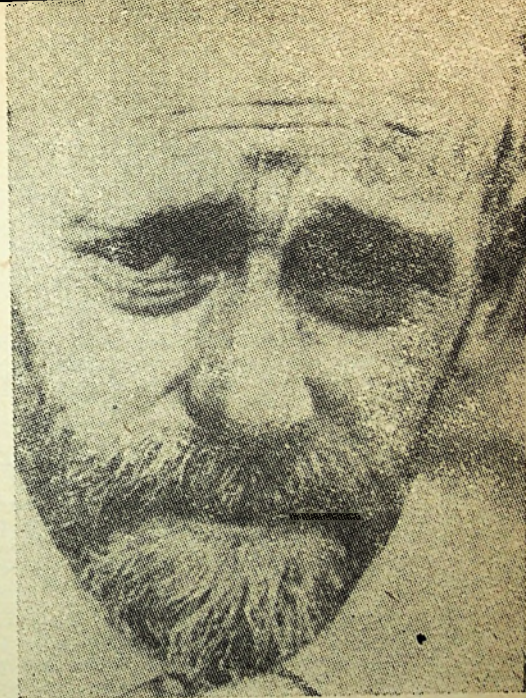
M-am întrebat mai târziu dacă, rămânând în infirmerie, ne-ar fi fost posibil să-l sustragem iarăși controlului, de astă dată extrem de riguros. De altminteri, trecut într-un alt pavilion, nu-l mai puteam avea în serviciul meu, iar cel care ar fi trebuit să-l prezinte medicului SS în caz de selecție nu mai avea aceleași rațiuni ca să-l ascundă și să-l protejeze.

Am văzut, în acea zi sufocantă de vară poloneză, defilând, cu trupurile goale, întregul șir de nenorociți, aproape cadavre, implorând mila, cu priviri disperate.

Am continuu înaintea ochilor capul de apostol, privirea împăcată, mândră și surizătoare a lui Fondane, căutînd-o pe a mea, în semn de adio.

Era în ea vreo mustrare?

Dialogue 7, 1981.
Université Paul Valéry — Montpellier

JANUSZ KORCZAK

Jurnal de ghetto

Sîntem în anul 1942. Luna Mai. O lună Mai foarte răcoroasă în acest an. Și această noapte, cea mai liniștită dintre nopți. Ora cinci dimineața. Copiii dorm. Sînt, efectiv, două sute. În aripa dreaptă Mun Stefa, eu, în mica încăpere din partea stîngă.

Am patul în mijlocul camerei. Sub pat, o sticlă de vodcă. Pe noptieră: pîine neagră și un urciur cu apă.

Bravul Felek a ascuțit creioanele la ambele capete. Mai bine foloseam stiloul. Am unul dăruit de Hadoska, un altul de la tatăl unui zbînuțit de copil.

Creionul mi-a lăsat un mic semn la deget. Constat că era posibil să evit, că ar fi fost mai confortabil să scriu cu stiloul.

Avea dreptate taică-meu să-mi zică prostănac, nătărău sau chiar, în momentele lui deosebit de furtunoase, idiot sau dobitoc. Singură bunica a crezut în steaua mea bună. Altminteri, eram veșnic numit «leneș», «miorlăit» (am spus-o deja), «neisprăvit», «bun la nimic».

Dar, despre toate acestea, vom avea timp să mai vorbim.

Ceva dreptate aveau amândoi. Și bunica și tata. Fiecare pe jumătate.

Vom mai vorbi...

Leneș... este cam adevărat. Nu-mi place nici să scriu. Să gîndesc, asta da; nu-mi vine deloc greu. Ca și cum aș înșira întâmplări.

Să gîndesc.

Una-două, una-două. Fiecărei mici cîtimi smulse anevoie din adîncurile mele, îi corespunde obligatoriu un răgaz de relaxare. Măcar zece minute de cădere în contemplație. Fără să însemne că aș fi vlăguit de vîrstă.

Am fost așa de cînd mă știu. Bunica rostea, dîndu-mi stafide:

— «Filosoful meu!»

S-ar putea ca, încă de pe atunci, s-o fi inițiat, cu ocazia unei discuții între patru ochi, asupra proiectului meu îndrăzneț care ținea la transformarea lumii. Urma să se renunțela întregul bănet. Nici mai mult, nici mai puțin! Cum și unde să fie zvîrliți banii, ce s-ar fi făcut mai departe, fără îndoială n-aveam cum să știu. Eram doar de cinci ani, bîntuit de chestiuni care de care mai grave. Ce trebuia întreprins ca să nu mai fie copii jengoși, zdrențăroși, hămesiți, din aceia cu care îmi era interzis să mă joc în curte? Iar acolo, sub castan, într-o fostă bombonieră metalică, odihnea înfișul dispărut dintre apropiații mei: prieten mult iubit — canarul. Era o moarte prin care trebuia să aflu de tainele cultului.

Vroisem să așez o cruce pe mormîntul lui. Guvernanta s-a împotrivit, pentru că o pasăre e ceva cu totul inferior omului. «Chiar să-l plîngi e un păcat», mi-a explicat. Pe de altă parte, fiul portarului a agravat în plus situația, observînd: canarul era evreu.

Ca și mine.

Medic de profesie, pedagog prin vocație, talentat scriitor, János Kőrcsak (pseudonimul lui Henrik Goldsmith, 1878—1942) a devenit notoriu prin activitatea consacrată copiilor și copilăriei. O operă pedagogică și literară ce însumează peste 30 de lucrări, îndelunga practică de educator, începînd din 1911, în case destinate copiilor orfani, organizate și conduse de el în virtutea unui sistem educațional propriu, interesanta lui creație literară, în cea mai mare parte pentru copii și despre copii, tragicul său sfîrșit, împreună cu cei 200 de copii ai orfelinatului, în camerele de gazare de la Treblinka, îndreptătesc pe deplin unanima recunoaștere și atenția de care se bucură și azi, în întreaga lume, personalitatea sa și moștenirea lui scrisă.

Există, în diverse țări, asociații care îi poartă numele, i s-au decernat premii și înalte distincții post-mortem, s-au publicat studii monografice și albume comemorative cu privire la activitatea și principiile ce l-au călăuzit.

Orfelinatele conduse de el reprezentau adevărate laboratoare de experimentare pedagogică. Înălțea dragostei arătate celor mici trecea profundul său respect pentru copil. Copilăria, considera Kőrcsak, nu este doar o etapă pregătitoare pentru vîrsta adultă, ci un stadiu al vieții, tot atît de important, sub toate aspectele și manifestările sale, ca și maturitatea. Sînt grăitoare titlurile unora dintre lucrările sale: *Cum să iubim copilul*, *Dreptul copilului la respect*. El urmărea să însuflească copiii

Eu eram evreu, pe cînd fiul portarului, polonez și catolic. Lui i se vor deschide, într-o zi, porțile paradisului; în vreme ce mie, — cu condiția să nu pronunț vreodată cuvinte urite și să-i aduc, supus, zahăr șterpelit de acasă — abia dacă mi se va îngădui, după moarte, să intru, nu propriu zis în infern, totuși într-un loc foarte întunecat. Și ce spaimă îmi producea întinericul !

— Moarte — evreu — infern ! Paradis evreesc al beznei.

Să tot meditez la ele !

Mai 1942

Evocarea trecutului mă îmbătrînește; ațiția ani lăsați în urmă, toți anii și toate evenimentele petrecute cîndva. Cum tinjesc să rămîn tînăr, întocmesc proiecte de viitor.

Ce voi face după război ?

Mă vor solicita, eventual, să pun umărul la construirea unei noi ordini în lume sau măcar în Polonia. Pare puțin sigur. De altminteri, nici nu m-ar încînta. Obligat să devin funcționar, altfel zis să suport sclavia programului rigid de lucru, cu întîlniri obligatorii, în cite un birou, înțepenit lîngă fotoliu și telefon. Să-mi cheltuiesc vremea cu rezolvarea mărunțișurilor curente, obscure și să pun la punct inși neînsemnați, cu obișnuitele lor ambiții, protecții, ierarhizări, țeluri ?

Cu alte cuvinte, să mă învîrt locului, asemeni calului dresat.

Prefer să mi se lase miinile libere și să acționez.

Cînd zăceam bolnav de tifos, mă invadau vedenii.

Imensă sală de teatru sau de concert. Mulțimea în haine de sărbătoare.

Se făcea că rostesc un discurs despre război, foamete, orfani, mizerie.

Vorbeam în polonă. Un interpret traducea în engleză (scena avea loc în America). Deodată, vocea mi se frînse. Liniște. Apoi, de undeva, din fundul sălii, un strigăt,

din orfelinat un fond trainic de umanitate, de stăpînire de sine, dorința de a se educa în spiritul coexistenței armonioase cu ceilalți membri ai colectivului, pentru ca, în cele din urmă, intrînd în viață, să poată decide asupra rostului lor și a drumului de urmat.

După ocuparea Poloniei de către invadatorii hitleriști, s-a zăbătut să asigure aceleași condiții mulțumitoare orfelinatului de copii evrei. A înfruntat ameninșările și dificultățile, îmbrăcat în uniformă de ofițer polonez. În 1940, pentru scurtă vreme, a fost chiar arestat, dar fostii elevi de al săi l-au eliberat. Încă din acea perioadă, la îndemnul prietenului său, scriitorul Igor Newerly, începe notațiile în carnetele sale intime, ce vor fi publicate după război sub titlul *Jurnal de ghetto*.

La 14 noiembrie 1940, ghetto-ul din Varșovia era încercuit cu un zid în lungime de 16 km și înalt de 3 m avînd în interior circa 450.000 de suflete. Orfelinatul se instalează într-un local impropriu. Provizoratului se vor adăoga foametea teribilă, epidemia de tifos, făcînd victime cu dulumul. Korczak depune eforturi supraomenești spre a asigura funcționarea « normală » a instituției, însă în *Jurnal* răzbat nălniștile pedagogului: « Numai epiderma copiilor pare normală, pe dinăuntru lor se vedește obzeala, descurajarea, părerile de rău, revolta . . . » A făcut tot ce era omenește posibil, ca să le mențină moralul ridicat. Pînă în ultimele momente,

din acea dimineață de la începutul lui august 1942, când s-a declanșat acțiunea de lichidare a ghetoului, s-a comportat de o demnitate exemplară. Pe când alții, furați de panică, intraseră în derută, el a încercat să-l ferească pe copiii săi de groaza sfârșitului. I-a înconolat și intonând un Imn închinat verii și soarelui, s-a îndreptat, cu întregul personal, spre trenul ce avea să-l ducă pe toți în camerele de gazare. Personal, Newerly îl procurase un bilet de liberă trecere, pe un nume fals, cu care s-ar fi putut salva. A preferat să rămână lângă copii, cărora le insuflase nobile sentimente de înfrățire, și la bine, și la rău. A împărtășit, astfel, aceeași soartă cu sora lui Kafka, Ottla, educatoare în lagărul de la Teresienstadt, pierită, în cele din urmă, la Auschwitz. Ulterior, într-o servietă de carton, i-au parvenit lui Newerly însemnările ce aveau să alcătuiască *Jurnal de ghetto*. Scris sub presiunea tragicelor împrejurări, uneori pe bucăți întimplătoare de hîrtie, poate să pară pe alocuri incoerent. Notarea diverselor fapte de peste zi se amestecă cu reflecții în miez de noapte, cu presimțiri și vise obsedante. Printre însemnările de un realism crud, năpraznic, luncă spectrul halucinațiilor atemporale, care corespund stării acute de neliniște interioară și sumbre presimțiri. Este, în totul, un zguduitoare document și un vehement act acuzator, menit să țină trează vigilența omenirii împotriva tuturor celor ce atentează la valorile sale fundamentale.

Regina alergă spre mine. Se opri în fața podiului, strigînd: « Vă dau tot ce am » ! Începu să plouă abundent : bancnote de aur, bijuterii, inele, brățări, coliere. Băieții de la « Casa orfanului » dădură buzna: frații Gelblat, Falka, Mayer, Kulawski, Glukzman, Szegwacz. Înfundă totul într-o saltea. Publicul, emoționat, aplaudă, plînge, urlă.

N-am cine știe ce încredere în prevestiri, totuși, de mai bine de douăzeci de ani, aștept ca vedenia să devie realitate.

Regina ! Soarta ei voi relata-o cînd va veni vorba de destinele ciudate ale copiilor din imobilul alb din strada Krochmalna în cenușia Varșovie.

Așadar, în posesiunea unor asemenea mijloace fabuloase, voi iniția un concurs pentru construirea unui mare orfelinat în munții Orientului apropiat, nu departe de Kfar-Geladi.

Prevăd sufragerii și dormitoare imense, ca de cazarmă. Totodată și « căsuțe izolate ». Pentru folosință personală, îmi voi rezerva o cămăruță cu pereții transparenti, situată pe suprafața plană a acoperișului, ca să nu pierd niciun răsărit sau apus al soarelui și ca să pot, noaptea, în timp ce scriu, să-mi pierd privirile [printre stele. (...)]

Construcția căsuțelor îmi dă cele mai mari bătaii de cap. Cine merită singurătatea, a ales-o drept mijloc ca să ajungă la fericire; cîți știi, însă, adevărata ei valoare? cîți sînt capabili să o traducă într-un limbaj accesibil altora — *urbi et orbi*? . . Ar trebui să aibe, ar trebui să aibe . . . Ce ar trebui să aibe? Alci e aici !

Conform obiceiului, Moszek a neglijat și de astă dată să pună suficientă acetilenă. S-a stins lampa. N-am decît să pun stop . . .

Ora 5 dimineața

Bietului Albert i-a dat prin minte să elibereze ferestrele.

Geamurile sînt camuflate noaptea cu jaluzele de hirtie neagră, astfel ca lumina de la ferestre să nu fie zărită de avioanele inamice. Ca și cum acestea nu ar dispune de numeroase alte mijloace și sisteme de orientare. Pînă și oameni de treabă iau în serios năzbîtiile astea.

S-a luminat deabinelea.

Cumsecade oameni și naivi ! Și, bineînțeles, foarte nefericiți. Habar n-au în ce constă fericirea. Fiecare și-o închipuie după cum îl taie capul.

Pentru unul ar fi o farfurie de cîrnați pe varză, — pentru altul, pacea și comoditatea; destui vor căuta-o în iubiri tainice, în muzică, în jocul de cărți sau în călătorii.

Se apără, fiecare, cum poate împotriva plictiselii și a melancoliei.

Plictiseala: suflul hămesit.

Melancolia: setea, tentația traversării mărilor și văzduhului; nevoia libertății nemărginite și a cuiva în stare de a fi, în același timp, confidențiar și sfetnic — urechea mereu dispusă să-ți asculte văicărelile.

Suflul tînguitor în strîmtă colivie a trupului. Oamenii își presimt moartea, meditează asupra ei, o asimilează cu sfîrșitul; pe cînd ea nu este decît o continuare, o altfel de existență.

Dacă nu crezi în suflul, trebuie totuși să admiti că trupul tău va continua să existe, în iarbă, în nori. Ce ești, oare, de nu pulbere și apă?

18 Iulie, miezul nopții

Redactarea jurnalului, care este un soi de biografie, mă îndeamnă să sporovălesc de unul singur.

Revin la eutanasiu.

Familia unui candidat la sinucidere.

Eutanasiu la comandă.

Un smintit lipsit de voință, incapabil să ia o decizie.

S-ar cere un cod, ale cărui numeroase articole să fie dictate de pură experiență. De aici, principiul legalității și al necesității, ca soluții impuse.

O insulă îndepărtată, liniștită și seducătoare. Un hotel șic la dispoziția candidatului la sinucidere, unde să cugete la ceea ce-l determină să termine cu viața.

Câte zile sau săptămâni ar ajunge pentru o asemenea decizie? Cît o viață de îmbogățit actuali? Cît o viață de muncă?

Personalul hotelului. Diferitele servicii. Întreținerea grădinii. Durata șederii. Unde a dispărut împrișinatul?

Plecat fără adresă.

Pe o insulă vecină ori în fundul mării.

Ce-o fi mai bine?

Să spui: «Vei muri într-o lună, fie că vrei, fie că nu vrei. Ai semnat un contract, ți-ai luat diferite măsuri cu privire la rosturile pămîntului. Dacă le regreți, cu atît mai rău pentru tine. E prea tîrziu.»

Sau să optezi pentru moartea care ar veni ca o eliberare, în somn ori prin intermediul unui pahar de vin, în timpul dansului și al muzicii. O moarte subită, pe neașteptate.

«Vreau să mor pentru că iubesc.»

«Vreau să mor pentru că urăsc.»

«Împor moartea pentru că nu știu nici să iubesc, nici să urăsc.»

La drept vorbind, totul e deja pus la punct, dar atît de trist, atît de stupid, atît de alandala, de-a dreptul sordid.

Se uide din calcul, din interes, din comoditate.

Înainte de morții, cele mai apăsătoare probleme sînt cele privitoare la sterilitate, la prevenirea și întreruperea sarcinii.

«La Varșovia poți avea un singur copil; doi, într-un tîrgușor; trei, la țară; patru, în ținuturile orientale; zece, în Siberia. Alege!»

«Puteți trăi, dar fără copii!»

«Aveți dreptul să trăiți numai ca celibatari!»

«Descurcați-vă singuri gospodăria și plătiți impozite doar pentru voi!»

«Poftim o partidă numai bună, poți hotărî între aceste zece tinere!»

«Sînteți autorizate să luați doi bărbați. Aveți dreptul să trăiți cu trei femei...

Bucuria e a noastră: alte posturi, fișiere, birouri și oficii sînt în perspectivă. Nu ni se mai cere să prestăm muncă fizică; mașina distribuie locuință, hrană, îmbrăcăminte. Sîntem doar gestioniari.

Metode noi de cultivare și creștere a animalelor.

Noi produse sintetice. Colonizarea pămînturilor pînă acum inaccesibile, precum cele de la ecuator sau de la cei doi poli, deschide mari posibilități demografice: numărul locuitorilor Terrei va putea atinge cinci miliarde.

Se va stabili legătura cu alte planete. Colonizarea lui Marte, a Lunei sau a unui vecin mai îndepărtat. Atare imigrare înseamnă miliarde de viitori oameni, asemănători într-un tot nou, mie.

Operație gigantică (cine, în ce proporții, cu ce destinație), dirijată de pe Terra. În comparație cu asemenea acțiune, războiul nostru contemporan are înfățișarea unei inofensive *pétrole* (=salvă dintr-o pușcă de soc pentru copii). Importantă rămîne peregrinarea potențială a popoarelor.

Care-i vrerea rusească? Să amestece și să încrucișeze rasele. Dar proiectul nemțesc? Să repartizeze oamenii în funcție de culoarea pielii și a părului lor, în funcție de forma nasului și de dimensiunea craniului sau a bazinului.

De pe acum, specialiștii cunosc ce înseamnă anxietatea șomajului. Medicii și dentiștii sînt confrunțați cu tragica problemă a căutării unui loc de muncă. Încep să lipsească amigdalele și apendicele pentru a fi operate, dinții pentru a fi plombați. Ce-i de făcut? Ce-i de făcut?

Din fericire, mai există acetonemia, spasmul piloric, angina pectorală.

Dar ce ne vom face în ziua în care tuberculoza va deveni, dintr-o boală incurabilă, una lesne de vindecat printr-o simplă injecție intravenoasă, intramusculară sau subcutanată?

Sifilisul? « Șase sute șase¹ » Tuberculoza? « Două mii cinci sute. » Ce vor lucra medicii noștri, infirmierele noastre?

Ce ne vom face în ziua în care alcoolul va fi înlocuit printr-o picătură de gaz? Aparatul nr. 3. Prețul 10 zloți. Garanție 50 de ani. Posibilități de credit. Modul de întrebuințare pe ambalaj.

Două pastile de ixbion pentru întreaga alimentație. Ce se va mai alege din bucătării noștri, din restaurantele noastre?

Esperanto? Un singur ziar pentru toate popoarele Terrei. Ce treburi vor mai avea lingviștii, traducătorii, profesorii de limbi străine?

Radio? Imposibil a distinge, chiar de către o ureche foarte fină, muzică difuzată sub formă de « conserve », de muzica transmisă în direct.

Cum va evolua lumea, dacă de pe acum trebuie să se recurgă la catastrofe pentru a asigura muncă și un țel în viață oamenilor vremii noastre?

Toate par absurde. Să reînvățăm a ne stăpîni, altfel alunecăm spre marasm, spre asfixie, spre o descurajare încă de neimaginată.

lată încă o ipoteză:

Ajunul unui concurs internațional de vioară. Laureatul va fi proclamat cel mai bun interpret al anului. În program: o simfonie sau o disfonie, n-are importanță.

Întreaga asistență ascultă cu atenție.

O competiție cum nu s-a mai văzut nici o dată.

Reporterii violonistului din Insula papagalului trăiesc o incertitudine tragică.

lată-i în ultima noapte.

Candidatul lor nu reușește.

Se hotărăsc colectiv pentru sinucidere, neputînd suporta înfrîngerea violonistului lor favorit.

Într-o năvală a lui Cehov. Există o năvală de Cehov, în care o bonă de zece ani sugrumă un sugar deoarece scîncetele acestuia o împiedicau să se odihnească.

Amărîta bonă n-a putut să se descurce altfel. Eu am găsit o metodă mai eficientă: ignor pur și simplu tusea iritantă și comportamentul fătîș ostil al bătrînului croitor.

Adevărul este că nu-l aud. Este ora două dimineața. Liniște adîncă. Să mai dorm cît oi mai putea. Voi recupera peste zi.

Aș dori să pun oarecare ordine în jurnal. Nu va fi simplu.

Mîine împlinesc 63 sau 64 de ani.

Taică-meu m-a declarat la naștere cu apreciazabilă întîrziere. De aici, destule momente penibile, din cauza neglijenței lui inadmisibile, cum socotea și maică-mea. Era avocat și ar fi trebuit să procedeze la vreme.

Prenumele mi se trage de la bunicul meu, numit Hersz (Hirsch).

¹ Medicament împotriva sifilisului, folosit curent în Polonia, între cele două războaie.

Întrucît fusese botezat Iosif, tata putea să-mi dea numele Henryk. Bunicul rezervase tuturor copiilor săi prenume creștine: Maria, Magdalena, Ludwig, Jacob, Karol. Totuși, tata a tergiversat cu mine, tot cătînd să mai cîștige timp.

Ar trebui să consacru, aici, un spațiu mai amplu tatălui meu, îmi revine să realizez în viață ceea ce și-a dorit el nespun și ceea ce, înaintea lui, a vrut să realizeze bunicul meu.

Așisderea pentru maică-mea. Mai tîrziu, eventual. Deocamdată, eu îmi sînt și mamă și tată.

Pe seama lor, ar trebui să înțeleg mai multe din viață.

Am un străbunic geamgiu. Ce fericire: geamul dă lumină și căldură.

Greu e să te naști, dar să mai și înveți a trăi ! Ce-mi mai rămîne de făcut reprezintă un fleac: să mor. S-ar putea, după moarte, să fie la fel de greu, numai că nu-mi bat capul cu așa ceva. Încă un an, încă o lună, încă o oră, cine știe . . .

Mi-aș dori să mor conștient și lucid. Nu prea vād ce să spun copiilor în chip de rămas bun. Cum să-i fac să priceapă că sînt liberi să-și urmeze calea?

Ora zece seara. O serie de focuri de armă: o salvă, alte două împușcături. Jaluzelele ferestrelor mele nu sînt, pe semne, lăsate cum trebuie.

Continui să stau cu urechile ciulite.

Chiar am impresia că astfel gîndurile mi se ascut.

Încă o împușcătură izolată.

27 iulie 1942

S-a văzut, ieri, curcubeul.

Iar astăzi, lună imensă, absolut magnifică deasupra lagărului nostru.

Cum de nu se încearcă liniștirea nenorocitului ăsta de cartier în delir?

Un comunicat laconic ar fi de ajuns.

Pentru autorități n-ar fi niciun inconvenient.

La nevoie, l-ar revoca.

Procedură cît se poate de limpede.

Pronunțați-vă, alegeți. Ce vă oferim, nu este de ici, de colo. deocamdată, veți renunța la bridge, la plajă, la dineuri copioase, în contul traficantilor.

Decideți-vă: plecarea sau munca pe loc.

Dacă rămîneți, veți lucra pentru toți cei strămutați.

Se apropie toamna, o să fie nevoie de încălțăminte, lenjerie, unelte.

Vom avea ac de cojocul tuturor celor ce cred că se pot sustrage prin vreun subterfugiu. Acceptăm cu plăcere bijuteriile, devizele, orice obiect de anumită valoare.

Odată depozitați de tot ce le aparține, le vom pune, iarăși, chestiunea : « Aici ori acolo? La urma urmelor, ce vă închipuiți? S-a cam terminat cu plaja, cu imbarcările, cu lectura ziarului la siestă. »

Importantă acțiune socială ! De ce nu?

Vă veți prefăca, o vreme. Noi înșine vom avea aerul că o credem. Regula generală e că acceptăm ceea ce ne convine. Pardon, tot ceea ce nu afectează proiectele noastre.

Dirijăm o afacere gigantică. Firma ei este războiul. Procedăm cu disciplină și metodă. Interesele noastre meschine, ambițiile, sentimentele, capriciile, pretențiile, poftel, plîngerile — nu ne privesc.

Fără îndoială: o mamă, un soț, un copil, o băbuță cocîrjată, mobila de familie, mîncarea preferată, — toate acestea sînt încîntătoare, înduioșătoare. Pe moment

însă, altele trec înainte. Ne vom reîntoarce la ce-a fost, într-o bună zi, când vom fi ceva mai degajați.

Până una alta, ca să nu tergiversăm, se impune să acționăm cu oarecare asprime, poate ceva cam jignitor, fără exactitate, nici eleganță... Ce vreți? Trecem iute la fapte, fie și grosolan, pentru a satisface desideratele stringente.

Sînteți grăbiți? Idem și noi! Deci, nu ne stingheriți.

Evreii, în unanimitate, către Est. Nu care cumva să vă mai tînguieți. De-ajuns cu scînceala pe seama bunicuței. Contează mai curînd să știți unde-i mai multă nevoie de dumneata, de brațele, de creierul duminicel, de timpul și de viața ta. O bunică, oricum a-i lua-o, tot bunică! Prea slab pretext. Măcar să fii născocit un slogan mai convingător.

Nu catadicsești s-o apuci spre Est? Ei și, de murit tot vei muri. Alege-ți modalitatea. Trebuie să decizi, singur, să-ți asumi riscul. Și așa, și așa, noi sîntem obligați să te torturăm, să te amenințăm, să te urmărim, fie că ne amuză ori ba.

Prea ne excedezi cu teancul de bancnote economisite, pe care tot încerci să ni le strecuri în labă. Nu ne pasă. Ne sfîrșie călcîiele. Avem indicații să operăm scurt, direct în miezul lucrurilor, cu maximă corectitudine imaginabilă.

Treaba nu-i nici prea curată, nici încîntătoare. Mai degrabă, miroase urit. Totuși, trebuie să ne arătăm loiali față de indivizii de care uzăm. Deoarece ne sînt încă necesari.

E de conceput să te dai în vînt după vodcă, după fuste, să-ți placă confortul, dar la fel de bine se poate muri de spaimă, din pricina neîncrederii în tine însuși.

Știm cu toții: vicii, erori!

Pe cînd ălalți s-au prezentat prompt, te mai jucai de-a filosoful și trăgeai de termen. S-avem iertare, dar trenul circulă conform orarului, după un plan dinainte fixat.

Așa-i cu calea ferată.

Pe aici, italienii, francezii, românii, cehii, ungurii. Pe dincolo, japonezii, chinezii și cîți or mai fi. Firește, inclusiv insulele Salomon și canibalii. Deavalma, fără distincție, țărani, locuitori din munți, burghezi ori intelectuali.

Nouă, nemților, ne dă mîna să batjocorim eticheta: nu ne interesează decît taxele și destinația produselor.

Prieteni, rămîne să audiați răbdători vorbăria oficială a Istoriei cu privire la pagina tocmai inaugurată.

4 August 1942
(ultima însemnare)

Ud florile. Sărmane plante de orfelinat. Plantele unui orfelinat jidovesc. Pămîntul, ars de soare, respiră. Sentinela a băgat de seamă. S-a enervat, oare, văzînd că mă dedic, disdedimineață, unei ocupații plăcute?

Ud mai departe. Chelia mea aplecată — ce țintă strașnică!

Ei are armă. Cum de mă privește atît de indiferent?

Nu are ordin. Să fie vreun învățător de țară sau vreun notar, un măturător de stradă din Leipzig, un chelner din Köln?

Cum ar reacționa dacă i-aș face un semn discret cu capul? Un gest amical din mină?

Te pomenesci că-i străin de ce se petrece aici. Să fi sosit, numai în ajun, de foarte departe?

Secleție, traducere și prezentare de TIBERIU TRUTZER

SÎNGELE ȘI ONOAREA EUROPEI

DOCUMENTE DIN ANII ÎMPOTRIVIRII

Giaime Pintor și Franco Calamandrei: doi intelectuali italieni din aceeași generație (primul s-a născut, dintr-o familie sardă, la Roma, în 1919; cel de al doilea, toscan, s-a născut la Florența, în 1917), cu multe afinități și preocupări comune. De pildă, studii umaniste, înclinație spre literatură, pasiune de traducător. Pintor e germanist și traduce asiduă, între 1938 și 1943, din Rilke, din Hesse, din Trakl, din Kleist și publică recenzii și studii dedicate poeziei, prozei și teatrului german; Calamandrei traduce din literatura franceză: povestiri de Gérard de Nerval, Proust, *La religieuse* a lui Diderot. Amândoi dobîndesc treptat — dar într-un scurt interval de timp — o nouă conștiință și o nouă moralitate, simt nevoia să acționeze direct, la nevoie cu arma în mînă, părăsind pozițiile comode și indiferența « celor care privesc de la fereastră ». După căderea lui Mussolini (iulie 1943), Pintor fuge în sudul Italiei — unde debarcaseră aliații —, ia contact cu mișcarea de rezistență, la sfîrșitul lui noiembrie 1943 pleacă într-o misiune spre Roma, și, trecînd linia frontului, moare ucis de explozia unei mine, nu departe de Cassino, la numai 23 de ani.

Dacă Giaime Pintor nu a aderat la nici un partid politic — nutrinde totuși o simpatie mărturisită pentru partidul de Acțiune, mazzinian —, Franco Calamandrei se înscrie în PCI, în 1943, și ajunge imediat să conducă un « grup de acțiune partizană ». Mai mult: el este organizatorul faimosului atac din via Rasella asupra unei coloane de militari germani, atac care a dus la represalii nemiloase, cu asasinarea bestială a 335 de cetățeni nevinovați, luați de pe stradă și duși la nu mai puțin faimoasele — o tristă faimă — Fosse Ardeatine, locul execuției și apoi al macerării cadavrelor în gropile cu var.

Calamandrei a supraviețuit faptelor sale de partizan — pentru care a fost decorat cu medalia de argint —, stingîndu-se din viață în 1982, după ce a funcționat ca trimis al ziarului « l'Unità » la Londra, la Beijing și în Vietnam (din 1968 a fost ales senator și vicepreședinte al Comisiei pentru afaceri externe a Senatului).

Publicăm aici două documente de o semnificație particulară. « Ultima scrisoare » a lui Giaime Pintor, trimisă fratelui său, Luigi, înainte de plecarea în misiunea din care nu avea să se mai întoarcă: pasionantă profesiune de credință a unui tînăr umanist (tradițional), care își caută drumul în viață, găsindu-l — în anii aceia tulburi și înfricoșători — în faptă, în lupta împotriva fascismului și a hitlerismului, pentru reînnoirea din temelii a Italiei. « Poate documentul cel mai frumos și mai înălțător din acest război » a definit Ferruccio Parri, unul dintre comandanții mișcării de rezistență, această scrisoare (publicată în Giaime Pintor, *Sangue d'Europa, Sîngele Europei*, Einaudi, Torino, 1965).

Din *La vita indivisibile. Diario 1941—1947*, Viața indivizibilă. Jurnal 1941—1947, Editori Reuniti, Roma 1984, cartea postumă a lui Calamandrei, am ales tocmai paginile fierbinți ale acțiunii din via Rasella, document esențial al « indivizibilității » existenței: lupta partizană, cu armele și cu bombele, se duce, ca într-un montaj paralel, concomitent cu traduceri din clasi ai literaturii universale, cu audieri de concerte, cu lecturi. Întreg neorealismul de la începuturi (*Roma, oraș deschis*) e prevestit în jurnalul auster și esențial al lui Calamandrei, evocînd și exprimînd prin mărturiile directe anotimpul primei perioade de după război și de după Eliberare.

Fl. P.

Ultima scrisoare

« Documentul poate cel mai frumos și înalt al acestui război. »

FERRUCCIO PARRI

Pentru fratele meu

Napoli, 28 noiembrie 1943

Dragul meu,

plec în aceste zile într-o acțiune cu rezultat nesigur: trebuie să ajung la grupurile de refugiați din jurul Romei, să le duc arme și instrucțiuni. Îți las scrisoarea asta ca să te salut în cazul când nu m-aș întoarce și ca să-ți explic starea sufletească în care îmi înfrunt misiunea. Împrejurările particulare ce au precedat-o prezintă un anumit interes biografic, dar sunt prea complicat de povestit: vreunul dintre prietenii din tabăra noastră o să vă poată istorisi cum, în fuga mea de la Roma, am sosit pe teritoriile controlate de Badoglio, cum am petrecut la Brindisi zece zile mizerabile pe lângă Comandamentul Suprem și cum, după ce m-am convins că nimic nu s-a schimbat printre militari, am reușit, recurând la o nouă fugă, să ajung la Napoli. Aici, printre prietenii politici și printre cei întorși din emigrație, mi-a fost ușor să găsesc un mediu familiar și am contribuit la constituirea unui Centru Italian de Propagandă, care ar putea să aibă o funcție utilă și care m-a readus provizoriu la activitățile mele normale și la un ritm de viață pașnică. Dar în toată această perioadă a rămas în suspensie necesitatea de a participa mai îndeaproape la o ordine de lucruri ce nu iustifică metodele comode ale războiului psihologic; iar actuala înțepenie a situației militare, perspectiva că mizeria în care trăiește cea mai mare parte a italienilor urmează să se înrăutățească au făcut ca hotărârea să devină mai imperioasă. Astfel, după falimentul, din motive străine de voința noastră, al altor proiecte mai ambițioase, dar dălec nerezonabile, am acceptat să organizez o expediție cu un grup de prieteni. E încheierea firească a acestei ultime aventuri, dar, mai ales, punctul de sosire al unei experiențe care implică întreaga noastră tinerețe.

În realitate, războiul, ultimă fază a fascismului triumfător, a acționat asupra noastră mai adânc decât apare la prima vedere. Războiul i-a îndepărtat pe oameni, la modul material, de obiceiurile lor, i-a silit să ia act cu mâinile și cu ochii de pericolele care amenință temeiurile oricărei vieți individuale, i-a convins că nu există putință de salvare în neutralitate și în izolare. La cei mai slabi, această violență a acționat ca o ruptură a schemelor exterioare în care trăiau: va fi « generația pierdută », care și-a văzut prăbușindu-se propriile « cariere »; la cei mai puternici, a adunat o masă de materiale brute, de date noi, pe care va crește noua experiență. Fără război, eu aș fi rămas un intelectual cu interese preponderent literare: aș fi discutat problemele ordinii politice, dar mai cu seamă aș fi căutat în istoria o mului singur rațiunile unui interes profund, iar înțilnirea cu o față sau un impuls oarecare dat fanteziei ar fi însemnat pentru mine mai mult decât orice partid sau doctrină. Alți prieteni, mai dispuși să simtă imediat faptul politic, s-au dedicat de mai mulți ani luptei împotriva fascismului. Deși m-am simțit din ce în ce mai aproape de aceștia, nu știu dacă m-aș fi hotărât să mă angajez total pe o asemenea cale: exista în mine un fond prea puternic de gusturi individuale, de indiferență și de spirit critic pentru a sacrifica toate acestea, unei credințe colective. Numai războiul a rezolvat situația, abătând anumite obstacole, eliberând terenul de multe culcușuri călduțe și punându-mă cu brutalitate în contact cu o lume inconciliabilă.

Cred că pentru cea mai mare parte a celor de-o vîrstă cu mine această trecere a fost firească: apropierea de politică e un fenomen pe care l-am constatat la mulți dintre cei mai buni, asemănător celui petrecut în Germania, atunci cînd s-a încetată ultima generație romantică. Fenomene de acest gen se produc ori de cîte ori politica încetează să fie de ordinară administrație și angajează toate forțele unei societăți pentru a o salva de o maladie gravă, pentru a răspunde unui pericol extrem. O societate modernă se bazează pe o mare varietate de specificații, dar poate dăinui numai dacă își păstrează posibilitatea de a le aboli la un moment dat, pentru a sacrifica totul în favoarea unei unice nevoi revoluționare. Acesta e sensul moral, nu tehnic, al mobilității: un tineret care nu se păstrează « disponibil », care se pierde cu totul în diferitele tehnici, e compromis. La un moment dat, intelectualii trebuie să fie capabili să-și transfere experiența pe terenul utilității comune, fiecare trebuie să știe să-și ia locul într-o organizație de luptă.

Acesta e un lucru valabil îndeosebi pentru Italia. Vorbesc de Italia nu pentru că îmi stă mai la inimă decît Germania sau decît America, ci pentru că italienii sunt cea parte a genului uman cu care mă găsesc în mod natural în contact și asupra căreia pot acționa mai ușor. Italianii sunt un popor slab și obosit, profund corupt de istoria sa recentă, mereu pe punctul de a ceda ticăloșirii sau slăbiciunii. Dar ei continuă să exprime minorități revoluționare de prim rang: filosofi și muncitori aflați în avangarda Europei. Italia s-a născut din gîndirea cîtorva intelectuali: Risorgimentul, episod unic al istoriei noastre politice, a reprezentat efortul unei alte minorități de a restitui Europei un popor de africani și levantini. La nici o națiune civilă, astăzi, decalajul dintre posibilitățile vitale și condiția actuală nu e atît de mare: e de datoria noastră să înlăturăm acest decalaj și să decretăm starea de urgență.

Muzicieni și scriitori, trebuie să renunțăm la privilegiile noastre pentru a contribui la eliberarea tuturor. Contrar celor susținute într-o frază celebră, revoluțiile reușesc atunci cînd le pregătesc poezii și pictorii, cu condiția ca poezii și pictorii să știe care le este rolul. Acum douăzeci de ani, zăpăceala dominantă putea să ne facă să luăm în serios isprava de la Fiume. Astăzi, italienilor li s-au redeschis toate posibilitățile Risorgimentului: nici un gest nu e inutil, cu condiția să nu fie scop în sine. În ceea ce mă privește, te asigur că ideea de a mă duce să fac pe partizanul în anotimpul acesta îmi surîde foarte puțin; niciodată n-am apreciat, ca acum, foloasele vieții civile și am conștiința de a fi un foarte bun traducător și un bun diplomat, dar, după toate probabilitățile, un partizan medlocru. Totuși, e singura posibilitate și o accept.

Dacă ar fi să nu mă mai întorc, nu vă arătați nemîngîierea. Una dintre puținele certitudini dobîndite în experiența mea e că nu există indivizi de neîncalcat și nici pierderi ireparabile. Un om viu găsește totdeauna destule motive de bucurie în ceilalți oameni vii, iar tu, care ești tînr și vital, ai datoria să lași ca morții să-î îngroape pe cei morți. Și pentru aceasta ți-am scris ție și am vorbit despre lucruri care pot să ți se pară acum mai puțin evidente, dar care, pînă la urmă, contează mai mult decît celelalte. Mi-ar fi fost greu să fac aceeași recomandare mamei și unchilor noștri, iar gîndul la zăbuciumul lor e cea mai gravă preocupare pe care o simt în momentul de față. Nu pot să mă opresc asupra unei dificile materii sentimentale, dar vreau să-mi cunosc recunoștința: afecțiunea și prezența lor au fost unul dintre principalii factori pozitivi ai vieții mele. Un alt motiv de fericire a fost prietenia, puțința de a birui singurătatea statornicînd raporturi sincere între oameni. Prietenii care mi-au fost mai apropiați, Kamenetkzi, Balbo, cîte una dintre fetele pe care le-am iubit, împart cu voi aceste gînduri senine și mă asigură că nu am petrecut inutil acești ani ai tinereții.

Din Giaime Pintor, *Sangue d'Europa*,
Einaudi editore, Torino 1965

Jurnal 1941—1947

Roma, 12 septembrie 1943

I-am reîntlnit aici pe V., L., P. și pe mulți alții, pe care li părdisem acum un an, în absența mea zbuciumată, și suntem cu toții de acord că această ocazie extremă de a interveni, de a ne face, în sfârșit, părtași la acțiune, nu trebuie să ne scape. V. și P. sunt încadrați într-un nucleu de simpatizanți ai organizației comuniste. Nu le-a trebuit prea mult pentru a mă convinge că locul nostru de luptă e aici, nu dincolo de liniile frontului. Mîine ne adunăm cu ceilalți membri ai nucleului, iar cineva de la partid va veni să ne vorbească. /.../

Roma, 17 martie 1944

... prime proiecte pentru contra-manifestațiile de la 23 [aniversarea întemeierii fasciilor, în 1919]. Se ia în considerare posibilitatea unei lansări de bombe la restaurantul « Massimo », în via Bocca di Leone, care, seara, pare înțesat de nemți, și asupra unei coloane germane care defilează în fiecare dimineață, dacă am înțeles bine, în via Rasella ...

18 martie

Intrunire la mine acasă cu Spart., Ern., Giov. Facem o primă schiță pentru acțiunea împotriva coloanei germane din via Rasella, de efectuat cu două casete explozive cu fitil. Pentru contra-manifestațiile de organizat joi 23 așteptăm informații. /.../

19 martie

Intrunire la mine acasă cu S., E., G. Prime proiecte pentru 23. Bombă într-o șaretă a măturătorilor de stradă sau într-un cărucior de copil, moto-furgonetă cu oameni înarmați cu automate. Dar totul rămîne plutind în vag pînd cînd nu vom cunoaște programul exact al ceremoniei. Și sperăm să ne fie procurat din timp. Nici azi coloana germană din via Rasella nu a apărut. Gu. și ai săi se vor îngriji, mîine dimineață, să pună mîna, dacă se poate, pe o șaretă a salubrității. (...) Mă duc la « Adriano » să ascult un concert brahmsian: l-ul Concert pentru pian și orchestră, Simfonia a III-a. Ascult din spatele unui vîl de oboseală fizică, așa că totul devine abia perceptibil și confuz. Circulara P. (artidului) cu privire la agitația printre intelectuali. — Umbă zvonuri insistente că nemții se pregătesc să părăsească Roma, sau cel puțin centrul

orașului. — Bombardamente zilnice. Ieri au căzut bombe la Porta Pia, Viale Morgagni, asupra Policlinicii, în via Messina . . . Acasă, lectură din Dolléans (Mouvement ouvrier).

20 martie

Vizită la Balistreri, cu care semnez contractul pentru La Religieuse . . . Întrunire acasă cu S.G.E. Coloana germană a trecut azi-dimineață pe traseul cunoscut. Hotărîm să controlăm trecerea și orarul de după amiază, de la întoarcere, și alegem oamenii pentru acțiune. Rosa va cumpăra astăzi căruciorul de copii, iar Gu. va încerca să ia în stăpînire o șaretă a măturătorilor, care vor putea servi în ziua de 23. — În timp ce iau masa la restaurant, pică Vasco, ca să mă anunțe că aseară i s-a născut o fetiță. Fac o scurtă vizită la clinică și o văd pe nou-născută. Sunt fericiți, radioși. Vasco e pierit lângă fetiță, emană o nouă responsabilitate, se simte parcă ușurat. — În via Rasella asistăm la trecerea coloanei germane și ne înțelegem pentru a doua zi. Îl văd pe Alberto și-i dau întâlnire pentru poimîine. Are unele scrupule din cauza reprezentărilor, care, în cazul unei arestări, l-ar putea lovi pe tatăl său. — Acasă, termin de citit Dolléans. Carte extrem de vie și cu o documentare aleasă, dar nu atît de însuflețită cum ar fi putut să fie. — Proiectele de lucru se înmulțesc în mine, mă copleșesc, mă onulează. Sufăr într-adevăr consecințele faptului de a fi rămas de atîta vreme fără o comunicare a ideilor, fără o golire de cuvinte. Mă gîndesc din nou la un Palazzeschi sau dispararea burheză.

21 martie

Acțiunea din via Rasella, studiată în toate amănuntele, nu a fost dusă la îndeplinire deoarece cele două casete explozive nu au fost gata. Coloana a defilat prin fața nepuținței noastre ca în fiecare zi, cîntînd, rigidă și compactă. Iar Fernando, la pîndă în piazza di Spagna, a alergat într-un suflet să ne anunțe, țîpînd ca un obsedat: — Uite-i! Uite-i! — Rămîne pentru mîine. Zile superbe. Ziarele anunță pentru 23 o liturghie la orele 9, la S. Maria della Pietà, și un discurs al lui Borsani la 16 la « Adriano ». — Radio Londra a anunțat colapsul ungar. — La Casa Pasagerului, în timp ce-mi aștept rîndul la duș, lângă mine se așează o bătrînică, uscată ca o pastramă, cu o oarecare rămășiță de demnitate în vestimentație și comportare. Îmi cere ex abrupto, dacă am, « două mici tichete pentru plîne ». Îi răspund că n-am. Dar e limpede că, de fapt, caută un interlocutor, pe care să-l țînd de vorbă. Continuă zicînd că în tramvai, ieri, o doamnă căreia i-a cerut plîne, i-a dat două ouă. Pe urmă mă întreabă cum sunt făcute dușurile, de unde iese apa, dacă li se poate regla volumul, dacă ai unde să te așezi. Pe urmă, cît costă. O uimește prețul (21 lire), rămasă fiind la tariful de acum doi ani. — Prin urmare — zice resemnată — nici duș nu mai facem! Trebuie să ne spălăm ca pisicile — și imită gestul pisicii. După o tăcere: — S-ar părea — îmi face un semn cu ochiul — că se coră. — Răspund printr-o mișcare evazivă a mîinilor. După un alt răstimp, uitîndu-se la ceas: — Ar trebui să iau înapoi numărul 8, dar nu mă simt în stare. . . — Cu voia lui Dumnezeu, numărul meu e strigat. — Acasă traduc din Diderot. — Uitasem să notez, ieri, inscripțiile văzute pe zidurile din cartierul Trionfale, în drum spre Balistreri. Mîini subversive scriseseră: — Pace, pace — în mai multe locuri. Iar mîinile ordinii, dedesubt, în replică: — Da, dar victorioasă pentru Republică, — Da, dar cu dreptate.

22 martie

Coloana din via Rasella nu a trecut azi-dimineață. Acțiunea e amînată pe mîine, dacă, bineînțeles, coloana va trece din nou. Probabil că, în urma hotărîrii Comanda-

mentului german de a evacua centrul Romei, pentru a-i respecta calitatea de oraș deschis, hotărâre pe care ziarele o anunță astăzi, vag dar oficial, itinerarul urmat de coloană prin centru va fi modificat. Pentru mine, în timp ce socialiştiile se angajează să acţioneze dimineaţa la S. Maria della Pietà şi la Federaţia (fascistă) din via Veneto, noi ne rezervăm ceremonia de la « Adriano ». Elena va aduce cruciorul, şi dacă se va forma un cortegiu, cineva, Raul sau Guglielmo, va lăsa o valiză pe podul Cavour. (. . .) Toată ziua am tîrît după mine o obosală, o senzaţie de greutate în corp şi de scribră, şi a trebuit să lupt cu mine însumi pentru a nu cădea din nou în hăurile conştiinţei. Pe urmă, se întîmplă că, dincolo de dezug, în culmea acestuia, îţi regăseşti puterile, credinţa, voinţa. — Acasă, mai traduc puțin din Diderot. (. . .)

[illegible]

defavorabil: « Chiar acum cînd pleacă... ». « Partizanii au fost... » Se spune că bombe au fost aruncate din case și că acum atacanții s-au baricadat. — Mergem cu Ernesto spre Piazza Vittorio, prin Quirinale și via Nazionale. Din nou împușcături. La încrucișarea viei Quattro Fontane cu via Nazionale, ascultăm alte comentarii. Nu lipsește nici acesta: « E vorba de dolari la mijloc, lire sterline care funcționează... »: e un florentin care vorbește cu accentul său cu pretenții de bun simț. În Piazza Vittorio, în mijlocul căluzilor și al barărilor de tir, îi întâlnim pe toți, în sărbătoare: Paolo cam buimăcit și obosit. Guglielmo ar vrea să meargă să bea ceva. Fixăm întâlnirea pe mine și ne despărțim. (Pasquale a văzut de jos, din Largo Tritone, cum coloana se prăbușește într-o parte, sub o grindină de cioburi, ca un castel din cărți de joc.) Am suferit din pricina măturătorilor adevărați care se învîrteau pe acolo și-l puteau vedea pe Paolo. Agențul, în civil, proțapit lîngă mine.) Trec din nou prin centru. Mare fierbere: focuri de armă, oameni care fug, nemți, polițiști italieni, milițieni fasciști cu armele în mîini. Aerul s-a sfîrtecat pe neașteptate. Acasă, sfîrșit.

25 martie

... Ziarele reproduc, în prima pagină, pe două coloane, fără titlu, un comunicat al agenției Stefani în legătură cu via Rasella. Sunt dați 32 de morți și numeroși răniți nemți. Atacul e atribuit, cu bombe de mîină, « comuniștilor badoglieni ». Se anunță ca represalii, împușcarea a cîte « 10 criminali comuniști badoglieni » de fiecare neamț. Impușcarea e dată ca executată. Dar nu există nici o confirmare. — Celelalte partide, se pare, dezaprobă acțiunea. Opinia publică nu prea îi e favorabilă. Nu se sesizează importanța politică internațională, care poate să justifice sacrificiul. (...)

26 martie

Sedintă acasă, cu S.E.G. Noul comunicat de astăzi al Comandamentului german, care, în fond, în fraze stîngace și ambigue, se angajează să respecte calitatea de oraș deschis a Romei, cu condiția să nu se mai repete întîmplări ca aceea din 23 — ceea ce e, în parte, realmente o victorie a noastră, și oricum se pretează la a fi exploatată propagandistic în acest sens — cere ca P(artidul) să reexamineze situația și să decidă dacă acțiunea noastră împotriva nemților trebuie, cum se considera ieri, după represalii, să se intensifice sau să fie suspendată. Să se suspende — zicem noi — cu condiția să se difuzeze manifeste adresate populației și germanilor, care să amenințe cu reluarea activității teroriste dacă la capătul unui anumit termen evacuarea Romei nu va deveni efectivă. — După amiază, acasă, traduc Diderot. (...)

28 martie

Sedintă cu S.E.G. P(artidul) își asumă din plin responsabilitatea atacului din via Rasella, în fața celorlalte partide și a opiniei publice. E sub tipar un comunicat ce va fi difuzat partidelor, ziarelor fasciste, ziarului « Osservatore Romano », Comandamentului german: precizarea că acțiunile de felul celei din via Rasella nu sunt decât acțiuni de război, de război de partizani, dar nu mai puțin război, internaționalmente acceptat, și că printre împușcații de pe urma represaliilor nu se află nici măcar unul dintre responsabili; comunicatul îi va mai avertiza pe germani că grupurile de acțiune partizană vor continua să-l lovească în orice chip, pînă cînd nu vor părăsi efectiv Roma...

Din Franco Calamandrei, *La vita indivisibile. Diario 1941—1947*,
Editori Riuniti, Roma, 1984.

DE LA MADRID LA HIROSHIMA

Pagini împotriva uitării

JUAN EDUARDO ZÚÑIGA

UN LUNG NOIEMBRIE LA MADRID

— Vor trece anii și vom uita totul; se vor astupa gropile în formă de pîlnie produse de explozii, se vor pava străzile, se vor înălța casele care au fost distruse. Clipele pe care le trăim acum ni se vor părea un vis urît și ne vom mira că păstrăm foarte puține amintiri; poate epuizarea pricinuită de foame, zgomotul înfundat al bombardamentelor, baricadele din piatră de pavaj închizînd străzile pustii...

Încetase alarma și era mai bine să ne continuăm acasă discuția, deși era totuna să te simți înconjurat de persoane necunoscute ori să stai într-o cameră înghețată, acum, cînd se risipise vechea atmosferă ce domnise atîta timp în familie și nu mai simțeau parfumul suav al lucrurilor simple din încăperile în care se așternuse colbul, căci stăpînii casei nu mai erau; rămăseseră doar cei trei frați care se mișcau printre lucruri fără a îndrăzni să le atingă; cel mai mare mormăia că tot ce vrea e să uite cît mai repede totul, acel conflict dezagreabil care îi imobilizase acolo, dar el avea să găsească o soluție pentru a scăpa cît mai repede din locul acela, și de aceea era mai bine să vorbească, să vorbească întruuna, în pofida gesturilor de neîncredere ale unei aversiuni pe care nici unul dintre ei n-o ascundea cînd, aflîndu-se împreună, gîndurile lor coincideau și singura soluție care li se impunea era despărțirea definitivă, atît de evidentă acum, după moartea părinților, despărțire pe care o simțeau și mai acut în orele de așteptare forțată din adăpostul unde coborau în timpul bombardamentelor, cînd sporea tensiunea unei expectative mascată de fatalitate, căci părinții nu apucaseră să facă testament.

Toate încăperile păreau să aștepte o împărțire, mereu cufundate în tăcere, deși lor li se părea că aud pași pe coridor, însă pașii aceia, în loc să se apropie și să dezvăluie o prezență imposibilă, se îndepărtau spre fundul casel. « Ce-i zgomotul ăsta? », întreba unul dintre ei, dar nu se ridica să vadă pricina acelor foșnete, și pașii aceia ușori, abia simțiți, parcă se depărtau discret de prezent, un prezent ce depindea numai de bani, de mijloacele de existență pe care în plin război le poți obține cînd ești bogat, fiindcă bancnotele îți conferă puterea de a transforma materia dură a vieții într-o vicisitudine cordială și plăcută, și toate împrejurările devin favorabile, iar problemele sînt ușor de rezolvat, căci nu ai de făcut decît să te vezi cu cineva, să-i

pui ceva în mână, să semnezi niște hîrtii, și ei știau bine regula jocului, de aceea strîngeau din buze, închideau ochii pe jumătate, se înțepau tot timpul unii pe alții cu gîndul să nu se mai vadă niciodată după ce aveau să scape din locul acela.

În toiul discuției auzeau pași, și unul dintre ei recunoștea ecoul altora, pe care-l auzise de nenumărate ori, cînd mama venea în bucătărie, unde-i aștepta masa pusă și toți erau convocați la acel ritual de neuitat în care se adunau la un loc și sporovăiau despre o mulțime de fleacuri sub ochii ei atenți și distrați totodată, căci mama parcă voia să fugă, gata să se ridice și să dispară, iar el era singurul care și-a dat seama de asta, în clipa cînd i-a pătruns taina, și anume dorința ascunsă de a nu se afla acolo, osîndită pe viață să stea între cei patru pereți ai bucătăriei, depinzînd întrutotul de gospodărie, fără a întrezări vreo portiță de scăpare, fiindcă nu mai exista modesta familie în care crescuse ea, dorința de a-și înălța capul într-o semetie de libertate, de hotărîri personale, de totală independență de opinii...

Pașii ei ușori se auzeau pe cînd cei trei copii ai săi examinau motivele pentru care se aflau acolo împreună, vorbind cu îndrîjire și fără a se așeza, doi cu pardesiele pe ei, iar al treilea, cel mai tînăr, cu o jachetă, pîrînd toți trei niște oaspeți ai unei pensiuni incomode în care nu așteptau decît să facă plata și să plece, fiindcă aceea nu era casa lor și s-ar fi putu să se năruie între atîtea explozii dacă vreo bombă ar fi căzut pe ea, și întreg conținutul de afecțiune și mici neînțelegeri care constituie interiorul unui cămin s-ar fi redus la un morman de praf și cenușe. Cînd soseau avioanele și bateriile din Tetuan începeau să tragă, și sirenele dădeau alarma pentru ca lumea să intre în refugiile subterane, chiar și acolo, în adăpost, ei continuau să discute aprins și să se certe, căci ar fi vrut să poată face împărțirea averii în prezența unui notar, pentru a putea apoi să plece, să scape de infernul acela pînă nu era prea tîrziu, iar fratele mai mare repeta mereu că tot ce-și dorea era să vină cît mai repede ziua în care totul avea să li se pară depărtat și aveau să povestească acele evenimente ca pe niște lucruri aflate din auzite și neînțelese pe deplin, iar cînd aveau să încerce să reînvie în amintire contururi încețoșate de persoane și locuri le va fi cu neputință s-o facă.

Cînd erau în sufragerie, trecea pe lîngă ei silueta stearsă și mută a tatălui, fără a fi în stare să distingă acea încăpere de altele asemănătoare, zgîrcit cu sentimentele lui, cu afecțiunea lui, cu proiectele lui, probabil nu pe deplin conștient că lăsa după el o urmă înveninată ce avea să provoace atîtea neplăceri copiilor lui, cărora le provocase neplăceri încă mai de mult, din ziua în care s-a aflat că mai avea de ținut o casă, unde îl aștepta o femeie pe care el o vizita în cea mai mare taină, ceea ce îi împunea față de ei o anumită distanță, o anumită răceală, pentru a nu le face mîrturisiri într-o clipă de sinceritate, iar la moartea lui familia aceea a dispărut, ceea ce făcea și mai dificil de recunoscut faptul că existase acea tăcere o viață, iar ei simțeau.

Din volumul *Largo noviembre de Madrid* (Un lung noiembrie la Madrid), apărut în 1982, în care autorul reconstituie variatele aspecte ale vieții cotidiene din capitala Spaniei în timpul asediului care a transformat-o în ultimul bastion și un simbol al rezistenței republicane. Ca orice oraș asediat, Madridul acelor ani grei de război civil a fost în același timp front de luptă și luptă în spatele frontului, un spațiu al victoriilor și al înfrîngerilor. Operă a deplinei maturități a scriitorului, volumul de povestiri despre apărarea eroică a Madridului de către soldații republicani și brigăzile internaționale constituie una dintre mărcurile literare cele mai emoționante ale acelui moment spaniol (și european) de apărare a democrației și a instituțiilor republicane instaurate în Spania în primăvara lui 1931. În perspectiva mai largă creată de evenimentele ulterioare, singerosul război civil spaniol apare tot mai limpede ca un conflict internațional pe teritoriul Spaniei, preludiv al celui de al doilea război mondial. Prezentăm acum cititorului român două din aceste proze, *Noiembrie, mama, 1936* și *Înghețate ploii de februarie*.

față de cealaltă femeie, o legătură stranie sau relație inexprimabilă pe care aproape că se rușinau s-o recunoască. De ei nu știau decât puține lucruri, cu adevărat, nici despre veniturile lui, nici despre prietenii lui, fiindcă trăia ca un musafir într-o casă comodă, unde avea o familie care-i conferea prestigiu și la întemeierea căreia nu se ținuse seama de sentimente sau de iubire, ci fusese o uniune artificială, bazată pe motive practice, caracteristice lumii din care făceau parte, obiceiurilor, tradițiilor împovăraătoare dar acceptate în schimbul unei plăți în bani, în reputație, în rang social, chiar dacă presupuneau în același timp impunerea unei norme stricte și celorlalți, celor mai apropiați, care erau siliți fără milă să se supună conveniențelor tiranice.

Nimeni nu se interesează de suferința altuia, și cu atât mai puțin de dureroasa maturizare interioară care cere timp pentru a fi înțeleasă, astfel încât nici un membru al familiei nu-și dă seama de această trecere spre cunoașterea lucrurilor din imediata noastră apropiere, spre adevărul lumii în care trăim, cunoaștere care aduce lumină în conștiință și descoperă un trist lanț de rutină, de supuneri față de rațiuni stupide sau meschine care au iscat lacrimi și, foarte aproape, în vecinătatea stabilității burgheze, a făcut să se ridice mîini descărnate în semn de protest. Și cu atât mai greu de conceput este faptul că această certitudine de a fi înțeles lucrurile apare într-o bună zi pe neașteptate, iar strălucirea ei te năucește și nu ne mai rămîne altceva de făcut decât să ne cufundăm tot mai mult în amintiri și în sentimentele înfrînte pentru a recupera o altă ființă care a trăit în noi, dar în afara conștiinței noastre, și se înalță cu tăria urbanității, a prejudecăților, a considerațiilor sociale...

Iar această claritate, care a venit să scalde o a doua natură subterană, a îngăduit fratelui mai mic să înțeleagă cum era mama și de atunci s-o pună în legătură cu noul său mod de a vedea lucrurile, chiar dacă totul se uită ușor, pînă și ceva fundamental cum este prezența ei în casă, atât de necesară la ora meselor; dar acum era cu puțință să trăiești fără ca ea să fie prezentă, fiindcă existau dorințe și năzuințe și obiective de atins, și numai în scurtele clipe în care aceste impulsuri se domoleau și gîndirea se oprea în loc apăreau, ca niște ușoare zgomote de pași pe coridoare, fugare imagini ale ei, atât de străină de interese, de cumpărarea și vînzarea de terenuri, cufundată în atitudinea ei de gospodină, adusă de spate în urma altor nașteri, în lumina blîndă de pe balcon care abia îngăduia să vezi acea stingere lentă, și ca o revelație spusese într-o bună zi: « Vor trece anii și, dacă ne-o fi dat să mai trăim, vom fi mîndri că am fost martorii unor evenimente atât de importante, chiar dacă ne aduc multe necazuri și sînt pentru toți o calamitate. »

Cei doi frați mai mari o auziseră, dar n-au dat nici un semn că ar fi înțeles-o; cel de al treilea, mezinul, ciuli urechea și înțelese totul, cuvînt cu cuvînt, și, prin pîcia de indiferență a legăturilor cotidiene, o rază subțire începu să-și facă loc în direcția zonelor adînci ale vieții de pînă atunci, iar el se miră auzînd-o cum vorbește, fiindcă descoperea acum o conștiință mai clară și mai obiectivă decât se putea presupune la o femeie absorbită de treburile casel, străină, după cît se părea, de evenimentele din afară închisorii sale. Nimeni nu părea să-i fi prins gîndul, fiindcă încă de pe atunci, de pe cînd trăia mama lor, atenția celor trei bărbați era atrasă de proprietatea celui edificiu, în tensiunea unei situații lăsate în suspensie, ceea ce era de înțeles în vreme de război, se gîndea el, dar cîteva clipe mai tîrziu înțelegea că nu depindea de război, ci de pasiunea pe care o dezlănțuisese în sufletul lor, și anume goana după bani și numai după bani, ahtierea după bunuri stăpînite în exclusivitate. Nu, nu erau soldați pe un parapet de saci, izbindu-se cu patul puștilor ce nimeresc în umeri și în capete fără căști, lipsite de orice protecție, răsufîind din greu cu toții și vîitîndu-se cu toții de durere; ei, ca oameni de afaceri schimbau priviri sfidătoare de luni, ba chiar de ani de zile, poate de pe vremea obiceiurilor înscăunute în țară de

Regentă, ce adusese triumful celor bogați și al speculanților, cu recea hotărâre de câștig cu orice preț, care face ca frații să nu mai fie frați. Iar cei care în clipele acelea stăteau pe baricadele din Carabanchel sau alergau pe colinele orașului Universitar, trăgând din clădirea Facultății de Litere, luptau pentru ceva cu totul deosebit; poate fără să știe nici ei prea bine, erau îmboldiți de o confuză năzuință de a nu fi măsurati cu gestul distant al superiorului care-i judeca după cum sînt sau nu oameni de ispravă, în stare să agonisească o avere frumușică. Cei trei frați însă își puneau toată nădăjdea în terminarea cît mai grabnică a acelor lupte, visînd la vremea cînd avea să se șteargă amintirea acelor luni de plumb și avea să se deschidă o nouă epocă, în care ar fi putut din nou să se lase în voia tuturor lăsimerilor și toate capriciile ar fi devenit realitate. Pentru cel mai mare, aceste capricii erau iubirile, contul curent, accesul la ceea ce-i dădea dreptul clasa lui socială: călătoriile, aventurile cu femei străine, jocurile de noroc la cazinoul din San Sebastian, nopțile de carnaval la Nisa, golful la Puerta de Hierro, cinele la Lhardy... și fu de părere că trebuia să meargă să vadă casa, să știe în ce stare era, cum o îngrijeau vecinii, dacă rechiziționaseră prăvălia de jos sau parterul, și, cum dintre toți trei mezinul putea umbla pe străzi cu mai multă siguranță grație actelor sale de militar, el avea să meargă pentru a vedea ce se întîmplase în ziua aceea cînd avioanele lansaseră bombe în cartierul lor, și, pentru a se liniști și a avea certitudinea că nu se petrecuse nimic rău, îl convinseseră să se ducă, iar el, deși credea că e inutil, acceptă, ca de atîtea alte ori, pentru că era cel mai mic, și cînd a ieșit în stradă și-a ridicat ochii la cer, unde o coloană de fum se înălța drept în sus spre nori, apoi se desfăcea întinzîndu-se peste acoperișuri, peste mansarde și coșuri roase de vreme, terase cu rufe puse la uscat și antene de radio, o cîmpie vălurită de acoperișuri, deasupra orașului, goală, aproape o lume aparte de calm și vis, deși realitatea de jos era foarte diferită: orașul lui natal, sărac și curat, mic, cu aer pur și rece, cîteva bulevarde, biserici, ministere, așezat între cîmpuri pustii, înconjurat de cartiere cu nume dragi celor care trăiau povestea lor de zi cu zi: Guindalera, La Elipa, colonia Fritsch, Doña Carlota, Entrevias, La China, Usera, Carabanchel, La Bombilla, Pená grande, Tetuan, iar ceva mai aproape Cuatro Caminos, aglomerare de căsuțe cu acoperișuri improvizate și pereți igrasioși care adăposteau foamea și osteneala celor care toată ziua conduseseră automobile, frămîntaseră plîne, pavaseră străzi, lucraseră metale, făcuseră cărămizi, măturaseră și frecaseră podele, pentru ca viața să poată fi — pentru alții — mai plăcută, mai tolerabilă, și cîțiva oameni elegant îmbrăcați să se poate așeza, pentru a citi *El Imparcial* sau *El Sol*, la o masă de cafea în piața Quevedo, pe unde trec tramvaiele spre Fuencarral, plină de prăvălii și de lumini pe trotuarul din stînga, cu dughenele de mărunțișuri de care nu se mai pot dezlipi ochii copiilor, cu nasul înroșit de ger, ca un vis de Crăciun din care-i trezeau părinții trăgîndu-i nemilos de mină pentru a se duce la treburile lor ce nu sufereau nici o amîinare, lăsînd pe mîna dreaptă vechiul ospiciu, a cărui intrare străjuită de coloane de piatră, cu frunze, flori și îngerași, era acum acoperită de saci cu pămînt, care protejau o artă fastuoasă atît de diferită de bietul edificiu în care orfanii sufereau de frig.

Pe strada Montera se văzu pe sine însuși mergînd de mină cu mama lui, și perspectiva spre Sol era ocupată de figura ei, contopită cu fațadele și colțurile cunoscute, așa încît fiecare casă din fața lui era ca o mamă iubitoare, puțin cam rezervată, cu un zîmbet ușor și distant, făcîndu-l să capete certitudinea că un oraș poate fi o mamă: trec anii, ești sau nu absent, și într-o bună zi gîndul se întoarce la colțurile acelea prîmitoare, la locurile legate de clipe de fericire, de duioșie, la străzile familiare unde ți s-au întîmplat nenumărate lucruri de neuitat, la piețele pe unde ai trecut temîndu-te de ceva sau dimpotrivă bucurîndu-te, fără să te abți prin cartierele dezagreabile cu profil inospitalier de care a pomenit fratele mai mare cînd, la ieșirea

din adăpost, îmbrăţişase totul cu privirea şi blestemase oraşul care dintr-o clipă într-alta avea să se transforme într-un câmp de bătaie, dar cu toate acestea, mai presus de cuvintele lui şi de tragedia momentului, plutea amintirea tandră a mamei care-l purta prin oraş ţinându-l de mână, pe străzi sigure, paşnice şi interesante, spre Puerta del Sol, în care s-a simţit identificat cu rigurosul destin care acum era al tuturor, acum când nu putea să nu accepte adevărul vorbelor ei spontane de atunci, care-i făceau să coincidă amîndoi în decizia, luată în momente distincte, dar identică, de a respinge pentru totdeauna meschinăria acelei forme de viaţă şi de a privi în faţă alte posibilităţi, aşa cum i-a demonstrat-o dezvăluindu-i gîndul ei, cu un ceas înaintea agoniei, cu o uşoară strîngere a degetelor cînd îi lua mîna într-ale sale şi se apleca asupra ei, iar ea îl întreabase ce ştiri erau de pe front şi, cum el tăcea şoptise cu un glas abia perceptibil: « Dacă iau Madridul, ne omoară pe toţi », şi zicînd aceste cuvinte, cu teamă şi cu speranţa că nu se va întîmpla aşa, lăsa să se înţeleagă că se simte legată de originea ei umilă, aliată cu aceia care în copilăria ei îi fuseseră rude şi vecini, iar acum erau disperaţi apărători ai frontului republican, asemeni celor pe care îi vedea acum trecînd pe Carrera de San Jerónimo, cu lopeţi şi tîrnăcoape pe umăr, cu pancarde pe care se putea citi îndemnul: « Întăriţi fortificaţiile Madridului ! », şi indirect ea se referise la aceste fortificaţii care acum se făceau în mare grabă, pentru a înconjura oraşul şi a-l apăra cu un cerc de iubire, cu o îmbrăţişare protectoare.

Străbătu strada Príncipe şi liniştită piaţa Santa Ana, coborî pe Atocha, acum fără automobile şi tramvaie, cu oameni grăbiţi, care cărau sacoeşi şi transmiteau teama că s-ar putea întoarce avioanele tocmai pe unde trecea el cu senzaţia că se îndreaptă spre locul unei crime, strecurîndu-se printre imense bucăţi de case distruse din care se mai desprindea un nor de praf; volute de fum se înălţau din pereţii înnegriţi, din încăperile tăiate în două care-şi dezvăluiau goliciunea mobilelor, şi din tablouri, atrăgîndu-i privirile uimite şi îngrozite care-şi dădeau seama pe deplin că astea erau ravagiile războiului, ce distrugea şi strecura groaza în inima omului. Cînd ajunse pe Anton Martin, în faţa casei, văzu că acolo unde fuseseră etajele de sus nu mai era acum nimic, era un mare gol, şi că poarta de la intrare era acoperită de un morman de moloz, că prin cîteva balcoane agăţate încă de ziduri se zărea cerul, ca o ţesătură găurită de purtare şi de vreme.

Din bogăţia pe care o aşteptaseră atîta, nu rămîneau decît resturi inutile; din ordinea, simetria, stabilitatea unei clădiri elegante şi solide, războiul nu mai lăsase decît nişte dărămături murdare.

Războiul îi dezvăluia totodată că era un noroc înşelător şi trecător să fii proprietarul unui edificiu cu apartamente de locuit închiriate unor oameni care nu pot plăti chiria şi trebuie să-i sileşti să plătească recurgînd la ameninţări, iar casa cea elegantă aducea acest venit lunar proprietarilor ei, la care se adaugă poate satisfacţia de a te plimba prin faţa ei, trăgînd cu ochiul la faţada ei albă, şi de a fuma tacticos o ţigară de foi ori a sta nemişcat pe trotuarul de vizavi printre familiile dezolate şi a înţelege atunci adevărata nenorocire de a rămîne fără adăpost, chinul de a nu şti unde vei dormi noaptea următoare, mai rău decît acela de a nu putea plăti chiria, rana de a fi asistat la năruirea clădirii, groaza din clipa exploziei şi a zgometului de prăbuşire a zidurilor, fiorul de a constata că ai supravieţuit acelei avalanşă de ziduri şi foc în care se transformaseră veniturile mult aşteptate ce le-ai permis viaţa fără griji, pentru care ei se detesaseră şi adunaseră în suflet atîta ranchiună şi încercaseră să uite de unde se trăgeau, ceea ce însemna nici mai mult nici mai puţin decît a-şi renega rădăcinile, axa legăturilor profunde reprezentată de figura mamei şi de străzile unde crescuseră, pe care acum a alţii se pregăteau să le apere cu arma în mînă...

Poate că în această clipă chiar sute de muncitori, fii de țărani sau tehnicieni industriali, se află în tranșeele din Parque del Oeste, sau lângă Puente de los Franceses, sau în Casa de Campo, lipiți de pietre sau de pereți subțiri și abia ținându-se în picioare, nepricepuți la folosirea armelor, pînă de moartea care suieră pe lângă ei cu gloanțe nevăzute. Ca și mama, ei știau că libertatea lor era în joc, că întotdeauna fuseseră puși la munci interminabile, reluate zi de zi, de acord cu convenția supunerii și a salariului, fără a se putea răscula, fiindcă obiceiul, ordinea unei societăți disciplinate nu-i autorizau s-o facă, și nici măcar nu le era îngăduit să se exprime clar, fie în cadrul căminului, fie sub forma grevei.

Așa eram atunci. Au trecut mulți ani și uneori mă întreb dacă e adevărat că totul se uită; au dispărut ultimile vestigii, desigur, dar într-un cartier vechi observ pe fațada unei case urma neîndoieinică a unui obuz care a căzut în apropiere și a produs crăpături adînci, pe care azi nimeni nu le recunoaște, și îmi spun: nimic nu se uită, totul rămîne și trăiește mai departe, așa cum lângă mine se aude șoapta unei conversații perceptibile numai dacă mă cufund în subterana amintirii, între mii de resturi ale lucrurilor trăite, și printr-o muncă tenace unesc date, refac cu răbdare fotografia ruptă în nenumărate bucăți și străbat din nou străzile care au fost drumurile pline de iluzii ale copilăriei.

Totul va trăi mai departe: doar moartea va șterge amintirea stăruitoare a acelei cavalcade întunecate din anii războiului. Cum este moștenirea războiului să fie marcat cu pecetea murdară ce atestă distrugere și hecatombe, și îmi spun: nimic nu deauna ignominia și convingerea eroismului, exaltarea și înfrîngerea, nevoia de a ne aminti orașul bombardat și în el o figură șovăitoare, fragilă, temătoare, care prin umilințe și dureri a reușit să-și asume rațiunea speranței.

Înghetate ploii de februarie

A auzit bine fiecare cuvînt, fiindcă cei doi oameni vorbeau chiar în spatele lui și nu se fereau să vorbească cu glas tare.

În adăpost nu cunoștea pe nimeni; stăteau cu toții în picioare, lipiți unii de alții, și schimbau cuvinte banale, întrerupîndu-și conversația cînd pătrundeau zgomote de afară, căci toți erau cu urechea la sirenele care aveau să anunțe încetarea alarmei. Cum puteau vorbi așa? Pe cînd ei erau la adăpost de bombardamente, mii de soldați înfruntau moartea, dormeau în noroi, îngrămădiți în bordeie pline de păduchi, nici unul dintre ei nu se putea spăla cu săptămînile, și tușeau, și sufereau de reumatism, și stomacul refuza să primească mîncarea. . . În vremea asta, doi oameni din spatele frontului îi blestema, pe ei și războiul. . .

Afară probabil că e frig; vîntul mătură norii, deschizînd abisul înghețat al constelațiilor, spre care își înalță ochii cei care-și pun nădejdea în ajutoare misterioase. Ori poate că plouă și mai tare, iar pe deasupra capetelor și căștilor de fier limbile de cristal șoptesc cuvinte mîngîietoare și lustruiesc străzile orașului cufundat în tăcere. . . Și-a întors capul și s-a uitat cu asprime la cei care vorbeau de rău Republica și Frontul Popular.

Un bătrîn l-a întrebat:

— Dumneata ești străin, nu-i așa?

El îi vede pe toți lipiți de pereții de ciment, slab luminați de pîlpîirile ușoare ale becului din tavan, de parcă ar fi așteptat semnul unui mesaj salvator.

— . . . pentru a da un ajutor, spune el cu glas tare, dar nimeni nu-l înțelege, și celor care totuși se uită la el se grăbește să le deslușească: Da, sînt străin.

Cei mai mulți par obosiți, se fac că nu-i aud cuvintele: cei care au dorit ca el să vorbească pentru a-l face egal cu ei, în pofida uniformei lui neobișnuite, îl privesc curioși, dar fără a spune nimic, absorbiți acum de preocupările lor personale.

Străinul se uită la femeia tăcută care poartă o basma foarte frumoasă, se apropie de ea și-i spune cu glas scăzut că acolo nu-i nici un pericol, presupunând că ea îi va înțelege intenția prietenească de a rupe acea tăcere apăsătoare a adăpostului, dar femeia, interpretându-i altfel intenția, îi răspunde că ține de mult, că totul ține acolo prea de mult și că lumea și-a pierdut răbdarea. O ascultă și nu-și dă seama la ce se referă; ea bombăne și-și pleacă fruntea, deși el îi zîmbise deschis pentru a impregna de încredere limbajul clar și fără echivoc pe care-l folosește cu toți de când a venit la Madrid. Dar în anumite clipe ochii pot fi o limbă străină, ca acum, când ea îi aruncă o privire disprețuitoare și el nu înțelege, rămîne surprins și simte deodată dorința de a fugi pe scări în sus. Vrea să iasă afară; adăpostul a fost ca o așteptare scurtă într-o casă străină, unde e imposibil să te oprești și să-ți faci prieteni, și din nou se va bucura de fraternitatea patrulelor în luptele din zorii zilei și în atacurile nesigure, și totuși acolo trezește interes, e recunoscut, l-au întrebat dacă e străin.

Nu, acolo nu mai era străin. Se simțise liber și sigur de cum sosise, temător doar de razele translucide cu care reflectoarele cercetau norii, și numai atunci îl năpădeau amintirile din Dresda sau din Hamburg, când miinile parcă se subțiază și-și pierd vigoarea, tremură ușor și nimic nu le poate scoate din amorțeală, sprijinite de marginea mesei, și urechile ciulite pîdesc zgomote pe scară, cizmele celor care vin să facă percheziție, să răscolească prin hîrtii, prin scrisori, să aresteze, să te ducă într-o lungă peregrinare din închisoare în închisoare, pînă la abatorul bine cunoscut sau numai întezărit, din cele aflate de la vreo rudă sau vreun prieten.

Dar în curînd va înceta alarma, și el se va întoarce la unitatea lui, alături de mii de oameni ca el, hotărîți, înarmați, simțind greutatea pistolului la șold; puțin îi va păsa de frigul ploii cînd va înalta pe cîmpul cu tufe pipernicite unde vîntul este singura ființă vie.

— Ești în permisie?

Întrebarea îi întrerupe gîndurile și îl silește să planeze brusc pe pînza de păianjen în care i-a fost prinsă viața, făcîndu-l să recompună zi cu zi resturile catastrofei care a fost epoca sa: pentru alții, a fost o boală, o mică rană; pentru ei, riscul total, aproape iremediabil.

«Numai cu ajutorul rațiunii vom putea înțelege iraționalitatea acestei epoci», își spuse Weiss pe Paseo del Prado, scăldat de razele soarelui din acea după-amiază de iarnă, în drum spre tarabele anticarilor.

Se înșelase oare? Și totuși auzise clar în spatele lui: «Nu se mai bucură de ajutorul străin, vor fi siliți să se predea și să părăsească acest blestemat oraș plin de gunoaie, fiindcă nu mai au orez și muniții, și fără astea nu pot să-l apere, fără mîncare nu vor rezista, războiul e pe sfîrșite, și nici unul dintre ei nu va fi iertat. . . » Vorbeau cu glas tare, și poate că nu-i auzea nimeni, deoarece toți erau atenți la sireni, așteptînd să sune încetarea alarmei și amăgindu-se cu gîndul că primejdia avea să se sfîrșească și o dată cu ea și angoasele, că își vor relua obișnuitele ocupații zilnice pentru a se întoarce la fericitul timp de altădată.

Muncit de prevestiri negre, peste o oră se află într-un bar slab luminat și cere ceva de băut.

— N-avem decît gin, dar e foarte prost; nu-l bea nimeni.

La teighea, un bărbat zgribuit într-o manta udă la umeri, cu fața pe jumătate acoperită de gulerul ridicat, soarbe lichidul cristalin.

— Ești un internațional? Cum de-ai rămas tu aici, când toți ai voștri au plecat?

— Peste tot sînt dușmani. Știrile din ziare, scrisorile, totul anunță o mină uriașă care mă poate înhăța oricînd.

— Dar asta e un oraș asediat.

— Nu mi-aș fi găsit liniștea nicăieri, eu și alții ca mine. Și la Bruxelles, și la Paris am fi vînați mai devreme sau mai tîrziu.

— Dar aici un glonț rătăcit sau un obuz poate nimeri pe oricine. Mereu vezi oameni morți pe stradă.

— Am ajuns să înțeleg că era orașul unde puteam să rămîn, fiindcă era apărut de persecutați ca mine. . . Singurul oraș în care nu aveam a mă teme de suferință ori de lucruri mai rele.

— Sîntem asediați, știi bine, frontul slăbește, iar aici, înăuntru, sînt nenumărați dușmani care abia așteaptă să ne atace pe la spate.

La auzul acestor cuvinte, străinul se apropie de bărbatul cu manta și se uită în ochii lui fără să clipească.

— Dar Madridul e un refugiu. Atunci aveam nevoie să găsesc un oraș pentru a putea dormi fără frică, un oraș în care fiecare zid să fie ca brațul unui prieten, și eu să pot căuta, în clipele de răgaz, cînd ieșeam la plimbare, amintirea altui oraș în care m-am simțit prieten cu toți oamenii și m-am bucurat de încrederea tuturor.

Bărbatul cu manta îi zîmbește, și amîndoi ridică paharele de cristal și le dau de dușcă.

— Nu știi ce-aș putea face altceva decît să rămîn aici. Foamea, lipsurile, totul e al meu.

— Da, înțeleg ce spui și gîndesc la fel ca tine, dar războiul e pe sfîrșite, e o chestiune de zile, de săptămîni, și totul se va termina.

— Am umblat liber pe stradă. Viața își urma cursul ei, în ciuda celor ce se întîmplă. Aici, cel puțin o parte din destinul meu depindea de hotărîrea mea și puteam chibzui ce am de făcut la lumina zilei. Hei, înc-un rînd !

— Dacă ne predăm, nu știu ce se alege de noi.

Bărbatul cu manta scoate un ziar din buzunar, se uită la chelnerul care a rămas nemîșcat, absent, lîngă masa lor, cu sticla de gin în mînă, și îi arată străinului o știre, pe care acesta o citește, aplecîndu-se, și-și strînge buzele.

— Nu se poate. Madridul va rezista.

Golesc din nou paharele și se uită unul la altul.

— Războiul e pe sfîrșite, prietene. Tu ce-ai să faci?

— În adăpost am auzit. . . , dar nu, nu toți gîndesc așa.

— Sînt doi ani și jumătate de cînd ne aflăm în război, e un efort care depășește posibilitățile armatei republicane, alcătuită din zidari, brutari, funcționari, croitori care nu știau nimic despre război și totuși au fost nevoiți să-l facă, un efort mare, mare, o luptă pe viață și pe moarte.

— E ora închiderii, mormăie chelnerul, și bărbatul cu manta șoptește :

— Dacă se sfîrșește războiul, va trebui să plecăm. . .

Străinul dă din cap în semn de refuz și auzirile cîteva monede pe tejghea, nevrînd să se gîndească la cuvintele celui alt.

Ies împreună. Ploaia rece întunecă totul, biciuie obrajii și te face să-ți pleci capul și să-ți ții respirația, pentru a adopta atitudinea amenințătoare a celui care aleargă pe un cîmp cu bălării, atent la focurile de armă, înșelat de zgometele aversei, de pocnetul unei crengi rupte ce se transformă într-o explozie orbitoare, a cărei strălucire înroșește trunchiurile copacilor și ține destul ca să începi să tragi în neștire. Străinul se oprește în mijlocul străzii, se împiedică, ridică pumnul stîng sus de tot, deasupra bascului, și strigă :

— Frontul roșu ! Frontul roșu !

Ploaia cade neconținut, și picăturile i se preling pe barbă pînă la pulpana umedă a mantalei.

Își simțea mantaua îmbibată de apă; mai făcu vreo doi pași și se pomeni lîngă un întrînd unde se putea adăposti de ploaie, dar într-un ungher descoperi o figură nemișcată, un om care dormea în picioare, un sac mare de pînză întunecată ce-i amintea de baloturile din gări; cînd mai făcu cîțiva pași, înțelese că un soldat nemișcat se uita la el sprijinit de ușorul ușii și privind ploaia. Se opri alături de el, unde nu mai simțea picăturile de ploaie și roindu-i pe față, și îl privi cu luare aminte.

— Ce vreme infectă !

— Da, ține cam de mult.

Glasul soldatului era liniștit și limpede, puțin prea puternic, de parcă tăcerea nopții sau misiunea lui de santinelă i-ar fi dat curaj, ori răpăitul ploii și roind peste tot i-ar fi îngăduit să vorbească așa tare.

Băgă de seamă că soldatul avea pe umăr o pușcă cu baionetă.

— Aici e o cazarmă?, simți nevoia să întrebe și auzi mirat răspunsul :

— Da, sigur.

Făcu un pas spre stradă.

— Atunci nu pot sta aici.

— De ce nu? Plouă așa de tare...

— ...interzis.

— Ei, lasă. Căscă și se afundă și mai mult în cadrul ușii de la intrare, în dreptul căreia se scurgea în șuvoaie apa de pe acoperiș. Atunci bărbatul cu manta se întoarse lîngă el și se uită în sus, de parcă ar fi vrut să descopere în întunericul nopții locul de unde se scurgea peste ei atîta apă pulverizată, în impalpabile picături înghețate, dar nu văzu pe fundalul norilor decît două linii albicioase care înaintau dintr-o parte într-alta, pierzîndu-se și reapărînd ca două spade încrucișate deasupra acoperișurilor, din care uneori țîșneau reflexe de lac, parcă trezite din somnul ce inundase orașul. Trecu o bună bucată de vreme, în care atenția se concentră exclusiv asupra acelor linii luminoase, de o lumină palidă.

— E alarmă la noapte?

— Da, aviație.

Bărbatul își înfășură mai bine fularul la gît, zgribulindu-se în manta.

— S-ar putea să bombardeze, cerul e foarte înnoarat, e o noapte potrivită pentru așa ceva...

Se uită la soldat ca să înțeleagă la ce s-a gîndit auzindu-i cuvintele, dar nu putu distinge nimic dincolo de gulerul ridicat al mantalei.

— Azi s-ar putea să avem un atac prin surprindere, să ne pomenim că încep să tragă tunurile și că mortierele fac gropi uriașe în pămîntul moale... nu crezi?

— S-ar putea...

— Nu se știe niciodată. Trebuie să fii mereu pregătit.

Se uită amîndoi spre stradă, într-o parte și într-alta, dar nu văzură altceva decît perdeaua de ploaie. Nu se auzeau pași, și nici zgomot de automobile: doar apa răpînd peste oraș.

— Trebuie să ajung la Rios Rosas. Știi unde vine?

— Rios Rosas e... a treia.

— Mă duc, văd că n-are de gînd să stea. Rămîi cu bine.

Se urni din loc. Stomacul îi amintea că nu mîncase decît o farfurie de lînte ascultînd la radio buletinul de știri; luase o lingură și o cufundase distrat în supă neagră, lăsînd-o așa cîteva clipe; suspendase mișcarea pentru a permite gîndului

să urmeze imaginile clare ale trupelor printre ruine, tranșee abandonate, foamete. Când a ridicat lingura și a văzut minusculele monede rotunde ce miroseau a usturoi: « În curînd n-o să mai avem nici astea », a auzit pe cineva vorbind despre tranșee, muniții și lîntea cea de toate zilele.

Oftă și-și urmă drumul prin ploaia ce nu mai contenea. Mergea încet, avînd grijă unde calcă, fără să vadă prea bine unde pune piciorul în lipsa felinarelor, a ușilor luminate, a balcoanelor cu luminile aprinse, a reclamelor luminoase. Se uită la fațadele acelea ca niște ziduri negre de cărbune și-și strînse buzele renunțînd la amintiri cînd ajunse la o stradă cunoscută, apoi se îndreptă spre lumina slabă ce venea de la o ușă cu geamul acoperit cu o bucată de carton. Intră într-un bar, se duse la telefon, făcu de mai multe ori numărul pînă obținu legătura. Își duse mîna pîlnie la gură ca să nu-l audă cei din apropiere, care se întorceau spre el și schimbau priviri cu subînțeleas cu barmanul: pe teigheaua de zinc erau cîteva păhărele cu un lichid de culoare închisă, și ochii i se opriră asupra lor în timp ce auzea un bîzîit pe fir și un glas somnoros. Atunci vorbi:

— Hei, Luis, Luis, sînt eu, Santiago. Ascultă-mă. Mă poți primi acum? Vreau să vorbesc cu tine. . . doar cîteva clipe; n-am timp să vin să te văd, știu ca ar fi mai bine dacă ne-am putea vedea, dar mi-e imposibil. Da, grav. Vreau să-ți spun că nu poți renunța, nu poți lăsa totul, e viața ta și nu te poți schimba în cîteva zile. . . Ascultă-mă, trebuie să-ți asumi răspunderea, vrînd-nevrînd ești legat de ceea ce ai fost și de ceea ce ai gîndit, e ceva fatal, nu poți despărți asta de tine, înțelegi? Am trăit o epocă foarte dură, și toți sîntem angajați într-un fel sau altul, inevitabil, orice-ai face, te va urmări umbra ta, ascultă-mă, nu-l poți renega pe cel care-ai fost, ascultă. . . Luis, Luis. . .

Vru să pună receptorul în furcă, ascultă din nou, apoi, după o ezitare, închise și trecu de-a lungul teighelei pentru a-i plăti bătrînului chelner, dar atenția îi era concentrată la conținutul paharelor pe care cei din jurul lui le țineau acum în mîini.

— Ai ceva de băut?

— Dacă vrei. . . da, un coniac. . .

Dădu din cap în semn că voia și, cînd își duse păhărelul la buze, văzu fețele ursuze ale clienților cu privirile ațintite la el, parcă supraveghindu-l, urmărindu-i în tăcere mișcarea mîinii ce ducea paharul la gură, ca și cum ar fi pregătit o replică zdrobitoare. Puse paharul jos, se simți înconjurat de oameni străini, de niște străini care ar fi trăit în alt oraș, care ar fi avut alte obiceiuri și alt viitor. În mijlocul unor dușmani care așteptau ceva diferit de ce aștepta el, ridică; paharul și spuse cu un glas nu foarte sigur:

— Trăiască Republica!

După ce goli paharul, puse banii pe teighea și ieși în aerul umed, în noaptea apăsătoare unde totul sporea întunericul nepătruns; se îndreptă încet spre intersecția cu Abascal, pășind pe trotuar cu precauție. Se opri în dreptul unei porți care rămăsese deschisă și simți că aerul era acolo mai puțin înghețat; auzi coborînd pe cineva care se afla acum alături de el: era o femeie. Rămaseră amîndoi în bătaia ploii biciuitoare și amîndoi își încheiară pardesiile la gît.

— Ce ploaie îngrozitoare! N-o să pot ieși. . .

— Toarnă cu găleata.

— Și frigul ăsta te pătrunde pîn' la oase. O să ne inunde atîta apă. . . și fără mîncare, și fără cărbuni, înțepenii de frig, amenințați de obuze. . . De atîtea luni și luni de zile. Și cărbuni nu se dau. Zic că sînt pentru industrie. Nu mai pot suporta. Dacă mai ține mult, o să murim cu toții. . .

Bărbatul își ieși din fire și o luă din loc cu ochii întredeschiși pentru a evita picăturile. Se opri în dreptul unei porți mari, auzi pașii santinelei și-i spuse de-a dreptul:

— Trebuie să vorbesc cu maiorul Carranza.

Și fu condus pe o scară în sus, până într-un birou unde se afla un ofițer cu spatele la el, aplecat deasupra unei mese și răsfoind niște hîrtii. Ar fi putut fi omorît foarte ușor, dacă cineva ar fi venit acolo cu gîndul ăsta.

— Bună, Carranza.

— Ce-i? Și, întorcîndu-se brusc, își deschise brațele. Tu erai? Ce surpriză! Mă bucur să te văd. Ce s-a întîmplat? De ce vii la ora asta?

— Înțeleg că ești surprins, dar n-am mai putut aștepta pînă mîine ca să-ți vorbesc. Trebuie să-ți spun ceva.

Se așezară la masă, față în față. Ofițerul masiv, palid, cu părul încărunțit deasupra ochelarilor, îl privi fără a scoate un cuvînt, dar ochii săi miopi îl cercetau cu multă atenție.

— Ce vrei să-mi spui?

— Vreau să-ți spun că lucrurile merg prost, că nu trebuie să aveți încredere în nimeni, că depindem de voi.

Ofițerul încuviință din cap; dacă nu l-ar fi ținut cu privirea, ar fi putut crede că picotește răzbit de somn la ora aceea tîrzie din noapte.

— Tu știi foarte bine, dar eu vreau să-ți repet ce știi: mii de vieți sînt în mîinile voastre, familii întregi.

— Da, e o mare primejdie.

— Și aici, înăuntru, pe stradă, în casele oamenilor; ar trebui mărită vigilența, întărită paza la colțul străzilor și pe acoperișuri...

Arătă cu mîna spre o hartă mare atîrnată pe perete, pe care se întretaiau linii și semne roșii și albastre, asemeni rețelei de vene și artere ale aparatului circulator.

— Toți vorbim despre asta, șopti maiorul.

— Despre front? Î

— Despre ultimele zile.

Rămaseră tăcuți, și ofițerul își puse mîna stîngă peste ochi, orbit de evidența celor spuse. Apoi clipi:

— De ce ai venit?

— Nu știu... S-a terminat. O capitulare, ori vor rupe frontul în orice clipă, și atunci...

Se uitară din nou la harta amenințătoare din perete, cu linii pentru el neînțelese. În încăperea aceea se simțeau izolați de tăcerea acelei ore ce se răspîndea afară ca o ceață deasă.

— Simțeam nevoia să stau de vorbă cu tine; ești unul dintre puținii oameni în care mai am încredere.

Se ridică și-i întinse mîna.

— Și eu pot spune același lucru, mă gîndesc la asta mereu. Se apropie sfîrșitul, poate veni dintr-o clipă într-alta, și totuși trebuie să ne purtăm ca și cum nu s-ar fi întîmplat nimic.

— Eu mă simt ca în acele vise în care vrei să strigi și nu poți, vrei să fugi și picioarele nu te ascultă, am o senzație asemănătoare.

— Sînt clipe foarte grele. Nu știm cît mai poate ține...

— Eu sînt bătrîn și mi-e frică de necunoscut. Nu-mi fac iluzii cu privire la ce ne așteaptă.

— Să plecăm... dar unde?

Cei doi bărbați se apropiaseră unul de altul și vorbeau în șoaptă ca doi spioni care-și transmit parole secrete. Se uitau unul la altul și urmăreau mișcarea buzelor.

— Da, e sfârșitul. Nu uita ce ți-am spus.

Coborî în grabă scările, căută ieșirea și se afundă în perdelele pe care negura le coborise peste casele și străzile înghețate.

La câțiva pași în fața lui văzu o siluetă înaltă ce se apropia cu pași șovăielnici. «Un bețiv, desigur, ori un nebun», își spuse și dădu să se depărteze de bărbatul acela care se împleticea bodogănind.

După câteva minute se opri, își curăță pantofii de marginea trotuarului, fără să ia seama la afisele inutile ce schimbau aspectul aceluși loc cunoscut. Peste câteva ore se va ivi din nou lumina imprecisă a zorilor, și atunci se vor distinge mai bine siluetele fațadelor și liniile întunecate ale felinarelor ciuntite și trunchiurile salcîmilor; abia atunci se vor lumina locurile virane dinspre Cea Bermudez. Cînd se va lumina de ziuă, el va fi la biroul de Cazare, căscînd, visînd să poată bea o cafea adevărată, ascultînd conversațiile camarazilor de arme, cu o greutate în mâini, în ochi, așteptînd cu nerăbdare știrile de la radio, curioși să afle ce aveau să spună.

Străbătu o zonă de deversare a murdăriilor cu pași mai mărunți, căci terenul moale făcea înaintarea nesigură, se împiedică de câteva ori și lăsă în urmă câteva case în ruină. Sui pe o înălțime; nu mai ploua, dar rafalele înghețate ale vîntului de iarnă îl împingeau de la spate. Deodată se auzi bubuitul unui mortier dinspre front, ciudat de aproape, urmat de un schimb de focuri. Cîteva scăpări luminoare orizontul în fața lui, și fu năpădit de grijile unei noi zile; va asculta radio, va urmări cu atenție știrile de pe front, se va destinde răsfoind un ziar, se va uita la vechiul jilț cu pielea roasă...

Totul se cufundă din nou în tăcere. După un timp se auzi o patrulă de soldați traversînd strada pe care mergea el. Stătu locului pînă cînd se depărtară.

Ajunse lângă zidul cimitirului San Martín, găurit de bombe, ridicat pe o colină, asemeni unei fortărețe antice ce ar fi supraviețuit peste veacuri și, în apropierea frontului, ar fi slujit acum la stăvillirea unui atac, dovedindu-și astfel utilitatea înainte de a dispărea pentru totdeauna.

Un zgomot depărtat îi atrase atenția: motorul unui vehicol care profita de întunericul nopții pentru a străbate cîmpul ce-l despărțea de tranșee. Dar fu cuprins îndată de oboseala celui care a terminat o treabă grea, totul se sfîrșise, și fără grabă, observînd cum i se scurgea apa pe guler, își deschise mantaua, își pipăi micul revolver și-l scoase din buzunarul interior al hainei.

În românește de ANDREI IONESCU

VASILI GROSSMAN

CARNETE DE FRONT

În ultimii ani, revistele literare sovietice, de la « Literaturnaia gazeta » și « Novii mir », la « Znamia » și « Drujba narodov », și chiar și cele ce se adresează publicului larg de cititori—ne gândim la « Ogoniok »—, se întrec în a publica o serie de manuscrise, necunoscute cititorului sovietic, rămase în arhivele scriitorilor, ale familiilor sau prietenilor. S-au publicat astfel, versuri și corespondență ale lui Nikolai Gumiliiov și Anna Ahmatova, fragmente din proza lui Bulgakov, însemnările lui Konstantin Simonov, Cu ochii unui om din generația mea, romanele De neuitat de Iuri Trifonov, Noua numire de Alexandr Bek și Copiii Arbatului și Anul treizeci și cinci și alți ani de Anatoli Ribakov, corespondența lui A. Vampilov, s-a bucurat de un larg răsunet apariția în revista « Novii mir » a romanului Doctor Jivago de Boris Pasternak. Și nu am amintit decât citeva din aceste publicații deosebit de interesante. Revista « Voprosi literaturi », deși o revistă de critică și istorie literară, reunește și ea, în cadrul unei rubrici speciale, materiale inedite din opera unor scriitori sovietici și străini sau documente și amintiri referitoare la aceștia, în intenția vădită de a realiza conturarea cât mai pregnantă a personalității lor literare. În cadrul acestor secțiuni, în numărul 6/1987 al revistei, sînt publicate o serie de însemnări de pe front ale lui Vasili Grossman.

Afirmîndu-se ca scriitor, înainte de război, prin publicarea unor nuvele și povestiri, și mai ales a romanului Stepan Conciulghin (apărut și în versiune românească

În traducerea lui Cezar Petrescu), inspirate mai ales din transformările petrecute în anii de după revoluție și prezentînd destinul omului în această societate nouă. Vasili Grossman, asemenea multor confrăți, ca să nu-i amintim decît pe Aleksandr Bek și Andrei Platonov, a participat la evenimentele din timpul războiului nu în serviciul activ, ci în calitate de corespondent de război al ziarului « Krasnaia zvezda ». Pe tot parcursul desfășurării operațiunilor militare, de la Voronej la Stalingrad, apoi peste Nipru, prin Bielorusia pînă sub zidurile Berlinului, scriitorul a scris corespondențe de război, la început de mici proporții, apoi din ce în ce mai ample, pentru ca în 1945 să apară povestirea sa documentară de mare întindere, *Ofițerul sovietic*, publicată în foileton în mai multe numere consecutive ale ziarului. După război, cele mai izbutite dintre reportaje și povestirile sale pe această temă au fost reunite în volumul *Stalingrad*, considerat pînă astăzi, pe bună dreptate, un clasic al genului.

Ca mulți alții, V. Grossman a notat pe front, în mai multe caiete, o serie de impresii personale, dialoguri dintre soldați, discuțiile sale cu aceștia, povestirile lor, întocmind uneori un fel de fișe biografice. Mai tîrziu aceste însemnări de pe front i-au oferit un material bogat pentru scrierile sale literare. Ca să ne referim numai la fragmentele de jurnal de campanie pe care le publicăm, am aminti că cele cîteva rînduri despre soldații care ascultă muzică la patefon s-au transformat în minunatul final al povestirii *Soldatul din Leningrad*. Întîmplările povestite de soldatul Ivan Kanaev au devenit mai tîrziu, în transpunerea literară a lui Grossman, *A fost un luptător*. Același soldat a fost prototipul ostașului Vavilov, unul din personajele centrale ale romanului *Pentru o cauză dreaptă*. În sfîrșit, relatările generalului Babadjanian au stat la baza povestirii *Ofițerul sovietic*, amintită mai sus.

În ultimii ani, din scrierile lui V. Grossman au mai văzut lumina tiparului unele povestiri inedite, însemnări de drum, iar revista « Oktiabr », în primele patru numere din 1988, a publicat mult așteptatul roman *Viață și destin*. Concepută ca o continuare a romanului *Pentru o cauză dreaptă*, terminată în 1960 și propusă imediat spre publicare, dar respinsă și dispărută din orizontul literar timp de peste două decenii, această operă s-a impus ca o frescă a ultimului război — viu discutată, stîrnind un interes aprig și prilejuind chiar comparații cu epopeea tolstoiană *Război și pace*, Cronică a evenimentelor Stalingradului, cartea are un diapazon extrem de larg, care îi va îngădui să rămînă în atenția viitoarelor generații; o problematică autentică asumată, cu această anvergură curajoasă, o face să răspundă la întrebări care sînt deja și vor fi tot mai mult istorie.

În cele ce urmează, prezentăm cititorilor o parte din însemnările încredințate de V. Grossman carnetelor sale; notații imediate — ceea ce explică fragmentarea textului — punctează, fără apret și fără zadarnică retorică, itinerarul însuși al războiului — Briansk, Stalingrad, Berlin — ajutîndu-ne să întrevădem acumulările ce defineau documentația pe viu a scriitorului, dimensiunea trăită a explorărilor sale.

ALEXANDRA NICOLESCU

Cîte verste au rămas pînă la Berlin

August — începutul lui septembrie 1941

Praf. Praful alb, galben, roșu. Îl spulberă copitele oilor și porcilor, caii, vacile, carele fugarilor, ostașii Armatei Roșii, camioanele, autobuzele statului-major, tancurile, tunurile, automobilele de tracțiune... Praful se ridică, se învâlturează, roiește deasupra Ucrainei....

Mi-am adus aminte iar de fetișcana Arinka din satul Diagova. Durerea însăși, însăși poezia cu ochi negri a poporului. Picioarele negre nespălate, rochia ruptă, sărăcia. Am ospătat-o cu merele din grădina colhozului ei.

Război de poziții. Neamșul a tras cu urechea la discuțiile noastre din tranșee și din tranșeele lui strigă de dimineața: «Jucikov, predă-te!» Jucikov răspunde sumbru: «Ne...!»

O găină de la statul-major se plimbă printre bordeie cu aripa murdară de cerneală.

Septembrie 1941
Frontul de la Briansk

A căzut prizonier, în timpul cît era în misiune de cercetare, ostașul nostru Pașkov. Nemții l-au încărcat cu munițiile, gențile, sacii cu îmbrăcăminte, i-au ordonat să le care, iar ei s-au dus cu mai nimic în mînd. L-au adus la statul-major. Și imediat a urmat interogatoriul:

— Cine e comandant la voi în pădure?

— Nu avem comandant.

— Cîți sînteți acolo?

— Treizeci și opt.

— Îți bați joc de noi, ticălosule!

— Nu.

— Mîncați cai morți.

— Da de unde, avem acolo carne, făină, unt, miere, pîine.

După asemenea răspunsuri trei nemți l-au dus la marginea pădurii, i-au dat o lopată: «Săpă!» A săpat vreo treizeci de centimetri. «Îți ajunge, și-asa o să dai ortul popii!» «Scoate cizmele.» L-au împușcat în cel doi umeri, a căzut, l-au îngropat. El a leșit din groapă, s-a tîrît pînă la noi. L-au purtat prin toate unitățile, el, mortul, alb la față, și-l arătau ostașilor și el însuși povestea. Istoria lui avea mare influență asupra ostașilor.

În izbă stau Petrov¹ și Șliapin². (Petrov e mic, cu nasul mare, cu început de chelie, într-o tunică de general pătată cu grăsimi, cu Steaua de Aur «spaniolă»). Petrov îi explică pe îndelete bucătarului cum să facă blatul de tort, cum și de ce crește aluatul, cum se coace pîinea din făină de grîu, cum cea din făină de secară. E foarte crud și foarte viteaz. Povestește cum a leșit dintr-o împresurare fără să-și scoată mantia de general cu toate ordinele și cu Steaua de Aur, nevrînd să îmbrace haine civile. A

¹ M.P. Petrov (1898—1941)—general-maior, Erou al Uniunii Sovietice, comandantul armatei a 50-a. A căzut pe front în toamna anului 1941.

² N.A. Șliapin 1902—1941)—comisar de brigadă, membru al consiliului militar al armatei a 50-a.

mers singur, cu haine ca la paradă, cu o bită în mână pentru a scăpa de ciinii din sat. Mi-a spus: « Mereu visez să ajung în Africa, să străbat pădurea tropicală singur cu un topor și cu o pușcă ». Iubește foarte mult pisicile, mai ales pisoi, se joacă îndelung cu ei.

Aghiotanții: al lui Șliapin este frumosul, înaltul Klenovkin; al lui Petrov este un băiat mic, ca un adolescent, cu umerii și pieptul foarte largi. Acest adolescent poate cu pieptul lui să dărime izba. Pe el sînt atîrnate tot felul de pistoale, revolve, automate, grenade, în buzunare are bomboane furate de pe masa generalului și sute de gloanțe pentru apărarea vieții generalului. Petrov a observat cum aghiotantul lui mănîncă repede cu ajutorul degetelor și nu a furculiței și a strigat supărat: « Dacă nu te înveți să fii civilizat, te arunc în linia întâi; cu furculița, nu cu degetele, se mănîncă ! » Aghiotanții generalului și comisarului împart rufăria, o sortează după spălat și se întrec în a apuca o pereche de izmene în plus, generălești, pentru comisar și invers. Trecem peste un riușor. Generalul l-a sărit, comisarul a intrat în el și și-a spălat cizmele. M-am uitat înapoi: aghiotantul generalului a sărit peste pîrîu, cel al comisarului a intrat în apă și și-a spălat cizmele.

20 septembrie
Drum spre sud

Șiretul de Mitri — a murit, dar privește.

În izbe pe pereți sînt lipite ziare; ne uităm, sînt ziare de cînd era pace. Ne uităm și spunem: « Priviți, vreme de pace ». Ieri am văzut altă casă; pe pereți erau lipite ziare din timpul războiului. Dacă ea nu va arde, va veni cineva odată și va spune: « Priviți, ziare de pe vremea războiului ! »

Iarna-primăvara 1942
Frontul de sud-vest

Însemnări despre regimentul de aviație de vînătoare

Un general de aviație vorbește la telefonul de campanie: « Bombe, plecarea aviației de bombardament, începutul atacului » și așa mai departe. Pe urmă spune deodată: « Un copil plînge pe fir, probabil în izbă ».

Generalul a ordonat ca un neamț prizonier să fie împoșonat cu cruci de fier și să fie trimis înapoi la nemți. Prizonierul a început să plîngă și a cerut îndurare.

Marusia telefonista. Toți o laudă, toți o cunosc. Le spune tuturor pe numele mic și pe patronimic și toți îi spun Marusia, Marusia ! Nimeni n-a văzut-o la față.

Avioanele I—16 se numesc « işakuri ».

O zi minunată, luminoasă. Deasupra caselor se duc lupte aeriene. Imagini cumplite — păsări cu cruci, păsări cu stele. Toată graaza, toate gîndurile, tot freamătul sufletului omenesc și al inimii omului în aceste ultime clipe ale vieții mașinii, ea pare să exprime prin aripi tot ce sălășulește în ochii pilotului, mina lui, fruntea lui ce se acoperă de sudoare. Avioanele sînt jos, chiar deasupra acoperișurilor. Iată s-a înfipt în pămînt, peste cîteva minute următorul, omul a murit chiar în fața ochilor noștri, foarte tîndr, foarte puternic, foarte nedoritor de moarte. Cum zbura, cum fremăta, cît de îngrozitoare

este oprirea motorului, este oprirea unei inimi tinere deasupra câmpului acoperit de zăpadă.-Năravul de vulpe și de lup al « messer »-urilor cu cruce galbenă.

Toată noaptea a zăcut pilotul mort pe dealul nins. Era un ger năpraznic și stelele erau foarte strălucitoare. Iar în zori dealul s-a făcut purpuriu, iar pilotul zăcea pe dealul purpuriu.

Regimentul al șaptelea de gardă de artilerie

Noaptea comandantul regimentului de obuziere, locotenent-colonelul Tarasov, stînd în izbă culcat pe podea, îl citește pe Faust. E cu pince-nez, șterge lentilele cu o bucățică de piele.

Tarasov povestește cum i-a altoit pe nemți. În povestirile lui se vede psihologia artileristului. La un moment dat infanteria a raportat că nemții se duc să mănînce cînd sună cornul. După firul de fum au determinat locul bucătăriei. A dat ordin să se pregătească datele, să se încarce tunurile și să se raporteze cînd totul e gata. Au lovit cu foc concentrat.

Un luptător, nu are nume, se știe că a fost cîrlionțat. A mers 12 zile în sanie, în haine civile, prin spatele frontului nemțesc. Avea ascuns în fin un aruncător de mine. Deschidea focul, apoi ascundea aruncătorul în fin. Pe nemți îi întîmpina cu cîntece. Nu l-au bănuț niciodată. Se îndepărtează de nemți, scoate aruncătorul de mine și chiar pe ei îi lovește.

Locotenentul Matiușko comandă un regiment de nimicire a cărui sarcină este să-i lovească pe nemții de prin case. Pătrunzînd în sat, nimicitorii se năpustesc prin case Matiușko a spus: « Toți ai mei sînt bandiți, războiul acesta prin case este de bandiți » Se întîmplă să-i omoare pe nemți cu mîinile, strîngîndu-i de gît.

Din fum și flăcări se auzea glasul sergentului: « Începe să trageți, am ocupat casa ! » Nimicitorul a intrat la noi în casă și cu privirea lui întunecată, rapidă, i-a cuprins pe toți cei de față: și toți au înțeles că el face asta ca omul obișnuit să intre într-o casă și să ucidă. Locotenentul Matiușko l-a înțeles și el aruncătura de ochi și a spus rîzînd: « Uite, el, singur, ne-ar fi făcut aici la toți de petrecanie ! »

Iarna 1942

Frontul de sud-vest

Convorbire cu ostașii din batalionul motorizat de pușcași

« Ostașul Armatei Roșii Ivan Semionovici Kanaev. Născut în anul 1905, luna august, ziua 22, în satul Dubrovici, regiunea Riazan. Am lucrat ca meșter de drumuri din 1931. Chemat sub arme la 3 iulie 1941, mi s-a adus înștiințarea cînd tăiam lemne. Am cîntat, am băut vin, nu-mi păsa de nimic ! De dimineață colhozul ne-a dat cai și am plecat la Solotca, iar seara la Riazan în cazarmă. Am nimerit în batalionul motorizat de pușcași nr. 1. Cînd mă apropiam de front era într-adevăr îngrozitor. Dar am intrat în luptă și a devenit ceva mai vesel. Acum pornesc la luptă ca și cum aș merge la lucru. Cum se merge la fabrică. Am participat la douăzeci și două de lupte. Lîngă Bogouhov am fost rănit, ușor. Dar nu am plecat din primele rînduri. Ce să mai mă încurc cu spitalul. Cu mai multe amănunte ? Deci, am venit în batalionul motorizat de pușcași, el nu parti-cipase încă la lupte. Prima brigadă Stalin. Am venit pe front, am ocupat pozițiile de apărare, de dimineață a răsărit soarele, iar neamțul, din flancul din stînga, a început să tragă cu mitraliera, a dat foc la butoalele noastre cu benzină. Iar spre seară ne-am năpustit în tranșeele inamicului. Înainte mi-era groază, iar acum nu mă tem de gloanțe... Desigur, după luptă o mică petrecere e tare bună, se încinge ceva în genul ăsta. Eu am o pușcă, arma mea dragă, nu mă lasă. Mi-a căzut la Bogoduhovka

în mocirlă, credeam că s-a terminat cu ea. Nu, slavă Domnului, merge. Am mers și în lupta cu baioneta, numai că neamțul n-a vrut. A strigat « ura », a sărit în sus și a rupt-o la fugă.

Nu mi-e atît dor de casă, cît, cel mai important, aș vrea să-i văd pe copilași, mai ales pe unul, s-a născut și eu nici nu l-am văzut. În general, mi-e dor.

La Petrișcevo am dat jos un mitralior de pe acoperiș. Ne-am apropiat, ne-am culcat. Gerul era năpraznic și am stat culcați mult timp, am înghețat bocnă. Cînd am sărit în picioare, au, au, doare ! Înghețasem de tot. Dacă s-a ridicat unul, s-au luat toți după mine. Și cu arma m-am îndreptat spre mitralior, a tăcut imediat. Pe urmă am controlat, l-am nimerit în sprinceană. Cu pușca am doborât vreo cincisprezece oameni. De ce ai plecat să lupti ? Luptăm noi pe pămîntul nostru. Tare vesel era să alergi în luptă la Morozovka. Neamțul se retrage, iar noi alergăm după el. Tot auzi ce povestește populația civilă despre neamț, cît de ticălos e, oare poți să ai îndurare.

S-a crăpat de ziudă. M-am ras, bineînțeles, am curățat pușca. Trebuie să te aranjezi. M-a rugat gazda să-i dau un ac, mi-am pierdut gaica în luptă, am făcut rost de gaică, dar n-aveam cu ce s-o cos. Dar de nasturi mi-e totdeauna plin buzunarul. Concluzia mea este că trebuie să învingem. Nu știu pe ce căi ne-au cucerit în vară. Neamțul e un luptător foarte bun, dar fricos. Am văzut cu ochii mei cum un întreg pluton de-al lor vroia să fugă la noi, iar comandantul scoate revolverul și-i oprește. Pe mine, ertăți-mă, m-au lovit într-un loc, m-am speriat să merg fără nimic la nevastă, iar medicul s-a uitat și spune: « Ei, fericitule, totul e în regulă la tine ».

Neamțul a făcut din casă în casă treceri, de vreo cinci metri înălțime. Batalionul nostru, ce a ocupat, niciodată n-a dat înapoi. Îți pare rău să dai înapoi. Ți-e greu, ți-e amar, stăm ! Meșanin e un băiat vesel, bun, numărul doi la mitaliori. Tot plutonul rîde de ce spune, un om de aur, bun executant. Am intrat în partid la propunerea conducătorului politic.

E bine să lupti în zori. E ca și cum ai merge la lucru. E întuneric o leacă, îl vezi toate punctele, mai ales de la trasoare, iar cînd te năpustești în sat se și face lumină. Tutunul să-l răsucești mai bine în două foițe. »

« Am pierdut gustul femeilor, of of, de i-aș vedea pe copilași, măcar o zi, iar pe urmă aș lupta din nou pînă la sfîrșit.

Înainte am muncit ca încărcător. Eu și tata n-am avut noroc în viață în privința cailor. Uneori la țară facem muncă mai grele decît la război. Aici m-am obișnuit, dormi sub focul artileriei și al aruncătoarelor de mine. Sforăi în mijlocul cîmpului acoperit de zăpadă. Dar am înghețat grozav în iarna asta. Comandantul de companie Vtorih și maiorul Poluzin sînt comandanți buni. Maiorul se poartă frumos cu soldații și a suportat toate greutățile alături de noi. Nu te bagă acolo unde nu trebuie. Așează corect pozițiile și sînt cu noi întotdeauna în față. Noi avem următoarea moralitate pentru luptător; cară-l nu numai pe cei rănit, cară-l chiar și pe cel ucis în timpul luptei. Uite, am rămas bulmăcit și un luptător, un tovarăș, s-a apropiat și m-a scos din luptă... E bun acel tovarăș care nu se ascunde, merge cu tine pînă la capăt. Iar în luptă e un singur ajutor, să mergi împreună și gata. Au fost la noi băieți din '21, nu poți să zici ceva rău de ei. Selivanov, prietenul meu, din Tula, trage bine cu arma automată. »

August 1942
Căldările la Stalingrad

Minunat și trist.

Dimbul lui Mamai este punctul de comandă al batalionului, aruncătorii de mine al detașamentului tot timpul ascultă cuvintele discului: « Nu, numai nu acum, prieteni, în păul înghețat ».

Nicăieri nu e atita muzică ca aici. Acest pământ lutos, mutilat de tranșee, însîngerat, cîntă cu muzica de la radio, de pe discurile patefoanelor, cu glasurile cîntăreșilor din detașament sau din altă parte.

Toamna-iarna 1942

Stalingrad

Am traversat riul la 30 septembrie. Un fapt interesant. Oamenii pleacă, iar noi ce facem, oare o să rămînem ?

La Stalingrad s-a instalat punctul de comandă al diviziei. Am muncit cu tirnăcopul.

A fost minată uzina « Baricadele ». Seara am început să ducem minele 6 km de la locul de traversare, mai întîi pe mal, apoi prin vîlcea, apoi prin oraș, prin uzină. Fiecare ducea cite 16 kg, mergea de cite două ori. Duceam pe corturi cite 8 bucăți 2 oameni.

Pe mal mergeam pe sub focul de artilerie. Sub picioare nu ne mai uitam, doar prin aer. Bombele cădeau pe la vreo cinci metri. Pe cel rănit îl lăsaî cu un om, iar ceilalți mai departe. În ripă erau îndreptate asupra noastră automatele și aruncătoarele de mine. Atunci a fost ucis Golubev și au fost răniți Gudkov, Reuhov, Soroka. « Ripa morții » am numit-o. Prin ea trebuia să treci vreo 400 de metri, faci vreo cinci pași și cazii, 200 de mine au transportat 22 de oameni, au ieșit din luptă 10 oameni.

Ieși în stradă, te strecorei cumva printre case. Cînd am adunat vreo 300 de mine, inamicul printr-o lovitură directă le-a spulberat. Of, cum ne-a cuprins jalea, am luat-o de la început.

Pe 26 la 10 dimineața am început să fac blindajul la comandamentul diviziei și am muncit pînă la 7 dimineața, o zi și-o noapte. Aici ai noștri organizau apărarea, am luat 4 oameni și am ieșit. Erau cu noi 2 locotenenți: Pavlov și Lebedev. Lebedev zice: vă întăriți în tranșee mai la dreapta de linia din care s-a scos zgura; am ocupat pozițiile de apărare — 17 oameni în două case, iar Pavlov mai la stînga, pe munții de zgură. I-am ales pe Kamkov și Dudnikov pentru observarea liniei. M-am dus în casa asta. În spatele casei ăsteia un val de vreo 100 de metri lungime și 7 metri lățime. Me-am culcat în spatele acestui val. I-am culcat pe oameni, iar eu 4 nopți n-am dormit. Mi l-au ucis pe Siniaev, l-a nimerit un lunetist în frunte. Toată noaptea au răsunat focurile, ei erau la vreo 70 de metri de noi. Cu mine erau Dudnikov, Kaiukov, Pavlov, Glușakov, Punikov.

În dimineața de 28 s-a tîrît pînă la noi locotenentul, în zori fusese lovit de o grenadă în ochi, omul trebuia îngrijit, l-am trimis cu el pe Pavlov, am rămas doar 4. Iar nemții vin cu o coloană în creștere, și Pavlov are 2 oameni.

Toată ziua l-am respins. Mă cheamă Pavlov: « Hai să pornim în ofensivă. Cîți oameni ai ? » — « Zece. Dar tu cîți ai ? » — « Patru ». — « Ei, hai ». Iar nemții erau vreo sută de oameni, două batalioane SS, au început să strige, nici o scăpare. Am pornit.

A trebuit să ne retragem pe mal. Am început să-l înjur de mamă pe comandantul de batalion, Kuznețov, ca să trecem la ofensivă. El m-a înjurat pe mine. Atunci am sărit de la lung: « După mine, ura-a-a ! » Am alergat către casă — atunci au început să arunce cu grenade. Ostașii au rămas lîngă prima casă, eu am fugit către cea de-a doua (stăteau colț în colț la vreo 15 metri). Singur am ajuns pînă la a doua casă. Liniște. Se crăpa de ziuă. Mi s-a făcut un pic frică. Am intrat în fugă în casă, în prima cameră, am clulit urechile. Nemții au deschis focul dincolo de zidul casei la ambele corturi. Atunci am aruncat înspire un colț o grenadă de la fereastră, iar din ușă spre ceilalți colț. Mă simteam de nici nu pot să mă exprim, e interesant mai aproape de ei. Iar ei au fugit în spatele vailui, nu pot să-i ajung, doar căștile le văd. Atunci m-am suit pe un perete sfărîmat pînă la primul etaj, acolo ascunsesem ziua 8 grenade nemțești, « să-l miori » le spuneam. Stau ca-ntr-o închisoare, dincolo de gratii, ațîrînd grinzile, dar

peretele nu mai e. Și-i văd bine: împrăștiati, îi lovesc pe ai noștri. Am aruncat în el cele 8 grenade. Au început să mă ochească cu două mitraliere și cu aruncătorul de grenade. Eu învățasem acolo pe de rost toate ungherele, în general nu mi se face frică, am legat între ele două corturi, le-am prins de-o birnă și prin gura făcută de bombă am coborât la parter. Am alertat din odaie în odaie, iar ei după mine . . . Am ieșit afară în goană, ei după mine cu mitraliera, eu mă dau după o piatră, ei sfarmă piatra, m-am tîrît la oamenii mei în prima casă. Mi se spune: « Kaiukov e rănit de moarte ».

Mă cheamă comandantul batalionului: bine, mă duc. « Cercetează zgura, în spațele liniei e o căsuță de lemn ». Eu zic: « Trebuie să halesc » — « Dar să dormi ? » — « La dracu cu dormitul ».

Locotenentul mi-a dat pâine, zahăr, alături sînt mine, totul a zburat cît colo. Așa că n-am apucat să mănînc. Ei, bine, mă duc așa. Un locotenent îmi spune: « În căsuță sînt nemți, dar cu zgura nu știu ». M-am dus pe zgură. Am văzut două mitraliere și un aruncător de grenade. M-am întors, am raportat. « Ei, îmi zice, tu le-ai văzut, tu să le și distrugi ».

Ei, gîndesc eu, un ordin mai bun, nu fugi. Ne-am dus, eu, Dudnikov, un muncitor din Krasnoiarsk, și Glușakov, un colhoznic din Altai. Mi-am atîrnat 12 grenade, o pușcă. Am zis: « Mă duc să-i distrug, voi susțineți-mă. Clar ? » I-am propus lui Glușakov — se codește, i-am propus lui Dudnikov — el: mie mi-e frică ! Atunci mi-am scos mantaua și m-am dus singur, iar voi acoperiți-mă ! M-am suit iar pe zgură. Într-o groapă de obuz mitralierele. Printr-o mică tranșee m-am tîrît sub linie, m-am uitat, ei se așezaseră la vreo trei metri, acolo-s două mitraliere. M-am așezat și eu, am aruncat trei grenade (inamicul nu a pornit focul, doar acopereau ai noștri). M-am tîrît pînă la ei — doi zac fără viață, de pe unul am luat medalia, de pe celălalt crucile, acele, centurile. Ei, m-am dus să scot aruncătorul de grenade.

Era după linie în pîlnie. M-a lovit, mi-a lovit casca pe la spate. Un neamț s-a tîrît — l-am omorît. Eram furios pe doi cu grenadele, aruncătorul l-am luat. Abia m-au lăsat să mă odihnesc, îmi zic: nu sînt oameni, du-te să păzești statul major al regimentului, am tremurat toată noaptea. Era noaptea spre 30; eu vreo 25, iar Dudnikov vreo 16 oameni a culcat la pămînt. Zice: « nu știu ce mi-a venit, iar cînd ai plecat mi s-a făcut milă, mai bine m-aș fi dus eu ».

Iarna 1945

Trecerea graniței germane

Mulțimi uriașe pe drumuri. Prizonieri de război de toate naționalitățile: francezii belgieni, olandezi, toți încărcăți cu boarfe. Numai americanii merg fără nimic, chiar și fără nimic pe cap, nu le trebuie nimic în afară de băutură. Cite unul din ei ne salută, agîtîndu-și sticla. Pe alte drumuri se mișcă civili internaționali ai Europei. Femei în pantaloni, toate împing mii de cărucioare de copii, pline de boarfe, un haos nebunesc, vesel. Unde este Estul, unde este Vestul ?

Invalizi, ostași ai Armatei Roșii eliberați. Unul, trist, pe moarte, spune: « n-am să reușesc să ajung acasă ». Cînd nemții au vrut să-l ucidă, invalizii au tăiat sîrma, au pus mîna pe o mitralieră de mîna și pe o pușcă și s-au hotărît să lupte.

Într-o papetărie aparținînd unui nazist gras și bătrîn în ziua prăbușirii lui. De dimineață a intrat în magazin o fetiță micuță și a rugat să i se arate niște vederi. Bătrînul înmăsurat, ursuz, respirînd cu greu, i-a înșirat în față vreo zece vederi. Fetița s-a uitat îndelung și foarte serios și a ales una: o fetiță într-o rochiță elegantă lîngă un ou spart din care iese un pușor. Bătrînul a primit de la ea 25 de pfeningi și i-a băgat în casă. Iar seara bătrînul era mort pe pat, se otrăvise.

Șoseaua spre Berlin. Gloată de bărbați eliberați. Trec sute de bărbați ruși cu barbă, cu ei sînt femei și mulți copii. Pe chipul bărbaților cu bărbi roșcate și al bătrînilor aprig o expresie de disperare sumbră.

Weissensee — un cartier al orașului. Opresc mașina, gălăgioșii capitalei, îndrăzneți, obraznici, cer ciocolată, se bagă în harta întinsă pe genunchii mei.

În contradicție cu imaginea despre Berlin-cazarmă — o mulțime de parcuri înflorite, Liliac, lălele, meri în floare. În văzduh răpăitul grandios al artileriei. În minutele de liniște se aud păsările.

Comandantul discută cu primarul. Primarul îl întreabă cît se va plăti oamenilor mobilizați pentru muncă militară. În general toți aici au o imagine foarte fermă cu privire la drepturi.

Castelul von Treskov. Seară. Parc. Săli în semiîntineric. Bate ceasul. Faianță. Pe colonelul Petrov îl dor dinții. Un cămin. În geamuri focul tunurilor, vaietul « katișelor », deodată tunetul ceresc. Cerul galben înorat, cald, ploaie, mireasmă de liliac, în parc un bătrîn pîriu, siluetele încețoșate ale statuiilor. Stau în fotoliu lângă cămin. Ceasul răsună trist și melodios, poezia însăși. În mîină o carte veche. File subțiri, cu un scris termurat, probabil de bătrîn, e scris pe ea: « Von Treskov ».

Mas peste noapte. Un neamț de 61 de ani. Soția lui 35 de ani, o femeie frumoasă. El e negustor de cai. Buldogul Dina — « Sie ist ein Fraulein ». Discuție despre cum ostașii le-au luat lucrurile. Ea plînge în hohote, și imediat povestirea liniștită despre cum la Hanovra i-au murit sub bombe americane mama și trei surori. Povestește cu pasiune blrfe despre viața intimă a lui Goering, Himmler, Goebbels.

Dimineață. Drum cu Berzarin și șeful lui de stat-major, generalul-locotenent Bokov¹, în centrul Berlinului. Aici am văzut treaba făcută de americani și de englezi. Infern l Trecerea rîului Spree. Mil de întîlniri. Mil de berlinezi pe străzi.

Chipuri pline de tragism, pe multe fețe se vede durerea, nu numai suferința proprie, dar și suferința tuturor: această zi sumbră, rece și ploioasă este, fără îndoială, ziua pielii Germaniei. În fum, printre dărîmături, în fîlcări, printre sutele de trupuri ce acoperă străzile. Trupuri, strivite de tancuri, strivite ca niște tuburi, aproape toți strîng în mîină grenade și automate — uciși în luptă. Apoi pe toți cei uciși sînt cămăși brune — sînt activiștii partidului care împiedicau pătrunderea spre Reichstag și spre noua Cămară imperială.

Poarta Brandenburg este barată cam pînă la 2—3 metri înălțime de la pămînt de grinzi de lemn și nisip. În ce a rămas gol, ca într-o ramă, se vede panorama tulburătoare a Berlinului arzînd. Nici chiar mie nu mi-a fost dat să văd un asemenea tablou, deși am văzut mii de incendii.

Pe o bancă un soldat neamț rănit sărută o soră de caritate. Nu se uită la nimeni. Lumea pentru el nu există. Cînd, după o oră, trec din nou pe lângă el, el stau în aceeași poziție. Lumea nu există, el sînt fericit.

N. A. Berzarin (1904—1945) — general-colonel, Erou al Uniunii Sovietice. A fost primul comandant sovietic al Berlinului. F. E. Bokov (1904—1984) — general-locotenent.

Povestirea lui Babadjanian¹

Babadjanian 1908. Amazasi Haceturovici (Arno), armean. Raionul Şiamhorsk, satul Cerdahli, sat de munte, pînă la c (alea) fer (ată) 30 km. În principal zootehnie, agricultură. Tata ţăran 87 de ani, bunica la 128 de ani împletea ciorapi şi-i alunga cu parul pe copiii din livadă.

Vreo 20 de Babadjanian au făcut parte din Armata Roşie.

Unchiul s-a prefăcut 1 an nebun şi a scăpat de serviciul militar.

Din satul nostru 1100 de oameni în armată. 136 — locotenenţi, loc (otenenţi) majori şi căpitani, 30 de maiori, 4 colonei şi 1 general de armată (Bagramian). Am mers la şcoală din sat, am mers cu vitele la păscut în munţi. Vroiam să învăţ, dar unde, nu ştiam.

M-au trimis la şcoala militară de la Erevan în 1925, m-au primit condiţionat la secţia de infanterie, mi-au dat o cizmă mare, iar cealaltă mică.

M-au primit aşa: şeful cursurilor împreună cu cursanţii din anii mari trăgeau în chibrituri cu o puşcă de calibru mic, şeful a zis: « Ei, bobocule, încearcă ! » Am nimerit chibritul . . . , şi m-au primit la cursuri . . .

22 iunie. La gară, în tren, pe drum.

Am plecat pe front cu statul-major al armatei, am pierdut ostaşii, nu am putut găsi corpul de armată (!) întreg. Armatele s-au aruncat spre lina frontului şi nemţii care loveau pe o adîncime de 300—400 de kilometri, îi căsăpeau pe drum, iar o linie de rezervă nu se constituia, nu se organiza, şi de asta ne căsăpeau, mergeam în gol. Linii de rezervă aproape că nu existau. La început mă gîndeam: vor ajunge pînă la vechea graniţă, pe urmă am văzut că nu, nu e aşa.

Relaţia cu soldatul

Înainte de toate e bine să cunoşti viaţa soldatului, simplitate în vorbire, comunicare cu el cît mai des. Soldatul apreciază curajul şi grija ce i-o arăţi să fii lîngă dificile situaţii.

Preocuparea pentru hrană, îmbrăcăminte, scrisori. Exemplul personal — atacam la Kazatin, un fcc puternic, ne-am culcat, nimeni nu pornea. Am pornit singur înaintea tuturor, după mine a pornit întîi, flancul drept, apoi şi cel din stînga. După asta timp de un an au tot povestit soldaţii.

În brigadă li ştiam pe toţi pînă la ultimul. Cînd ne apropiam de Berlin, veneam spre o pădure, m-au recunoscut ostaşii, au început să-mi facă semn cu batistele, m-au înconjurat, au început să strige, să încerce să-mi strîngă mîna. Cereau să vină la mine — 13 oameni au făcut cerere să treacă la mine. Mă întîlnesc adesea cu bătrînii ostaşi, ei mă salută, îmi fac semn. Severitate faţă de ostaş — în primul rînd să înţeleagă pentru ce e severitate. Îmbrăcămîntea şi comportamentul — cere învoire în oraş: « Cît ? » — « 2 ore ». — « Poftim patru ». — « Mulţumesc ». Ei, asta n-o să întîrzie. În 1941 eu nu împrăscam. Îi spui fugarului: « Unde fugi ? Eşti doar apărătorul Patriei ? »

Cînd am cucerit Elni în 1941, stăteam pe linia de înaintare şi toţi ostaşii mă vedeau, le făceam semn cu mîna. Acest lucru a făcut o impresie puternică şi toţi, rîzînd, au fugit înainte. Sub focul gloanţelor, la ofensive neaşteptate trebuie să fii vesel şi liniştit.

În ziua de 19 august la 9 dimineaţa tancul meu era într-o ambuscadă pe înălţime, eu băgat în el. Ies trei tancuri nemţeşti, tunurile sînt deasupra noastră, iar noi sub ripă. Am fost rănit. Mi-a sfîrtecat gîtul, sînge pe gură, răguşea — pe trahee, în piept, plămîni — sculptam sînge.

¹ A. H. Babadjanian (1904—1977) — Mareşal al unităţilor blindate, Erou al Uniunii Sovietice

M-au bandajat, am comandat pînă seara mii de oameni. La 5 seara m-am culcat, l-am dăruit transmisionistului ceasul, vroiam să mor sau să mă-mpușc, dar în acel moment a venit în fugă mecanicul-șofer, i-a luat transmisionistului ceasul din mînă: « Nu, nu, o să trăiești ! » Mecanicul-șofer Leonid Moiseevici Poltorak (cel mare). Slăbuț. Com (andantul) brigăzii 21, un locotenent-colonel, a fost lovit la picioare, s-a apropiat tancul meu, ne-a încărcat, pe urmă a manevrat, i-au dat foc, ne-a scos din tanc (au fost uciși toți în afară de Poltorak, de mine, de trăgătorul de la turelă și de comandantul de brigadă cu picioarele lovite), tancul nostru a pornit un foc îngrozitor că rămăsese numai el.

Poltorak l-a scos prin luminator pe comandantul de brigadă — acesta țipa îngrozitor —, mine, obuze, rafale, peste tot ardeau căpițele, mie-mi curgea sînge din gură, nu puteam să respir. Poltorak a găsit o groapă, ne-a scos noaptea.

Septembrie 1941, lîngă Gluhov comandam un regiment. Am traversat un rîu și am mers vreo 12 km, îl așteptam pe dușman de la nord, iar el ne-a ocolit prin sud. Am rămas singur, dușmanul a venit din spatele frontului și a ocupat Rîlskul. În față dușmanul, în spate mlaștini și rîul. Aici m-a înșelat. M-am ținut pe linia asta 11 zile, el avea tancuri, aviație. Iar eu infanterie și artilerie. Aviația IU-88 venea în picaș. Soldații mei erau din Siberia, luptau petru fiecare metru. Eu în adăposturi, în mijlocul plutonului, dirijam singur focul de mitralieră, de puști. Pe pășune începea vînătoarea mea, cădeam, treceam în fugă. Șeful statului major a fost lovit la picioare, a început să plîngă, l-au dus de acolo. « O să trăiești ». Pe comisarul meu, Pivovarov, l-au ucis. « Ei, comandante, ce-ai hotărît ? » Zic: « Minunat, am să asigur reușita ».

Spre sfîrșit, cînd am luptat 3 zile și 3 nopți fără pauză am rămas 150. Unii mergeau în tricouri, cu țigări, automate, în șir, după șirul ăsta încă un șir de vreo 150 de metri. Singur trăgeam cu mitraliera — așa am mers 3 zile și vreme de 3 zile ne-am tot năpustit de pe înălțime. Apoi noaptea ne retrăgeam prin mlaștini și prin apă, abia mergeam, nu mîncasem de cîteva zile, am căzut, am spus: « Lăsați-mă aici, băieți, am murit » — deodată văd mantaua lui Pivovarov care fusese ucis, am căzut, am apucat-o și am cărat-o: « Am s-o duc » — și am dus-o. Era un infern: mlaștina verzuie explodînd, aviația, obuzele, apa, pămîntul, cerul — toate se amestecaseră. Am scos 70 de răniți. Akimenko m-a îmbrățișat, m-a sărutat: « Ați făcut un lucru mare, ați salvat linia, ați dat posibilitatea să scoatem tehnica de luptă, să concentrăm rezervele pe o nouă linie ».

Tot războiul tuberculoză, temperatură, primăvara se întîmpla să scuip sînge.

Am fost rănit de 7 ori — picioarele, pieptul, capul, fața, umărul, pe linia Kursk am fost rănit și în ghips am condus lupta, lupte îngrozitoare, foc, din adăpost conduceam lupta. Am fost propus pentru titlul de Erou pentru Elni și Kursk. Am apărut Kurskul timp de 7 zile cu regimentul meu și cu 3 regimente de voluntari.

7 zile am participat la operația Elni. Noaptea am primit ordin să ies la alarmă și să fiu la dispoziția com (andantului) diviziei 102 motorizate de pușcași. Am venit la divizie cu Pivovarov, cînd regimentul era încă în marș.

Am ordonat: oamenii — în pădure, să li se dea să mănînce, să-l culce, iar comandanții de batalion « să poarte războiul », volam să se odihnească oamenii. Comandantul diviziei li comunică despre luptă, iar oamenii dorm, singur la post am studiat dușmanul, zona. Toți mă trimiteau pe « ridicătura morții », le spun, ce vă pasă, sarcina mea e să ocup Elni.

Mi-au dat să mă sprijine 7 divizioane. Am anunțat că mai mult de 50% din artilerie (trebule) scoasă pe cîmpul de luptă, am tirat zeci de mitraliere.

Noaptea la lumina lunii am deschis un foc năprasnic de pe marginea râpei, iar prin vîlcea am trecut pe sub foc regimentul, ocolind, și l-am lovit pe nemți, ocolirea s-a făcut de la nord la vest, am tăiat toate drumurile, am pătruns prin marginea de vest a orașului.

În 1942, în octombrie, am primit brigada mecanică (regimentul de tanc(uri), 35 de tancuri, 3 batalioane motorizate, un divizion de art (ilerie) și de geniu).

La sfîrșitul lui 1941 m-am convins de forța tancurilor. La sfîrșitul lui 1941 am văzut cît de minunat se combină o infanterie mobilă cu tancurile, mă străduiam să-mi așez infanteria pe tancurile lui Hasin, eu insumi mergeam pe tanc.

Pentru luptele de ofensivă cel mai bine e, după distrugerea apărării, să pornești o ofensivă de străpungere, cu trageri din mers. Cînd dușmanul vede 100 de tancuri, el nu poate distruge mai mult de 10—15 procente. Cînd nemții sînt în profunzime, trebuie să crezi iluzia înconjurării, să-l prinzi pe dușman cînd își aduce rezervele, să-l lovești pe drum. Mișcările rapide și hotărîte sînt simbolul încrederii, încetinirea este moartea tancului. Numai printr-o pornire năprasnică se poate distruge apărarea dușmanului, să nu-i oferi posibilitatea să-și organizeze o nouă apărare, să-și desfășoare artileria. Cînd timpul e frumos, e mai bine fără drumuri. Ocoliri, surprinderi, ieșirea în spatele frontului.

Lupta din Carpați din 2 martie 1944; am străpuns între Pokrovski și Tarnopol, și am pornit strict spre sud, fără drumuri, un noroi groaznic, mașinile nu mergeau. În prima zi am străbătut prin noroi 20 km, dimineața smulgeam singuri artileria și tancurile.

A doua zi am ocupat Certkov, am ieșit pe șosea, am parcurs 60 km, i-am depășit pe nemți, ei mergeau în paralel, în cea de-a 3-a zi am ieșit la Nistru, am trecut 70 km, erau ore cînd divizionul de artilerie mergea înaintea tancurilor.

Inamicul avea o aviație imensă, tancul meu a fost bombardat de 27 de IU-87. Stăteam în adăpost, am intrat în tancul meu, am închis luminatorul, mecanicul-șofer strigă: « Jos, aruncă în aer turela și vă omoară », am stat culcați, au bombardat 22 de minute, mecanicul mi se agăța de picior cînd șuiera bomba. Am ieșit, erau niște gropi că nu mai puteam trece, trebuia să le acoperim. A treia zi tancul meu a fost bombardat. În aceeași zi am forțat Nistrul pe birne, pe plute, iar tancurile au găsit un vad. Ne-am apropiat de Stanislav. Am parcurs aproape 200 km.

Cea mai mare ofensivă de la Visla la Oder — 570 km, apoi lovitura de la Kolburg, Gdini de 3 ori am lovit Baltica, de 3 ori am ieșit la Marea Baltică. De la Visla la Gdini 1500 km.

În Berlin, pe Karlshorst, Treptov, am ajuns pînă la Reichstag. În lupta pentru Berlin am pierdut definitiv 17 tancuri. Corpul de armată — 3 br (igăzi) de tanc (uri), o br (igadă) de artilerie, 3 regimente de art (ilerie) și 3 regimente de artilerie de autotunuri.

Credința în victorie în vremurile grele

În vara anului 1941, cînd a fost predat Smolenskul, Babadjanlan a văzut o masă de infanterie ce ataca, era prima infanterie de nemți pe care o vedea el, divizia de infanterie austriacă.

A văzut un ofițeraș mergînd pe bicicletă și care s-a îndepărtat de coloană, pe ofițeraș a reușit să-l împuște. Carnetul lui de însemnări, destul de voluminos, a ajuns la Babadjanlan. Acesta a văzut pe prima pagină fraze nemțești cu traducerea lor în limba rusă.

1) Mîinile sus. 2) Voi este prizonier. 3) Cum se numește sat ? 4) Cîte verste pînă la Moscova ?

Atunci Babadjanlan, cuprins de tulburare, a tălat ultima frază și a scris cu creion roșu: « Pe naiba o să vedeți Moscova, va veni ziua și o să întrebăm noi — cîte verste au rămas pînă la Berlin ? » Această întîmplare mi-a povestit-o la marginea de vest a Berlinului.

În românește de ALEXANDRA NICOLESCU

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Pe frontul italian

(...) Curios, se gîndea Tyne, ce puzderie de oameni întîlnești în calea ta, cînd ești ostaș. Îi vezi doar cîteva minute, își urmează drumul și nu-i mai revezi niciodată. Îi reveneau în amintire numeroase scene, chipuri, de asemenea voci nenumărate. Nu se uită niciodată chipurile. În timp de pace, intri într-un magazin, vorbești cu vînzătorul, dar, părăsind magazinul, i-ai și uitat chipul. În război, e altceva. Zărești un chip la lumina unui obuz ce explodează sau în cabina unui camion sau la deschizătura unei tranșee-adăpost; nu l-ai văzut niciodată, n-ai să-l mai revezi niciodată, dar nu mai poți să-l uiți. Războiul lasă urme de o claritate incredibilă. E ca și cum oamenii și-au sporit identitatea pierzînd-o. Chipurile și vocile lor devin mai intense. Se agață de memorie. Sunt aidoma cu mîinile înecaților, întinse deasupra apei, refuzînd pînă în ultimul moment să dispară.

— Repaus ! zise Porter. Strigă-le repaus !

Această scurtă proză descrie peripeziile unui pluton de soldați americani — doar cîteva ore, în timpul stabilirii unui 'cap de pod' pe o coastă italiană: în aparență « o plimbare sub dogoarea soarelui », în fapt o fugă înalțe tensionată, sub urgia nemiloasă a gloanțelor. Chiar înainte de debarcare — în plină noapte — locotenentul, comandantul unității, moare, victimă unui accident stupid. Un sergent îi ia locul, dar și acesta este ucis, imediat după debarcare. Detașamentul suferă apoi noi pierderi, fiind mitralat de un avion inamic.

Obiectivul plutonului este distrugerea unui culb de mitraliere germane dintr-o fermă, la 10 kilometri de coastă, dar, la jumătatea drumului, cel de al treilea comandant — tot un sergent, Porter — suferă o prăbușire nervoasă, trebuind să fie înlocuit cu un caporal, Tyne. Acesta, ager și lucid, dovedește nesperate calități de șef, însușind curaj soldaților și reușind să ducă la bun sfîrșit misiunea. E vorba despre un episod ca atîtea altele, din timpul războiului, — sufletul actorilor, soldați-eroi anonimi, relevează, în urgența evenimentelor, fără vreo retorică, accente de reflexiune și visare, înfiorate de atingerea morții și a fricii.

Autorul, Harry Brown, el însuși simplu ostaș — în cel de al doilea război mondial — născut în statul Maine, în 1917, și-a făcut studiile la universitatea Harvard, fiind un poet care scosese cîteva culegeri de versuri la apariția navelor. Tipărită în Overseas Editions Inc. — 1944, unde apăruseră, în chiar timpul conflagrației, texte încercînd să umple golul editorial al Europei ocupate, această proză e prezentată aici prin cîteva fragmente, alese pentru valoarea umană a narațiunilor.

A.B.

Brusc, chiar fără să fluiera, părăsi drumul și se îndreptă spre arbori.

Tyne se întoarse la coloană, cu mîna ridicată.

— Repaus! strigă, cu o voce sonoră și clară. Repaus! repetă.

Plutonul părăsi drumul și alergă spre copaci.

— Îndepărtați-vă de drum, îi sfătui Tyne.

N-avea chef să se întîmple ceva pe drum și să-l surprindă.

— Archimbeau, rămii lîngă drum. Dacă-l vezi pe motociclist că se întoarce, fă-i semn.

Asta așa, ca să-i facă pe plac lui Porter.

Bombănind, Archimbeau se întoarse și se ascunse după un tufiș, lîngă drum. De mult se convinsese că în armată tot ce-i treabă mai grea îi era proprietate personală. Nu se dădea în lături niciodată. La început, cînd trebuia încă unul la corvoada cartofilor, totdeauna pe Archimbeau îl alegea. Făcea de gardă mai mult decît oricine din pluton. Era mereu cap de coloană, în împrejurările cele mai periculoase. Și se găsea totdeauna acolo, cînd trebuia să se tîrască pe burtă. Archimbeau ajungea să se întrebă dacă o să-l țină balamalele pînă la 'bătălia din Tibet'. Asta însemna o bună bucată de timp. Se gîdea cu tristețe la galoanele de caporal. Într-un pluton ce se respectă, un tip care face de toate n-are nici o grijă, ajunge caporal. Și chiar sergent, cu puțină șansă. Dar într-un pluton pătătos ca ăsta puteau să treacă anii și ce-o să primească pentru truda lui? Bătătură la mîini și picioare. Un detașament puturos unde nu se îngrijeau nici să înlocuiască ofițerii. Prea avar! Solemn, Archimbeau scuipă în boschetul din fața lui. Hotărîse: nu iubea mai mult Italia decît alte țări. Oricine putea s-o ia și să și-o păstreze! Lui îi era lehamite de pe acum!

Tyne se duse spre locul unde Porter stătea sub un pom, cu capul între mîini. Se așeză lîngă el.

— Eddie, nu ți-e bine? — îl întrebă.

Porter înălță capul.

— Foarte rău — zise. Nu știu ce am. N-am avut niciodată așa ceva.

Mîinile îi tremurau ca și cum ar fi avut febră. Tyne observă și strîmbă din buze.

— Ai face poate mai bine să nu mergi mai departe — îl sfătui.

— Trebuie totuși să mă fac bine — răspunse Porter. Mi s-a încredințat o treabă, trebuie s-o duc la capăt. O să treacă.

— O să treacă! — repetă și Tyne.

Afirmase cu toată convingerea de care era capabil. Căci, de o jumătate de oră, i se părea că face parte din «Patruța rătăcită», de altfel fără motiv întemeiat. Detașamentul nu se rătăcise deloc. Știa unde se află și chiar dacă nu era așa — la naiba! — putea mereu să găsească drumul orientîndu-se după zgomotul tunurilor. Ascultînd tirul artileriei, Tyne aprecie că se aflau între limitele fixate. Nu părea să se fi răzlețit. Curios că nu era nici o manevră pe flanc. Sau se prea putea ca și unitatea lui să execute o manevră de flanc? Îi purta pică lui Porter că îi transmisese senzația aceasta de «Patruța rătăcită». El se frămînta. Nimeni nu-și pierdea capul. Deodată se înfurie pe Porter. Cînd Tyne spusese — așa, într-o doară — «O să treacă», acum i se părea că scăpase o prostie. La urma urmei, nu era la cinema (...)

Deodată, soldatul Riddle se înălță pe brațele țepene, încercînd să vadă deasupra tufișului. A auzit ceva — se gîdi Tyne. Îl văzu pe Ward care nu-l slăbea din ochi pe Riddle. În sfîrșit, Riddle se întoarse spre Tyne și făcu din cap un semn afirmativ. Mașina blindată se întorcea.

— Atenție — murmură Ward.

Grupul lui se lipi de pământ; toate chipurile se încordară.

Riddle se trînti din nou. Puse bărbia adînc în pământ, așa că nu rămase decît o foarte mică distanță între iarbă și viziera căștii lui. De la șase metri puteai crede că-i o piatră foarte lucioasă. Prin crăpătura dintre iarbă și cască văzu încădrîndu-se, pe măsură ce intra în cîmpul său vizual, mașina-blindată, mereu ermetic închisă, cu turela rămînînd nemișcată. Fără îndoială, echipajul nu bănuia nimic. Acum, întorcîndu-se la ei, n-aveau nici o suspiciune. Mașina mergea cu treizeci de kilometri pe oră, zguduindu-se cînd roțile întîlneau hîrtoape.

Înainta mereu. Rivera, ascuns după bușteanul lui, încovoiat pe mitralieră, ochea mașina-blindată. Fredona foarte încet, nu un cîntec adevărat, ci un murmur ușor cu trei sau patru note. Fixă vizorul, alegînd ca țintă cauciucul din dreapta, în față.

Trebuia să i se dea blindatului zece secunde. Tyne închise ochii doar pentru o fracțiune de secundă, rugîndu-se în sinea lui ca totul să meargă bine. Mașina se afla acum aproape de locul ales. Se mișca exact cu viteza dorită. Tyne numără foarte rar. Unu. Doi. Trei. Duse încet fluierul la buze și suflă cît putu de tare.

Tyne văzu brațe zvîrlindu-se înapoi și aruncînd peste umăr grenadele. Zgomotul mașinii i se păru brusc asurzitor. Știa că era mai bine să aplece capul, dar nu reușea. Deodată blindatul accelera: șoferul probabil că zărise grenadele. Acum era în fața lui. Înțelese că — fără să-și dea seama — număra, număra cu voce tare: «nouă» — zise. Chiar atunci, două din grenade explodară, una cam la un metru în spatele mașinii, alta exact sub ea. Blindatul se înalță ca un cal ce se năpustește în picioare și recăzu greoi; capotă îndreptîndu-se spre marginea drumului. Atunci, totul păru să izbucnească într-o vîlvătaie de flăcări. Celelalte grenade tocmai explodară. Mitraliera lui Rivera intră în acțiune și mașina dispăru într-o mare de fum. Ceva zvîcni lîngă casca lui Tyne — vreo piatră sau vreo țandără de oțel. Încercă să vadă prin fumul ce se risipea foarte încet. Resturi de stînci cădeau în jurul lui.

— Dumnezeu, Doamne! — strigă Rivera. Blestemat de fum! Nici n-al ohit ca lumea și porcăria asta ascunde totul!

Trăgea ca un zănatec. Friedman îl bătu pe umeri:

— Caporalul îți spune să te oprești! — îi strigă la ureche.

Rivera îl privi pe Tyne. Caporalul era în picioare și agita o mînă spre el. Degetele lui Rivera lăsară trăgaciul.

În jurul mașinii blindate, fumul se risipea. În sfîrșit, o vîzură aplecată pe o rînă. O roată se învîrtea în gol. Partea mediană se afundase. Dar nu se vedea gara unde fusese lovită.

— Rankin, zise. Trage puțin în deschizături.

Rankin se ridică dintr-o săritură, își fixă mitraliera și alergă pînă la mașină. Trecu arma prin ferestrele mașinii și apăsă pe trăgaci. Gloanțele se sfărîmau în interiorul blindajului pe măsură ce plimba arma de-a lungul deschizăturilor. Trase vreo treizeci de gloanțe. Cel doi oameni dinăuntru erau poate încă vii, cînd începuse să tragă, dar acum — cu siguranță — muriseră. Detașamentul n-avea timp să facă prizonieri.

Tyne se apropie de mașină, cu sergentul Ward lîngă el. Doi din soldații grupului Ward se pregăteau să-l urmeze.

— Rămîneți unde sunteți, voi ceilalți — zise Tyne. Nu-i nimic de văzut aici ce n-ați mai văzut pînă acum.

Se aplecă uitându-se prin vizorul pilotului. Înăuntru mai era fum; pretutindeni în jur, respirai mirosul acru și amar al pulberii arse. Putea vag să observe două trupuri chircite. Zări deodată o mână ce atârna inertă lângă ochii lui. Purta pe in-dex un inel enorm (...)

— Uite pe cineva — zise Friedman.

— Poate-i Marlene Dietrich! Are picioare? Întrebă Rivera.

— Nu văd — răspunse Friedman. Merge ca la armată. E Joe Jack.

Soldatul Jack se apropia de ei tirându-se; din când în când se înălța și aproape alerga în patru labe. Era folosit adesea drept curier al detașamentului și afirma cu mândrie că nimeni altul în armată nu scăpase de atâtea gloanțe ca el. Era invulnerabil, soldatul Jack!

— De ce dracu vă vîrîți totdeauna așa departe, voi aștilalți? — întrebă, ajungînd gîfîind lângă mitralieră. Nu puteți să rămîneți mai la îndemînă, nu?

— Există trei maniere de a face treburile — afirmă sentențios Rivera. Maniera bună, maniera rea și maniera armatei. E maniera armatei de a mă așeza ca un diavol. Ce te-adeuce, Joe?

— Un mesaj de la Tyne — răspunse Jack.

Îi înmînă o hîrtie împăturită.

Rivera o deschise încet.

— Din păcate n-am ochelarii — se căină.

— N-ai terminat? — întrebă Friedman. Ce spune? la să vedem!

— *Soldat! — citi Rivera — Două patrule o să încerce să înconjoare ferma pe lângă rlu. Voi conduce restul detașamentului de-a lungul cîmpului. La fluierul meu sincronizați ceasul la 12,15. Voi traversa cîmpul după cinci minute fix. Traversați-l 15 secunde înainte. Traversați urcînd. Atenție: traversați la 12,18 și 45 de secunde. Sper că aveți muniții destule. Să mergem pînă la capăt. Asta-i tot.*

— Cum semnează? întrebă Friedman.

— Tyne, Caporal U.S.A. — spuse Rivera.

— E corect, nu?

Rivera se uită la ceas.

— Dacă merge bine, nu mai avem decît două minute, de acum pînă la 12,15. Patrulele au plecat, Joe?

— Da, au plecat înaintea mea.

— Atunci, e-n regulă. Du-te și spune-i că suntem gata. Urează-i noroc lui Tyne din partea mea.

— O să-i transmit « comisionul », Rivera.

Jack se întoarse și plecă alergînd în patru labe. Rivera privea atent cadranul ceasului său.

— O să murim? — se întrebă. Cum stăm cu munițiile?

— Se poate și mai rău — observă Friedman. Dar se poate și mai bine.

— Ce bucată din prăjitură și-a luat Tyne! se miră Rivera, studiînd mesajul. Hei, Friedman, ce vrea să însemne asta? « Voi traversați cîmpul după cinci minute, fix » . Nu înțeleg.

— Să vedem scrisoarea — ceru Friedman.

O luă și o reciti de mai multe ori, foarte de aproape.

— Da, asta-i! Vrea să spună că cinci minute după ce va fluiera o să străbată cîmpul. Vrea ca tu să pornești la treabă cu cincisprezece secunde mai înainte.

— Ah, asta-i?

Rivera luă scrisoarea.

— Crezi c-o să-mi plătească ore suplimentare?

— Firește ! — aprobă Friedman.

— La dracu ! E delicat planul ăsta — mormăi Rivera.

Friedman se posomorî.

— Mi se pare c-o să avem curînd un detașament nou.

— Da — aprobă Rivera.

Deodată expresia ironică îi dispăru. Avu imediat o înfățișare istovită și furioasă. Ochi-i negri scînteiară.

— La dracu ! — izbucni — de ce sunt totdeauna aceiași care trebuie să fie uciși ? Totdeauna aceiași ! Noi, sărmanii de infanteriști ne bagă peste tot ! Doamne ce de tipi cumsecade se prăpădesc în războiul ăsta ! De ce dracu nu ne lasă-n pace ? Dacă i-aș avea pe toți națiștii în mîină, i-aș face chiseliță ! De ce nu ne lasă-n pace ?

Se liniștiră la fel de repede cum începuse.

— Așa-i ! aprobă Friedman.

Rivera privi încă o dată ceasul.

— Nu mai e mult ! O să avem un detașament nou, nouț ! — repetă.

Tyne se uită cum pleacă patrulele. Se scurgeau de-a lungul zidului, întorcîndu-i spatele. Se întreba cîte din aceste chipuri îi va mai fi dat să le revadă. Apoi se apleacă. Asemenea gînduri nu prețuia nimic. La urma urmei, nu era decît o treabă de făcut, nimic în plus. O treabă ca oricare alta. Nu mai periculoasă decît să muncești într-o oțelărie, poate chiar mai puțin. Totul depinde de felul cum o privești ! Cei douăzeci și cinci de oameni care trebuiau să străbată cîmpul cu el se așezaseră cu toții de-a lungul zidului, la trei metri distanță unii de alții. Chipurile lor, cel puțin ale celor pe care-i vedea, erau încordate și obosite. Aruncă o privire spre ceas. Două minute încă, înainte de 12,15. Înălță capul, încercînd să-l zărească pe Jack. Nu văzu nimic. În spatele capului său, la distanță de jumătate de metru de zid, mîna lui Tinker se înălța molatec spre cer. Lui Tyne i se păru vag că ar fi vrut să-i atingă spatele.

Ward pornise cu o înfățișare aproape nepăsătoare. Toți ceilalți erau la fel. N-aveau altceva mai bun de făcut, decît să plece, ca și cum s-ar fi dus pînă la colțul străzii să cumpere un ziar sau să telefoneze. Ce ușor era ! Așa se întîmplă totdeauna ; despărțirile îndelungi sunt rezervate cinemaului. Totuși Tyne știa bine că Ward nu se aștepta ca el, Tyne, să ajungă bun-zdravăn la capătul cîmpului. Ward considera acțiunea lui ca un sacrificiu inutil. Discutaseră despre treaba asta, dar nu sincer. Ward susținuse că — după părerea lui — cele două patrule erau de ajuns și nu-i nevoie de o diversiune. Graven fusese de aceeași părere. Dar Tyne comanda detașamentul. El credea în necesitatea unei diversiuni și diversiunea o să se producă. Nu-i era frică. Nici măcar nu era neliniștit. Își repeta că totul o să meargă strună. O plimbare, o plimbare pașnică !

Tăcut, Ward se lăsă să alunece în apa rîului. Acum că se afla aici, lucrurile i se păreau mai liniștitoare. Era un paravan des de sălcii între ei și fermă. Drumul părea liber. Rîul n-avea mai mult de douăzeci și cinci de metri lățime, dar era adînc. Chiar la mal, îți ajungea pînă la solduri. Dar situația nu părea să fie așa rea. În spatele lui, Tranella blîblîa. Ward se întoarse brusc.

— Tăcere, la naiba ! — șuieră.

— Scuzați, sergent, am alunecat — răspunse Tranella.

— Ei bine, încearcă să nu mai aluneci.

Patrula înainta în apă. Ward nu avea pușcă. Ținea în mîna stîngă un revolver și în cea dreaptă o grenadă. Doar trei oameni din patrulă aveau puști. Acum mai mult încurcau decît erau utile.

În urma patrulei lui Ward, Graven intră în apă, ținându-și respirația. Încearcă mereu să scrie faimoasa scrisoare, dar în mintea lui lua acum forme foarte curioase. În acest moment spunea: « Dragă Françoise, tocmai m-am întors, după ce am intrat într-un râu, undeva în Italia și am aruncat în aer un pod. Așa că, dacă cineva vrea să traverseze râul, va trebui să înoate și el. » Doar subconștientul lui compunea scrisoarea.

Poate ar face bine deasemenea să scrie una pentru Tinker. Lui Tinker îi plăcuse ideea asta. « Dragă mamă, sunt pe cale să adorm lângă un zid, undeva în Italia. Nu-i foarte confortabil, dar te odihnești unde poți, pe vremurile astea. Dacă vreodată vii în Italia, vino să mă vezi, fiindcă sunt aici pentru totdeauna. » Se agăță de un tufș ca să nu-i alunece piciorul pe un obiect din apă. Pe urmă, revenindu-și în picioare, își continuă drumul. Curios: apa era așa rece într-o zi atât de caldă. Sau poate i se păru rece, tocmai pentru că se făcuse atât de cald. Graven nu știa prea bine. E greu să fii sigur în treburile astea.

Tyne îl văzu apropiindu-se pe Jack care se întorcea după ce îl văzuse pe Rivera. Se duse repede, dar nu mai rămânea mult timp. Își privi ceasul. Mai avea încă patruzeci de secunde pînă trebuia să dea semnalul cu fluierul. Patrulele plecaseră de un sfert de ceas.

— Cum a mers treaba? — Întrebă cînd se apropie de el.

— Rivera vă transmite: 'înțeles și noroc bun'.

— E drăguț din partea lui l se bucură Tyne.

Consultă ceasul și duse fluierul la buze. Toate ceasurile erau de pe acum sincronizate; nu mai rămânea decît al lui Rivera să fie reglat. Unii se uitau la al lor ca și cum se așteptau la o surpriză auzind fluierul. Tyne își umflă obrajii și suflă.

— În regulă — murmură Rivera. Chiar blestematul ăsta de secundar e la țanc.

— Atunci nu poate fi un ceas militar. Ce marcă e? — Întrebă Friedman.

— Un ceas, atîta tot, și merge — răspunse Rivera.

— Al meu rămîne în urmă.

— Acum cît e? Ah, da, patru minute și patruzeci și cinci de secunde. Să mă ia dracu dacă nu-mi vine să-l fac zob.

— Numai dacă ne țin munițiile...

— Trebuie, altminteri... — răspunse Rivera înfuriat.

În râu, cele două patrule auziră fluierul lui Tyne, slab și îndepărtat. Ward își privi ceasul. Tyne era exact. Asta voia să spună încă cinci minute pînă la diversivne. Calcula: grupul lui se afla de pe acum în spatele fermei. Rîul făcea un cot la cel puțin cincizeci de metri înainte și, de-acolo, puteau să zărească podul. Observă că rîul aproape da ocol fermei. Tăcerea domnea pretutindeni. Era într-adevăr de necrezut, ce puțin zgomot făceau înaintînd l Ward nu și-ar fi închipuit niciodată așa ceva. Asta era bine. Pînă acum, totul mergea strună. Cu puțin noroc, putea să se termine bine. Începea să creadă că nemții erau atît de preocupați de fermă, încît uitaseră complet să păzească rîul sau podul. Se învățaseră să îndrăgească atît de mult ferestrele!

Altceva: nu credea că tirul nemților putea acoperi tot terenul ce-l vedeau din casă. l se părea că, mai departe, dincolo, se aflau niște stînci între casă și rîu și că le-ar fi fost cu neputință nemților « să măture » cu tirul lor în această direcție. Timpul o să dovedească curînd dacă are dreptate sau nu. Ward se întrebă dacă o să poată smulge știftul grenadei cu dinții. Nu încercase încă niciodată.

— La ce te gîndești, Arch? — îl întrebă Tyne pe Archimbeau.

Se așezaseră la trei metri unul de altul. Archimbeau, gînditor, mesteca un fir de iarbă.

— Războiul e lung. E tot ce știu l — murmură.

— Te gîndești mereu la Tibet?

— Uneori îmi vine să cred că n-o să mai părăsim niciodată armata. Dracu să mă ia, dar asta cred !

— Eu credeam că n-o să ajung niciodată aici. Atunci mi-am zis că-ntr-o bună zi o să mi se împlină să plec. Ar putea fi mai rău.

— Nu văd cum — replică Archimbeau. Nici tu nu știi nimic. Tu nu faci toate corvezile puturoase !

— Fac una, acum, o corvoadă puturoasă — șopti Tyne.

— Ca toată lumea ! Da, la dracu, după asta poate vom izbuti să dormim mîine toată ziua. Poate Germania o să capituleze mîine. Cine știe ?

— Cine știe ? — repetă Tyne.

Se chirci și merse de-a lungul zidului în patru labe, supraveghindu-și oamenii, întrebîndu-i dacă e în regulă, veghind ca totul să se desfășoare fără probleme. « Și amintiți-vă bine — îi sfătuia pe fiecare — cînd auziți explozia podului, vă ridicați în picioare și alergați spre formă, ca și cum v-ar goni diavolul. » Asta era foarte important. Auzind că podul lor a sărit în aer, nemții or să fie cu siguranță niște domni foarte uimiți ; atunci va trebui, cu orice preț, să profităm de surpriza lor. Dacă totul o să meargă bine, treaba ar fi pe jumătate împlinită. Oamenii păreau toți conștienți de asta.

Tyne îi vorbea fîcăruia din cei douăzeci și cinci de oameni ai săi. Cînd își reluă locul lîngă Archimbeau, stomacul îi era ca strîns într-o mîngînă. Simțea vag o apăsare pe inimă și capul îi vijîia puțin. Respira cu greutate. Știa că toți au aceleași simptome. Era firesc, se aștepta la asta.

Își privi ceasul. 12,19. Patruzeci și cinci de secunde, patruzeci și cinci de secunde înainte ca Rivera să deschidă focul. Se așeză în fața zidului, într-un genunchi. Lîngă el, de o parte și de alta, oamenii îl imitau. Atunci îl stăpîni deodată o violentă dorință de a scrie fără să știe cui. Cu disperare voia să poată așterne cîteva cuvinte pe o bucată de hîrtie, pentru cînd n-o mai fi, dar n-ar fi știut să spună cui îi erau destinate. Existau atîția oameni cărora ar fi vrut să le scrie ! Cuvintele clocoteau în el. Dorința de a scrie era totuși copleșită de dorința de a vorbi cuiva. Aruncă o privire spre Archimbeau și clipi. Archimbeau, ale cărui buze se agitau nervos, îi răspunse tot printr-o clipire. Încă cincisprezece secunde...

Soarele dogorea mai aprig ca niciodată. Ai fi zis că cineva întorsese un comutator ca să acționeze din plin curentul. Era o impresie ciudată de parcă, deodată, spori-se căldura soarelui. Tyne se întreba dacă și altcineva dect el observase fenomenul acesta ciudat. Se pregătea să-l întrebe pe Archimbeau dacă simțea la fel, cînd, deodată, mitraliera lui Rivera deschise focul.

Clănțănăa acolo jos ca o mașină de nituit. Ai fi zis că-i un picamer din cele pe care Tyne le auzise de atîtea ori pe străzi. Și în timp ce clănțănăa așa, mitraliera germană deschise focul la rîndul ei. Bun. Îi căutau pe Rivera. Așadar o să aibă timp să escaladeze zidul.

Ward auzi mitraliera și înălță brusc capul. Ajuseseră la cotitura rîului înaintînd cu mare fereală. Putea să vadă înaintea lui podul, un ponton cu șase sau șapte floatoare. Nu era nimeni acolo. Fără îndoială, o să ajungă la pod ! Ward rîse în sinea lui. Degetul i se crispa pe grenadă. Mereu în apă, grăbi pasul.

— Cincisprezece — rosti Tyne cu voce tare.

Se ridică în picioare, fluieră din răsputeri și sări peste zid. Trei soldați îl urmară. Trecînd peste zid, unul din picloarele lui întinse lovi în treacăt corpul lui Tinker, care se prăbuși. Tyne se lungi pe pămînt, cu nasul în țărîna și urechea la pîndă. Mitraliera germană trăgea spre ei. Gloanțele străbateau zidul deasupra capului său, zdorbeau piatra și treceau dincolo.

Mitrallera germană tăcu. Fie că Rivera o distrusese, fie că, probabil, schimbau banda. Din fermă răsunară două sau trei focuri izolate. Cu grijă, Tyne începu să înainteze, zvircolindu-se ca un vierme chiar pe locul unde puțin înainte trecuse patrula lui Ward. Prin iarbă îl putea zări pe Archimbeau urmindu-l. Era cam la doi metri de el. Trebuie că sărise peste zid ca un diavol.

— Blestemata asta de manivelă s-a oprit — strigă Friedman.

Rivera încetase pe neașteptate să mai tragă.

— Am băgat destul plumb în ea ca să se topească. Nu-i de mirare că s-a oprit — urlă el.

— Și ei nu i-au reperat pe copilași! — observă Friedman.

— Asta-i l — aprobă Rivera. N-au reperat pe copilași l

Și deschise focul.

E greu pentru un om să gândească când se tîrăște pe pămînt. Toate ideile lui Tyne se învălmășeau ciudat. Ferma părea foarte departe. Misiunea ce trebuia îndeplinită nu-i mai împovăra mintea. Totul devenea pur automat. Totuși, ce-l tulbura erau ideile grăbite care-i treceau prin cap, dispărînd imediat. Se surprinse rememorîndu-și întreaga zi, ca într-un film, imagine cu imagine. Revăzu chipul lui Porter strîmbîndu-se și pe al lui Hoskins, crispat. Îl revăzu pe Trasker cu falca sfîrtecătă și pe Mc. Williams cu miinile întinse apărîndu-se împotriva avionului. l se păru că Mc. Williams murise de mult, de foarte mult timp — că murise de o veșnicie și fusese osîndit să facă pentru totdeauna același gest neputincios cu brațele întinse. l se întîmpla uneori să deosebească anevoie pe morți de cei vii. Chipurile aveau tendința să se confunde, să se estompeze, să devină indistincte. De asemenea îi era greu să explice la ce bătălii participase. Se confundau ca literele scrise cu cerneală, sub ploaie. Dispăreau ca în ceață, ca într-o piclă.

Așa gîndea Tyne. O clipă se zări la el acasă, așezat lîngă foc ; mai tîrziu, se văzu, ca de la o mare depărtare, tîrîndu-se pe o cîmpie mocirloasă. Nu recunoștea peisajul, dacă existase cu adevărat. Nu se luptase niciodată într-un asemenea loc. Totuși peisajul îl era familiar. Era peisajul visurilor sale. Îl străbătea de ani și ani ; firește n-ar fi știut niciodată cum să plece de acolo.

Mitralliera germană începu să tragă din nou. Acum ochea iarba din fața lor. Sau mitraliorii erau nepricepuți, sau se distrau să le treacă timpul. Tyne îl privi pe Archimbeau. Înainta mereu, stoic, cu privirile drept înainte, cu gura întredeschisă. Tyne se întrebă dacă respira pe gură, apoi își dădu seama că și el făcea la fel. Idiot l Se tîra mereu.

Patrulele se aflau acum foarte aproape de pod. Era pustiu, complet pustiu. Pe Ward îl copleși o mare bucurie, la gîndul că îl va distruge curînd. Simțea că asta avea ceva măreț, dăruindu-i o profundă mulțumire. Poate pentru că, fiind fermier, își petrecuse cea mai mare parte a vieții cultivînd, construind. Era atracția contrastului, un debușeu pentru o altfel de energie. Aștepta încîntat momentul cînd va folosi grenadele. Misiunea era atît de ușoară, încît părea ridicolă. Ward își reprimă un violent hohot de rîs. E a dracului de caraghioasă treaba asta ! O să facă să sară în aer un frumos pod german l Ca băiețașii la 1 Aprilie, cînd strică porțița grădinii preotului l Ca la 1 Aprilie l

— Ce idioțenie să faci o asemenea treabă l se trezi Tyne rostind cu voce tare, fără să știe nici de ce era o idioțenie și nici pentru ce credea asta.

Aruncă o privire în urmă spre zid și observă că se aflau acum chiar în locul unde Ward se oprise adineiori. Mai aveau încă de străbătut o bună bucată de drum, o

blestemată bucată de drum. Nimic pe lume nu-i mai lent, decât să te tirăști ca reptilele, nu, nimic nu merge mai încet ! Cît timp i-ar fi trebuit să facă ocolul lumii trăindu-se ? O sută de ani ? O mie de ani ? Înclină capul să se ferească de improșcările de pămînt pe care mitraliera inamică le scuipa pe deasupra lui. Se mira de ce nemții nu ochiau puțin mai jos. Totuși ar fi fost atît de ușor !

Un corp îi apărură în fața ochilor, mai întunecat decât iarba pălîită. Se gîndi că cineva trecuse mai înainte pe aici, dar nu era sigur ; ar fi putut fi o vacă. Corpul trebuia să fie al lui Rankin. Îl coplesii o dorință intensă : să știe dacă Rankin mai trăia. În graba de a se apropia de corpul lui era gata să se scoale în picioare.

Rankin stătea culcat, cu fața pe pămînt. Cu greutate, Tyne reuși să-l întoarcă, dar în același timp înțelese că murise. Un corp mort e atît de țeapăn ! Nu mai este un morman de carne ! Rankin avea o gaură în gît și o alta în piept și găuri în spate pe unde ieșiseră gloanțele. Mitraliera se odihnea lîngă el. Tyne aruncă o privire neliniștită spre Archimbeau ca să vadă dacă nu înaintase prea mult, apoi luă mitraliera. Pete de sînge acopereau scrijeliturile prin care Rankin își însemna victimele. Tyne își puse pușca lîngă mort și luă mitraliera.

Cum se descurcau ceilalți ? Cousins și Jack și McNamara și Peterson și toți ai lui ? Simțeau oare ca el ? Se gîndeau la aceleași lucruri ca el ? Veniseră de departe ca să facă războiul și drumul reîntoarcerii era lung. Deasupra capetelor și sub ochii lor mitraliera își scuipa gloanțele în curbe ciudate. Era moartea trăind cea care scuipa așa. Pe cît bănuia Tyne, se putea foarte bine ca unii să fi fost loviți. Totuși nu avea cum să știe. Deloc. Imagini treceau prin fața ochilor lui și dispăreau înainte de a se putea fixa. Totul se petrecea mai repede. Lumea se rotea într-un ritm zăpătic ! Nu mai putea s-o urmărească : viteza se măsura din ce în ce. Într-o clipă se va avînta în spațiu.

Din spatele fermei se auzi o explozie înăbușită. Apoi o alta și încă una. Podul. Ward.

Atunci, în mîntea lui cursa nebună se opri brusc. Lumea se opri. Timpul se opri. Războiul se opri. Mitraliera germană se opri. Vîrtejul care aproape îl prioectase în stele se opri deodată, cu o violență care îi zgudui tot corpul. Spiritul lui îmbracă straie de limpezimea unui cristal lucios. Toată viața lui nu existase decât ca să ajungă la această clipă ! Clipa asta îi aparținea, nimeni nu putea să i-o răpească !

Încet, aproape cu gravitate, se sculă în picioare și suflă din răsputeri în fluier. În jurul lui, oamenii se ridicară. Îi vedea limpede în aerul tremurător. Începu să alerge. Lîngă el îi văzu pe Archimbeau pregătindu-se și el s-o ia la goană, apoi deodată șovăind cu o expresie de surpriză pe chip și prăbușindu-se ca un sac, în drum spre bătălia Tibetului ! Tyne se vedea alergînd cu ușurință spre fermă, ferma misterioasă, ferma ce-l aștepta ca să-l primească și să-l ocrotească împotriva lumii întregi. Ferestrele erau ochi ce-l priveau și studiau fiecare gest al lui și al oamenilor care-l însoțeau. Ferma se înălța înaintea lor și aștepta.

În urma lui alte două explozii răsunară și undeva — în altă lume — Rivera ținea degetul pe trăgaclul mitralierei și cînta.

Cîntau toți. Toți.

— E atît de simplu — rosti Tyne cu voce tare, în timp ce alerga. E atît de teribil de simplu !

În românește de ALEXANDRU BACIU

ROBERT PENN WARREN

Nu există frontiere de cultură în fața marilor probleme morale puse omenirii de război. Un poet român nu a șovăit să scrie *Surîsul Hiroșimei*, pătrunzînd adînc teatrul de operațiuni din inima Orientului îndepărtat, sfișiat de explozia primei bombe atomice; era în august 1945. Revolta împotriva inumanului nu ține seama, într-adevăr, de supușenie și cetățenii: Eugen Jebeleanu avea, tocmai de aceea, creditul moral indiscutabil de a da glas vibrant unei anumite atitudini, ce nu cunoaște, pe de altă parte, graniți temporale.

Un poet american, iată, la peste patruzeci de ani de la monstruosul eveniment, scrie și el un lung poem dedicat Hiroșimei. Fără îndoială că despre Hiroșima s-au mai scris sute, dacă nu mii de pagini. Și fără îndoială că ROBERT PENN WARREN nu este primul scriitor american care se apropie de infernul de scrum și de jar, iscat într-o singură secundă de producerea infamiei nucleare. Dar stringența cu care acel spectru continuă să bîntuie imaginația pare cu atît mai simptomatică și grăitoare cu cît Robert Penn Warren reprezintă una din cele mai importante voci ale poeziei americane de azi.

Ajuns octogenar, scriitorul a excelat în trei genuri majore: proza, poezia și eseul. Nu foarte productiv din punctul de vedere al cantității (10 romane, 14 volume de poezie și 8 de critică și eseu) — scriitorul a fost distins cu aproape tot ceea ce a avut mai de preț de oferit America unui artist al cuvîntului în materie de distincții literare: trei premii Pulitzer (unul pentru proză, două pentru poezie), renumitul Bollingen Prize pentru poezie, The National Medal for Literature și The National Book Award.

De ce, o dată mai mult, la atîtea decenii de la eveniment, — Hiroshima? Pentru un poet ca Robert Penn Warren, răspunsul vine aproape de la sine. Străbate, într-adevăr, ca un fir roșu, întreaga sa carieră literară, o profundă preocupare față de istorie, și, dincolo de ea, față de implicarea umană în evenimentul creator de istorie. Fie că a fost vorba de așa numitul «război al tutunului» din Kentucky (*Night Rider* — 1939), fie de crime politice în istoria frămîntată cu sînge a sudului american (*At Heaven's Gate* — 1943; *World Enough and Time* — 1950); de urzilele politicianismului (*All The King's Men* — 1946); de războiul civil de secesiune (*Band of Angels* — 1955; *Wilderness* — 1961), sau de tragedia triburilor Indiene din vestul îndepărtat (*Chef Joseph Nez Perce* — 1983), Penn Warren nu a conținut să scruteze mișcările sufletului omenesc prins în strîmtorile și mrejele acelor desfășurări din care s-a plămădit și a generat, în bine — dar mai cu seamă în rău — noul istoric.

Pe de altă parte, așa cum singur mărturisește (într-un interviu acordat lui Carl Tucker în *Saturday Review*), Warren este scriitorul gestațiilor lungi. Materia brută a faptelor, sădite în memoria sa, a stat cîteodată vreme îndelungată ascunsă în culele sufletului și imaginației, pentru ca să țîșnească într-un tirziu la lumina zilei cu forța și fulguranța unor mesaje memorabile. Precum acest poem în versuri

Cu « Enola Gay » la Hiroshima

albe cu personaje, dialog, monolog interior și descriere, un lung poem, de un amar și ironic realism, despre unul din cele mai tragice evenimente, actul poate cel mai greu de consecințe săvârșit vreodată de om în evoluția secolelor: detonarea de la Hiroshima.

Frapează, în *Aurora Nouă*, discreția cu care scriitorul joacă — pe două registre distincte —, cele 15 scene ale dramei. Curios, poemul nu are nimic spectaculos, fiind total lipsit de grandilocvență. Pe o primă claviatură sînt narate, aproape expozitiv, etapele misiunii — atunci secrete, astăzi celebre —, « *Enola Gay* ». Desăvîrșitul profesionalism al protagoniștilor, perfecțiunea tehnică a lanțului de operațiuni, corectitudinea — ca de mecanism — a comportamentelor umane pornind, precum într-un releu satanic, în misiune, alcătuiesc, în linii mari, însuși carnea poemului. Dar la răstimpuri, discret, transpare — cu atît mai răscolitor — fața lăuntrică a lucrurilor. Fiind vorba de un poem al implicațiilor de responsabilitate etică, colțul de vîl ridicat de poet descoperă, nu fără pedepsitoare cruzime (*I must be cruel only to be human* . . . spunea *Hamlet* lui Shakespeare), acel adevăr moral înfricoșător, pe deasupra căruia cluperca atomică s-a și înălțat în clipa exploziei: letargia și adormirea conștiințelor, legănate de iluzia fatală că puterile constituite — atunci cînd poruncesc într-o materie gravă — eliberează sufletul de răspundere. Pornind de aici, forța poemului *Aurora nouă* stă, întreagă cred, în finalul său, aparent banal: acasă, înapolați la bază, plonii umani ai marelui eveniment se cufundă în somn, răsplată biologică binemeritată; dar uitînd să-și cerceteze cugetul, incapabili să contemple — fie și pentru o singură clipă — deasupra capului lor, tavanul negru . . .

În volumul său de poeme *Being Here*, Robert Penn Warren includea și un scurt poem străbătut de o vibrație similară, în care cititorul găsește, cred, chela generală de lectură pentru nenumăratele pagini inspirate din istorie, scrise de el de-a lungul ultimei jumătăți de secol. Bucata se intitulează « *Lesson in History* » — și este într-adevăr o *lecție de istorie*, pe cît de scurtă (nici două duzini de versuri), pe atît de densă și profundă personaje: de la Iuda la Cambronne, și la Charlotte Corday — dominînd fiecare firul unei meditații de o admirabilă concizie).

— « Cît de puțin reușește să spună istoria ? » răsună acolo, obstinat, întrebarea poetului. Poemul « *New Dawn* » expune, de fapt, același dur adevăr, iar « *Lesson in History* » ar putea fi, tocmai de aceea, invocat drept o necesară notă la piciorul acestor pagini. Raportîndu-se la ecoul public al unei fapte mari, ireversibil consumată pe scena istoriei, cît de puțin reușește ochiul obișnuit să deslușească din lucrarea secretă a pîrghilor și a conștiințelor răspunzătoare ? Precum un sfredel, ochiul poetului angajat disecă însă, răscolitor, miezul lucrurilor.

BARBU BREZIANU

AURORĂ NOUĂ

Hiroshima: 15 scene ale dramei

EXPLOZIA: SECVENȚĂ ȘI SIMULTANEITATE

Ora Greenwich	11 : 16 P.M.	5 august 1945
New York	6 : 16 P.M.	5 august 1945
Chicago	5 : 16 P.M.	5 august 1945
San Francisco	3 : 16 P.M.	5 august 1945
Pearl Harbour	1 : 16 P.M.	5 august 1945
Tinian	9 : 16 A.M.	6 august 1945
Ora Hiroshimei	8 : 16 A.M.	6 august 1945

LA REVEDERE, TINIAN

Acum că toate efectele Interzise la bord
 au fost evacuate, inclusiv
 Optimiste futilități, precum cele șase cutiuțe
 Cu prezervative, și cele trei perechi de chiloși
 Din mătase roz. Acum că
 Ședința de instructaj, ținută în mlez de noapte,
 Cu ușile închise,
 S-a terminat, fără ca gura colonelului Tibbets,
 comandantul misiunii,
 Să fi dat vreun răspuns
 La secreta, obsesiva întrebare a echipajului: « Ce
 Transportăm ? ». De la Tibbets, atît:
 « Teribilă chestie ». Acum că, drept încheiere,
 Și cum s-au priceput mai bine, oamenii au tras folos,
 Din mîngîierea rugăciunii, rostită de chipeșul capelan al unității,
 Cu vocea lui profundă, baritonală: « Atotputernice Dumnezeuule,
 Ascultă rugăciunea celor care te iubesc și fi alături
 De cei care se pregătesc să înfrunte semeția cerurilor Tale » . . .

Și acum că împrejurul bombardierului reflectoarele
 S-au pornit să secere bezna; farurile, țacăniul
 Aparatelor fotografice; fețele anonime din jur,
 Pregătite să intre în istorie,
 Folia agasantă a reporterilor; strîngerile bărbătești de mînd;
 Glumele; zecile de îmbrățișări;
 Scriștii pantofilor de oraș pe pista de decolare; și

Buletinul
 Meteorologilor din înalt,
 Cum că norii acela plutind peste

ROBERT PENN WARREN

Lumea destinată osîndei, în zori
Se vor risipi. Și

Și, mai pe șleau, Lewis,
Secund exemplar, adresîndu-se acum echipajului: « Nu care cumva
S-o scrîntim naibii, băieți ! A'nțîla să iasă ! »

DECOLAREA: INSULA TINIAN

Colonelul Tibbets, avîndu-și secundul alături,
la în primire comanda super-fortăreței,
Botezată Enola Gay, după numele mamei sale.
În buzunarul
Interior al vestei de salvare,
Sub camuflajul salopetei verzuii, poartă ascunsă
Cutia mică din metal, cu o duzină de capsule de cianură:
De împărțit cu membrii echipajului — conform cu ordinul primit —
În caz de captură.

Cu toate că orice armă albă, suficient de mare,
Ar fi probabil de-ajuns.

Jeep-ul remorcher se opîntește, odgonul se întinde
Sub greutatea celor 150 de mil de livre,
Plus supra sarcina de cinci tone, roțile pornesc
Dinaintea hangarului. Alunecă de-a lungul pistei,
Către poziția decolării.

« Dimples 82 către turnul de control
Tinian Nord. Sînt gata
Pentru instrucțiunile de decolare ».

Iată deci și numele operației. În cod cel puțin,
Dimples¹.

« Turnul de comandă către Dimples 82.
Rulați încheiat. Liber pentru decolare de pe
Pista A; A de la « Abil ».

¹ Dimples, în engleză, « gropiță în obraz »

2 : 45 A.M. 6 august, ora Tinianului,
Tibets către Lewis:
« Îi dăm drumul ! »

Cu motoarele pornite în trombă,
Enola străbate vîind lungimile pistei,
Trece săgeată prin fața coloanelor de ambulanțe și tulumbe de incendiu,
Purtîndu-și — risc final — încărcătura,
Îndreptînd-o cu furie spre volbura neagră a mării.

Dar cine să fi pus la îndoială strălucitul
Profesionalism de zburător a lui Tibbets ?

Uite că Lewis; strigă
Se-ntinde subit spre comandă. Tibbets,
Cu ochii boldiți înainte, n-aude, nu vede. Pironind
Parcă Timpul. Mîini de fier — e ultima clipă —,
Nervii aceia de fier trag mînașă, dominator, înapoi. Roțile
Se smulg de pămînt, dezvelînd
Pîntecul neted, lucios,
În care doarme moartea.

Atît; la buza prăpastiei, pe țarm.
Sub Enola Gay, scheletice mîini de horbotă albă
Se întind să apuce. Se saltă zadarnic în sus.
Goale.

NUMELE MISTIC

La 600 de mile nord-nordvest, posibila escală Iwo Jima:
Aici, în caz de defecțiune, Enola Gay e pregătită să coboare
Ca să-și transfere lucrul în avionul care așteaptă,
Pentru orice eventualitate, pregătit de decolare.
Și dacă nu, deasupra Iwo Jimei, joncțiunea
Cu aparatele de observație meteo și celelalte două
Fortărețe zburătoare, escortă pentru aripile ei, supravegheate
Îndeaproape.

La 3 A.M. — fără escală — în Iwo Jima — mesaj codificat
Spre turnul Tinian: « Judge începe treaba ».

Nevinovată formulă anunșînd armarea
Încărcăturii. În trapă,
Lung de zece picioare, butucul inert,
Cu diametrul de o jumătate de metru și o greutate
De cinci tone,
Stă toropit în somn și umbră.

Astfel de lin, atît de calm se balansează în coliere,
În leagănul acesta anonim de întuneric;
Sînt unii care l-au zis totuși « Flara »; iar alții,
Și cu cîtă ironie, — « Băleșagul ». Pentru moment,
Buzăneanul doarme, învăluit în nume tolnic, și în natura sa
Secretă.

E ca un trunchi masiv și mut; În adevăr,
 O țevă groasă, înșesată cu uraniu;
 Cu două capete — cel mare, în față; altul, mai mic, înapoi;
 Separate de un drug din aliaj rezistent la neutroni.
 Inofensiv cu totul; pînă cînd, împins de-un comun exploziv,
 Capătul mic va pătrunde
 Capul ce mare,
 Sculindu-l din imemoriala amorțire, de dincolo și dincoace de timp.
 Și
 Asta va fi. Indiferent
 Ce va fi asta.

CÎND

Cînd se vor ști acestea toate ? Doar după ce,
 Scrupuloase, atente, degetele lscusite ale lui « Judge »
 Vor încheia cu bine treaba. După ce
 1. Fișele verzi, identificate după culoare,
 Vor fi montate în lăcașurile lor;
 2. Placa din spate, demontată cu grijă;
 3. Armătura blindată, demontată și ea;
 4. Chela de contact, băgată în fisă:
 5. Fișa de contact, deșurubată; așezată atent în suportul de gumă;
 6. Încărcătura introdusă — în patru doze — cu capetele roșii la fișe;
 7. Fișa de contact băgată exact înapoi; lăcașul strîns la loc;
 8. Linia de detonare, conectată;
 9. Armătura blindată, montată la loc;
 10. Placa din spate, montată la loc;
 11. Sculele strînse cu grijă;
 12. Culuarul eliberat.
 În întunericul aceluia coridor ca o menghină, raza
 Precisă, intermitentă, a luminii
 De semnalizare
 Clipește leneș,
 Stingheră.
 Tipii pașii se retrag, fără zgomot.
 Puțin mai tîrziu — 6:30 A.M. ora japoneză —
 O ultimă rundă de verificare va pune la punct și detaliul final,
 Pentru țintă: hoțîș, delicat, cu tandră grijă,
 Fișele verzi din butuc se vor înlocui
 Cu altele, marcate de moarte,
 Cu roșu.

IWO JIMA

Deasupra Iwo Jimel, scăpătînd către vest, luna apune, toplită în norii
 întinși ca un abur în zare. Curînd,
 Sfișietoare, incandescența zorilor tropicali,
 În care Enola Gay își caută și află contactul dorit

Cu escorta avioanelor meteo și fortărețele de veghe.
Zburind mai departe, mai sus: observatori.

Buletinul, pozitiv; toate știrile clare.
În plan, trei opțiuni: Nagasaki, Kokura, Hiroshim a.
Mesajul pilotului de recunoaștere:
« Obiectiv — ținta inițială »; așadar,
Hiroshima.

Preferată deja de Tibbets;
Și câtă satisfacție în plus, dacă ar ști
Că la 7:31 ora japoneză,
Proгноza, la Hiroshima, indică
Vreme bună.

ÎN SINE ȘI DINCOLO DE SINE

Tibbets privește în jos: nori cenușii
Încolăcindu-se galeș, de undeva de dincolo de lumi,
Ca o imagine a somnului și veghei. Ridică privirea spre zarea de sus:
Stelele albe, de ziuă
Licărind cu puritate virginală. O clipă,
Stringe din pleoape.

Ochiul se închide,
Și dincolo de timp, te așii singur.
În sine a ta,
Identitățile se contopesc: ;
Și nu cumva, tot ce se întâmplă dincolo de sine,
Trăiește de pe-acum, și din toți vecii, veșnicia ?

Tibbets deschide ochii mari.
Lumea-i acolo.

AURORA

Geana aurorei revarsă văpăi de lumină. În freamăt se trezește
Orașul. Acum, cei de jos fac dragoste,
Poate. Se roagă. Mănincă. Soarele
Oferă incomparabilul său disc de fiicări,
Ca un prinos de adorație.

APROPIEREA

Viteza — 200 de mile pe oră; altitudinea,
31 de mii de picioare; direcția —
Neabătută, spre țintă: punctul central de control deasupra podului Aioi.
În timp, după grafic. La comandă, ochelarii polarizai
(împotriva orbitei luminii, așteptată

La explozie). Acum, culorile lumii
Se schimbă. O schimbare
De vis.

LUCRUL DESPRE CARE E VORBA

Cortina subțire de nouri, ca prin magie se trage;
Iată-l, vizibil: orașul întins, răsfirat la picioare,
Lățit la pământ, neapărat,
Ca într-o calmă, fără de răsuflare așteptare.
În reticolul fin din vizor, iată și punctul
De țintă: podul Aioi, în concordanță exactă cu planul.
Centrat acum cu precizie. Urmărește atent,
Cu fruntea lipită de rama lunetel, Ferebee;
Exclamă: «L-am prins».
Bomba se pune în mișcare. Pornește
Singură în jos, începe lina cădere
De șase mile prin aer;
Plonjonul — clipa aceea când brusc ușurat,
Slobozit de povară, avionul zvicnește — exultă, s-ar spune —
Țișnind pe când bomba coboară
Spre punctul ei optim:
1980 de picioare depărtare de pământ,
Moment auto-determinat
De creierul delicat al obiectului însuși.
Acolo,
Apocaliptic, rugul
Aurorei noi

Explodează.

Temperatura, în miezul
Mingei de foc:
50 de milioane de grade Celsius.

Ora Hiroshimei: 8 : 16 A.M. 6 August 1945

UN GUST DE PLUMB

Despre acea mal presus de orice strălucire.
Tibbets avea să spună: ... «Un gust ca de plumb» ...

VĂZDUHUL NEBUN

Nebunește, subit,
După orbitoarea lumină, avionul
E prins și bătut ca de valuri,
Zvirlit ca o frunză uscată
De suflul dement

Răscolind atmosfera
În puseu delirant,
De jos pînă sus,
Măturînd, mii de mîle
Văzduhul.

O dată.

Clătînat sub unda de șoc,
Avionul se-așază la loc, în zbor drept.
Dar iarăși, volbura bate,
Și-l suflă.
Și iarăși, la loc.
Zborul continuă, drept.

TRIUMFALĂ FRUMUȘEȚE

De departe, din urmă, din centrul
Giganticei, negrei ciuperci cu dungi sîngerii,
Ce crește din haos, panașul, acum,
Imaculat, neclătînat de vînturi,
Se-înălță.

Deasupra ciupercii de beznă,
Mai sus, și mai sus, tot mai sus,
În triumfală frumusețe.

ACASĂ

Mai tîrziu, la bază, acasă. Tinian, pentru ei.
Este-acasă. Acolada frățească, bătaia pe umăr,
Gloria; și asta-i:

« Am făcut-o, băieți ! »

Fanfara apol; și momentul solemn
De tăcere; Medalia de merit,
În pieptul bombat; salutul apol. La popotă,
În cele din urmă, banchetul cel mare;
Gîlgîlala — în șuvel de alcooluri alese;
Cu pîntecul tobdă, generos revărsînd,
Pînă la greață și vomă — prinosul.

SOMNUL

Pînă s-adoarmă, unora un gînd le va trece, sigur, prin cap:
« Sunt singur ». Dar cellalți,
Din mila stacanei și-a Domnului crișă,
Pun capul pe pernă așa: uitînd să privească îndelung
Tavanul negru.

În românește de BARBU BREZIANU

SILVIA
RADU

**Revelațiile
unei
expoziții**

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

Nodița '87, pictură pe carton

◀ Răpirea sabinelor
pictură pe material textil

Peisaj Vama Veche IV
pictură pe carton

Peisaj Vama Veche XVI
pictură pe carton

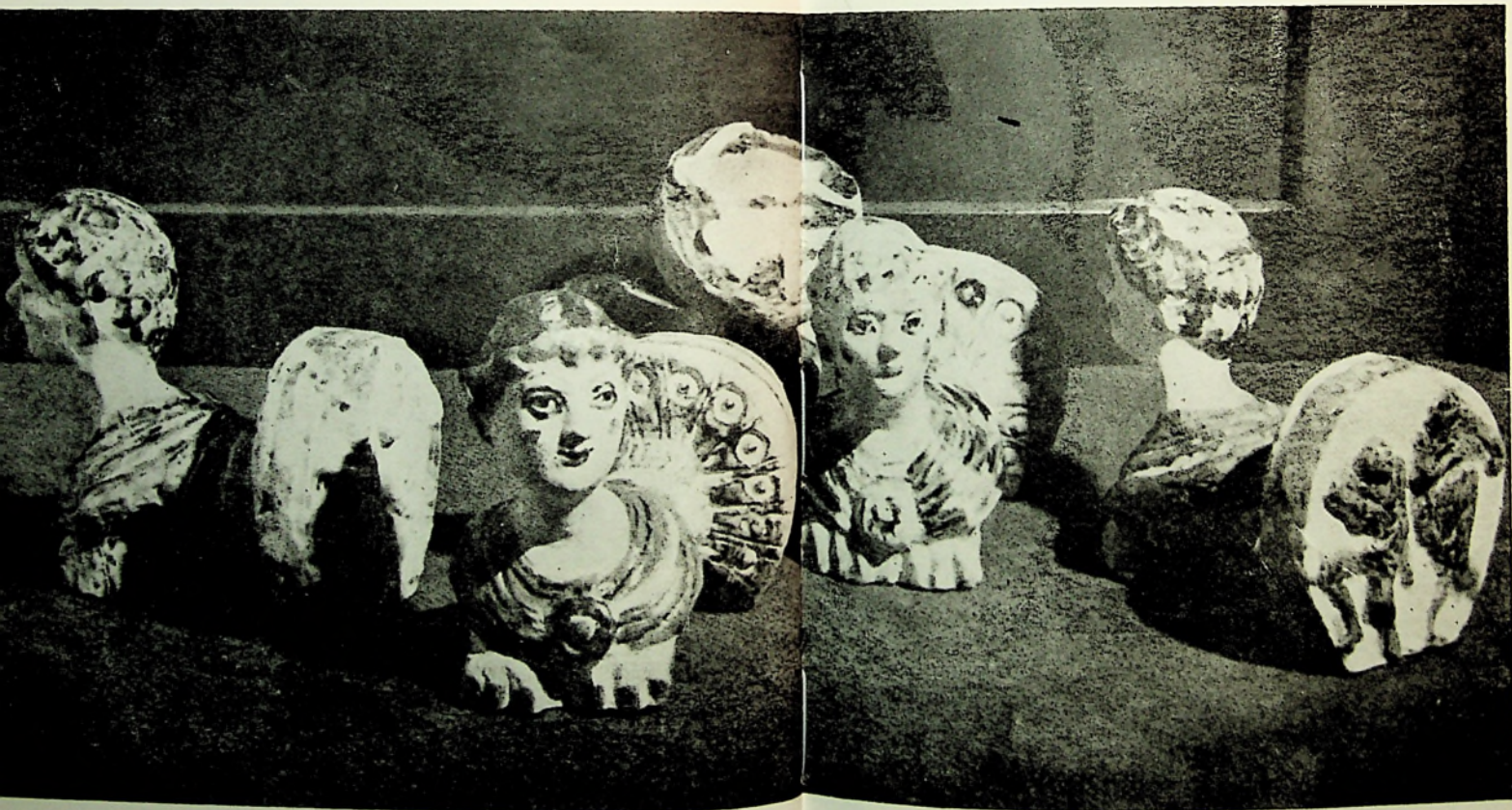

Păzitorul de cai
sculptură

◀ Alai
porțelan alb și albastru

Himere
porțelan alb, aur și cobalt

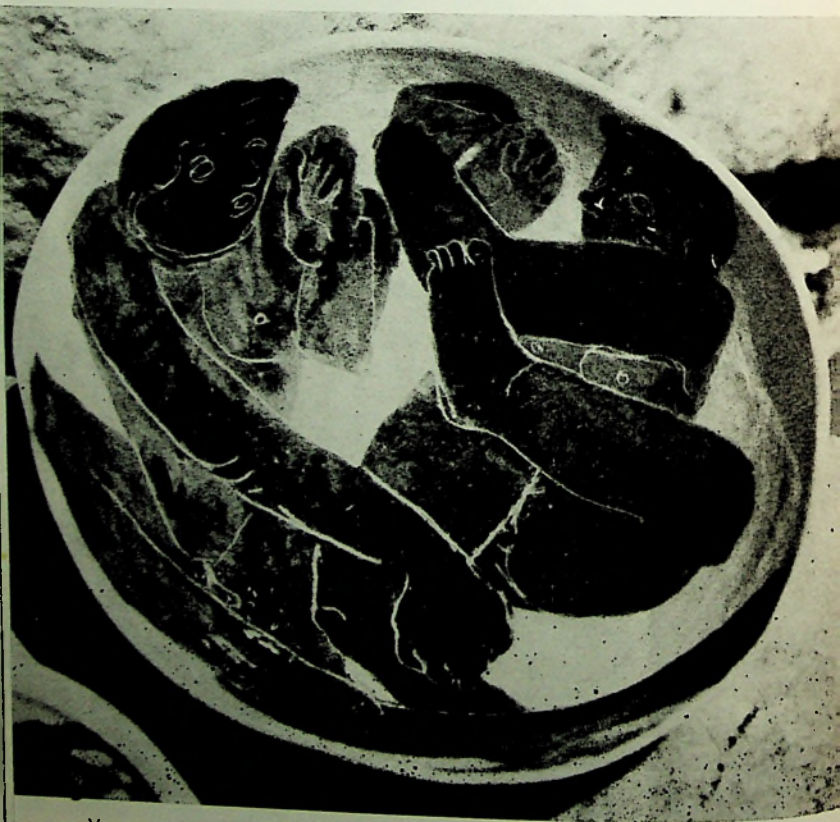
Foto
MIHAI OROVEANU
ARMAND ROSENTHAL
OCTAVIAN STĂCESCU

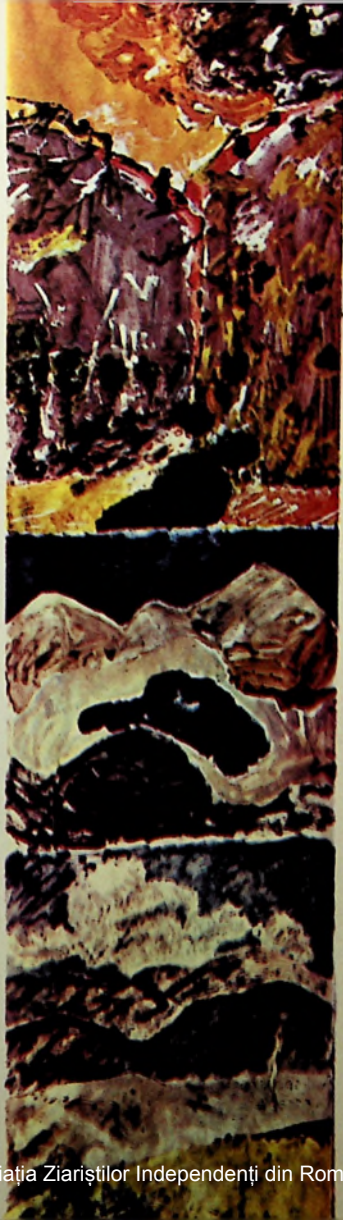
Răpirea sabinelor,
lucrare pe material textil

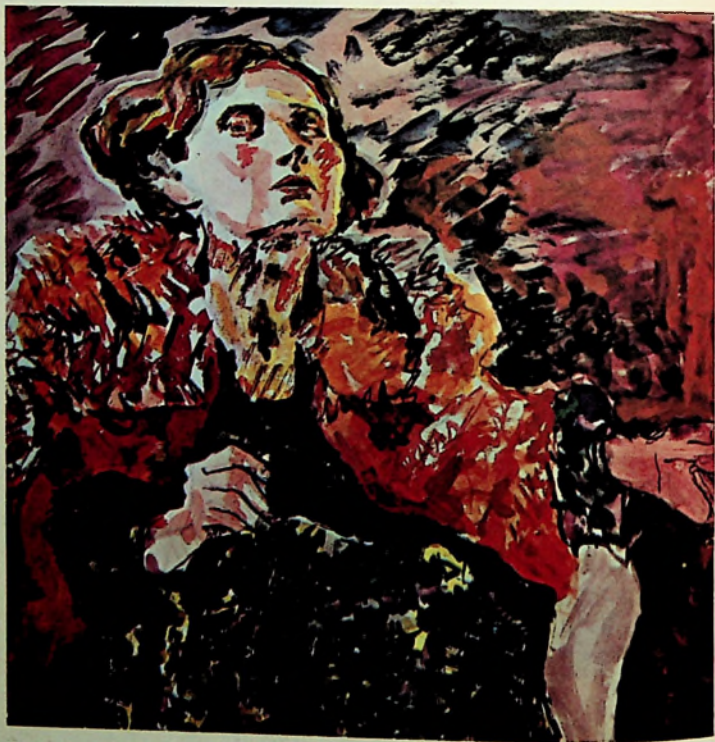
◀ Boluri
portelan pictat

Vas cu figuri albastre, albe și negre
porțelan

Peisaje Grecia
lucrări pe hîrtie

Autoportret
lucrare pe carton

FRUMOSUL, DIMENSIUNE A LIBERTĂȚII

Reflecții într-o expoziție

În-actuale, în-utile, obiectele de porțelan, pictura și sculptura Silviei Radu readuc percutant la suprafața activă a memoriei sociale, în centrul lucid al conștiinței, o idee — și un fapt — șterse ori refulate de violențele și hazardul istoriei, ca și de aventura artel: frumosul este o valoare fundamentală, plăcerea estetică — formă sublimată a plăcerii de a fi — este o valoare a lumii civilizate.

Pentru că fondul expoziției, principiul generator al tuturor lucrărilor sale, des-legate de auto-cenzura impulsului creator, acesta era: plăcerea, pasiunea de a fi, plăcerea creației — pasiunea libertății, cu centrul ei iradiant: frumosul ca «plăcere obiectivată».

Era deci un loc al frumosului, frumos ce-l resimțeam paradisiac, dar de loc în sensul utopiilor ori al imaginației livresci, ci ca un paradisiac terestru în care frumosul e contaminat de viață, lăsat parcă anume pentru a exorciza urâtul, nefirescul, maleficul din viață. Iată, mi-am zis, încă odată frumosul lui Baudelaire, frumosul care este întotdeauna bizar; iată și frumosul stendhalian, al unui Stendhal pe care, deși nu-l agrea, Baudelaire îl elogia pentru afirmația că frumosul nu-l dă decât o promisiune de fericire... Parafrazându-l pe Baudelaire, iată, mi-am zis, și un bun prilej de a stabili, dacă nu o teorie rațională, atunci doar un punct de vedere asupra frumosului *hic et nunc*. Și aceasta întrucât frumosul, frumosul în starea lui pură — destinat anume contemplării — este devaluat în tabla de valori a civilizației contemporane, dominată de raționalitatea științifică și tehnică, de o morală utilitaristă. Se impune, de asemenea, și o altă motivație, importantă, care ar face oportună, chiar necesară, repunerea în discuție a frumosului ca valoare fundamentală și anume relația între frumos și libertate.

Este fastidioasă și, aici, inadecvată o istorie a aventurilor frumosului, a modului, a momentului în care și-a pierdut poziția privilegiată sau echitabilă în sistemul de valori. Totuși câteva precizări nu sunt nepotrivite.

Revolta împotriva dogmei frumosului unic și imuabil, relativizarea frumosului odată cu promovarea ideologiei culturilor naționale și a particularismelor *versus* ideea de cultură universală — din evul mediu, mai apoi din cea modernă — de «origine» goetheeană; ulterior descoperirea culturilor divergente, extraeuropene, delimitând europocentrismul, reacțiile adverse provocate — pe drept și

pe nedrept — de estetisme secolului 19, tensiunile interne ale desfășurării procesului istoric al artelor — cu revoluțiile lui, «teoria» destrucției forme estetice drept principii revoluționare sînt desigur factori ce trebuie luați în seamă. Mi se pare însă indubitabil că ascensiunea unei concepții utilitariste și tehniciste, articulată cu succesivele revoluții industriale — pînă la cea mai recentă revoluție științifică și tehnică — a zdruncinat, dacă nu și ruinat, prestigiul frumosului și al plăcerii estetice, ca act în sine. De altă parte, un rol de prim ordin l-a deținut, în secolul XX, avansul pe scena istorică a violenței și arbitrarului, a dominației și a exterminării omului de către om, a negației unor valori cardinale ale lumii civilizate. Și aceasta, după secole de luptă tenace pentru instaurarea unor atari principii precum libertatea și inviolabilitatea persoanei, libertatea de expresie, egalitatea în fața legii — norme ale statului de drept în genere, ca o condiție prealabilă, *sine qua non*, a vieții civilizate și a oricărui progres în raporturile sociale, în raporturile esențiale dintre Putere, statute de guvernare și drepturile legitime atît de diverse, multiple — și în multe privințe cu desăvîrșire noi — ale grupurilor și comunităților de interese, afinități, preocupări, profesii și funcțiuni sociale, clase ș.a.m.d. ce alcătuiesc structura complexă a societății contemporane. Oricum, paradoxal, frumosul se va afla în declin, paralel cu ceea ce a fost și este realmente progres — progres economic, tehnic, științific. De asemenea paradoxal, frumosul e în declin tocmai atunci cînd, des-lănțuind-l, de anecdotism, moralism, istorism erolco, legendar — ce, pîrînd a fi constitutive, nu erau decît fenomene de gust, tradiții, dogme și nu rareori servituți — orientări dintre cele marcante ale artei moderne l-au conceput și i-au dat formă pură, distilată, în plenitudinea și profunditatea ei. Cum — lăsînd între paranteze excepții ilustre din istoria artelor figurative — numai unii preclasiți, Johann Sebastian Bach, Mozart l-au înfăptuit, în absolutitate, mult înainte. Ar mai fi de observat că atare *catabasis* al frumosului — nu se identifică nici decum cu o decădere a ponderii absolute a artei, a picturii, îndeosebi, și a sculpturii. Dimpotrivă, în pofida «concurenței» iconosferei artistice și paraartistice, a mass-mediei, artele vizibile — în accepție tradițională, intrînd în ciclul mărfii, al «consumului», al instrumentelor de potențială influențare a psihologiei maselor, sunt astăzi valori economice, valori fabuloase de investiție financiară și de prestigiu social.

Fără îndoială, frumosul deține un rol major în viața unei mari părți a lumii civilizate, dar în raport direct cu utilul, cu obiectul-marfă și consumul, cu diverse aspecte ale confortului, ale practicilor și ale comportamentelor sociale. Însă frumosul, valoare în sine, valoare în stare pură ori supraordonată utilului, un frumesc liber de atașe, «finalitate fără scop», destinat contemplării, frumosul cu un factor definitoriu al artei a încetat de a mai ocupa locul ierarhic de cîinioară.¹

¹ Fără să mai insistăm, fiind ceva de la sine înțeles, asupra funcției creatorului de artă, muzeele, colecțiile de artă, diferite instituții specializate, au un rol capital în salvagardarea frumosului. Numărul muzeelor și al colecțiilor, al galleriilor de expoziție (și comercializare) este enorm în întreaga lume și ele își îndeplinesc excelent rolul. Sînt și cazuri monstruoase, patologice, de distrugere a turismului de masă, formă contemporană a activității desinteresate nu are decît într-o măsură redusă o influență asupra dezvoltării «curiozității» pentru frumosul contemplativ. Marile muzee, lucrări de magistri ai artei totuși marte de bătrînețe, nu sînt neapărat singurele ce formează și întregesc gustul pentru artă. Au fost și sînt muzee, colecții de mică anvergură în care pasiunea de o operă, gustul, priceperea, devotamentul pentru artă, au adunat lucrări de cea mai înaltă valoare, frumosului contemplativ. Exemplu, Muzeul Zambaccian în România.

Este o cvasibanalitate constatarea că opera Silviei Radu își află axul tocmai în acest mod al frumosului. Faptul apare cu toată evidența și cu deplina lui semnificație în obiectele estetice — porțelanurile, susceptibile de a fi considerate și sub specia utilului: ele sunt într-atît marcate de sigiliul frumosului contemplativ, într-atît formele, făcînd corp comun cu o pictură surprinzătoare (în albastru de cobalt) ce nu-i « decorativă », și calitatea materiei sunt de rafinate, strălucitoare, încît par intangibile — altfel decît întru admirație. Deși se prezintă ca « mulțimi », obiectele își păstrează intactă, cu superbie și naturalețe, *aura* lucrului unic, irepetabil, sub regimul estetic al frumosului. Ca și cum proba supremă a focului purificator le-ar fi consacrat, asemeni unei justiții de ordalie, în drepturile inalienabile ale cununii auratice.

Aventura greacă nu a descoperit frumosul; alții, înainte, au făcut-o. Dar spre deosebire de frumosul funebru al vechiului Egipt — coalescență misterioasă între gândul vieții și gândul morții, Hellada a deschis frumosul către viață! Cu toate antecedentele, aventura greacă are un caracter inaugural: a inventat ideea de frumos, a conceptualizat și a așezat frumosul în constelația valorilor fundamentale, a inventat o ecuație genială — în felul ei — cu toate că pur speculativă — *Kalos kai agathos*, a inventat filosofia ca gândire asupra gândirii, dialogul ca formă a vieții ideilor și comunicării sociale etc. Și ca o sinteză, a inventat ideea ca și faptul unei civilizații estetice. Nu ne imaginăm o Atenă, la apogeul puterii și eflorescenței sau chiar în declinul « Imperialismului » său ca o cetate a frumuseții, a fericirii și a înțelepciunii, în care cetățenii ei ar fi fost care filosof, care estetic, totuși pentru un « moment », istoric — ce nu a fost prefăcut în legendă și pulbere, rezistind timpului, cataclismelor și barbariei, s-a născut acolo, pe acropola atenică, ideea unui Calipolis, un program al trăirii pămîntene în cultul frumosului — sacru și profan. Iar pictorul care peste 2000 de ani a imaginat — în ambianța renașcentismului italian — *Orașul ideal* — tabloul de la Urbino, a reluat nu un model, a reluat o idee, acolo și atunci născute, în Atena lui Pericle. O idee diseminată aproape pe toată întinderea sferei de dominație și influență ateniene.

ignorabilă, ci ca latență. Mesajul moral — și nu ideea poetică — este însă acceptarea incondițională a răului, a crimei; încît recursul la frumos, la sublim, validează o filosofie și o moră, a supunerii în fața puterilor răului. Aici crima nu-i sacrificială ca în miturile fondatoare ale constructivității. Ciobanul mioritic, nici neajutorat, nici neștiutor, nu gîndește măcar refuzul răului, nu are sensul imperativului ori a posibilității de a se opune crimei ce se pune la cale împotriva-i. Pentru el « problema » vieții ca libertate, a omului ca persoană nu există pur și simplu. Și are loc, astfel, conversia crimei premeditate într-o cosmică ceremonie nupțială, o mutație, ontologică a răului moral în frumos estetic. Și în acest frumos inalterabil constă valoarea *Mioriței*; dar recursul la sublim acoperă cu vâlul diafan al poeziei — crima, forța brută, măleficul.

Caragiale va transfera pe plan mundan împăcarea binelui și a răului (cu sublimul Caragiale neafîindu-se în cele mai cordiale raporturi); pentru el « împăcarea », pînă la ipocrita îmbrățișare universală, « acceptarea », compromisul sînt termeni ai codului necris al coexistenței sociale, cod pe care-l va divulga fără amenitate, îl va satiriza — însă cu o doză de superioară, ricanantă înțelegere a slăbiciunilor și abjecției omenești, în atîtea din scenele tragicomice ale comediei umane — o atitudine perfect sintetizată prin celebrul pupat în cunoscuta Piață.

În perspectivă istorică, frumosul a fost totuși, cu certitudine, un *Imperios noli tangere circulos meos*, o negație a barbariei, a tiraniei și a terorii, o putere de înăltare din stratul subuman al umanității (și ieri, și astăzi încă, autonomia, primatul esteticului au fost, îndeobște, greșit interpretate), anume pentru că este formă esențială a libertății, a demnității, a depășirii. Dacă miracolul grec, referință cardinală a umanizării prin cultură spirituală, nu a ajuns la cunoașterea relației între frumos și libertate, în sensul modern, este pentru că nu și-a pus ca atare — nici nu putea — problema libertății cu toată cuprinderea ei, în condițiile epocii, ale structurilor social-economice și ale normelor de drept, ale mentalității. Lumea modernă, europeană și de origine europeană, și-a pus-o, a trebuit să și-o pună. În Europa, evoluția umanității va aduce la ordinea de zi a istoriei problema relației frumos/libertate — nu concomitent și nici pe același plan de importanță, dar corelativ cu problema libertății și a drepturilor individului uman, a justiției, a statului de drept. Nu e discernabilă o sincronie, nici cel în puțin rezolvarea (cu precădere revoluționară), a problemei libertății, a justiției, a statului de drept. În timp ce Franța secolului 17 nu punea în discuție absolutismul — *L'état c'est moi*, proclama monarhul — și formula regaliană a dreptului se reduce la simpla — de altminteri elegantă propoziție — « car tel est notre bon plaisir », în timp ce pe continent filosofii de primă mărime considerau naturală și inamovibilă concepția monarhiei de drept divin ca principiu de guvernare și sursă de drept, în Anglia același absolutism era doborât: decapitarea monarhului printr-o decizie judecătorească și a unui for ales are loc cu un secol și jumătate înaintea actului similar din Franța. Nu fără convulsii — inclusiv război civil, limitări, inconsecvențe etc., principiile, valorile moderne ce stau și acum la baza lumii civilizate, ca o condiție *sine-qua-non*, încep să intre în vigoare în Anglia, cea mai dezvoltată țară a vremii. Aceste principii se vor propaga, se vor impune ori disemina dealungul unui secol și jumătate de istorie europeană în concordantă și cu aspirațiile la libertatea și unitatea națională. Relația mult mai subtilă, mai greu perceptibilă, aparent chiar minoră, între frumos și libertate — drept politic, pe fondul filosofiei luminilor, al progresului general pe planul ideilor de libertate, egalitate, dreptate etc. Și Kant va fi acela care o va formula, teoretic, în chip explicit. Funcția estetică (după ce noțiunea dobîndise înțelesul actual — prin Baumgarten) situează, însă, la Kant, relația frumos-libertate ca problemă centrală.

în spiritul filosofiei sale transcendente. H. Marcuse (*Eros and civilisation*) atrage insistenț la atenția asupra faptului că, din filosofia kantiană, Schiller va deriva ideea unui nou mod de civilizație, proiectând problematica în câmpul realității social-istorice. În *Scrisori despre educația estetică a omului* (1795), Schiller dezvoltă ideea reformării civilizației pe fundamentul forței eliberatoare a funcției estetice. Frumosul este o condiție necesară a umanității, și funcția estetică poate avea un rol decisiv în reformarea civilizației. Dar problema comportă o soluție politică, după Schiller: eliberarea omului de condiții inumane de existență, abolirea represivității, a tuturor modurilor de represivitate. Soluția politică trece prin estetică fiindcă frumusețea este aceea care conduce la libertate, iar impulsul jocului constituie instrumentul acestei eliberări; impulsul jocului nefind altceva decât *jocul* vieții însăși, manifestarea unei existențe fără teamă, fără anxietate, depășind formele de muncă alienată.

Ordinea acestei libertăți nu e văzută nici în perspectivă transcendentă, nici ca libertate interloară, ci în planul realului; în final, deci, va trebui să se ajungă la o reconciliere între principiul realului (practica socială — munca, și relațiile de muncă, structura socială-economică, sistemul puterii etc.) și principiul plăcerii.

Când Schiller formula aceste idei avansate, conștient însă că ele sunt realizabile numai într-o societate dezvoltată, o societate a abundenței și nu a sărăciei, Novalis, Herder, Hegel conturau în termeni aproape identici conceptul de alienare, prin urmare atunci când născînd societate industrială prinde formă, când începe dominația regimului performanței tehnice, când se prefigurează o eră a reificării generalizate. În esență, așadar, Schiller, un artist și nu un « filosof », e acela care va afirma mai limpede și complet decât oricare altul înainte, că plăcerea și frumosul trebuie să devină valori cardinale, eliberatoare de sub represivitate, că o autentică civilizație a libertății — în care omul e scop și nu instrument — nu poate să nu fie și o civilizație estetică.

Progresiv, această idee penetrează conștiința unei elite europene cu adevărat interesată de condiția umană (Engels, de exemplu, va reprobă, într-un context particular, mentalitatea socialismului de cazarmă). În secolul 19, în « pozitivismul » și hultul secol al 19-lea, vor milita pentru atare idei sacerdoși al frumosului, curente ale creației artistice și ale gândirii estetice. La finele secolului 19 și la începutul secolului 20, vor apărea și cărți cu titluri explicite — ca « *Liberté et beauté* », « *La civilisation esthétique* » etc. Și nu poate fi nicidecum ignorat faptul că artiștii epocii moderne — cu ori fără sloganuri de genul « *épater le bourgeois* » au fost cei care au deschis focul pe baricadele libertății de creație și cei care au contribuit apreciabil la însăși dislocarea culturilor de clasă.

Trecînd peste tot ce l s-a opus și l se opune, frumosul a fost, este și rămîne antagonistul natural al urîtului — estetic și moral (în mitologia românească — Muma-Pădurii nu-l numai personaj malefic, e și personificarea urîteniei); frumosul este o paradigmă a ordinii calitative a lucrărilor omului, a esenței calitative a lucrurilor și, în consecință, antagonistul firesc al oricărei degradări a acestei ordini și a acestei esențe. De aceea îmi pare just, necesar, ca Frumosul să stea, în zilele noastre, pe aceași linie de front cu Adevărul, o linie adversă minciunii și forței de nimic limitate, adversă urîtului și maleficului în toate stările lor de agregare.

Și așa cum în spațiul civilizației libertatea creației constituie, axiomatice, o unitate de măsură a capacității și a volnței unei societăți de a pune și de a rezolva problema generală a libertății, tot astfel — și într-o corespondență subiacentă care nu are nimic misterios — « we may measure the degree of happiness and civilization which any race has attained by the proportion of its energy which is devoted to free and generous pursuits, to the adornment of life and the culture of imagination. For it is in the spontaneous play of his faculties that man finds himself and his

happiness. Slavery is the most degrading condition of which he is capable and he is as often a slave to the niggardness of earth and the inclemency of heaven, as to a master or an institution. He is a slave when all his energy is spent in avoiding suffering and death, when all his action is imposed from without, and no breath or strength is left him for free enjoyment».¹ O spunea cu aproape 100 de ani în urmă, în termeni mai adecvați decât alți apostoli ai frumosului, ai plăcerii estetice, ai jocului, ai aceluia ireductibil «free play of imagination», Georges Santayana («The Sense of Beauty»).

Ar fi absurd să predici o cruciadă împotriva progresului tehnico-științific. Și nu puțini și neînsemnați oameni au făcut-o reiterind, cu alt sens, revolta împotriva mașinii, din epoca primei revoluții industriale (insurgența împotriva modului civilizat de existență — întoarcerea la natură, primitivism — e un alt mod de opoziție). Progresul tehnico-științific, dezvoltarea civilizației, nu pot fi oprite. Dar dacă omenirea este conștientă și este în stare să prevină un dezastru comparabil — păstrând proporțiile — celui ecologic, pe care ea însăși l-a provocat prin Progres și primatul utilitarismului, atunci ea, omenirea — prin comunitățile și instituțiile ei cele mai abilitate și responsabile — va trebui să fie capabilă de un efort restaurator, va trebui să reechilibreze utilul și in-utilul, competențele raționalității tehnico-științifice cu drepturile și libertățile subiectivității, ale plăcerii, ale jocului; așadar, cultura tehnico-științifică și cultura frumosului. Cultura frumosului, a unui frumos de dincolo de morala oricărui compromis — geniul artei înainte de orice — a fost și rămîne o componentă bazală a civilizației, care s-a clădit nu numai pe și prin performanța tehnică. De la pictura parietală a paleoliticului pînă azi, milenii de istorie ale umanității superioare sînt o mărturie indelebilă. Bineînțeles, se poate viețui în afara frumosului, și împotriva lui. Viața în mediocritate, înecat în mediocritate, viața în abjecția sclaviei consimțite n-are nevoie de frumos, cum n-are nevoie nici de libertate (un important scriitor a meditat pe tema — *La Liberté? Pourquoi faire?*).

O problemă actuală a civilizației constă deci în a salvarea frumosul — ca valoare fundamentală — în funcția lui contemplativă, de *free-play of imagination*. Aceasta cu atît mai mult atunci cînd și acolo unde plăcerea e proscrisă — în scopul dominației — de un ipocrit fanatism puritan, acolo și atunci cînd viața e contrafăcută, cînd un productivism deșertic privează întreaga viață de sensurile ei posibile în numele unui fantasmagoric determinism istoric sau al amalgamării între predestinarea mesianică și voluntarismul procustian. (...) Nu a fost simplă împlinirea faptului că un ideolog rus din secolul trecut, progresist înfierbîntat de Idei primare, «decreta» — prin confuzie de planuri — o ineptie: un lucrător manual e mai util decît un Shakespeare, și voia, înainte de orice, desființarea... esteticului. Altfel spus, a unei forme «pernicioase» a libertății.

Privirea, în expoziția Silviei Radu, mi-a fost șocată de sentimentul contrastului dintre o artă ca formă autentică a vieții, a cărei materie se cristalizează în stil, și viața contrafăcută, atroce rîndită într-un haos organizat. În porțelanurile pictate, tot ce e somptuos și rafinat, tot ce e ritm și are suprema eleganță a dansului, tot ce e fantezie și voluptate, atestă un înalt grad de elaborare fără ca «senzația» deplinei libertăți să-și piardă ceva din impulsul originar. Tot astfel și remarcabilele

¹ Putem măsura gradul de fericire și civilizație pe care îl atinge o rasă prin acel volum de energie pe care îi alocă șelurilor libere și generoase, înfrumusețării vieții și culturii imaginației. Căci tocmai în acest joc spontan al facultăților sale, omul se regăsește pe sine și își descoperă fericirea. Sclavia este cea mai degradantă condiție în care poate ajunge omul, și adesea el devine sclav al nimănui decît al asprimii cerului, tot așa cum s-ar supune unui stăpîn sau vreunei instituții. Este sclav atunci cînd toate energiile sale se cheltuesc pentru evitarea morții, cînd toate acțiunile îi sînt impuse din afară, și nici o răsuflare sau vlagă nu-i mai rămîne pentru a se bucura de viață.

sculpturi, — prezențe insolite și în anodine expoziții colective — printr-o stranie fuziune între știință și un frust inerent, între ironie și candoare.

În peisaje, dacă peisaje pot fi calificate acele apariții, e vuiet și e liniște, e pace și ne-pace; această pictură atît de spontană, cu o direcitate care nu-i imediată, e o pictură liberă de preceptistică dar cituși de puțin naivă ori neștiutoare, e precum expresia poetică ce poate fi asemenea pulsației singelui în arterele vieții. Sînt posibile referințe la diverse curente sau artiști; printre altele, și la «hedonismul vitalist» al picturii române din perioada interbelică. Nu mi se par relevante. Dintr-un punct de vedere parțial și neortodox, pictura Silviei Radu poate fi definită mai just drept o artă de tip existențial. Este o pictură care, aproximînd intuitiv spiritul filosofilor existențiale, a găsit în motivul mării — ca un *apeiron* — și în motivul șarmului, al fazei, — ca o certitudine în limitare, acolo unde «elementele» se unesc și se înfruntă, acolo unde ființa poate fi mai mult decît oriunde în stare de libertate atemporală și pasiunea trăirii mai desprinsă de coruptibil — un punct de sprijin arhimedic al expresiei poetice. Același sentiment existențial, de viață intensă, deși sub alt semn — îl regăseam în ciclul de auto-portrete: un limbaj al neliniștii, al exasperării în fața absurdului, de a fi în absurd, care nu sugerează dispera, sfîșierea ca unele din curente de coloratură neo-expresionistă; sînt, parcă, instantanee care transmit impresia îndrîjitei inacceptări a non-sensului, a inacceptării logicii invertite și a pierderii oricărui sens.

Tot ca «mulțime», dar căreia îi retrace ceva din însemnele gloriole aurice, pină și prin modul — în general — neceremonios al expunerii, se prezintă și pictura. Deoarece, între altele, și poate în primul rînd, problema ei de artist era, de astă dată, nu divergentă, ci sensibil diferită: acel sentiment existențial întemeiat pe un simț și pe o conștiință modernă a valorii limbajelor artistice ca moduri ale ființării, ale ființării în libertate deplină, dincolo de convenții și obiceiuri stabilite, dincolo de lanțurile vizibile și invizibile ale coerciției. Nu cred a fi de o însemnătate secundară și faptul că, alături de unii artiști români, Silvia Radu crede, încă, în resursele de vitalitate ale pictorialului, limbaj al culturii umaniste, istoricește constituit, care, în calitate de limbaj artistic superior, înființează lumi (mai «adevărate» decît realitatea, după o celebră sentință aristotelică); un limbaj depășind nivelul senzației, prin vizual, spre care s-a îndreptat o parte din arta secolului 20, și cu atît mai hotărît străin de modurile realiste d'outrance ce consideră autentică arta care spune totul despre maladiile conștiinței, ale moralei, despre spalmele și lipsa de speranță, despre crimele împotriva umanității, despre terorism și violență. Toate acestea, artele frumoase — nu numai cele ale cuvîntului — le pot «spune», și trebuie să le «spună». Izolarea într-un transparent turn de fildeş, și, mai noiv, metamorfoza artistului în cosmetician al răului, al urîului, e mai mult decît simplă abdicare profesional-morală. Dar reducționismul de orice natură, conștientă sau nu, «sistemelor» de gîndire (filosofică, ideologică, artistică), se dovedește a fi el însuși o maladie și se cuvine a fi tratat drept ceea ce este.

La această artistă, pasiunea creației are suflul, are gustul și parfumul exaltant al libertății fără absolut nimic doctrinal. Nu-i aici nici o voință de libertate programatică, este manifestarea energiei vitale, o forță genuină, în care însă firescul libertății, ca un drept «natural», și conștiința libertății de creație, ca un drept societal, formează o unitate indivizibilă. Pentru că, în ultima analiză, creația artistică și starea estetică sînt, volens-nolens, stări ale libertății; iar plăcerea estetică și plăcerea creației sînt oricum plăceri (mi s-a părut de o perspicacitate fără egal faptul că, într-un roman celebru al secolului 20, singurul loc în care, val, iluzorii, erau date împreună, ca unul și același lucru, ca singur refugiu și ca unic moment tocmai exercițiul libertății și al erosului).

Într-una din cărțile sale, de fixație psihanalitică (*Psychanalyse du feu*), Gaston Bachelard susținea extravagant, deși cu destulă îndreptățire: « La conquête du superflu donne une exaltation spirituelle plus grande que la conquête du nécessaire. L'homme est une création du désir non pas une création du besoin ». Este ceea ce spunea cu simplitate, cu absolutitatea unui postulat, Blaise Pascal: « L'homme est né pour le plaisir; il le sait, il n'en faut point d'autre preuve. Il suit donc sa raison en se donnant au plaisir ». Un enunț ce-l vedeam emblematic — « lege » nescrisă a creației Silviei Radu, veghiind la intrarea în această expoziție de lucruri inutile. Opera Silviei Radu, aparținând sferei frumosului bizar (vrem sau nu vrem, frumosul banal, ridiculizat de Baudelaire, există) nu-i însă o artă care place (« Il faut se méfier des choses qui plaisent » suna o sentință a lui Cézanne), este o artă care comunică plăcerea creației, o bucurie senzuală, un dor al libertății. Părăsind locul acela unde odinioară ochiul era atras de frumosul edificiu al Fundației Dalles, intrând în vacarmul și confuzia cotidianului, în mod tot bizar încep să fiu urmărit mental de o figură — întâi nedeslușită, pe urmă clară. Era Gore Pirgu, schimbându-și mereu masca. Așa cum îl visase naratorul în cel mai frumos vis al său, la asfințitul Crailor de Curtea Veche: « Înaintea noastră, în port bălțat de mască, riciu țopăia deandăratelea, fluturînd o năframă neagră, Pirgu ». Și așa cum era « aevea »: soitar obraznic, băiat deștept, băiat bun, care pe toate le țitia și pe toate le descurca, slugarnic și arogant, « se gudura rînjind », « fiară pornită pe vrăjmășie, pe rău, pîrînd a sluji soartei de unealtă de desalcătuire și de nimicire ». Încet, ciudata vedenie se estompa. Mă simțeam ușurat ca de o primejdie a tenebrelor. Gîndeam din nou la frumosul care e întotdeauna bizar, la arta Silviei Radu care trăiește — îmi era foarte limpede acum — sub fastul luminii incomparabile a meridonului mediteranean, între tumult și serenitate. Și mi-am amintit de o reflecție a lui Baudelaire. Era gravată în memoria care nu se șterge; simțeam însă nevoia — o nevoie ca de aerul și briza mării — s-o revăd, s-o recitesc — precum înțlia oară, cu emoția plăcerii ce durează. Ajuns acasă — era să spun « at home » — am făcut dușul ritual al lepădării de murdar. Am căutat în *L'art romantique*. Și am citit: « ... même dans les siècles les plus monstrueux et les plus fous l'immortel appétit du beau a toujours trouvé sa satisfaction ». Am închis volumul.

ANTÓNIO LOBO ANTUNES

FADO ALEXANDRINO

roman

Revoluție în orizont lusitan

António Lobo Antunes este astăzi unul dintre cei mai citiți prozatori din Portugalia, poate și unul dintre cei mai des traduși în alte țări, dacă ținem seama de faptul că în Statele Unite l-a editat vestita casă editorială « Random House », în Franța « Albin Michel » (în perspectivă imediată îi vor apărea cărțile în format de buzunar la « Gallimard »), iar în Germania Federală îi sînt deja traduse și tipărite aproape toate romanele. Un romancier la 45 de ani, care debuta cu mai puțin de zece ani în urmă, după ce revenea din nimicitorul război din Angola, unde fusese medic militar timp de aproape 28 de luni, profesînd actualmente ca medic psihiatru și, mai cu seamă, tipărînd, aproape an de an, romane ce se bucură de un constant succes într-o țară cu nu puțini scriitori buni și interesanți. Ceea ce l-a adus mai cu seamă consacrarea și apoi numeroase ediții a fost romanul *Os Cus de Judas* (titlu care în românește ar putea fi echivalent cu « la dracu-n praznic » sau « acolo unde și-a înțărcat dracul copilul »), o fulminantă confesiune la persoana întâi, relatînd, despre ororile aceluia război colonial pe care portughezii se străduiau să-l dea uitării, dar nu și Lobo Antunes, nu și poetul Fernando Assis Pacheco și alți scriitori care au trăit îndeaproape drama și care se hotărîseră să spargă tacitul consemn al tăcerii. Acolo, « la mama dracului », era, desigur, în Angola, într-o fundătură a geografiei și a istoriei, într-un loc unde avea să se sfîrșească seculara, dar deja anacronica pentru vremurile noastre, ambiție colonială a portughezilor, însă de unde avea să înceapă și edificarea unei noi conștiințe în rîndurile unei noi generații, creștere înceată ce va culmina cu revoluția din acel April portughez 1974 — răsturnarea dictaturii fasciste. Deși proclamată republică încă din 1910, Portugalia a cunoscut cea mai lungă perioadă de dictatură sub regimul lui Salazar (care pînă la sfîrșitul vieții a păstrat pentru el doar funcția de prim-ministru rîndînd cîte un președinte fantomă), apoi sub cel mai scurt, al succesorului său, Marcelo Caetano, dar adevărata democrație

constituțională parlamentară avea să se instaleze abia după Revoluție. Sînt încă vii în amintirea generațiilor vechi acea epocă de opresiune politică, precum și evenimentele, revolta militară și de masă ce au dus la răsturnarea dictaturii fasciste. Despre această perioadă tratează amplul roman al lui António Lobo Antunes, *Fado Alexandrino* (ediția întâi apărută la « Publicações Dom Quixote », 1983), o frescă în trei părți, reunind mărturisirile a patru personaje, vechi combatanți în Angola, reîntîlniți la cîțiva ani după Revoluție și confesîndu-se reciproc, rememorînd evenimentele în viziuni diferite. Ca foști combatanți, ei se adresează unul altuia cu vechile apelative din armată, fiecare deține o lungă istorie personală și sentimentală implicată în varianta fiecăruia despre marea istorie, iar toate aceste spovedanii făcute într-un lung periplu bahic pe străzile Lisabonei adună laolaltă viața vie, sentimentele, evenimentele-cărămizi din care s-a clădit treptat noua republică. Este un *fado*, un cîntec portughez specific, cu rădăcina în acel *fatum* latin, unul din numeroasele tipuri ale *fado*-ului popular, cel « alexandrin », mai mixate cu elemente eterogene, cum este construită însăși această carte.

Capitolul înfățișat acum cititorului român, primul din cea de a doua secțiune, intitulată « Revoluția », este mărturisirea celui mai « simplu » personaj din grup, fost soldat, devenit slujbaș neînsemnat la o mică antrepriză mobilă a unchiului său. Avem astfel, poate, punctul de vedere al omului de rînd, entuziasmat de evenimente, dar și îngrijorat, precum acel mic patron, sclav al unor locuri comune, înspăimîntat de « comunism », deși fiica sa, Odette, este membră activă a Partidului Comunist. Împreună cu celelalte mărturisiri, năvalnice, confuze, ironice și sentimentale, burlești și nu o dată foarte lumești, dacă nu de-a dreptul triviale, relatarea soldatului se varsă într-un amplu fluviu de păreri divergente sau convergente, din care pînă la urmă cititorul dobîndește imaginea de ansamblu, privită din perspectiva tuturor păturilor și a claselor sociale ale Portugaliei, asupra unui eveniment ce avea să schimbe definitiv mersul istoriei contemporane pe acest « galben lîman portughez », cum îi spunea Blaga.

Rupînd acel pact al tăcerii, Lobo Antunes a rupt-o și cu academismul prozei lusitane, propunînd în schimb un stil direct de o mare bogăție, deopotrivă violent și tandru, abundent baroc și limpede ca un pamflet, și care l-a determinat bunăoară pe Arthur Lundkvist să exclaim: « s-a născut, în sfîrșit, un mare prozator european ». Despre acest prozator au scris la superlativ și Vargas Llosa, ca și alți scriitori de primă mărime, dar nu l-au lipsit nici criticii acerbi, cum se întîmplă totdeauna cînd ceva cu totul insolit se ivește în stratificările aparente din topurile literare. Se pare că în cazul lui António Lobo Antunes părerile specialiștilor încă se situează la extreme, ca dovadă că s-a afirmat despre el și că ar fi singurul urmaș direct și de aceeași mărime al lui Céline. În ce ne privește, propunînd cititorului paginile ce urmează, avem încredințarea că ele aparțin în mod pregnant istoriei adevărate, dînd mărturie despre nașterea celei mai tinere republici europene.

Fado Alexandrino

Fragment din partea a doua, «Revoluția», capitolul I

Strigătele Odettei și sonorele eructații asmactice ale unchiului său îl treziră în aceeași neliniște subită, aceeași alarmă instantanee de odinioară, din vremea când deschidea ochii în junglă la prima mișcare neobișnuită, la primul ordin șoptit, la prima împușcătură. Punea repede piciorul pe pământ, încă șiroind de transpirație, stînjinit de cearșafuri, pipăind spațiul din jur în căutarea armelor, reverberațiile străzii iluminînd casa de peste drum și un colț din odaie, (dulapul, lavaboul cu oglindă, Sfînta Filomena a Doinei Isaura pe perete), răsăritul soarelui de culoarea năclăită a albușului de ou întinzîndu-se ca o algă peste acoperișuri. Din salon se auzeau marșuri militare, sunete de chitară, voci bărbătești cîntînd, un crainic citind din timp în timp un discurs, iar apoi, după un interminabil moment de tăcere în care sîngele părea să se oprească, nemișcat în vene, așteptînd, alte marșuri, noi imnuri, arpegii, muzică. Se așeză pe dușumea, aprinse lampa, degetele de la picioare ieșiră la capătul pantalonilor de pijama, subțiri și palide precum cele ale morților. Petele de umiditate, din iarna deja trecută, supurau pe plafon, cutia plină cu reviste de cow-boys care servea de noptieră îi propunea soldatului o marcă de vin: dar nu mai erau nici arbori, arbuști, desișuri, nici negrii cu puști automate cehoslovace care să-l privească pe neașteptate cu ochii lor de prăjitură cu fragi; doar Odette și unchiul său care sporovăiau, discuteau în salon, rafalele ciudate ale radioului, gîfîitul imens al bătrînei pe patul de două persoane, agitîndu-se cu jumătatea ei, încă vie în felul spasmelor dezordonate ale unui crab. Își spală cu apă mișcînd, fața (un ins traversa prin dreptul ferestrei mergînd spre strada Gomes Freire, urmărit de ecoul propriilor săi pași pe asfalt), se șterse fornînd de cearșafuri, își încălță un pantof, pe celălalt îl ținea încă în aer, nehotărît. Mă culc la loc, nu mă culc, ieși să vadă ce se petrece afară, radioul vecinului de dedesubt transmitea același discurs, aceleași imnuri, oamenii vorbeau de la un balcon la altul, își privi ceasul. Abia fusesse de dimineață și atîta agitație, oare ce se-ntîmplă, ieși pînă la urmă din mansardă încălțat cu un singur pantof, șchlopătînd, încheindu-și în grabă șlițul pantalonilor. Prin ușa întredeschisă a camerei o zări pe Dona Isaura gîfîind pe salteaua patului ei, sub un enorm rozaliu suspendat într-un cui, flacoane de medicamente, încă o Sfîntă Filomenă cu palmele împreunate, înconjurată de o mulțime de serafimi, iar pe culoar lumina aprinsă, aprinsă și lumina din baie, aprinsă și lumina din bucătărie, cred că vor avea o mică surpriză cu nota de plată pentru electricitate la sfîrșitul lunii, gîndi, sau au dat o lovitură sau au înnebunit, se opri în prag să se scarpine pe burtă, perplex, unchiul în chiloți lungi tușea pe canapea, Odette, cu părul zbîrlit, în halat de casă, învîrtea butoanele vechiului și, imensului aparat de radio, două lungimi de undă luau între ele un cîntec ca pe un sandviș, cursorul aluneca în lungul cadranelor dar nu funcționa decît un singur program, pleoapele abajurului lăsau pe podea nevinovate cerculețe galbene, altele mai mici se întretăiau pe plafon asemenea pupilelor convergente ale strabecilor, dezlîund desenul șters de pe tapet, cerbi abia conturați care se repetau într-o monotonie incoloră, Odette ridică deodată ochii și îl zări: Vino repede, vor să răstoarne guvernul.

Trebuie să fie vreo glumă de-a Radiodifuziunii Naționale, gîndi soldatul, nu mai știu ce să inventeze ca să ne facă să înghițim tîmpeniile lor, mizeria asta de muzică pe care ne obligă s-o ascultăm sau poate vreun bătrîn șicnit dar cu imaginație va fi intrat în studiouri cu un teanc de hîrtii sub braț, Am avut o idee trăsnet, să-l sperii nițeluş pe tipi.

S-a interzis circulația pe stradă. S-a interzis circulația pe stradă? schelălăi bătrînul, indignat, așezat sub Cîna cea de taină, în relief, ciștigată la tombola parohiei. Asta ne mai lipsea, fata mea, cu o groază de livrări de mobilă prevăzute pentru astăzi.

Soldatul se așează pe unul din scaunele inconfortabile, în formă de coadă de morun, din jurul mesei, își sprijini cotul pe suprafața rece a mușamalei, închise ochii, Odette și unchiul lui începură să se îndepărteze, se îndepărță și căderea guvernului, se auzea tusea bătrînului, mată, fără ecou, în depărtare, din ce în ce mai slabă în imensa grotă a salonului, becurile din veioze deveniră tot mai palide sub pleoapele lui. Să dormi, deodată vocea crainicului îl smulse brutal din somn adăugîndu-se lătrăturilor unchiului, Toată chestia asta e complet idioată, Dumnezeu mi-e martor, dacă ei își închipuie c-o să mă facă să nu lucrez se înșeală, du-te și te-mbracă, imbecilule, azi începem mai devreme.

— Și pentru prima dată am ajuns împreună la magazin, îmi povesti soldatul, biciclii de-a lungul străzilor de sunetele aparatelor de radio urlătoare. Bărbați cu fețe nerase se aplecau peste marginea ferestrelor ca viermii din găurile merelor, cîinii răsturnau lăzile de gunoi ultate, portarul spitalului, în picioare la intrare, își ținea lipit tranzistorul la ureche de parcă ar fi ascultat marea într-o scoică, un vîntuleț ascuțit ne îngheța picioarele, unchiul spumega, Dacă aruncă în aer guvernul nu se vor liniști pînă cînd nu vor aduce la putere un altul și mai rău care o să ne lase doar cu o zdreanță pe fund, după care va trebui să cerșim, Aici Postul Comandamentului Mișcării Forțelor Armate, și domnul Ilidio, amar, Uită-te la toți zevzecii ăștia, uite-i ce mulțumiți sînt, Dumnezeuule, ai zice că el vor salva lumea, era șapte și jumătate, dimineața, salariile încă nu sosiseră, nu-l aștepta nimeni în fața ușilor încuiate, bătrînul își căută cheile în uriașa lui trusă care se bomba ca o hernie în buzunarul pantalonului, greși cheia din cauza nervozității, drace, clinchet de metale oxidate care se-mpotrivesc, acordeon al porții de gratii presate sub apăsarea piciorului, Parlez că nemernicii or să profite de toată buimăceala asta ca să nu vină la lucru, ca și cum căderea guvernului și marșurile militare de la radio ar putea servi cuiva de scuză. Adu camioneta cea încărcată să facem treaba noi doi, îți garantez că o să aibă ce auzi de la mine, colegii tăi, cînd vor încerca să-mi răspundă. Soldatul coborî cu grijă pe rampa de ciment, alunecînd pe petele de ulei și în băltoacele de apă, urcă în cabină, porni motorul, mai existau încă alte două furgonete și un mercedes ruginit ce se părăginea în întuneric, fără să mai punem la socoteală grămada obișnuită de mobile, deasupra fantezii arhitecturale în ochiul boului, peste tot praf și pinze de paianjen, pneurile dansară pe pămîntul moale, el răsturnă ceva care se sparse cu zgomot izbîndu-se de balustradă, unchiul, congestionat de minie, așează în cui un carnetel, vin înapoi imediat, pe ușa biroului, La Baixa, urlă bătrînul, și să nu faci prostii, ai grijă de rabla asta, nu mai de o lună asigurată, nu peste mult timp se încîlniră cu mașini militare la colțul străzilor, care blindate, soldați cu căști, cu cite o bazuka pe umăr, aproape nici o altă mașină, nu mai circula pe străzi, îl opri un tînăr locotenent, Băileși, circulația e întreruptă, Trebuie să fac o livrare urgentă în Chiado, îi răspunse unchiul, n-o să vă deranjeze tocmai camioneta mea, dar celălalt deja îl și întorse spatele și descifra acum hîrțile pe care un caporal gîfîind, cu bereta așezată oblic pe cap, le adusese în pas alergător, înapoi dară, făcură o jumătate de întoarcere și-o luară spre Intercampos, Rato, Școala politehnică, soldatul deschise aparatul de radio, marșurile și cîntecele acompaniate de chitară umplură cabina care tresărea și vibra din toate încheieturile, aproape să explodeze, muzica încetă și vocea crainicului începu din nou să cuvînteze.

— Oprește dracului porcăria aia, timpitule, îl strigă unchiul, pătruns, căutîndu-și pulverizatorul astmatic în veston, clădiri pompoase, magazinul de antichități, parcul Principe Real strălucind de lumini și, imediat în apropiere, un tanc de-a latul dru-

mului, oameni în uniformă, mortiere, vehicule de-al armatelor, un sergent care se apropie furios, cu pistolul în mână. Dispareți imediat de aici pînă nu vă pocnesc.

care n-au venit azi la lucru sînt concediați.

La ora unsprezece Carmindo sosi pe o bicicletă cu motor, era un mustăcios angajat stagiar din luna martie și care trăla cu odrasla (de fiică) a contabilei, cînd își scoase casca părul i se revărsa abundent, a fost al dracului de complicat pînă am ajuns aici, domnule Ilidio, sînt o mulțime de nave de război pe Tejo ce forfotesc de colo-colo, nimeni nu încearcă să lăsă din casă, s-a format totuși un val de oameni, care urcă dinspre Chado spre PIDE *, spre Carmo, dacă nu era un major pe-acolo, care urmă dînspre Chado spre PIDE *, spre Carmo, dacă nu era un major pe-acolo, care urmă dînspre Chado spre PIDE *, spre Carmo, dacă nu era un major pe-acolo,

oamenii l-ar fi omorît cu bîtele pe un agent de la Poliția Secretă care poate nici nu era agent, un tip de vîrstă mijlocie, cu față cărnoasă, plîngea, iar unchiul din spatele cutiei de sticlă. Cu toate poveștile tale bune să te consideri norocos că nu să-ți tai la sfîrșitul lunii două ore din leafă și poți să te consideri norocos că nu să-ți tai la sfîrșitul lunii două ore din leafă și poți să te consideri norocos că nu să-ți tai la sfîrșitul lunii două ore din leafă și poți să te consideri norocos că nu

te arunc în stradă, le ordonă să încarce furgonetele, tusea lui suspina, înnebunită, în spatele ușii, își scoase pulverizatorul din buzunarul pantalonilor, își viri para de caucloc în gîtlejul lui chinuit, putea fi auzită contabila cum îl dojenea, tandră și surizătoare, bătrînul și mutul plecară în peugeotul cel nou, noi rămaserăm să ne frecăm spinările de zidul zgurînfuros, șobolanii galopau prin fundul magaziei, ceva mai tîrziu s-a auzit din nou zgomotul mașinii, un cap mare și vă puteai închipui după sticlă. Nu ne-au lăsat să trecem, domnule Ilidio, nici nu va puteai închipui după sticlă. Nu ne-au lăsat să trecem, domnule Ilidio, nici nu va puteai închipui după sticlă. Nu ne-au lăsat să trecem, domnule Ilidio, nici nu va puteai închipui după sticlă.

de tîmbălău e afară, unchiul trase sertarul de la biroul său, dădu la o parte gheme de sforări, hîrtii murdare, balamale, ascuțitorii, cutii cu șuruburi și broaște, un mic burghiu, mai multe chei, o pereche de ochelari spartți, o ramă goală, găsi în sfîrșit tubul de medicamente, își depuse o mică bilă pe limbă, aruncă florile în coșul de nulele pentru gunoi, bău apă din vază ca să-i alunece pastila, se lăsă pe spate, epuizat, cu privirea pierdută, pe un scaun de lemn, mormăind fragmente indecifrabile, cu la un comunicat la altul, crâncinul devenea tot mai optimist, mai victorios, mai

triumfal, de fiecare dată promitea căderea guvernului, Democrație, Libertate, bateriile descărcate ale radioului bătrînului făceau tot mai dificil înțelesul acestor sforțări: așezați pe o canapea de catifea dezmembrată noi ascultam, intrigăți, fără să înțelegem prea bine, contabila bătu în geam cu degetele și mă chemă, acum se ruja și se machia pe la ochi, purta rochii mulate, își dădea cu fixativ pe păr, mirosea ca un săculeț de lavandă și mă făcea astfel să mă gîndesc la iarnă, la ploaie, la după-amieze de duminică în care trîndăvești în casă, cu apa picurînd, monotona, dintr-o cornișă cu țigle sparte, am coborît cîte patru trepte deodată pe scara de ciment, contabila așeza cu delicatețe la loc florile pe birou, unchiul meu, convulsionat, cu tîmplele-n pumni, ridică spre mine un deget amenințător care tremura, lei repede afară să vezi ce se-ntîmplă și vino înapoi să-mi povestești, fiindcă el nu înțelegea nimic, căpitane, toate astea i se păreau un straniu coșmar, o formidabilă minciună, lumea răsturnată deodată cu capul în jos, un potop, un naufragiu, un cataclism, o teribilă amenințare, viața pe dos, o viață imposibil de trăit, dintr-un moment în altul își scotea pulverizatorul și își apăsa micul tub de sticlă pe gingiile, pffft, pffft, pffft, poate-și imagina că e un remediu ca să așezi lucrurile la locul lor, că va fi din nou ca înainte, că neliniștea i se va risipi, că va dispărea angoasa, că busolele din capetele oamenilor își vor opri o dată în loc acele, O să-i aresteze pe miniștri, anunță metisul Isidore încercînd disperat să-și netezească părul cîrlionțat în care turnase kilograme de loțiuni, o să-i ducă la grădina zoologică lîngă maimuțe și urși, bîrlul de peste drum nici măcar nu-și ridicase storurile, nici o femeie nu se zărea pe stradă, ce farsă, soldatul scoase furgoneta din depozit, încercă să o ia pe un drum ocolit spre Balxa dar zări deodată ceva mai încolo un camion Barliet al armatei ticsit cu țipi în echipament de luptă, își parcă deci mașina, cu două roți pe trotuar, într-o străduță transversală, și continuă să meargă pe jos în direcția pieței Camões unde erau concentrate trupele, oamenii îi aplaudau pe soldați, le ofereau mîncare, țigări, lapte (Dar ce se-ntîmplă oare, gîndi el, siderat, ce se-ntîmplă), focuri de armă se auziră dinspre São Carlos, Toată lumea la PIDE, urla un băiat înalt de statură, cu părul în vînt, îmbrăcat cu o cămașă-n carouri ca un actor de teatru amator, oamenii cu o mină sumbră rătăceau de colo-colo, cu pietre de pavaj în mînă, în apropierea statuii stăteau de vorbă cîțiva ofițeri, nu se vedea în plață nici un porumbel, un pluton de pușcași marini se îndrepta spre cazarma poliției secrete, comandați de un locotenent cu gesturi hotărîte care ținea strîns mînerul revolverului, Să-i ucidem pe toți nemernicii, striga tînarul, să-i ucidem pe bastarzii ăștia, o maree agitată de corpurile il tira spre o clădire înaltă (și fluviul și cerul gri undeva jos în depărtare), înconjurat de o mulțime care urla, insulta, arunca cu sticle și pietre în ferestre, pușcașii se apropiară de poartă cu prudență, un individ de vîrstă mijlocie ieși cu brațele ridicate în sus și dintr-odată un ciorchine de oameni se aruncă asupra lui lovindu-l cu pumnii, cu picioarele, cu scînduri, deșirîndu-i hainele, strivindu-l pe asfalt, pînă cînd nasul, barba, gura, pleoapele începură să-l singereze, a trebuit ca locotenentul să-i ia de una din mîncile sfișiate (încă o lovitură de picior, încă două lovituri de picior, încă un pumn în spinare) și să-l încredințeze unui sergent. Pune-l în jeep alături de ceilalți, cineva trăgea cu pușca din interiorul clădirii, un trup alunecă pe lîngă zidul din față și se prăbuși cu o expresie de surpriză, marinarul intrară în clădire arîmîndu-și puștile, o camionetă militară își deschidea drum claxonînd și îndreptîndu-se către fațada cinematografului de alături, împușcături asemenea zgomotului unor baloane fragile ce se sparg, gemete, proteste, injurături, Să-l dăm foc haznalei, să-l pîrlim pe băieți ca pe șobolani, un matelot galonat (căpitan în marina de război sau cam așa ceva, eu confund gradele din armată) leși pe un balcon de la etajul al doilea și-l ceru mulțimii să se liniștească, făcea cu brațele mișcări ample ca de pasăre ce ultase să zboare, apoi la puțin timp, escortați

de pușcași, zeci de indivizi pe care oamenii îi improșcau cu injurături și sculptat, pe care încercau să-i atace, fură conduși spre camioneta ce demară claxonînd, dădu cotul spre dreapta și dispăru, noi năvălirăm claie peste grămadă în clădire, fără să mai luăm în seamă furia și protestele adjutanților, și descoperirăm astfel ceea ce ni se părea a fi nu mai mult decît o clădire administrativă publică banală, la fel ca atîtea altele, birouri, scaune, dosare pe toată înălțimea zidurilor, eterna fotografie a amiralului porcin* în uniformă albă, cu o eșarfă albastră și enorme medalii pe burtă, mașini de scris, coșuri de paie pentru hîrtii, hîrtii în dezordine, vestoane goale ce se legănau pe umerase.

— Asta-i tot? exclamă Pîndarul aruncînd cu o veioză de lemn după un guzgan uriaș. Să nu-mi spui mie că PIDE înseamnă doar atît.

Nu, firește că nu, gîndi soldatul, și totuși nimic mal mult: fișiere, emițătoare radio, aparate de fotografiat, camere nemobilate cu uși foarte groase, cu becuri slabe sub placa de sticlă din plafon (Aici torturează, încerca să explice mutul, alci răsucesc testiculele tipilor cu tot felul de clești), și nici măcar un singur prizonier descărnat, nici tu oseminte prin unghere, nici îngrozitoare unelte de tortură pentru suplicii ca în filmele ce rulează la Odeon, fiare înroșite, lanțuri, bice cu plumb, instrumente teribile. Oamenii sfîșiau de pe ziduri fotografiile amiralului lăsînd pe var cîte un chenar mal curat, se certau între ei pentru suveniruri derizorii (sticlouri, gume,ampoane, bloc-notesuri), răsturnau mesele, dărimau etajerele, înfundau closetele cu pachete de hîrtie sugativă și cu gunoale, la răstimpuri se auzea pe undeva dintr-o cameră cîte un urlet feroce, Țla-i de la PIDE, Țla-l de la PIDE, loviturile începeau să cadă peste umerii înghesuți care protestau, care scoteau strigăte ascuțite încercînd să fugă, care apoi cădeau la pămînt, plîngînd pe podea, pînă cînd alți marinari, cu pistolul în mîini, într-un uriaș tropot de bocanci, ne împinseră pe toți în stradă, locotenentul energic explica cu voce groasă Lăsați-ne pe noi să măturăm alci, lăsați-ne să facem treaba ca lumea, oamenii se supuseră cam fără tragere de inimă ducînd cu ei mici averi inutile, doi tipi se băteau cu pumnii pentru o bucată de scaun, un domn mustăcios, cu cravata leșită din vestă, zbiera JOS CU ESTADO NOVO TRĂIASCĂ LIBERTATEA, dar un individ zdravăn cît un frigider, cu o privire neîncrăzătoare, îi strigă Oare tu nu ești cumva de la PIDE? domnul tăcu dintr-odată ca o floare ce se ofilește și dispăru, îngrozit, în mijlocul mulțimii care se îndrepta acum către piața Carmo, chemată de un megafon invizibil, HAIDEȚI CU TOȚII SĂ RĂSTURNĂM GUVERNUL, care blîndate, îmbulzeală, soldați, o mascaradă enormă, copii urcați în copacii din fața cazărnilor Gărzii Republicane, gheretele santinelor goale, ofițerii urcați în picloare pe capota automobilelor, cu cîte un megafon în mînă, împiedicînd mulțimea să dărimă intrarea, să forțeze porțile, să dea roată prin curtea uriașă, poticnindu-se ca niște gîndaci de bucătărie orbi, Ce-ar zice unchiul dacă ar vedea asta, gîndi el, ce-ar crede bătrînul? un căpitan lansa la înălțimea ferestrelor goale ordinul de a se preda, carele de asalt veneau și plecau neîncetat, într-un detunător amestec de voci, mulțimea scanda sloganuri disparate, dezordonate, de neînțeles, pe care actori de teatru amator, în cămăși cu carouri la fel cu cele ale tipilor de la PIDE, încercau să le unifice agitînd brațele în stilul dirijorilor de fanfare municipale, LI-BER-TA-TE LI-BER-TA-TE LI-BER-TA-TE, e o problemă doar de cîteva ceasuri, îi spuse cu veselie un entuziast cu barbișon, o să-l vedeți mîine atîrînd de felinarele de pe bulevard, însă n-au fost execuții, căpitane, n-a curs sînge, la drept vorbind nici nu a fost o revoltă, cel care comandau odinioară au și acum aceleași avantaje, după cîteva ani-

* Amiralul Tomas, președintele fantoș al republicii, n. trad.

șori de exil, după câteva săptămîni în bulău, așa că batem pasul pe loc în această țară de nimica, atîta bucurie, atîta sforțare, atîta bestecăneală, ca să facem ce, un general cu monoclu sosit în sfîrșit într-o mașină, aplaudat de mulțime, soldații îl îndepărtau cu patul armelor pe gură-cască, alte cuvînte de ordine, alte lîmuri, alte țepete, mîna unchiului îl chemă în cușca de sticlă, avea o expresie melancolică, decepționată, contabilă era instalată la birou, ținînd în aer pixul cu pastă, așteptînd.

— Ei, mormăi domnul Ilidio într-un sol de molfăială, au început să care cu sacul, au început să-i fure pe oamenii cînștiți?

Trimisese acasă salariații, ulcerat de fețele lor întrebătoare, neliniștite, perplexe, de sporovălaia lor, de șușoteliile, de privirile lor piezișe, să vină mîine pentru transporturile din ajun, becurile se balansau ușor în grinzile putrede din plafon, apusul soarelui se strecura, oblic, prin ferestruicile întredeschise, un cer de culoare singerie devora hornurile, n-au existat tortûri, spargerii, noi ne-am continuat pînă în ziua de azi afacerea de transporturi mobiliare, durează de aproape zece ani și ne bucurăm de o liniștită stabilitate, senină, cadaverică, de neschimbat, aceeași de odinioară. Generalul cu monoclu coborî din mașină, decorațiile și stelele de pe epoleți îi străluceau în soare, intră în marea clădire de la Carmo însoțit de doi sau trei civili cu cravată, foarte demni, cu toții foarte pătrunși de rolul lor, au existat câteva secunde de așteptare, câteva minute elastice care se eternizau, alți oameni se urcau prin copaci, acoperișurile caselor din preajmă erau negre de lume, cîțiva maeștros reîncepură să-și agite brațele cu și mai multă energie, LI-BER-TA-TE LI-BER-TA-TE LI-BER-TA-TE, i se păru că o zărește pe Odette rezemată de un bărbat cu ochelari care ținea în mînă un drapel, însă nu era ea, era o fată mai scundă și mai urîtă cu o cutie de chitară la picioare, din timp în timp căpitanul cu megafonul îi consulta pe sublocotenenții și pe sergenții care încercau să stea în echilibru pe virful picioarelor ca să-i poată vorbi, un Atlantic de capete se contracta și se dilata, bulbucînd cu o spumă de ochi, de gingii, de nasuri, de bărbii, unchiul se ridică de pe scaun, ieși afară cu mîinile-n buzunare, să privească noaptea, luminile ce se aprindeau în pîrculețul lugubru, cîinii vagabonzi, o ambulanță ce pleca din susul străzii de la Spitalul Capucinilor, unchiul reveni, înghiți încă o pastilă și rosti cu o voce de mormînt, privind spre calendarul plin de pete de la Mobil ținîntul în pereți. Țara asta va deveni un bordel, s-a zis cu noi.

— Își vedea afacerile terminate, faliment, ruină, mobilele putrezind în depozit fără ca cineva să vină să le ceară, firma Ilidico fără nici o comandă, sfîrșitul sfîrșiturilor, și nu doar firma Ilidico lipsită de comenzi, dragă căpitane, dar și băcălii nesfîrșite în fața măcelărilor, la magazinele de legume, la lăptării, oameni jigăriți, prost îmbrăcați, flămînzi, bande de hoți hirsuți jecmînîndu-i pe oamenii cînștiți la colțul străzii, iar după ce ultima sirenă a pompierei va fi sunat stingerea, obligatorie, răsunînd încă pe străzile neluminate jeepurile militare din care s-ar fi tras cu pușca spre siluetele furigate și întinse deodată în patru labe pe trottoare, înconjurate de uriași cîini cenuși zbîrliți. Benzina ar fi fost de negăsit, milițienii în kakii ar fi ridicat cu macaralele lor lăcomie mașinile, s-ar fi circulat în autobuze dezmembrate și hurdăcătoare, ticsite de călători înspălmîntați și gravii, al fi dat peste cadavre împușcate abandonate pe scări sau prin pivnițe, prin holuri, în jurul ambasadelor, prin rarele magazine încă rămase deschise, fără vitrine, cu funcționari pe jumătate ascunși îndărătul galantarelor goale. Iar spitalele înțesate de răniți acoperiți cu bandaje și pansamente murdare, mii de persoane întemnițate în stadioane și arene, plutoane de execuție îmbrîncind oameni cu mîinile legate la spate spre piedestalul stațiilor, rafale de mitralieră, proteste, plînsuri, suplicii, drapelul roșu pe clădirile publice, peste tot ruși și chinezi, dînd ordine, ocupînd Palatul Guvernamental, împotrănindu-se cu aere de proprietari prin vile, Iar Odette, Dar ce-i mania asta, ideea

asta fixă, dacă nu altceva decât sfârșitul pentru Estado Novo, sfârșitul poliției politice, nimic altceva, și domnul Ilidico, disperat, Atunci când or să te obligi să-ți înghiți propriul rahat, când te vor împerechea forțat cu o cehoaică, să vii atunci să mă vezi, povestea asta cu partidele e o minclună gogonată numai bună să ne pîrlească.

Generalul cu monoclu leși în sfârșit din cazarma jandarmeriei fără ca de altfel să aibă aerul că-l emoționează entuziasmul din jurul lui, fără să răspundă la aplauze, se instală alături de domnia solemnă în mașina ce demară numaidecît și părăsi piața splintecînd trupuri, gesturi, zîmbete, surisuri victorioase, mulțimea bătea în geamurile mașinii, îl saluta, țipa, alte care blindate soseau și-și îndreptau tunurile spre edificiul gol, alți ofițeri, alți soldați, în vreme ce un ins cu un paner distribuia garoafe roșii, și deodată îi reveni soldatului o amintire, Casa bunicii mele nu-l departe de aici, pe străduța aceea în pantă de unde se vede Tejo, îi reapăru în memorie, intact, etajul întîi, vetust, aproape mizerabil, al bătrîneli, impozantul tablou dinlăuntru reprezentînd Inima Sfîntă a lui Isus, podeaua vîlurită și pătată, eterna proliferare peste tot a gîndacilor de bucătărie, puținele fotolii de paie aproape dezmembrate, femei grase cu șorț gătînd conținutul unor cratițe uriașe într-o imensă bucătărie, masa lungă din sufragerie acoperită cu o pînză ceruită și zece sau douăzeci de fete foarte machiate, foarte excentrice, foarte somnolente, cîteva dintre ele în papuci și combinezon, altele cu gene false care se deslîpeau, așteptînd suplera în timp ce-și lăculesc unghiile sau se rujează, discutînd, sporovăind, pieptănîndu-se, lăsînd să se vadă prin despicătura decolteurilor globurile enorme și palide ale sinurilor lor. Prinzeam cu ele, dragă căpitane, înăbușit de veșmintele lor, de parfumul lor, de picioarele lor pîroase și drepte, de peria pe care le-o bănuam sub pîntece, de durdulia umiditate a trupurilor prea apropiate unul de celălalt, de rumoarea marină a conversațiilor, de bunica mea care mă trăgea uneori de ureche, arunca asupra fetelor o privire circulară de o binevoitoare autoritate, purta la gît un șirag de fildeș, îmi interzicea să mă joc pe culoarul casei cu uși numerotate de-a dreapta și de-a stînga, cu litografiile reprezentînd călugări în sandale ținînd fetele goale pe genunchii lor: Mama ta, unchiule, mama mamei mele, femela indignată de căsătoriile amîndurora, care nu voia să mai audă vorbindu-se despre voi, care o insulta pe Dona Isaura, (soarele după-amiezii se așternea pe podea ca o sticlă galbenă, dăvălînd alte neregularități, alte hibe, alte găuri în lemn), femela cu ochi impene-trabili și feroci care le paraliza pe tinerele fete într-o panică respectuoasă.

— Dacă l-au luat pe Președintele Consiliului într-o mașină blindată, apoi asta numai noi ne-am făcut-o, gemu domnul Ilidico prînzîndu-și capul între palme. Cît de curînd vor veni aici, cu pistolul în mînă, să ne caute.

Confiscate consolele, confiscate bideuriile, confiscate planele, tot acest talmeș-balmeș inutil și putred, chiar praful și șobolanii și pînzele de palanjen ar fi fost confiscate, magazinul ar fi fost închis cu lacăte pe uși puse de milițienii sași, contabilita ar fi gesticulat disperată, aglîndu-și poșeta, în spatele gratiilor. Cred că tu ai accepta-o pe această femeie, Dona Emilia, aparținînd rasei tale de tarantulă aparent liniștită, aparent generoasă, cînd am concediat-o a amenințat că-mi aduce poliția, a vrut să mă bată, să mă tîrască prin tribunale, mi l-a trimis pe fi-su, un tipograf vîlăgan, să-mi rupă oasele.

Ți-ai pierdut mîințele, remarcă sec Dona Emilia (Dacă ai fi ținut și tu o casă din ălea, măcar s-ar fi putut fornica în mod convenabil în Portugalia.) Ce-ai făcut tu, spune-mi, ca să te bage la zdup?

Numărul oamenilor din piață continua să crească, mulți din ei aveau steaguri și tranzistoare ca la meciurile de fotbal, copacii păreau niște ghemuri de picioare, brațe, ochi atenți, înghețați într-o iacomă așteptare, o mașină blindată leși din

mulțime îndreptându-se către cazarmă, guri căscate, sute de dinți strălucind la soare într-o spumă verde cernută printre frunze, coate care mă împingeau, miini care se lipeau de ale mele, răsufări acre ce-mi năvăleau peste față, un miros de transpirație entuziastă în nările mele, și dintr-o dată, dragă căpitane, m-am simțit din nou ca la patru, cinci, șase, șapte ani, copleșit de fantastic, de desigur, de teribilele proporții ale adulților, piața devenea imensă sufragerie a buccii mele, plină cu imagini de sfinți și nimfe îndoielnice, ocupată de sute și sute de fete somnoroase, morocănoase, apatice, aproape dezbrăcate, care-și căneau genele cu pensula, își scoteau bătăturile de la picioare, țipau automat la intervale precise LI-BER-TA-TE LI-BER-TA-TE LI-BER-TA-TE, dându-și ifose în fața cazarmii de la CARMO, drapate în rochii de casă transparente sau în halate de baie, cu umerii strălucindu-le de alifii, făcându-mi de departe semne caraghioase și hazlii, ocheadă ironice, gesturi poznașe, ca și cum eu n-aș fi înțeles, dragă căpitane, ca și cum aș fi fost un copil greu la minte, aproape idiot, ariarat, ca și cum eu n-aș fi pindit pe ascuns în camerele lor de pe culoar și nu le-aș fi văzut culcate pe pat, cu picioarele desfăcute, după ce se dezbrăcau într-o surprinzătoare viteză, după ce dăduseră la o parte cuvertura de pe pat și-și împăturiseră veșmintele, în tovărășia unor cătane, a unor bărbați vîrstnici, a unor puștani hămesți și rușinoși cu halnele lor de duminică și încravați, unchiul trase din nou sertarul biroului, răscoli în dezordinea dinlăuntru, dădu peste un flacon de pastile, își viri una în gură și din adîncimea scaunului său ridică spre ei niște ochi descompuși de spalmă:

Cu toții la zdup, cît de repede, ai să vezi, or să-mi rechiziționeze camionetele, or să m-oblige să găzduiesc ingineri bulgari și spioni polonezi, or să mă facă să dorm pe podeaua din salon înfolfit într-o pătură veche de-or să-mi clăntăne dinții.

Dona Emilia se întoarse spre mine, indignată, Uită-te la el, privește-l, a înnebunit, s-a țicnit, e lovit cu leuca, îmi bea apa din vasele pentru flori, se-ndoață cu pastile, înghite fără să-i pese de frunzele de mușcată, tu ești din familie, la- repede și du-l la doctor, un văr de-al meu a pățit-o la fel citeva luni bune, pînă l-au scăzut tensiunea cu un regim fără sare și și-a revenit, crizele erau tot mai dese, mulțimea spumega asemeni slajului în urma unui vapor, blindatele, urlașe cutii de conservă, trecură de poarta cazarmii, nu se zărea nimic dincolo de ferestrele abia întredeschise, doar citeva siluete, umbre, contururi imprecise, Măcar n-o să mai avem de-a face cu porcii ăștia, roști un bătrîn cu beretă și cu o garoafă la butonieră, aflat la doi pași de soldat. Eu, cel puțin, dragă căpitane, n-am avut niciodată încurcături cu el, nu-mi pasă dacă sînt el sau altii, doar să fie de lucru și să-mi mai rămînă ceva bani la sfîrșitul lunii ca s-o pot invita pe Odette la cinema, la plajă sau la balul de la Clubul Estefânia, la etajul întii, cu orchestră, cu mame necruțătoare așezate jur-împrejurul sălii, supraveghîndu-și cu priviri implacabile filele, mai mulți scandalagii amenințau cu pumnii strînși mașinile blindate, sculptînd spre ferestre, insultînd siluetele din interior, Fasciști, porci, fi de cățele oamenii începură să urle LI-BER-TA-TE LI-BER-TA-TE ascultînd îndemnurile vocii de zinc ce se revărsa dintr-un megafon invizibil, silabele se adunau într-un vacarm urlaș, acum trupa proteja Cazarma Jandarmeriei, cel urcați prin copaci începură să alunece ușor în jos, porniră încetul cu încetul să ne risipim, se mai auzea uneori cite un strigăt, Ăla-i de la PIDE, Ăla-i de la PIDE, galop, busculade, lovituri cu pumnul, un om cu capul și gura înșingerate încerca zadarnic să scape din mijlocul unui vîrtej furibund, aveam impresia că o zăresc pe Odette peste tot, chiar și în manechinele din vitrine, însă mă înșelam de fiecare dată, cred că m-am îndrăgostit, îmi spuneam, cred că dacă ea ar dispărea m-aș da cu capul de ziduri, pînă la urmă îi convinserăm pe unchiul meu să ne întoarcem acasă, foarte mulți oameni discutau pe stradă sau de la un balcon la altul, o lăsarăm pe contabilă în stația

autobuzului sub un mic refugiu de tablă verde, soldatul desluși în ochii unchiului său dificultatea, disperarea, spaima de a se separa de ea, l se întâmplă și lui ca și mic, își spuse el, uimit, cât de ciudat este așa ceva la bătrini, ei au riduri, boli, pietre la vezică, nu-și pot reține urina și totuși nu se lasă, mai multe grupuri de mitraliori înarmați erau dispuse pe ici pe colo, purtau la uniformă garoafe care se ofileau, se făcuse noapte de-a binele și aceiași cîini scormoneau cu o înecată voluptate prin lăzile de gunoale, automobilele își îndreptară boturile lor triste spre parcuri, bărbați deja beți pălăvrăgeau despre revoluție prin crișme înșesate de lume, cu sticle de anis și cu bucăți de șocolată în vitrinele lor murdare, contabila rămăsese în urmă singură, privindu-i cu ochii ei melancolici și plini de înțelegere, atît de părăsiți încît deodată soldatului l se făcu milă de singurătatea ei, își imagina o cameră închiriată într-o fundătură, cu un vechi pat mizerabil și scîrîțitor, cu rochii ascunse după o perdea roasă de molii, însă unchiul care începuse să tușească întră val-vîrtej într-o tavernă de la colțul străzii, alături de frizerie, își făcu drum liber cu coatele lui de broască printre consumatori, bātu cu podul palmei în tejgheaua de marmoră minjită cu cerceuete vineții de la pahare, iar patronul, cu miinile sufocate, se apropie cu un suris întrebător, domnul Ildio, care ținea cu privirea formele de clepsidră ale unei tipese goale de pe un calendar, zise: Două mici să ne ridicăm moralul. Oare cum o fi Dona Emilia dezbrăcată, se întrebă soldatul tușind, orbit pînă la lacrimi din pricina rachiului de tescovină, în vreme ce oasele lui, parcă de cauciuc, se îmbibau cu alcool: trebuie să fie încă acceptabilă, fără riduri, cu pieptul ușor lăsat, pîntecele întins, sau poate deja flasc, bombat, cu degetele de la picioare deformate de băcătură, cu fesele mol, cu celuliță pe părțile din spate? Unchiul ecluza pahar după pahar, și cum cerea mereu cîte două, soldatul trăgea și el la fițil lichidul transparent și gros ce-l ardea de fiecare dată o porțiune dureroasă la trecerea prin stomac, în vreme ce bătrînul se amesteca tot mai mult în conversația dintre un chelner și un factor poștal petic, își dădea cu părerea, vorbea la ureche, făcea previziuni, chelnerul era pentru libertate, factorul poștal dimpotrivă, amîndoi profitau de revoluție ca să-și administreze cîteva pahare în plus față de obișnuita rație duminicală, deodată patronul o acoperi pe fata goală de pe calendar cu drapelul național și scrise pe peretele nu tocmai curat TRĂIASCĂ DEMOCRAȚIA, ce-l ala democrație? se întrebă soldatul în timp ce începea să simtă că plutește, că-l atîrnă brațele ca niște alge pletoase, că l se goleşte capul de orice problemă, de toate necazurile și începe să se înalțe în fumul taverneli ca un balon umplut cu gaz, domnul Ildio îi explica prolix factorului poștal modul de funcționare al pulverizatorului său astmatic, mai mulți curioși presară para de cauciuc în grota gurii lor, de parcă ar fi umflat un pneu, Deschideți-vă plămîni, prieteni, strigă unchiul, clătîindu-se pe scaun, plictisindu-l pe clienții cu aparatul lui, deschideți-vă plămîni spre primăvară, cineva îl împinse nervos la o parte, unchiul ateriză în patru labe pe o masă de mîino unde patru bătrîni descărnați, protejîndu-și cu gelozie plăcuțele de privirile mioape ale partenerilor începură să latre cu indignare printre gingiile lor lipsite de dinți, soldatul, cu picioarele ca de bumbac, îl ajută să se ridice, vislind în gol, reveniră la paharele lor, Trăiască Democrația, Trăiască Libertatea, urla domnul Ildio cu o voce spartă, bătrîni încercară zadarnic să-și refacă jocul, înjurînd și proferînd incredibile obscenități, domnul Ildio îl chemă cu degetul pe barman și îl ordonă Vin roșu pentru toată lumea în cinstea Revoluției și, aproape în aceeași clipă, șiți doar cum se-ntîmplă, chiar dacă izbît încolo și-ncoace de umeri, de șolduri, de voci, de genunchi, unchiul începu să sforăie.

În românește de ANDREI IONESCU

TONI MORRISON — PREMIUL PULITZER

Arborele-stigmat

« Albi aveau convingerea că, oricare ar fi purtările ce se văd, sub pielea neagră nu poate să nu fie o junglă. Ape luți, de netrecut, maimuțe care țipă și se leagănă în copaci, șerpi adormiți, boturi roșii pregătite pentru sîngele lor alb, dulce. Într-un fel poate că și aveau dreptate. Cu cît oamenii de culoare se sileau să convingă cît sînt de blînzi, de inteligenți și iubitori, de umani, cu cît cheltuiiau mai multă energie și strădanii să-i convingă pe albi de lucruri pe care negrii, în privința lor înșile, le considerau de la sine înțelese, cu atît mai adîncă și mai de nepătruns, într-adevăr, creștea în ei jungla. Dar nu jungla pe care negrii ar fi adus-o cu ei aici din celălalt loc (unde se putea trăi). Ci jungla pe care chiar albi au sădit-o în ei. Și a crescut. S-a răspîndit. În, prin și dincolo de viață, s-a întins pînă ce l-a cuprins și pe albi care l-au pus temelia. Pe toți l-a atins. L-a schimbat și prefăcut. L-a făcut pe albi sîngeroși, năcîngi, mai răi decît și-ar fi dorit să fie, atît erau de speriați de jungla pe care chiar ei au pornit-o. Maimuța urlătoare fremăta tocmai sub palida lor piele; gîinile roșii ale lor erau. »

Iată raționamentul unui bătrîn negru, extras din *Beloved*, ultimul roman al scriitoarei americane de culoare Toni Morrison (n. 1931). De la debutul ei, tîrziu, în 1970, cu *The Blues Eyes* (Ochii cei mai albaștri), la celelalte romane — *Song of Solomon* (1977), *Tar Baby* (1981) și, în sfîrșit, *Beloved* (1987), creația prozatoarei a fost apreciată pentru o serie de calități constante, ca și pentru tehnica narativă originală, diferită de la o carte la cealaltă. Proza ei, a observat critica, este de fapt poezie, dar nu numai atît, ea este și istorie, sociologie, viziune, mit, folclor, coșmar, muzică. Paginile prozatoarei poartă semnul talentului (« prodigios, șocant aproape »), al inspirației, al unei deosebite forțe a imaginației și intuiției, susținute de altfel de un spirit cultivat (în treacăt fie spus, Toni Morrison a predat la o serie de universități, iar în prezent lucrează la Princeton University). Cărțile ei s-au bucurat și de succes de public, iar autoarea a primit o serie de distincții culminînd cu premiul Pulitzer '88, pentru romanul *Beloved*, și apoi « Common Wealth Award for Literature » în 1989 (acesta din urmă a mai fost acordat, printre alții, unor personalități ca Marquez, Robert Penn Warren, Christopher Isherwood, Max Frisch, John Ashbery, A. Voznesensky). Prestigiul autoarei se datorează nu numai calităților literare indiscutabile, dar și semnificației exponențiale a prozelor sale. Tocmai în 1988 pentru recunoașterea importanței operei acestora printr-o distincție națională de prim ordin — de care predecesorii iluștri, precum de exemplu James Baldwin, pe nedrept n-au avut parte.

« ... De data asta mi-am închipuit că scriu despre bine și rău », mărturisea undeva Toni Morrison. « Dar cred că eu scriu de fapt mereu același lucru, anume despre cum se raportează oamenii unii la alții. ... Despre dragoste și supraviețuire — nu pur și simplu despre cum să trăiești — ci despre cum s-ar putea supraviețui într-o lume în care toți sîntem, într-o măsură, victime a ceva. » Romanele ei pun în pagină destine ce țin de un mediu și o tradiție foarte bine cunoscute autoarei: personajele, în majoritate negri, se află, caracteristic, într-un impas de adap-

tare — cu familia, cu lumea, cu ei înșiși. Toni Morrison revine mereu la acest gen de criză, proiectată în diverse epoci și ipostaze ireproșabil individualizate. Punctul cel mai îndepărtat și general la care ea raportează problemele « negritudinii », punct inițial dezechilibrant, a fost existența paradoxală (pînă după mijlocul secolului al XIX-lea) a sclaviei negrilor în Statele Unite, țară considerată altfel cea mai liberă din lume. În urma Războiului Civil, sclavia a fost abolită, dar nu și gravele ei consecințe, după cum demonstrează, cu mijloacele ei, autoarea. Romanul *Beloved* se apropie de apele tulburi, dureroase și fierbinți ale intrării în libertate a negrilor din Sud, un timp pe care Toni Morrison ni-l descrie fără false pudori, cu o exemplară îndrăzneală și un talent ajuns la maturitate.

Aici, ca și în alte romane, scriitoarea stabilește o echivalență între structura discontinuă a cărții (o eventuală reprezentare plastică stilizată a narațiunii ne-ar da un interesant corp în spațiu, totodată opac și transparent, închis și deschis) și dezordinea, ruptura, tensiunea psihică — mai ales a personajului central, Sethe. Astfel încît romanul nu denotă folosirea ambițioasă a unei forme originale și « la modă », ci reușita unei structuri organice necesare, de o perfectă congruență.

Așa cum reiese din fragmentul citat la început, în această lume excesul aduce după sine exces, provoacă o reacție în lanț care perpetuează răul și neînțelegerea, distruge viața. Prin Sethe, protagonistă, și cel din jurul ei, autoarea ne instruează leste despre ce a însemnat practic eliberarea din sclavie: trecerea nu tocmai ușoară la un nou stil de viață, în care practic *totul* era de învățat, de refăcut, de la simple gesturi cotidiene la cele mai intime sentimente despre sine și despre celălalt. Aceasta în condițiile în care, ca sclavi, lumea cea largă le rămânea de obicei complet necunoscută, iar de tradiția și limba de baștină, ca și de familia cea mai apropiată, erau cel mai adesea rupți prin vânzare la alți și alți stăpîni. Elementare legături — între mamă și copilul ei de exemplu — erau nesocotite, dacă așa dicta interesul stăpînului. Fără istorie, fără familie, fără perspective, fără mai multe drepturi decît animalele de povară, aceste victime suferau de fapt de o gravă traumă psihică, de forme profunde și triste de alienare. Modul lor de a supraviețui, cum reiese din paginile prozatoarei americane, presupunea blocarea pe cît posibil etanșă a amintirilor, dorințelor și sentimentelor. Întîmplări mărunte, uneori simple cuvinte, le fac să se întredeschidă spații secrete ale memoriei, pe care enorme presiuni le țineau închise. Mereu trecutul, cu oroarea și fascinația lui, amenință să se reverse distrugător, ca dintr-o cutie a Pandorei, asupra celui ce în mare măsură se ignoră pe sine, pentru a mai putea trăi.

În *Beloved*, firul narativ răsucit pe multe planuri, prin reveniri, iluminări și revelații, ar fi, în mare, următorul: un cuplu vîrstnic de fermieri din Sud își duce viața patriarhal, cu ajutorul unui mic grup de sclavi pe care îi tratează cu neobișnuită omenie. Sclavii sînt în general băieți tineri (Paul A, Paul D, Sico... nume născute, nepotrivite, cum se observă, pentru lumea liberă. Există în carte și un *Stamp Paid* / *Timbru Plătit*...). Printre ei, o singură femeie, tînăra Sethe, căsătorită cu Halle: aceștia au mai mulți copii împreună și, în situația norocoasă a fermierilor

lor, nimeni nu-și pune problema să-l despartă. Mai mult, lui Halle i se permite să cumpere libertatea mamei sale, Baby Suggs, prin muncă suplimentară. Un asemenea liberalism îl scandalizează pe ceilalți stăpîni de sclavi, care îl lichidează pe bătrînul fermier. Un nepot al acestuia, Învățătorul, vine să-i ia locul și să pună lucrurile la punct. Sclavii sînt supuși unor cumplite umilințe, Sethe mai ales; Învățătorul vorbește copiilor în clasă despre însușirile de animale ale sclavilor și ajunge să practice o vivisecție « didactică » asupra tinerei slave însărcinate (urmarea fiind acel tulburător, simbolic arbore-cicatrice pe care femeia avea să-l poarte toată viața pe spinare). Sclavii își fac un plan de fugă, din care nu scapă toți cu viață. Sethe reușește, cu multă greutate, să ajungă pînă la soacra ei, în libertate. Amenințată de Învățător și oamenii lui să fie luată înapoi cu copiii, ea comite un gest suprem sîngeros, dar explicabil în context — încearcă să-și ucidă copiii, ca să nu mai încapă pe mîna celui ce l-ar fi lipsit de demnitatea lor elementar umană. Gestul acesta cutremurător distruge practic viața tuturor celor din casă: Baby Suggs, soacra ei, care era, în libertate, un fel de preoteasă a negrilor, este părăsită de toată comunitatea, iar casa rămîne sub apăsarea unei atmosfere nesănătoase. Cei doi băieți pleacă în lume, iar Denver, născută la țarmul unui stat liber, rămîne mental neevoluată ani de zile din pricina angoasei și se află într-o morbidă comunicare cu sora ei « de dincolo », aceea ucisă de Sethe. După multă vreme și suferință, Paul D reușește să ajungă în sfîrșit la Sethe; — el care a fugit spre lumea liberă după semnul pomilor înfloriți, s-a oprit la pomul înflorit al amintirilor și împăcîrilor de pe spinarea negresel. Aflînd la un moment dat despre crima femeii, Paul D o părăsește — spre a reveni, într-un tîrziu, cu salvatoare înțelegere și afecțiune.

Cu multă greutate se refac aceste personaje sufletește, riscînd uneori să-și consume, în refacere, întreaga forță vitală. Beloved însăși, fetița despre care se credea că a fost ucisă, reapare ca o cludată fată tînără; ea poartă amintirile și semnele că ar fi ea însăși, dar substanța ei e mai mult aceea a unui vis (de dragoste, de răzbunare...) — pe de o parte extensie a lui Denver, pe de alta o proiecție a eului matern chinuit ce se explică și se dăruiește cu o urlă dragoste autodistrugătoare. Trecînd prin chinul clarificării a ceea ce trăise, Sethe e în sfîrșit mulțumită că acum « nu mai trebuie să-și aducă aminte ». Un sfîrșit deschis ne face să sperăm în reechilibrarea acestei lumi distorsionate de o adîncă nedreptate inițială.

Izolarea personajelor în casa lor de la marginea orașului și îndelungata lor tăcere creează un teritoriu bun conducător de mit. Cele două personaje foarte tinere — Denver și Beloved, involuate, cu o imaginație copilărească, dau prilejul unor frumoase pagini lirice. Prin Beloved mai ales, se coboară spre o percepție foarte timpurie — un tip de regresie folosit cu mult efect de autoare, spre deschideri cosmice-simbolice. (În același spațiu cultural, ne amintim de un Faulkner).

Această proză de excepție este purtătoarea unui Weltanschauung primitiv, penetrant, sălbatic și rafinat, venind din partea unor minți și suflete traumatizate ce se vindecă prin recuperarea fragmentară a experienței lor. Un adevărat tur de forță este expresia coexistenței, a comunicării dintre lumea reală și o lume fantastică, dintre un plan de o densă materialitate și un alt orizont (interior-exterior), al semnelor și spiritelor — apărînd în carte ca un schimb vital, de o maximă naturalitate. În paginile autoarei, puterea imaginarii, știința de a citi în lucruri, fapte, nuanțe și tăceri, continuitatea inseparabilă dintre eu și lume, capacitatea de a vedea fantasmalele minții întrupate ca alevea se justifică prin natura personajelor, se validează prin forța magică a artel narative.

IOANA IERONIM

TONI MORRISON

Fragment din
romanul « Beloved »

SETHÈ

Baby Suggs se instalase pe o stîncă mare cu latura netedă și se ruga în tăcere Cei de față o urmăreau de printre copaci. Cînd și-a pus bastonul în pămînt, au știut că e gata. Ea strigă:

— Să vină copiii. Cei mici alergară de printre copaci.

— S-audă mamele voastre cum rîdeți, le spuse și codrul răsună de rîsul copiilor. Cei mari priveau, nestăpînindu-și nici ei zîmbetul.

— Să vină bărbații, strigă ea. Aceștia pășiră unul cite unul de după cercul de trunchiuri din apropiere.

— Soațele voastre și copiii voștri să vă vadă jucînd, le zise și flori trecură prin viața de sub pămînturi, sub tălpile lor.

În sfîrșit, chemă la ea femeile.

— Plîngeți, le porunci. Pentru cei vii și pentru cei morți. Plîngeți, curat. Și fără să-și acopere ochii, femeile slobozeau lacrimi de sub pleoapele lor.

Așa începea: rîsul copiilor, jocul bărbaților, plînsul femeilor și pe urmă toate se amestecau. Femeile nu mai plîngeau și porneau să danseze; bărbații se așezau și plîngeau; copiii dansau; femeile rîdeau, copiii plîngeau pînă cînd obosiți, tîndăruiți fiecare și cu toții laolaltă se lăsau la pămînt care încotro, prin luminișul umed, trăgîndu-și sufletul. În tăcerea clipei Baby Suggs, sfîntă, le dăruia marea ei inimă.

Ea nu-i îndemna să-și curățească viața, ori să plece și să nu mai păcătuiască. Nu le spunea că ei sînt binecuvîntarea pămîntului, modeștii lui fii, ori neamul preacurat ce va fi răsplătit cu toată slava.

Ea le spunea că binecuvîntarea lor va fi numai și numai atîta cîtă vor avea ei puterea să și-o închipuie. Și de n-o vor vedea, nici n-or s-o aibă.

— Aici, în locul ăsta, noi-trup; trup care plînge, rîde; trup care dansează în iarbă cu picioarele goale. Iubiți-l. Iubiți-l tare. Dincolo, el nu îndrăgesc trupul vostru. Ci îl nesocotesc. Ei nu iubesc ochii voștri, nu, i-ar scobi cît mai degrabă. Ei nu iubesc pielea de pe spinarea voastră. Dincolo, o biciulesc. Și vai popor al meu, nici mîinile voastre nu le sînt dragi. Doar cît le folosesc, le leagă, le pecetluiesc,

le taie și le lasă pustii. Iubiți mîinile voastre. Voi iubiți-le. Ridicați-le și dați-le sărut. Atingeți cu mîinile pe aproapele vostru, alipiți-le între ele, mîngîiați-vă fața cu palmele fiindcă nici asta nu e pe placul lor. *Vouă* trebuie să vă placă, *vouă*, *voi* ! Nici de gura voastră nu le pasă. Dincolo, cînd ar vedea-o sfîșiată, mai mult o sfîșie. Ce roștiți voi, ei nu iau în seamă. Ce strigați voi, ei nu aud. Ce puneți în gură spre hrana voastră, ei vă smulg și vă dau gunoaie în loc. Nu, gura voastră lor nu le place. *Voi* trebuie s-o iubiți. Eu despre trup vă vorbesc. Trupul care cere iubire. /.../ Mai mult decît ochii și picioarele. Mai mult decît plămîinii în care trageți aer liber acum. Mai mult decît pîntecele păstrător de viață și rodnicele măruntaie, ascultați la mine, iubiți inima voastră. Căci ea este prețul.

Secretele fetei Denver erau dulci. Nedespărțite de lămîița sălbatică, pînă cînd a descoperit colonia. Prima sticlură, Denver a primit-o în dar, pe a doua a furat-o de la maică-sa și a ascuns-o în tufele de cîmșir; parfumul a și înghețat după aceea și sticlura s-a spart. Asta se petrecea în anul cînd iarna s-a lăsat deodată, în mare grabă, pe la vremea cînei și opt luni încheiate n-au mai scăpat de ea. Pe timpul Războiului, cînd domnișoara Bodwin, alba, a adus pentru ea și pentru mama ei colonie de Crăciun și-a mai adus portocale la băieți și bătrînei, lui Baby Suggs, i-a dat un șal bun de lînă. Alba vorbea de un război cu mulți morți, dar părea bucuroasă, era roșie toată în obraji. Și măcar că avea glasul gros, de bărbat, mirosea ca o odaie plină de flori — ce plăcere nespasă, pe care Denver a regăsit-o apoi de una singură între tufele de cîmșir. În spatele casei lor, 124, era un cîmp îngust care dădea spre pădure. De o parte a pădurii curgea rîul. Chiar în pădurea aceea, între cîmp și apă, ascunse vederii de stejarii hotarnici, fuseseră plantate în cerc cinci tufe de cîmșir unite acum între ele pe deasupra pămîntului; ele formau un spațiu liber, rotund, de peste doi metri înălțime și cu pereții de vreun metru grosime, numai frunze foșnitoare.

Aplecîndu-se mult, Denver reușea să se strecoare în spațiul acela și, o dată ajunsă înăuntru, se ridica toată în lumina de smarald.

Totul începuse ca un joc de fetiță, dar pe măsură ce copilei i se schimbau dorințele, se schimba și jocul. Liniștit, primitiv și absolut secret, cu excepția semnalului de colonie, puternic, care-i stîrnea pe iepuri, derutîndu-i mai apoi. Odaie de joacă la început (cu tăcerea ei mîngietoare), apoi refugiu (de spaima băieților), locul a devenit curînd un scop în sine. În boschetul acela, apărută de durerea îndureratei lumi, închipuirea fetei își producea propria foame și propria hrană, de care avea atîta nevoie fiindcă singurătatea o istovea. O istovea. Învăluită și apărută de pereții vii, verzi, ea se simțea coaptă și limpede, mîntuirea la fel de aproape ca dorința.

Într-o toamnă, mult înainte să se așeze Paul D. la ei acasă, la mama, Denver a rămas deodată nemișcată în boschetul ei de cîmșir, sub o impresie ciudată, amestecată — vîntul, laolaltă cu parfumul din chiar trupul ei. Fata s-a îmbrăcat atunci, s-a aplecat să iasă și s-a ridicat în ninsoare — o ninsoare subțire, aspră, cum i-o înfățișase maică-sa povestindu-i felul în care a adus-o pe lume, nașterea lui Denver într-o pirogă pe care sta de-a călare o fată albă. De la fata aceea îi venea numele [...]

Sethe deschise gura și rupse la lumină adevărul: — Fug.

Era primul cuvînt pe care-l scosese toată ziua; s-a auzit gros, greoi, din cauza limbii frăgezite.

— Pe picioarele-astea fugi tu? Doamne sfinte ! /.../ Și cum îți zice? întrebă. Oricît era de departe de Casa Bună, n-avea rost să-și dea numele de-adevărat la primul om întîlnit în cale.

— Lu, răspuse Sethe. Lu mă cheamă. /.../

— Nu-i treaba ta să umbli p-aci pe dealuri, don'șoară.
— le-te cine vorbea. Ba-i treaba mea, mai mult decât a ta. Pe tine te prinde și-ți taie capu'. După mine nu umblă nimeni. Da' după tine îți spui eu că da, comentă Amy Denver în timp ce apăsa cu degetele tălpile sclavei, o masa. Te doare?

— Un pic.
— Nu-i rău. Pe cât te doare, pe-atîta e mai bine. Nu vindecî nimica fără durere. Ce te tot sucești?

Sethe se ridică în coate. De cît stătuse lungită, i se pusese un junghi între umeri. Focul din picioare și focul din spate o făceau să asude.

— Mă doare spinarea, zise.

— Și spinarea? Vai de tine, fată. Întoarce-te să mă uit.

Cu o opintire grozavă, încît i s-a făcut rău de la stomac, Sethe a reușit să se întorcă pe partea dreaptă. Amy i-a desfăcut rochia la spate și-odată a auzit-o: «Oh, nu se poate, luse!» Sethe și-a dat seama că e rău de tot, pentru că mult timp după asta Amy n-a mai zis nimic. /.../

— E un pom, Lu. Un cireș sălbatic. Uite-i trunchiul—e roșu, despicat, plin de sevă. Cu multe ramuri desfăcute în părți. Frunzele și ele, întocmai. Și-al naibii dacă nu-s astea flori! Flori mărunte, albe, de cireș. Ditamai pomul înflorit, la tine pe spate. Ce-o fi fost în mintea Lui, mă-ntreb. Nici eu n-am scăpat de bici, drept e, dar așa ceva n-am apucat. Avea domnu' Buddy o mîna rea și-afurisită. Dacă te uitai cumva drept la el, puneai biciul pe tine cît ai clipi. Lucru sigur. Odată m-am uitat și eu țintă la el—și unde nu s-a-ntors și-a zvrilit cu văturaiul după mine! Zic c-o fi știut el ce e-n capul meu.

Sethe gemu și Amy se trezi din visarea în timpul căreia o așezase pe Sethe în așa fel încît greutatea i se sprijinea acum mai sus de glezne, pe niște pietre acoperite cu frunze.

— Mai bine așa? Doamne, ce sfîrșit. Gîndesc că pîn-aici ți-a fost. Ce ieșire să mai ai. Mulțumește Făcătorului tău că ți-am răsărit eu în cale, să nu trebuia să mori colo în buruieni. Să te muște șarpele. Să te mănînce ursu'... Pînză de păianjen am să-ți pun pe piele, alta n-am ce face. Ce e p-aici prin colibă n-ajunge. /.../

— Mi-ar fi plăcut să știu mai multe, dar nu era nimenea cu cine să vorbești. Ca Femeie, zic. Și mi-am canonit creierii să-mi aduc aminte ce văzusem în copilărie, înainte de Casa Bună. Cum și ce făceau femeile. Eh, ele știau de toate. Cum să împletească atîrnătoarea de agățat copilașii în pom—ca să nu pătească ceva cît lucrau ele la cîmp. P'ormă, le dădea să sugă la o frunză, nu știu ce. Mentă cred, ori sașafraș. Poate să fi fost și camforă. Nici acum nu știu cum făceau coșurile-alea, dar de fapt n-am avut trebuință. Toată munca mea era în șopron și în casă, iară de frunză tot n-am aflat ce-i. Mi-ar fi prins bine. Pe Buglar îl legam cînd era să afumăm porcu'. Foc pe de rînd și ăla micu' de se vîra în toate. De cite ori n-a fost să-l pierd. Odată s-a suit pe fîntînă, drept pe fîntînă. Am zburat la el și l-am apucat la moment. La afumat, cum nu puteam avea grija lui, păm mi-am loat o sfoară și unde nu l-am legat bine de gleznă... doar cît să se joace pînprejur, să n-ajungă la foc. Nu mi-a plăcut nici mie ce i-am făcut, da' alta nu era. A fost greu, pricepi tu? Singurică, singură de tot, nici o femeie să te-ajute ca să te descurci. Halle al meu era bun, numa că lucra mereu-mereu pentru datorie, pe unde nu lucra. Și cînd apuca un pic de somn nu voiam să-l mai necăjesc cu d-astea. Tot Sixo, el mi-a fost de cel mai mare ajutor. Nu știu, oare-ți mai aduci tu iar din nou aminte, cînd a intrat Howard odată la mulgătorie și Red Cora gîndesc că i-a zdrobit mîna. De i-a dat peste cap degetul mare. Tocma cînd să vii și eu, da să-l muște degetul. Nici pînă acum nu mă dumiresc cum de l-am scăpat. Sixo l-a auzit zbierînd pe copil și a venit în fuga mare. Știi

ce-a făcut? I-a sucit mucusului degetul la loc și i l-a legat peste palmă de degetul mic. Vezi, una ca asta nu mi-ar fi dat pînă cap. Niciodată. Sixo m-a învățat o groază de lucruri.

Paul D simțea că-l prinde amețeala. Mai întîi a crezut că e din pricina mersului ei tot în cerc. Roată, roată, fără să schimbe direcția, ca să i se limpezească și lui mintea. Pe urmă și-a zis: Nu, de la glasul ei mi se trage; e prea aproape. Ea se învîrtea la vreo doi-trei metri de el, dar cînd o asculta era ca și cum ți-ar fi șoptit un copil drept în ureche, așa de aproape încît simțeați buzele cum formează cuvinte, dar cuvintele nu le pricepi, din prea multa apropiere. El nu reușea să prindă decît bucăți din rostirea femeii — ceea ce era foarte bine, fiindcă ea tot nu ajunsese la partea principală — răspunsul la întrebarea pe care el nici nu i-o pusese deslușit — dar răsărea limpede din tăietura de ziar. Ca și din zîmbetul lui. Căci el i-a arătat notița zîbind: pregătit să izbucnească în rîs deodată cu ea în clipa cînd ea ar fi ris de gluma asta — o mîzgăleală asemuind fața ei în chipul din ziar care voia să înfățișeze altă negresă de fapt.

— Ce mai ai de zis? ar fi întreat.

— Stamp asta s-a smîntit de tot, ar fi trebuit să chicotească ea. De tot.

Dar zîmbetului său nu i-a mai fost dat să înflorească. A rămas cum era, mic, singur, în vreme ce Sethe cerceta bucățica de ziar pe care, după un lung moment, i-a înapoiat-o.

Zîmbetul acela poate, ori iubirea mereu deschisă pe care ea a descoperit-o în ochii lui din nou — izvorînd ușor, fătîș, în felul în care te privesc mîinii, predicatorii și copiii: cu o dragoste pe care nimeni nu te întreabă dacă o meriți — zîmbetul, iubirea aceea a lui Paul D au făcut-o pe Sethe să nu se oprească, ci să-i spună ceea ce nici lui Baby Suggs nu i-a povestit, singura ființă pe lume căreia se simțea obligată să-i dea explicații. Altfel, ar fi repetat ceea ce spunea în ziar că spusese ea atunci — și gata. Sethe recunoștea vreo 75 de cuvinte tipărite (jumătate din ele apăreau în petecul de ziar), dar știa că vorbește pe care nu le pricepea n-aveau mai multă putere decît trebuia să lămurească ea acum. Doar zîmbetul și iubirea aceea deschisă au făcut-o să încerce.

— Despre Casa Bună, cum era ea, n-am de ce să-ți mai povestesc — da' poate n-ai știre cum a fost pentru mine să plec de-acolo.

Acoperindu-și partea de jos a feței cu palmele, ea se opri ca să mai cumpănească puțin dimensiunile acestui miracol; parfumul său.

— Am reușit. Eu i-am scos pe toți de-acolo. Și asta, fără bărbat-meu Halle. Atunci a fost înțlia oară să fac și eu ceva după capu' meu. Decisă. A reușit tocmai cum trebuia să fie. Eu i-am făcut, eu i-am tras de-acolo. Și asta, nu din înțimplare, nu. Am reușit. Am și avut parte de-ajutor, dar eu am făcut tot. Eu am zis — *Haide și Acum*. Eu a trebuit să bag seama. Eu să-mi folosesc mintea. Ba mai mult. Un fel a fost de egoism ce nu-l cunoșteam pîn'atunci. Era bun la simțire. Bun și drept. Eram mare, Paul D, adîncă și cuprinzătoare și cînd îmi întindeam brațele puteam să îmi string toți copiii între ele. Atît eram de cuprinzătoare. Parcă mai mult i-am iubit după ce-am ajuns aici. Sau poate în Kentucky nici nu puteam să-i iubesc într-atîta, că nu erau ai mei, să-i iubesc. Da' cînd am sosit aici, cînd am sărit din venca. Pricepi tu ce zic?

Paul D nu-i răspuns nimic, fiindcă nici ea nu aștepta vreun răspuns, dar de înțeles înțelegea foarte bine. Cum asculta el porumbelii în Alfred, Georgia și n-avea nici dreptul, nici îngăduința să se bucure de cîntarea lor, pentru că-n locul acela porumbelii și cețurile, lumina soarelui, noroiul de aramă, luna de pe cer — totul era al oamenilor cu pușcă. Unii mărunți, alții mai mari, nu era unul să nu-l poată

el, Paul D, frînge între degete ca pe-o crenguță, dacă-și punea mintea. Bărbați care știau că bărbăția le stă în arme și nu le crăpa obrazul de rușine să știe că, fără gloanțele lor, vulpile sigur i-ar fi dus de nas. Iar « bărbații » ăștia, de puteau ride și curcile de ei, erau în stare să-ți ucidă bucuria de a asculta porumbeii, de a privi la lună. Atunci, te apărâi și tu, iubeai doar cu puținul. Îți alegeai cele mai mici stele de pe cer; te culcai cu fața sucită, ca să zărești peste buza șanțului, înainte de-a adormi, ceea ce-ți plăcea. Aruncai priviri sfioase către copaci, de-a lungul Șanțului. Fire de iarbă, salamandre, păienjeni, gaițe, gîndaci, un regat de furnici. Nimic mai mare, nu. În Alfred, Georgia, da' femeie, un copil sau un frate — adică o mare iubire — te puteau răpune. Știa el bine ce vrea Sethe să spună — a nu mai avea nevoie de permisiune pentru dorințele tale, da, asta era libertatea.

Femeia tot dădea roată-roată și atingea mereu alte lucruri, nu pătrundea în inima întrebării.

— Doamna Gardner mi-a dat-o bucată bună de stambă. Avea dungi și niște flori mărunțele între dungi — ajungea pentru-o basma. Dar eu scuteam am vrut să fac din ea, la față. Că avea culori tare frumoase pînza aia. Nici nu știu cum să-i spun la coloare: trandafirii, da' cu galben în el. Multă vreme-am zis că să fac scutec, dar ca o năîngă ce-am fost am uitat stamba acolo. Nu era mai mult d-un metru, numa că ba n-aveam vreme, ba eram doborîtă de oboseală, că mereu o tot puneam deo parte. Și cînd am sosit aici, pînă m-au lăsat să mă dau jos din pat, i-am cusut la copil un schimb dintr-o zdreanță de pe la Baby Suggs. Că vreau să spun, plăcerea aia egoistă de-am avut-o pentru mine, eu pîn-atunci n-am cunoscut-o. Nu mai puteam suferi să se întorcă toate cum fusesse, nu mai puteam s-o las nici pe ea, nici pe-ălalți să trăiască sub puterea învățătorului. Cu asta se termină.

Sethe simțea că cerul pe care îl face ea în jurul odăii, în jurul lui și al poveștii, va fi mereu același, necurmat. Că ea n-are să se prindă înlăuntru, n-are să-i oprească firul pentru oricine vine și o întreabă. Dacă nu ajungea imediat să lămurească lucrurile, însemna că n-avea să mai ajungă la asta niciodată. Pentru că adevărul era simplu, nu o poveste lungă, încîlcită în fleacuri despre scutece înflorite și colivii și egoism și sfori de legat la gleznă și fintîni. Simplu: ea sta ghemuită în grădină, iar cînd i-a văzut cum vin și a cunoscut pălăria învățătorului, a auzit ca niște aripi filîind. Dacă a gîndit ceva, a fost Nu. Nu. Nunu. Nununu. Simplu. A țîșnit din locu-i, a strîns toate fărîmele de viață cărora ea le dăduse naștere, tot ceea ce, parte din ea însăși fiind, bun și frumos și purtat și adus prin desimea vălului afară, departe, acolo unde nimeni să nu le poată face nici un rău. Și păsări colibri băteau din aripi. Sethe se opri acum din nou în cerul ei și privi pe fereastră. Și aducea aminte că în vremurile cînd aveau gard la curte și la ei se strîngea lume ca la han, cineva stătea mereu să deschidă și să zăvorască poarta. Ea n-a apucat să-i vadă pe albi care le-au dărfîmat gardul, au smuls stîlpii, au făcut poarta țîndări, au lăsat numărul casei, 124, pustiu, golaș din ceasul cînd nimeni nu le-a mai călcat pragul. Doar buruienile de pe marginea uliței, Bluestone Road, doar ele se mai apropiau de lăcașul lor.

Cînd Sethe s-a întors de la pușcărie, i-a părut bine că n-a mai găsit gardul. Acolo și-au prionit el cail, acolo unde-a zărit ea, cum stătea ghemuită în grădină, pălăria învățătorului, plutind, apropiindu-se pe deasupra grilajului. Pîn-a ajuns față în față cu el și l-a privit în ochi, cu o uitătură moartă, ea apucase în mîini ceva care l-a oprit din mers. Cu fiecare zvîcnire a inimii din prunc, învățătorul se mai dădea înapoi un pas, pînă cînd n-a mai fost nici una.

— Eu l-am oprit, zise ea, privind în golul unde fusesse gardul. Mi-am luat copiii și i-am dus în siguranță.

Vuietul din capul lui Paul D nu l-a împiedicat să-și dea seama de felul în care ea a apăsât pe ultimul cuvînt; deodată, pentru el a fost limpede că exact ceea ce

ea dorea pentru copii nu era de găsit la 124: siguranță. Asta a simțit din prima zi când le-a deschis ușa. Crezuse că a reușit el să aducă această siguranță, că a învins orice primejdii; că a scăpat de toată mizeria, a curățat locul, a arătat clar pentru oricine și pentru locul acesta deosebirea dintre căruță și căruțaș. Dacă n-a făcut-o ea singură înaintea venirii lui, înseamnă că nu a putut. Ea trăise aici la 124 în resemnare, neajutorată și cu ochii plecați pentru că n-avea de ales; și fără soț, feciori, soacră, ea cu fiică-sa cea înceată la minte trebuiau oricum să trăiască mai departe. Fata retrasă și plină de supunere pe care-o știa el de nevastă a lui Halle era umilă (ca Halle), sfioasă (ca Halle) și nemaipomenit de muncitoare (ca Halle). N-o văzuse el bine. Sethe cea de acum era cu totul alta. Spiritul acela nu-i mai bîntuia casa din același motiv din care o vrăjitoare de pripas, cu pantofi noi, fusese primită aici cu brațele deschise. Sethe aceasta de acum vorbea de dragoste, ca orice altă femeie, dar ce spunea ea de fapt te spinteca pînă-n măduva oaselor. Sethe cea de acum vorbea despre siguranță cu ferăstrăul în mînă. Sethe aceasta nu știa unde se termină lumea și unde începe ea însăși. Deodată își dădu și el seama de lucrul pe care a vrut să i-l spună Stamp Paid: mai important decît ce făcuse era ceea ce Sethe preîntindea. Paul D se cutremură de spaimă.

— Prea e copleșitoare iubirea ta, zise el, gîndind: Căteaua 'ceea se uită la mine; e chiar deasupra capului meu și mă ațîntește cu ochii prin podea.

— Prea copleșitoare? exclamă Sethe, cu mintea la luminișul unde poruncile lui Baby Suggs dezghiocau castanele din lăcașul lor. Dragostea e sau nu e . O dragoste ușoară nu-i dragoste deloc.

— Păi, da. N-a mers, nu? A mers? rosti Paul D.

— A mers, răspunse ea.

— Cum? Băieții plecați nici tu nu știi pe unde. O fată-n mormînt, aialtă de nu-ți iese din curte. Cum zici c-a mers?

— Dar nici la Casa Bună uite că n-au rămas. Și n-a pus învătătorul mîna pe ei.

— Poate e încă mai rău.

— Nu-i treaba mea să știu ce-o fi mai rău. Treaba mea este să știu ce este și să-i apăr de un lucru care-l cunosc eu bine că e cumplit. Asta am reușit-o.

— N-ai făcut bine, Sethe.

— Să mă fi întors? Și să-mi duc copiii acolo, înapoi?

— O cale tot trebuia să fie. O altă cale.

— Ce alta?

— Ai două picioare, Sethe, nu patru, a rostit el și în chiar acea clipă între ei a răsărit o pădure; nemîscată, nepătrunsă. /.../

El se îndepărtă încet și deschise ușa, rugînd-o pe Sethe să-i pună cina deoparte, fiindcă el s-ar putea să întîrzie. Abia după aceea și-a pus pălăria pe cap.

Frumos din partea lui, gîndi Sethe. Crede că n-aș putea îndura să mi-o spună. Și că, după tot ce i-am zis eu, după ce mi-a spus și el cîte picioare am, un « rămas bun » m-ar face pulbere... Frumos din partea lui.

— La revedere, murmură ea din celălalt capăt al pădurii.

Treceau în lanțuri peste cîmp, prin pădure pînă la poteca sfîrșind în splendoarea de necrezut a feldspatului, iar acolo mîinile lui Paul D nu mai ascultau de tălăzuirea minioasă a singelui din el, ci deveneau ascultătoare. Cu barosul în mînă și conduși de capul de linie (Omul Hai), oamenii se descurcau. Cîntau și izbeau, potriveau cuvintele ca să le ascundă adevărata față, ciopleau vorbele făcînd din sunetul lor alte alăturări și înțelesuri. Cîntau femeile pe care le știau; copiii ce-au fost chiar ei odată; animalele înblînzite de mîna lor /.../ Cîntările de iubire de viață încercau de fapt să ucidă viața. Mai mult ca alții, ei înăbuseau ispita jurășă pe care oamenii

o numesc Viață, fiindcă ea îi trăgea înainte. Îi făcea să creadă că răsăritul de mîine are preț; că încă o zîcnire a timpului o să aducă binele în sfîrșit... Cei care stătuseră ani destui acolo la ocnă încît au reușit să ciuntească, să rezeze și poate să îngroape în ei Viața îi pîneau pe ceilalți, care se mai lăsau legănați de ea, încă plini de griji, de speranță, de amintiri. Ochiul acelor graiau: «Ajută-mă, tare-i rău», sau «Bagă de seamă», adică *azi poate mă răzvrătesc sau îmi iau porția sau fug și de asta fiecare trebuia să se ferească*, pentru că dacă unul reușea să fugă, toți 46 erau smulși cu lanțul care-i lega între ei și cine știe cîți ucîși. Omul n-are decît să-și riște viața lui, nu și pe a celorlalți /.../

Ploua. Șerpilor se lăsau din pinii cu ace scurte și din cucută. Ploua.

Chiparosul, plopul galben, frasinul, palmierul pitic gîrbovite de ploaia fără vînt, cinci zile încheiate. Pînă în ziua a opta nu mai vedeai nici un porumbel, într-*o* nouă pieriseră și salamandrele. Cîinii cu urechile pleoștite își fixau labele cu ochii. Oamenii nu puteau munci... S-a hotărît să-i închidă pe toți în boxe pînă se termină, se luminează odată, pentru ca albi să poată naibi umbla fără să-și mureze puștile și cîinii să nu mai dîrdîie atîta. Lanțul era tras prin 46 de belciuge din cel mai bun fier lucrat de fierarii din Georgia /.../

Totul s-a petrecut așa de iute încît n-a mai fost timp de gîndire. Cineva a tras lanțul o dată bine, încît lui Paul D i s-au încrucișat picioarele și a căzut în noroi. Nu și-a dat seama cum de-a știut din prima clipă — ca toți ceilalți — dar a știut, a apucat și el lanțul și a tras, să-l anunțe pe cel din stînga lui. Apa deasupra gleznelor, curgînd peste scîndura pe care dormea. Și pe urmă n-a mai fost numai apă. Noroiul se scurgea pe șanț, printre gratii, săpînd pînă dedesubt.

Așteptau toți — toți patruzeci și șase. Fără să dea glas, chiar dacă unora sigur nu le era ușor să rămînă muți. Paul D se ținea de gratii, iar mîlul îi ajunsesse la coapse. Și iar a venit — smucitura — din partea stîngă de data asta, mai tare.

S-a început ca un urcuș obișnuit pe lanț, doar că lanțul era cu mult mai încordat. Se cufundau unul cîte unul, de la Omul Hai din frunte, pînă-n jos, pe toată linia. Prin noroi, pe sub gratii, căutîndu-și orbi calea. Unii mai precauți s-au înfășurat la cap, și-au învelit fața în cămăși, în zdrențe, s-au și încălțat. Alții au sărit pur și simplu, s-au aruncat în jos și au pornit silnic înainte, zăbîndu-se ca să ajungă la aer. Unii nu-și mai dădeau seama în ce parte s-o apuce, simțeau abia ca prin ceață cum trage lanțul. Dar unul singur pierdut i-ar fi pierdut pe toți. Lanțul care-i ținea avea să-i salveze pe toți ori pe nici unul. Omul Hai era Liberatorul. Prin lanț vorbeau ca Sam Morse /.../

Paul D n-avea idee ce să facă și, pe cît se părea, știa mai puțin decît oricare altul. Cei alți ocași vorbeau pe știutele despre riuri și state, ținuturi și orașe. Chiar pe Irokezi îi auzea vorbind despre începutul lumii și sfîrșitul ei. Mai erau și alte povești... După cîteva săptămîni, doar Paul D rămăsese fără nici un plan. Se gîndea numai la cîinii de pază, deși Omul Hai i-a explicat că atîta ploaie a șters orice urmă.

... Paul D se trezi în sfîrșit și întrebă cum poate să ajungă în Nord. Nordul liber. Nordul magic. Nordul primitor și bun. Irokezul zîmbi, privind roată. Potopul de acum o lună prefăcuse totul în seve și flori.

— Încolo, arată el. Urmează pomii în floare. Numai pomii înfloriți. Cum umbli ei, în sus, așa mergi și tu. Cînd nu va mai fi nicăieri floare în pom, înseamnă că ai ajuns acolo unde ți-ai pus dorința.

... Din răsputeri a trebuit să alerge Paul D ca să țină pasul cu primăvara călătoare spre Nord.

În românește de IOANA IERONIM

na : Madame Kar

To say this production of "Cherry Orchard" is heartfelt understate the case. It has pathos and, above all, humanity.

Madame Ranevskaya (Shirley Knight, center) learns during

LUCIAN PINTILIE

Livada cu vișini II

Fragmente dintr-un discurs ținut actorilor

Toți stau furați de gânduri. Liniște. Se aude Firs care bombăne. Deodată ajunge la ei un zgomot depărtat, ca din cer, ca sunetul unei coarde care plesnește, trist, stingându-se încet.

LIUBOV ANDREEVNA: Ce-i asta?

LOPAHIN: Nu știu. Poate undeva, departe, într-un puț de mină s-a rupt funia ascensorului... Dar trebuie să fie foarte departe...

GAEV: Sau poate să fie o pasăre... Vreun bîțlan.

TROFIMOV: Sau vreo bufniță.

LIUBOV ANDREEVNA (înfiorată): Nu știu de ce, e ceva neplăcut (pauză).

FIRS: Înainte de nenorocire tot așa s-a-ntîmplat: a țipat o cucuveale și samovarul a șulerat fără întrerupere.

GAEV: Înainte de ce nenorocire?

FIRS: Înainte de dezrobire.

(Livada cu vișini, Actul II)

Firs stă nemișcat. Se aude un zgomot depărtat, ca din cer, ca sunetul unei coarde care plesnește, un sunet trist, stingându-se încet. Se face tăcere. Se aude numai cum departe, în livadă, toporul lovește în vișini.

Cortina.

(Livada cu vișini, Actul IV)

Privi i acest gheridon. (Scena goală. Un gheridon e plasat în centrul matematic exact al platoului; e vorba de platoul de la Arena Stage — cel mai echilibrat, pur teatru « en ronde » din cîte cunosc. Actorii risipiți în sală. Priviri naive, increzătoare, curate, de actori americani.) Tocmai bine de captat în plasa discursului meu de Marlo Vrajito-ric, ci matematic exact, al platanului, o farfurioară de porțelan; pe farfurioară un pahar cu vin roșu, piciorul paharului pare o prelungire, o metamorfozare în cristal a celui alt, cel care ține în cumpănă fragilă nu doar paharul de vin uitat, pe buzele cărui am putea citi, dacă ne apropiem, amprente buzelor omenești, ci tot universul parcă (privesc spre actorii care au băut din apa colorată, transsubstanțiată în vin « mistic » de retorica mea; aceeași privire concentrată, naivă, să continuăm deci); amprenta buzelor omenești a rămas, dar oamenii au plecat, pleacă acum, în clipa așteptăm parcă să cadă pămîntul, uruitul pămîntului, peste acest sicriu în care e îngropat un pahar de vin roșu.

Priviți vinul inert — adormit în pahar. Să trezim duhul vinului. (mișcarea mea de pasă magnetică e însoțită de cea ascunsă a potențimetrului lui Sue, care transmite paharului printr-o manetă, ca în Vrăjitorul din Oz, prin cablul disimulat în lujerul gheridonului, însuflătura infrasonetelor) Paharul începe să vibreze. Duhul vinului se trezește — sare peste buza paharului. Paharul vorbește, casa se umple de spectre cordiale. Vibrația paharului în această străveche cameră a copiilor e ca un clopoțel care semnalează duhurilor captate că pot, că sînt îngăduite să treacă pragul Vizibilului, să se încorporeze — trecător, ca într-un vis — în Materie (Viața este un vis — Visul cui?).

Pentru că, dragi prieteni, (și aici mă întorc spre actorii mei increzători, curați pînă la transparență, actorii mei americani — liniștind cu un gest de magician distrat dansul nevrotic al paharului. Sue coboară maneta) — despre asta vreau să vorbesc în noua mea Livadă cu vișini; livada cu vișini e o « haunted house ».

Și dacă *Oh les beaux jours* era titlul secret al primei mele montări, *Sonata spectrelor* este acela al variantei pe care astăzi ne-o propunem.

Tot astfel eu, ca Liubov Andreevna, mă reîntorc la casa mea blînduită de spectre, la Livada mea cu vișini, cea de acum douăzeci de ani, la cei petrecuți din viață, la Ciubotărașu, la Fory, la Cotescu, și care, convocați de aceeași vibrație de clopoțel esențial a paharului cu vin roșu, mă întîmpină în pragul casei mele dărlimate, cu veselie chiar, cu o sfîșietoare veselie. Ei da, e bine, se poate și așa, trece vremea, ce vrei, o nouă viziune, alte vremuri, altă viziune — mustăcesc mucalici și condescendent spectrele mele dragi, veghind cu cordialitate la noua mea întrupare — trecătoare.

LIVADA CU VIȘINI

spectacol de
Lucian Pintilie

WASHINGTON
ARENA STAGE

Ce soi de duhuri? De tot felul, conviețuind într-un purgatoriu *nediscriminatoriu*, o devălmășie liberată de categoriile opresive ale Realului. Duhurile boierilor lângă cele ale sclavilor, duhurile inocenților asasinați lângă cele ale asasinilor inocențați, duhurile ființelor și duhurile lucrurilor (*Altă discriminare a Realului abolită*. « *Maeterlinck e aici prezent* » — spunea Meyerhold — *exasperat de opacitatea realistă a lui Stanislavski în fața Livezii*). Duhul cărților și duhul lui Grișa cel înecat.

Ce solidarizează, ce împinge toate aceste duhuri, atât de felurite, să treacă pragul primejdios al Vizibilului, să încerce articularea unui tipăt — care s-ar dori omenesc — și care, într-un chip sfîșietor, nu este, iar unora le pare un cablu rupt într-o mină iar altora un bitlan sau o pasăre de noapte?

Abandonul lor — Vinderea Livezii cu vișini.

Această coardă ruptă în final consfințește nu numai adăugarea lui Firs lumii spectrelor, dar și moartea Livezii, a duhului ei. Aici, în *Livada*, despre asta se vorbește, despre moartea duhurilor, despre suspendarea purgatorului, cel care încă îngăduia dialogul codat cu cel viu... Când buldozerele se apropie de casă, deschizând maxilarele, simți într-adevăr gustul de ciment al neantului astupîndu-ți gura. Va fi Firs îngropat în acest ciment, sau va rodi — cu moartea pre moarte călcînd — în grîul regenerator al încă unei — poate ultime — primăveri?

Trebuie să ne imaginăm destul de precis momentele acestea de joncțiune între lumea secundă și cea reală, între Materie și Antimaterie.

Numai așa putem evita ca aceste joncțiuni să degenereze în imagini poetizante, în lirism de tarabă. Cel mai terifiant lucru ar fi o contaminare a vieții reale din *Livada* cu un soi de limfatism fantomatic. Ar fi pur și simplu idiot — un pleonasm de o monumentală vulgaritate.

De ce vă spun asta? Pentru că stilul acesta spectral, « limfatic » e moartea lui Cehov. Joncțiunea între cele două lumi trebuie să fie tonifiantă pentru amândouă; scăpărătoare confruntare, demultiplicare de energii — iar noua energie descătușată luminează dinlăuntru Realitatea.

La încrucișarea acestor două lumi se produce deci o explozie luminoasă-revelatorie.

Noi nu trebuie să facem nimic altceva decât să descriem ce vedem în lumina fulgerului revelatoriu.

Un pantof scîlciat sau levitația inocentului — sunt în egală măsură subiecte de miracol.

« Fantomatismul » nu e decît neputința de a vedea miracolul — o plastografie grosolană a lrealului.

Nici măcar Grișa, copilul înecat, nu e fantomatic, vă vorbesc de Grișa pentru că știți că e prima imagine a spectacolului; e ud încă, cu picioarele goale, într-o mină ține încă sfoara undiței smucită de pește care l-a tras spre adîncuri, într-o altă mină o greblă, o întinde meticulos pe podea, un țînc de șase ani, hazliu și perfid, apoi se retrage cu spatele, în vârful picioarelor, privind spre greblă ca spre o mină amorsată, îngropată sub nisip, recuperează centrul — mate-matic exact — al platoului; ei da, acum își poate face momentul poetic, cel de herald, poate inaugura spectacolul, din naiul de tablă care-i spînzură de piept emite două note, « care fac ca trenul » — apoi fuge și se ascunde în dulap — pătrunde prin poarta miraculoasă într-o lume secundă, dar e ca un copil care se ascunde în dulap, nu are nimic fantomatic și așteaptă ca Epihodov să pășească ferm pe dinții greblei și lemnul propulsat, ca în anecdote, să-i transforme nasul într-un bec roșu de clown.

Feriți-vă de melancolie, de abstractitate prezumțioasă, bucurați-vă de intensitatea clipei. În nici o altă piesă ca în *Livada*, Cehov nu se bucură atât de adânc de intensitatea clipei — fără îndoială și pentru că hemoptizile îl asaltau tot mai des. În piesă reapar clownii — amintire regăsită în preajma morții, din primele plese ale tinereții.

Epihodov e un clown. Charlotta Ivanovna e un altul. Cu state de serviciu la circ. Și Duniașa, în felul ei. Firs e transformat și el de Charlotta Ivanovna, într-o scenă aberant tălătită de Stanislavski după trei spectacole, și pe care noi o vom restabili, într-un clown. Ca acel mari clowni negri, sobri, cu fizionomie înghețată de mască, dar care, cînd rîd, iradiază o asemenea lumină încît poți decupla liniștit proiectoarele.

Cercul e sărbătoarea clipei. « Clipa trăiește, veacurile mor » spune un mare poet de pe meleagurile mele.

De cîte ori joncțiunea dintre Materie și An'imaterie se produce (și greb'a propulsată în nasul lui Epihodov e un astfel de moment), se naște o clipă magică — o metaclipă.

Să nu așteptați alici violoncele duioase, sonorități funerare-poetice!

Sigur că nu întotdeauna efectul acestei joncțiuni e obligatoriu clownesc — dar întotdeauna, în lumina fulgerului revelatoriu, apare o imagine concretă, o propunere de punte între lumi dislocate, un mesaj secret ce se cere descifrat — și care denunță interpretarea poetică « neutră » — plastografierea a lrealului, cum spuneam.

Nu e nimic poetic în sunetul corzii rupte, acest alt moment de joncțiune, alt moment sublim de exaltare a metaclikei.

Iradiera morții surprinsă fulgerător în această metaclică — sudoarea rece a morții — aceeași pe care, pe semne, o simte Hamlet, apropiindu-se de duhul tatălui său, le perlează fruntea — la naiba cu toate violoncelele cehovlene ! Acesta e un moment, de revelație metafizică — pe care ei chiar îl ocultează, înfiorați, cu grosolănie simulată și superstițioasă.

În sfârșit vom mai vorbi despre asta pentru că a doua oară când vibrează coarda — o, bineînțeles tot moarte semnalind — ultima joncțiune dintre Materie și Antimaterie — vreau ca ea să sune familiar, cordial aproape, și în același timp ca un gag metafizic.

Să continuăm deci breviarul acesta al spectrelor; duhurile casei și duhurile livezli. Prezențe ontice sau emanații ale conștiințelor vinovate? Și unde se ascund ele? (De fapt ele nu se ascund, ele locuiesc acolo, mai precis vă locuiesc pe voi, personagiul viltoare ale Livezlii cu vișini).

Peste tot, mișună aș spune la tot pasul, excitate de regăsire, panicate de abandonul pe care, de această dată, îl presimt ca definitiv.

Uite, la întâmplare aproape, să deschidem dulapul; dar nu, nu e nevoie să-l deschidem, să pășim pe această scîndură și, printr-o tectonică secretă a casel, vibrația pasului meu deschide ca o chele magică ușa dulapului (*urmează exemplificarea — crește irezistibil prestigiul meu prosperian*). Înțelegeți acum ce înseamnă « la tot pasul »? Aici locuiesc duhul cărților și duhul jucăriilor.

«Fără îndoială e un lucru neînsușit — spune lunaticul Gaev — totuși, oricum ar fi, e un dulap cu cărți» — consfințind prin această frază dubla, paradoxala existență.

Și, ca o ființă vie, dulapul are și certificat de naștere. «Acum o săptămână, trăgând sertarul de jos, am văzut niște date arse cu fierul. Dulapul a fost făcut exact acum o sută de ani. Ce spui? Am putea să-i serbăm jubileul» — apoi, *pipă-indu-l* după ce înainte Liubov Andreevna îl sărutase: «Dulap scump și stimat, salut existența ta care de o sută de ani e destinată idealului luminos al binelui și al dreptății... etc... etc.», apoi plînsul îl podidește.

E o simplă emotivitate excesivă de senil? Într-un fel da, dar Gaev e senil pentru că patima ludică l-a devorat, l-a golit, e o tinichea goală în care bila de biliard bate haotic (mandă dreapta... mandă stînga...) trecătorul ritm cardiac. Da, patima ludică l-a devorat pe Gaev, el a ales — deliberat — «exterioritatea». El nu e locuit de cărți, ci de un biliard, iar duhul cărților îl ceartă pentru îndemnul rîmăte. Acesta e păcatul lui.

Toată livada e plină de fantomele păcatelor lor — sau ale altora — ale tuturor care au fost și au săvîrșit, în acest spațiu bîntuit, păcate — de la păcatele cele mai inocente pînă la crima de sînge.

Dar jucăriile, duhurile captate în jucării? Nimeni nu se mai miră astăzi, nici spectatorul cel mai puțin imaginativ, că jucăriile sunt spațiul predilect al «locuirii» duhurilor. Fără îndoială și deoarece «cartoonul» e unul din mijloacele cele mai pătrunzător-eficace și disimulat-perseverente de modelare a conștiinței noastre estetice.

Există un imperialism estetic american — iar Walt Disney și prolificii lui urmași sunt conchistadori mai viguroși și mai fără toleranță decît cei spanioli. Viziunea lor — impusă adeseori cu geniu — e o viziune poetică, idilică, o viziune conservatoare pe care eu nu o împărtășesc.

Pentru mine o jucărie e ceva sfîșietor, ca o buclă din părul mamei descoperită într-un medalion. Jucăriile ne privesc muștrător — cu aceeași privire sfîșietor muștrătoare cu care ne privesc propriile noastre imagini «imortalizate» în anii copilăriei. Ce am făcut din viața noastră? Ce e viața noastră decît un lung șir de păcate?

Dar vedeți, e ceva și mai complicat aici. Bineînțeles copilăria, în perspectivă inversă, matură, de ocean mlincinos, pare un paradis.

Dar copilul, în realitate, este locuit de o febră a emigrării, el vrea să emigreze din copilărie în maturitate cît mai repede cu putință.

Copilul are o sete vinovată de a-și transcende vîrsta, de a se implica în timp. Clody, soția mea, copil fiind spunea: «Cînd am să mă fac băiat» și în această fantasmă transsexuală era tot o implicare vinovată în timp (acum sînt aici... provizoriu... nu am intenția să zăbovesc prea mult... dar în curînd mă fac mare, sau în curînd mă fac băiat).

Ce vreau să vă spun e că jucăriile, universul miniatural al odăii copiilor — aceste scăunele pe care le vedeți, (am întrebunțat unele asemănătoare în *Pirandello*, în scena finală dintre *Molina* și *Rico Verrì*) — reprezintă o perpetuă muștrare pentru implicarea voastră în timp.

Colaborăm — la emigrarea din Paradis. Aici nu e vorba de păcatul de a te naște, de culpa, statutul nostru ontologic pe care Jacques Iconoclastul din *Jacques au la soumission* îl contestă cu desperată vehemență — sunt cro-no-me-tra-bil, strigă el cu ochii dilatați de groază, un caz de precocitate metafizică aș zice, și care, refuzînd emigrarea, se agață cu degete crispate de timp ca de fusta mamei —, nu, noli, toți ceilalți, personagiile din *Livada*, de asemeni noli, colaborăm.

Bine, veți zice, colaboraționiști sau nu, verdictul preexistă, e același pentru toți! Poate, dar rămâne oricum, iar diferența e, zic eu, fundamentală, noblețea proclamării dezacordului, asumarea sau neasumarea păcatului (originar). Și cuprins de o febră a contestației, amnistiez pe teritoriul spectacolelor mele aceste păcate și le declar păcate inocentissime, care numai în jucării se pot încorpora.

Dulapul se înalță pe o pantă, străjuiește de acolo ca o catapeteză: mă, și ușile lui se deschid mereu, la fiecare apăsare premeditată, alteori chiar întâmplătoare, a podelei, și jucăriile se rostogolesc la vale, pe firul unui ax de iradiere care leagă dulapul de livadă (numai de-a lungul acestui ax e îngăduită animarea, vizualizarea duhurilor) și iar sunt prinse și abandonate, și iar adunate și zăvorște, și iar evadează stîrnind hazul vostru (lor) inconștient — pentru că, dacă nu v-ar proteja inconștiența, ați încărunți de spaimă.

Apariția jucăriilor-duhuri se va orchestra după legile mecanicii ccmice a filmului mut american, riguroase ca o mecanică cerească, și în care contrapunctul e numărul de mare virtuozitate. Tomuri întregi se pot scrie despre metaobiectele din filmele americane, despre patetica relație conflictuală: erou — metaobiect, despre știlința subtilă a contrapunctului tragi-comic.

Și pe unde mai se ascund ele, duhurile? În livadă, dar în devălmășie, v-am mai spus-o.

LIUBOV ANDREEVNA: E mama, priviți, răposata mea mamă trece prin grădină. E în rochie albă (*ride de bucurie*). Ea e...

GAEV: Unde o vezi?

VARIA: Doamne, mamă, ce-ți vine să spui?

Liubov dispare fugind în livadă, pe linia aceleiași ax *catapeteasmă-livadă* — diagonală relevantă împărțind dreptunghiul platoului, riguros în două părți (numai pe această diagonală se produc miracole — cealaltă diagonală a dreptunghiului este irelevantă, inertă), se reîntoarce de acolo cu mîinile pline de petale, care, răscolite de lina ei înaintare în spațiu, desenează prin lentă fulgure o coadă albă de cometă în urma ei.

Dar sclavii, unde sînt duhurile sclavilor? Dacă mama, duhul ei, e un pcmișor alb, tînăr firește, care se apleacă grațios, o pictură de Bonnard care se cere *privită*, duhurile năpăstuiților sunt ascunse sub coaja groasă, de reptilă, a vișinilor bătrîni și de acolo *ne privesc*, nîmic altceva, ne privesc, în timp ce mama se cere *privită*.

TROFIMOV: Gîndește-te numai Ania că bunicul dumitale, străbunicul și toți strămoșii dumitale au fost boieri, stăpîni peste robi, peste suflete vii. Nu simți cum sufletele astea moarte te privesc din fiecare vișin din livadă, din fiecare frunză, din fiecare trunchi? Nu le auzi glasurile?

Dacă mai există încă ușoare discriminări între duhuri —, ce vreți? purgatoriul nu e Infernul — acolo va fi egalitatea deplină, disciplina orariului spectrelor este riguros respectată.

Liubov vede silueta de fecioară a mamei în risipirea de ceață provocată de apariția soarelui; secunda următoare silueta se mistuie la «cîntat de cocoș». În actul doi, exact în clipa cînd în fundul scenei trece Epîhodov, cîntînd din ghtară, în această clipă care dezleagă, apune soarele.

LIUBOV ANDREEVNA (*gînditoare*): Trece Epîhodov...

ANIA (*gînditoare*): Trece Epîhodov...

Extraordinare indicațiile acestea, nu găsiți, Shirley, Rebecca? — «gînditoare» — și iar repetat — «gînditoare» — dar nu pentru că s-ar gîndi la altceva, ci

* Interpretate de Liubov Andreevna și Ania

chiar la acest *fapt psihic* se gîndesc — la trecerea lui Eplhodov, ce însoțește ceva pe care ele îl simt și nu-l pot defini.

Și atunci GAEV spune: A apus soarele, domnilor!

TROFIMOV: A apus.

Și abia acum, cînd refluxul soarelui dezleagă umbrele «toți stau, furați de gînduri. Liniște. Se aude doar Firs care bombăne. Deodată ajunge la el un zgomot depărtat, ca din cer, ca sunetul unei coarde care plesnește, trist, stingîndu-se încet».

Da, orariul e respectat, e ceea ce se cheamă un detaliu, un detaliu semnificativ, adică cu semnificație ascunsă, sau care se ascunde. H

După un act de veselie nevrotică (actul I) urmează un act liniștit (actul II). Spectacolul are un singur antrac — după antrac propun aceeași structură binară: un act delirant (actul III), desfășurat sub semnul Alcoolului, dominat de cele două mari scene de delir, a lui Liubov și a lui Lopahin, urmat de un act liniștit, ultimul, o liniște albă, suspectă, un act desfășurat sub semnul Drogului.

Alternanța nevroză-liniște, aceasta e amprenta psihică a spectacolului. Trebuie să înțelegem foarte bine această particularitate a lui.

Cînd țesătura psihică a personajilor amenință să se destrame iar fragilitatea lor atinge o limită primejdioasă, trebuie să intervină un sol de forță urlașă, ca un balsam și ca o regenerare, o forță telurică — din adîncurile magnetice și magice ale pămîntului.

Atunci apare Griul, care trebuie să cuprindă toată suprafața platoului, un dreptunghi de aur intersectat de cele două diagonale (axa iradierii și cealaltă, a doua, irelevantă, Materia și Antimateria. Această forță telurică sublimată în gri trebuie să fie o apariție miraculoasă — o transformare rapidă, desfășurată în răstimpul unei respirații mai lungi (15—20 de secunde) care literalmente — și știți că eu nu sunt un cabotin setos de aplauze — să smulgă, de data aceasta vreau cu orice preț, să smulgă, zic, aplauze.

(Așa a și fost — tehnicienii excepționali ai acestui teatru «en ronde» au reglat tuburile pneumatice ca niște tuburi de orgă și îndălțarea Griului era o îndălțare liturgică iar imaginea hiperrealistă a Griului, care în mod paradoxal, prin proximitatea lui, căpăta forța abstractă conceptuală — tăia într-adevăr respirația. Aplauzele dorite, Impuse — urmau firește.)

De ce doream eu aplauze aici? E aproape indecent să mărturisesc, dar, cum scriul pe mine în loc să mă îndemne la protejarea secretului, mă împinge, dimpotrivă — ca o fatalitate, la dezvăluirea lui provocatoare, o vulnerabilă transparență — atunci de ce n-aș face-o?

Griul era singurul element scenic pe care-l păstram din spectacolul meu de acum douăzeci de ani.

O anumită întîmplare, nu pot spune că mi s'inspirase ci impusese această soluție. Iată întîmplarea.

Primisem un telefon de la Miron Radu Paraschivescu să vin în mare grabă la Sighișoara. Vroia de fapt să-mi arate trei pietre, din cetate, pe care apa, ploile, vîntul, printr-un hazard, tulburător e drept, dar hazard, le ciopliseră în spirit brîncușian, într-adevăr o imitație genială.

Problema lui Miron era următoarea: începuse oare natura în ultimul timp (vezi butada lui Oscar Wilde) să semene foarte mult, sau să fabrice produse în spirit brîncușian? (și încă nici nu apăruseră «coloanele» pe cutiile de chibrituri) sau era vorba de vreun precursor — sau dublu — necunoscut al lui Brîncuși — pe care urma, firește, să-l descoperim împreună?

Cum puteam eu, stîrnit de o astfel de nebulie sublimă, să nu mă arunc imediat în automobil și, cu numai două ore de conducere la activ, dar cu un proaspăt permis în buzunar, să nu apăs frenetic pe accelerator — via Sighișoara?

Mult prea frenetic însă, pentru că la o curbă înaintea Sighișoarei am tîșnit în aer, am planat — cîtă vreme nu mai știu — dar destul pentru ca — exact ca într-o peliculă de duzină — să-mi revăd « filmul vieții » (adaptarea butadei lui Oscar Wilde: *Viața e ca un film de cinema*). Îmi amintesc că zîbeam, cu un fel de perplexitate foarte intensă, și-mi spuneam « la te uite domnule, va să zică asta e chestia, pîi e exact așa cum am auzit, va să zică așa e... »

Apoi un șoc, ca o electrocutare a mașinii, peste tabla capotei, peste parbriz, întunecîndu-mă, a început să răpăie o ploaie extrem de violentă, mii de bice fragile biciuiau mașina — aspru la început, din ce în ce mai dulce apoi — și viteza mașinii se redusă — pînă la un sfîrșit, pînă la un susur de lăcuste — pînă la nimic. Grîul, culcat în iarbă, omorît de bolidul timpit, amortizase șocul — ca o frîndă, de o nesfîrșită delicatețe. Grîul îmi salvase viața. Duhul Grîului.

Duhul Grîului liniștește totul în acest act. Chiar cele mai teribile confesiuni (ale lui Liubov și ale lui Firs la sfîrșit) au ceva calm și adînc, exuberanța ludică — a Aniei, a lui Trofimov și a Variei, care vin de la scăldat — se domolește în pragul acestui dreptunghi de aur sacru — Grîul.

Altfel de duhuri, altele decît duhurile jucăriilor, plutesc în acest spațiu.

Din dulapul-altar s-a desprins o troiță — un Crist de tablă ruginită — pe care nimeni nu-l remarcă, nici măcar mistica Varia, doar lașa își stinge o țigară în urna lui. La extremitatea cealaltă a diagonalei relevante, replica Cristului de tablă, o sperietoare, de cîrpe, pale și ziare; dar redingota și jobenul par a închipui și o replică a lui Firs — sclavul aristocrat.

Duhul troiței și duhul robilor. Păcatele cîntăresc greu în acest act.

« Doamne, Doamne, îndură-te și iartă-mi păcatele ! M-ai pedepsit destul » — spune LIUBOV îngenunchind.

« Nu simți cum suflătele astea moarte te privesc din fiecare vișin din livadă, din fiecare frunză, din fiecare trunchi? Nu le auzi glasurile? » — vă reamintesc spusele lui TROFIMOV și totuși aerul e ușor, transparent. Numai astfel se pot auzi infrasunetele « faimoasei orchestre evreiești » — duhul muzicii.

« Parcă se aude o muzică undeva » — spune LIUBOV și ascultă. LOPAHIN (trage cu urechea — dar are urechea mai țepoasă, duhul muzicii nu i se arată): Eu nu aud nimic.

Numai astfel, se poate auzi, dacă aerul e ușor, sunetul îndepărtat al unei coarde care plesnește trist, stingîndu-se încet și poate că, într-adevăr, undeva departe, într-un puț de mină, s-a rupt funia unui ascensor, dar foarte, foarte departe.

Să nu remarcăți niciodată Cristul metalic și oglindirea lui — sperietoarea crucificată. Lăsați-le să trăiască în irealitatea lor. Chiar și o privire întîmplătoare ar da o greutate, o semnificație morală, ori simbolică, destrămind starea de grație. Priviți prin ele. Aceste metaobiecte — în cluda încorporării lor realiste — sunt forme de Antimaterie. Nu dați crezare văzului dumneavoastră. Dacă ele nu există în conștiință, ele defel nu există. Ele trebuie să se reveleze simțurilor și conștiinței noastre cînd o sori clipa de grație. Lăsați ca Antimateria să se reveleze puternic, ca o cădere, o bufnitură de meteorit, abia în finalul actului, o singură secundă e de-ajuns în acest final, care, de altfel, nu este cel pe care toată lumea îl cunoaște, de mai bine de 80 de ani, ci cu totul altul, și pe care Stanislavski,

cum v-am mai spus, l-a tăiat după trei reprezentații — și vă repet acest fapt pentru că, eu, continui să nu-l înțeleg — dar iată că noi îl vom juca altfel, așa cum a fost el scris de Cehov, în premieră mondială, ca să zic așa.

Iată fragmentul cu pricina — care, în montajul imaginat de Cehov, urma delirului erotico-ideologic de care sunt cuprinși Trofimov și Ania, în falsul final al actului II, mărșăluind comsomolist spre o stea imaginară.

« — Înainte. Mergem înainte. Marș irezistibil. Scopul nostru: steaua aceea strălucitoare, luminând în depărtare. Ține pasul camarade ! »

Intră FIRS, apoi CHARLOTTA. Primul bombăne, căutăna ceva în jurul băncii. Aprinde un chibrit.

FIRS: Măi găgăuță !

CHARLOTTA (*scoțându-și boneta*): Tu ești, Firs? Ce cauți pe-aici?

FIRS: Doamna și-a pierdut punga.

CHARLOTTA (*căutînd*): Uite-i evantaiul... Și uite-i și batista...

Miroase-a parfum. (*Pauză*) Liubov Andreevna mereu își pierde cîte ceva. Pîna și viața și-a pierdut-o... Dar uite, i-am găsit punga. (*Fredonează o melodie, încetișor*) Pașaportul meu nu e în regulă, tăicuță, și nici cîți ani am nu știu, întotdeauna m-am simțit ca o fetiță. (*Îi pune boneta lui Firs, care nu se clintește*) Vai, cît vă iubesc, preasculpe domn ! (*Ride*) Ein, zwei, drei ! (*Îa boneta de pe capul lui Firs și și-o pune ei*) Cînd

eram mică, mamă și tata călătoreau de la un bilci la altul; dădeau reprezentații, niște reprezentații care aveau chiar succes. Iar eu executam salturi mortale și tot soiul de trucuri din astea. Pe urmă, după ce mama și tata au murit, o nemțoaică, o doamnă, m-a luat și m-a crescut. Și-așa m-am făcut mare. Apoi m-am făcut guvernantă...

FIRS: Trebuie să fi avut pe-atunci vreo douăzeci... douăzeci și cinci de ani. Și într-o bună zi, feciorul diaconului, bucătarul nostru Vasili și cu mine am trecut prin locu' cu pricina și-am văzut un om care ședea pe-o piatră acolo... chiar acolo. Nu era dintr-ai noștri, vreun străin pesemne. Din nu știu ce pricină, mă apucă teama și mă dusei dintr-acolo și, cât fui dus, îl omorîră. Avea bani la el.

CHARLOTTA: Ei, și? *Weiter.*

FIRS: Ei, și-apoi sosi poliția de început să-i chestioneze pe toți. Mă luă și pe mine. Așa că vreo doi ani îi petrecui în închisoare.

Apoi se limpeziră lucrurile și-mi dăzură drumu' — Asta s-a întâmplat demult. *(Pauză)* Nici nu-mi mai amintesc totu.

CHARLOTTA: Ți s-a cam dus vremea, tăicuță. *(Mănincă din castravete.)*

FIRS: Cum zici? *(Mormăie)* Așa că au mers cu toții, și-apoi s-au oprit. Unchiu-miu se dă jos și ia traista asta de care-ți zic și înăuntru găsește altă traistă. Iar înăuntrul ei încă una. Și în asta din urmă se mișcă ceva... Zvicnea — Zvic! Zvic!

CHARLOTTA (rîzînd încetîșor): Zvic ! Zvic ! (Mușcă din castravete)
FIRS: Zvic ! Zvic !

CHARLOTTA: Zvic ! Zvic !

(Tăcere. Se aud pașii cuiva plimbîndu-se încet pe potecă și acordurile domoale ale unei balalaice. Undeva, prin preajma plopilor, Varia o caută pe Ania și strigă: « Ania ! Unde ești ? ».)

Sfîrșitul actului II

•

Acest fragment e un *intermediu purificator de circ*.

Secunda de grație de care vă vorbeam poate apărea numai într-un cîmp curat, expurgat de pasionalitate, de memorie, de obiectele în care s-a disimulat, cîstănată, memoria — numai după ce ritualul de descîntare, practicat de «clownii-șamani», se desăvîrșește.

Ați văzut cum curăță la circ clownii arena, ca pe o plajă invadată de obiecte poluate? Cum purifică ei arena de marea neagră a memoriei (numerelor precedente)? Cum refac ei — printr-un act de magie — starea virginală a zrenei?

Tot astfel — la Arena Stage — apar, în lumina (de circ) a lumii, cei doi clowni bătrîni, Firs și Charlotta, adunînd într-un sac de plastic dezinfectat corpurile delict, obiectele poluate, impregnate de parfumul delicat al păcatelor Liubei (evantaiul, batista, punga cu bani).

Și încă există un păcat greu care plutește în aer.

Nici măcar confesiunea personajului chagallian Charlotta, personagiu plutitor, fără identitate, fără vîrstă — liberă de orice responsabilitate și de orice protecție — nici măcar imaginea abstractă, adînc purificatoare, regeneratoare a cercului — nu poate restabili inocența pierdută. Păcatul e acolo; imaterial și neclintit totuși. Dar acum, abia acum, poate fi mărturisit; tentată o ispășire prin « spunere ». Abia acum vorbește Firs.

« Alci ... chiar alci » — Indica actorul negru, care-l juca pe Firs, sperietoarea cu brațele crucificate — replică simetrică a Crist-ului de tablă, la picioarele căruia stăteau ghemuiți cei doi clowni bătrâni.

« Alci — chiar alci » — se petrecuse sub ochii de copilandru a lui Firs, *crima de singe*. Mărturisirea crimei desleagă brusc pecețile jocului — dar al unui joc straniu, oniric — ca acela al păpușilor de lemn ucrainene, care se îmbucă la nesfârșit, unele pe altele — un adevărat gag metafizic !

Firs și Charlotta se joacă prin grîu, ca doi hidrocefali îngăduiți în grădinile Paradisului (Zvîc ... Zvîc)

Dar a înțeles oare Charlotta ce anume se afla, se mișca acolo în sacul unchiului — o verigă sau un cap decapitat? (Zvîc ... Zvîc)

Nu era mai degrabă o poveste macabră — dar și un păcat străvechi — mînuite prin grația jocului?

Un joc ciudat, argeziean (fil joci în doi, în trei) care atingea, cu aripa lui stranie, și pe cel de-al treilea, făptura de paie, cîrpe, ziare a sperietoarei care mișca încet capul și respira dureros, gema surd. Iar spalma era atît de puternică, încît spectatorii, ca s-o exorcizeze — exact așa cum plănuisem — rîdeau galben.

Acesta era finalul actului II

« O veselie excesivă traversată de zgomotele morții » — așa definește Meyerhold actul al III-lea al *Livezii cu vișini*.

Da, Meyerhold are dreptate. E o serbare de ciumați — o veselie zgomotoasă și crispată, bubuitoare. Nimic fantomatic — lumina orbitoare a unui candelabru uriaș — o lumină delirantă, ca și starea personajilor — vom cabla toate proiectoarele teatrului, aș vrea să existe în permanență amenințarea că instalația teatrului va sări în aer.

Toate duhurile s-au retras în cochiliile lor. Nu dorm, e timpul lor îngăduit, dar bolcotează balul. E mult prea zgomotos și poate mai e și o disperare. Nu mai e nimic de făcut. Cu o singură excepție: Grișa — care privește din dulapul întredeschis, ca din loja muzicanților la circ, spectacolul manechinelor animat de acest delir al ciumei. Din același dulap din care ies clownii Varia și Ania.

Singura care îl vede este Liubov. Îl arată cu mîna tremurîndă — dar cuvintele nu i se articulează și este luată și răsucită de Pișcic în vârtejul valsului. Lumea se învîrtește cu ea. Poate i s-a părut.

Actul patru e liniștit. Liniștea albă a drogului. Duhurile dorm. « Să nu uităm ceva » — e preocuparea tuturor personajilor în actul final. « Să nu uităm ceva » — o panică a lichefierii memoriei. Simt că uită ceva și nu pot preciza ce anume.

« Să mai stau o singură clipă. Parcă n-aș fi văzut niciodată ce pereți are casa asta — ce tavane » — spune LIUBOV.

Se așază cu toți pe baloturi, pe lăzi — dar nici tradiționalul minut de reculegere rusească, de concentrare, nu risipește amnezia. Ce anume au uitat și nu pot să-și amintească?

Pînă și robustul, realistul Lopahin e cuprins de panică.

« Sînteți toți aici? N-a mai rămas nimeni? »

Dar, pentru Dumnezeu, ce anume știu și nu știu că îngroapă ei acolo? Doar Liubov o spune clar în ultima ei replică:

« Să mai privesc o ultimă dată pereții ăștia, ferestrele astea ... Prin odala asta îi plăcea răposatel mele mame să se plimbe. »

Ei îngroapă duhurile. Finalul Livezli cu vișini înseamnă MOARTEA DUHU-
RILOR.

Scena e goală. Se aude cum se încuie ușile, apoi cum pleacă trăsurile. Se face liniște. Liniștea e străbătută deodată de zgomotul surd al toporului, care lovește un pom. Sună stingher și trist. Se aud pași...

Îmi revine în minte, înainte de a mă reîntoarce la această moarte a duhurilor imaginea paharului cu vin roșu. O amintire pe care nu o pot confesa actorilor, așa cum nu le-am putut vorbi niciodată despre morții mei dragi din Livada sau despre înfățișarea Griului.

Acest pahar cu vin roșu l-am văzut în noaptea cutremurului vibrând în casa unor prieteni de-ai mei, vibrând, înălțându-se în aer, spărgându-se apoi.

Poate nu ar fi nimic ciudat dacă același pahar nu l-aș fi zărit și în noaptea cutremurului din 10 noiembrie 1940, un pahar cu vin roșu, rămas uitat în camera mea de copil, rămas de la aniversarea zilei mele de naștere (9 noiembrie) și pe care, o dată cu declanșarea cutremurului, l-am văzut vibrând, vibrând, înălțându-se în aer, spărgându-se apoi.

Iar mama s-a repezit, călcând peste cioburi, ca o imensă pasăre înnebunită, spre patul meu ca să mă acopere cu aripile ei protectoare, de zidurile care nu s-au mai prăbușit, au încremenit. Și nu voi putea niciodată uita picăturile de sânge de pe călcii ei. Același călcii pe care l-am sărutat ani de zile mai târziu când s-a petrecut Accidentul.

Și poate nu ar fi nimic ciudat dacă nu s-ar fi prăpădit în aceeași mașină care mai zburase odată spre moarte, dar împotrivirea vie a Griului a spulberat acea primă tentativă a morții asupra mea.

Unde ai fost tu atunci, în noaptea aceea de catran din Dobrogea, când o duceam spre mare ca pe o lubită, să o revadă, pentru prima oară din îndepărtata ei tinerețe, unde ai fost tu, duh benefic al Griului?

Iată dar, dragi prieteni, paharul vibrează, duhul vinului se trezește, clinchetul lui esențial le convoacă pe celelalte — ușa dulapului se deschide, lipăind cu picioarele ude, apare Grișa fugind — de-a lungul axului miraculos firește — se oprește, se întoarce spre dulapul-altar — cabrat ca un led tinăr, cu picioarele desfăcute, în mână ține sfoara care l-a atras spre adâncuri, așteaptă, iar vibrează paharul, iese Firs care coboară spre centrul matematic exact al scenei, acolo unde se află paharul roșu, mormăle, oficială prin vorbe indistincte propria lui trecere n invizibil, ingenunche, se întinde pe pământ — bunul, răbdătorul pământ — mai întoarce o dată ochii spre Grișa.

Și iată-l pe Grișa, privindu-l fix în ochi, ca un arcaș tinăr, extinzând puternic brațele, coarda întinsă vibrează, tot spațiul abandonat al livezii vibrează, paharul cu vin roșu, așa cum l-am văzut eu în lumina strălucitoare a celor două cutremure (Sue împinge maneta la maximum) sare, se înalță, se sparge, sunetul morții se stinge încet, Firs își lipește capul de pământ, se strânge în poziție foetală, moartea duhurilor s-a săvârșit. În acest fel vom răspunde noi, poate cu trufa unei iluminări, la ceea ce pentru Cehov, mai modest, constituia o enigmă.

Și poate de aceea doresc, pentru că am îndrăznit să arăt ceea ce nu trebuie văzut, să ștearg totul cu imaginea Griului, care să crească din pământ, să se înalțe, să invadeze totul, casa, corpul nemîșcat a lui Firs, sub vegherea sever-zîmbitoare a lui Grișa, care a inaugurat și încheie spectacolul.

Pintilie rostuiește «livada cu vișini»

extrase din presa americană

DANIEL SELZNICK

The New York Times

Doar nu încă o *Livadă cu vișini*? Dă-te la o parte, Peter Brook. Vin românii — cel puțin, unul dintre ei. Iată-l pe acela pe care Zelda Fichandler, regizor producător la Arena Stage din Washington, îl numește «un geniu... fără nici o îndolală, unul dintre cei mai mari regizori pe care lumea îi are astăzi». Se numește Lucian Pintilie și este autorul unei inovatoare interpretări a capodoperei cehoviene, puse în scenă la Arena și figurând pe afișul stagiunii pînă la 12 iunie 1988.

Lucian Pintilie și-a cîștigat la Paris o reputație sigură în domeniul teatrului și al operei într-o perioadă de cincisprezece ani, cu un popas ocazional la Tyrone Guthrie Theater din Minneapolis.

Colegul său Liviu Ciulei, care-l lansase la București, deținea în toamna lui 1983 funcția de regizor artistic la Guthrie, la vremea cînd dl. Pintilie își prezenta primul Cehov în America: un spectacol cu *Pescărușul*, în care acțiunea debuta cu cel de-al patrulea act și răsturna tot restul piesei într-un *flashback*.

Vara următoare, cînd d-ra Fichandler se afla la Minneapolis pentru a viziona un nou spectacol al lui Ciulei, cu *Trei surori*, regizorul român o invită să asite la repetiția generală a unui nou *Tartuffe*. «Am fost profund impresionată», mărturisește ea. «M-am angajat pe loc să-l aduc pe Pintilie cu *Tartuffe* la Arena în stagiunea următoare.»

Deși a regizat multe piese din dramaturgia modernă, dl. Pintilie este cu deosebire atras de repertoriul clasic, bogăția acestuia oferindu-i mai multe prilejuri de a-și satisface acea nevoie intrinsecă de a re-tălmăci fiecare replică în căutarea unui înțeles ascuns. Își călăuzește și echipele de actori cu care lucrează pe același făgaș, în forări colective ale «subteranelor dialogului».

Cu ocazia celei mai recente răs-tălmăcirii a unei capodopere clasice puse în scenă de el, dl. Pintilie a inventat, pentru cel de-al doilea act al *Livezii cu vișini* — cu ajutorul vechilor săi colaboratori Radu și Miruna Boruzescu — un întreg lan de griu. În actul III, invitații la petrecere poartă nasuri false și pălării caragh-oase, aruncă confetti și dansează polca pe acordurile răgușite ce le revarsă din cullisie o orchestră nevăzută — antrenată permanent într-un du-te-vino perpetuu. Și doar în momentul în care Lopahin, beat, vine să anunțe rezultatul vînzării la licitație a livezii, doar atunci acțiunea încremenește în centrul scenei, totul înghețînd într-o tăcere, cu atât mai dramatică prin contrast cu haosul ce a precedat-o. În final, într-un epilog construit pe o secvență de proiecție vizionară, imaginea celuiiași pustiu lan de griu revine, de parcă moșia s-ar fi năruit, năpădită de ierburile și uitată.

Dl. Pintilie ar putea fi luat drept un sihastru din poveștile fraților Grimm sau un profesor de colegiu adîncit în gînduri. De înălțime și statură mijlocie, scrutează lumea cu niște ochi de un albastru palid, pe deasupra unor ochelari de citit, care cu greu reușesc să se mențină într-un echilibru precar pe virful nasului. Barba bogată, stufoasă, roșcată și grizonată și părul cărunt, zburlit îl dau aerul unui Moș Crăciun

de modă veche. Engleza ce o vorbește, cu o agerime surprinzătoare, alternează cu o franceză cursivă, expresivă.

În urmă cu douăzeci și unu de ani, a publicat o lucrare în care îi compara pe Cehov și Samuel Beckett. Este mândru să găsească și acum noi puncte de similitudine: « În *Oh, les beaux jours* femeia este îngropată în nisip pînă la gît; la fel se întimplă și cu Liubov Andreevna: trecutul o năpădește pînă aici » — gesticulează el — « și totuși nu-l poate accepta. »

Dl. Pintilie este încîntat de personajul Liubov, creat de Shirley Knight. Actrița, care a lucrat cu regizori mari precum Sidney Lumet și Lee Strasberg, își descrie munca desfășurată cu dl. Pintilie drept « cea mai emoționantă experiență pe care am avut-o vreodată cu un regizor. Lucian vrea să înțeleagă de ce faci fiecare mișcare și de ce rostești fiecare fărîmă de cuvînt. De ce intri într-o cameră și de ce ieși dintr-o cameră. Te afli într-o continuă căutare a detaliului. » (...)

A descoperi înțelesuri secundare în text reprezintă numai o fațetă a metodei lui Pintilie. O altă caracteristică a stilului său este acel obicei de a introduce personaje la care se fac referiri numai în dialog. Spectacolul cu *Livada cu vișini* debutează și se încheie cu imaginea unui băiat de șapte ani, care în mod straniu amintește de răposatul Grișa (copilul pierdut de Liubov); el fixează și ne imprimă totodată o anumită perspectivă asupra personajelor, revelatoare a ridicolului la care ele singure se fac părtașe. (...)

Pe de altă parte, regizorul nu se teme să-și lase din cînd în cînd scena pustie, recurgînd în aceste cazuri la extraordinara lui visterie de sunete de fond, pentru a manevra imaginația publicului. Iscusita exploatare a sonorităților de-a lungul întregii piese adaugă un contrapunct ironic episoadelor — și, pe de altă parte, nu le lasă actorilor o clipă de răgaz nici după ce au părăsit scena.

Dlul Pintilie îi place să muncească timp de aproape un an înainte asupra textului ce-l are în pregătire. În timpul celor șapte săptămîni alocate repetițiilor, actorii se string în jurul unei mese, analizînd replici, cuvinte, tăceri, tot ce se rostește și tot ce e lăsat nerostit. Apoi, piesa este interpretată « în linii mari », doar pentru a fi mai bine disecată, căci actorii sînt îndemnați să inventeze noi obstacole. Repetițiile generale sînt amînate cît se poate de mult.

În neobositele sale cercetări asupra lui Cehov, dl. Pintilie a descoperit o scenă pierdută de la sfîrșitul actului II, între Charlotta, guvernanta, și Firs, bătrînul valet, scenă la care Cehov a renunțat după trei reprezentații ale piesei, la îndemnul lui Stanislavski. « Este asemeni unui dialog între doi clovni », spune el. « Unul bătrîn și unul tînăr — ea ne amintește de *En attendant Godot*. » Scena este re-introdusă în spectacolul de la Washington.

Dl. Pintilie admiră acea « duloasă și sarcastică atitudine pe care Cehov o are față de personajele sale », care oferă atîtea prilejuri de a aduce la lumină subtextul, amestecul de sentimente ce contrazic sau amplifică ambiguitățile dialogului. De exemplu, cînd Liubov și fratele ei, Gaev, se întorc la moșie după o absență de cinci ani, din dialogul lor reiese că Liubov își amintește camera lor de copii. Dar, în viziunea lui Pintilie, Liubov nu-și poate aminti nimic (nici măcar încăperea), căci astfel « ar fi suferit prea mult... Femeia trăiește într-o continuă stare de amnezie, ce funcționează ca un soi de mecanism de auto-apărare. Fiul ei, în vîrstă de șapte ani, a murit... iar ea uită, pentru că trebuie să uite. Piesa ar putea foarte bine avea ca subtitlu *L'Inconscience Morphine* — *Leacul neștiinței*. Neștiința: este cea care transportă toate personajele din piesă într-o permanentă stare de delir (...)

Dacă *Fortuna* v-a ajutat să nu ratați spectacolele lui *Lucian Pintilie* cu *Răța sălbatică* (un cataclism pe o scară) sau *Tortuffe* (un apocalips cu elicoptere), atunci știți prea bine că regizorul și are stilul său propriu, robust și nonconformist, de a se răfi cu clasicii. Metoda sa constă în a-i trata pe dramaturgi în aceeași manieră în care majoritatea regizorilor abordează repertoriul shakespearean — străbătând pie-sele arhicunoscute în toate direcțiile și jucându-le într-o lumină nouă —, dînd astfel spectatorilor contemporani aceeași șansă de a le redescoperi tainele ascensiunii publicului lor inițial.

În decursul istoriei, nimeni nu a mai realizat așa ceva. Primul regizor al piesei Konstantin Stanislavski, de exemplu, pur și simplu a respins fără drept de apel controversa lansată de Cehov, cum că *Livada cu vișini* ar fi fost, dîmpotrivă, comică. Autorul, după ce declarase plin de mîndrie că, în sfîrșit, reușise să capteze într-o întreagă piesă tonul facil din primele sale comedii într-un act, s-a pomenit împovărat de un regizor care, la citirea piesei, nu numai că a vărsat șiroale de lacrimi, dar, de un regizor care, la citirea piesei, nu numai că a vărsat șiroale de lacrimi, dar, de apoi, a înveșmîntat-o într-un strai de jelanie, letargie și frunze vestede atît de convingător, încît, începînd din acel moment, piesa a fost considerată o tragedie. (...) întrebă Cehov după vizi-

Ironia a făcut, însă, ca interpretarea lui Stanislavski să fie aceea care să contribuie cel mai mult la consolidarea renumelui lui Cehov, făcând o întreagă lume să gândească despre dramaturgul rus în termeni pe care aceștia l-ar fi detestat. Alți regizori de care l-au urmat au stors din piesă tot ce ar fi putut aduce a nostalgie, foșnet de frunzi veșted sau suspin înăbușit. Unii dintre ei — mai ales prin uitlilul douăzeci de ani — au zăbovit asupra ei, meditănd la viziunea comică a autorului. Oricine poate vedea că, în ce privește personajele din clasele inferioare, umorul nu este lăsat deoparte — chiar și Stanislavski a pus servitorii într-o lumină atmosferică, oare nu s-ar putea ca și vreunii din nobili să mai învioreze intra palavraglu, Gaev, fără ca, astfel, spectacolul să fie dat peste cap? Bătrînul ingidul să mai ridă de flecărește cam mult, nu-i așa? Poate că auditoriulului s-ar putea îngădui să mai ridă de el, o dată, de două ori, înalte ca viața să-i capete alt curs. (Ideea este în general abordată cu precauție — numai un regizor cutezător poate îndrăzni să fie distractiv cînd toată lumea se înfățișează ca la biserică —, dar s-a încercat !)...

Contribuția lui Pintilie constă în a împinge lucrurile încă și mai departe. El sugerează că acești moșieri naivi nu numai că sînt amuzanți în nechibzuința lor, dar sînt, la rîndul lor, amuzați de propria lor nesăbuiță. Aproape din prima clipă cînd apar pe scenă, rîd fără socotință — de fapt, dacă ar trebui să sintetizăm întreg spectacolul la un singur sunet, probabil am alege un chicot ascuțit, isteric. Își rîd de propriile jucării. Își rîd de propriile glume. Își rîd de propria viață, de vecini, de iubiri, de soartă, de slujitori, de mobile. Rîd unii de alții și de ei înșiși. Rîd, de parcă ar putea îndepărta prin risete tot ce nu le merge bine în viață. Iar, în plus, Pintilie îi mai investește cu o extraordinară conștiință de sine.

O abordare care, probabil, pe Cehov l-ar intriga tot atît de mult precum falsul comis de Stanislavski. Un lucru se poate spune cu siguranță despre dramaturg: că afirmațiile întotdeauna le face indirect, de asta oricine poate fi sigur. Dacă un personaj îl numește pe un altul nesocotit, spectatorii trebuie să înțeleagă de aici că vorbitorul însuși este cel nesocotit, și, pe deasupra, și ușor ridicol, tocmai pentru că nu-și dă seama. Cam la aceasta se rezumă resursa de comic pe care cei mai mulți regizori o descoperă în piesele cehoviene.

Pintilie, în schimb, la totul la modul literal. Pe cînd Ranevskaia (interpretată de Shirley Knight), conducătoarea acestui clan matriarhal, scrutează « odaia dragă și scumpă », în care se desfășoară primul act, ea-și amintește cum dormea acolo copil fiind, se oprește o clipă, apoi murmură: « . . . și tot copil am rămas și-acum ». Iar cîteva scene mai tîrziu, urmează alt comentariu similar. Pintilie pare să fi adoptat replica de mai sus ca pe o mantră. Aproape simultan își pune personajul să se joace cu călușii de lemn și păpuși, chemînd și restul familiei la joacă, dănuind, învîrtindu-se în jurul acelei camere de copil scăldate în lumină fosforescentă, de parcă n-ar avea decît șase ani și jumătate și nici o grijă pe lume. Nici ceilalți nu se dovedesc a fi cu nimic mai maturi — fratele ei merge pînă-ntr-acolo, încît se lasă muștrat de propriul său valet fiindcă s-a culcat prea tîrziu și a uitat să-și pună haina; iar pe cînd ceilalți servitori și mercantilul Lopahin privesc, martori la scenă, tu, spectator, stai și te întrebi ce-ar putea oare aceștia gîndi. Cum ar putea acești caraghioși copii creșcuți prea repede să inspire măcar un strop de respect? Și de ce oare ar încerca Lopahin să-i ajute?

Toate acestea sînt, fără îndoială, în perfectă consonanță cu tabloul ce capătă contur în finalul piesei — acela al dispariției nobilimii ruse, pe care însă Pintilie ni-l dezvăluie cu mult înainte ca Cehov să se apropie măcar de el; viziunea regizorală, clădită pe ideea « toată lumea e un loc de joacă », surprinde inițial prin veselia explozivă; pe măsură ce personajele își pun măști de clovni și nasuri false pentru petrecerea din actul III, glumele însă se vestejesc. Ajuns deja pe la mijlocul spectacolului, realizezi în mare măsură ideea că nobilii sînt nătingi, iar ceilalți, cu tot primitivismul lor, au o noblete sufletească — și cum, în mare parte, acesta este și mesajul cehovian, nici piesei și nici autorului ei nu le mai rămîne mare lucru de adăugat.

Din fericire, Pintilie și scenograful său, asemeni unor magicieni, au un întreg arsenal de trucuri ascunse pe mincile lor fermecate. Singure, schimbările de decor — de la fosforescența camerei a copiilor în zori pînă la lanul de griu din amurg — își tale răsuflarea. Și, ca și cum subtilitatea n-ar fi fost la loc de cînte, regizorul a mai strecurat cîteva soapte subversive în atmosfera piesei, care nu-ți dau pace nici după ce ai părăsit sala de spectacol. Bătrînul valet, pe care tradiția l-a conservat în chip de fară umblătoare a senilității, capătă aici imaginea unui impunător patriarh de cîioare, inevitabil evocator al Sudului american.

După cum a mai procedat și cu alte prilejuri, Pintilie scoate la iveală o sălbatică neînfrînare în actorii de la Arena, domolindu-le în același timp manierismele caracteristice. Richard Bauer este rezervat și copilăros asemeni flecarului Gaev, Stanley

Anderson adaugă complexitate frustrării lui Lopahin, fără însă a renunța la bădă-rânia personajului; artista de onoare Shirley Knight interpretează rolul Ranev-rănia pe aceeași notă acută pe o durată din spectacol mai îndelungată decât ar fi fost necesar, găsind în cele din urmă o supapă eliberatoare limitărilor ei, iar Marissa Copeland, desculță și cu o privire sălbatică, te face să-ți dorești ca drama-turgul să-și fi petrecut mai multă vreme explorând idila ei cu un lacheu pus pe căpă-tulăi. Se remarcă o serie de apariții stranii, îndeosebi cea a Zeldei Rubinstein, mai surprinzătoare aici prin prezența scenică decât prin jocul actoricesc — ventriloc, magician și guvernantă totodată.

Cu toate acestea, chiar dacă spectacolul pare mai puțin neobișnuit decât celelalte «explozii» ale lui Pintilie de la Arena, el rămâne totuși un strigăt mult depărtat de viața încremenită și agonizantă pe care regizorii o înfățișează de obicei în *Livada cu vișini*. Chiar și atunci când lungi suspine înăbușite ar părea binevenite, acest regizor preferă imagini viguroase, vibrante. Izbiturile monotone ale topoarelor în depărtare pot simboliza apusul unei lumi, dar el știe prea bine că acești oameni nicicând nu-l vor pricepe. Îi trimite afară, vociferând pe când ies pe ușile conacului, căutându-și gloșii și agitându-se de parcă s-ar fi pregătit de vacanță.

Apoi, un pahar se sfarmă singur. Așa se duce o lume.

MEL GUSOV

The New York Times

Unii regizori reînvie dramaturgia clasică, alții o dezintegrează. Puțini sînt însă aceia care — asemeni lui Lucian Pintilie și Peter Brook — explorează domeniul teatral reinventînd capodoperele repertoriului clasic. Printr-o coincidență, atît dl. Pintilie cît și dl. Brook și-au exercitat, fiecare în parte, meșteșugul magic asupra *Livezii cu vișini*. Versiunea dlui Brook, pusă în scenă la începutul acestei stagiuni de către Brooklyn Academy of Music, decantează piesa de orice ornamentică superfluă, filtrînd-o pînă la simburile său emoțional. Versiunea lui Pintilie, cu nimic mai puțin fascinantă, este încă și mai novatoare.

Pentru unii amatori de teatru, încărcătura decorativă suplimentată de regizorul român poate părea prea radicală. Sintem, într-adevăr, confrunțați cu o *Livadă cu vișini* total inedită, lucru ce s-ar putea afirma și despre celelalte două spectacole ale lui Pintilie, *Tartuffe* și *Rața sălbatică*, puse în scenă tot la Arena Stage. Printre altele, regizorul adaugă piesei încă două personaje (apariții silențioase), reintegrează o scenă eliminată de Cehov la sugestia lui Stanislavski și amplifică elementele comice astfel încît, în scena petrecerii, invitații ajung să poarte pălării de clovn și nasuri false. (...)

Toate aceste prefaceri sînt menite să slujească o anume intenționalitate dramatică — în contrast nemijlocit cu arbitrarea deconstrucție la care Peter Sellers a supus drama cehoviană pe care el însuși a intitulat-o *Un pescăruș*.

În ciuda vlvacității explozive, *Livada cu vișini*, în viziunea dlui Pintilie, este bîntuită de mordacitate — morțile ce survin în familia dnei Ranevskaia și apusul unei epoci în Rusia. Personajele nu sînt atît victime, cît mai degrabă victimizatori ai propriilor destine, autori ai propriei lor decăderi. (...)

În această montare, Firs este interpretat de W. Benson Terry, un actor înzestrat cu o statură înaltă și impunătoare, personajul devenind — prin jocul de o reținută demnitate — o insulă de calm și raționalitate într-un ocean de absurd. În scenă care a fost reintrodusă, Firs și Charlotta — cei doi Intruși — au un schimb de replici care revelă amănunte din viața personală a fiecăruia. Firs, după cum aflăm, și-a petrecut o scurtă perioadă de timp în închisoare, ispășind o vină minoră — trecut care ne dezvăluie câte ceva despre bunăvoința docilă cu care se supune corvezilor.

Această scenă, de la sfârșitul actului II, ar trebui să se desfășoare pe o pașiste cu câțiva vișini în fundal. În montarea dlui Brook, pașistea era sugerată cu ajutorul unor covoare. În versiunea dlui Pintilie, decorul suferă o transformare surprinzătoare. Într-un moment de pauză, pe întuneric, renunțându-se la antract, camerei copiilor din primul act i se substituie pe neașteptate un întins lan de griu (prevestitor al surzii livezii). În acest câmp, surprindem personajele și, de asemenea, identificăm cea de-a doua apariție inedită din această montare — o sperietoare de ciori —, metaforă materială a pulsației ce face să zvicnească băierile inimii cehoviene. (...)

Într-o imagine finală, Firs își face apariția dintr-un misterios dulap și dă glas unei filosofii ce aruncă o punte între Cehov și Beckett: « Viața se încheie înainte să fi apucat s-o viețuiești. » Apoi, un pahar cu șampanie, uitat solitar pe o măsuță, își dă spontan propria-i reprezentare într-un ultim suflu funest — surprinzătoare concluzie a unei reprezentări mesmerice.

DAVID RICHARDS
The Washington Post

Există, pe de o parte, o abordare regizorală convențională a operelor lui Anton Cehov, iar, la polul opus, Lucian Pintilie (...)

Regizorul român nu este în van unul din cei mai mari regizori ai acestei planete. După cum ne-a demonstrat-o deja în montările sale anterioare de la Arena — una furtunoasă, cu *Tartuffe*, și alta în stil epic, cu *Rața sălbatică* —, Pintilie își are propria sa manieră misterioasă de a smulge din gheara și de sub crusta trecutului piesele clasice, făcându-le să pară creații de ultimă oră. Dacă v-ați gândit cumva că *Livada cu vișini* de mult și-a consumat rezerva de surprize, mai aruncați-vă o privire lăt-o, atât de familiară în intimitatea ei spirituală, una din arhicunoscutele capodopere ale dramaturgiei moderne, și, totuși, atât de suprinzător nefamiliară.

Și nu este vorba doar de aparența superficială a lucrurilor, deși dl. Pintilie și echipa sa preferată de scenografi au surghiunit aproape toate vestigiile realismului de pe scena de la Arena. Proprietatea dnei Ranevskaja, înglodată în ipotecă, devine, în viziunea lor, o pardosea împeștrată și fosforescentă, pe care sînt risipite vreo șase scaunele și un uriaș dulap înțesat cu jucării, cărți și năluci.

Cît despre legendara *Livadă*, mîndria familiei și punctul de reper al întregii provincii, natura și-a luat-o deja în stăpînire transformînd-o într-un lan undulor de griu sălbatic. Nu se mai zărește nici urmă de vișin. Doar o sperietoare de ciori mai rămîne, suspinînd jalnic la un moment dat. Sau să fi fost vîntul? Imaginile își tale respirația, punîndu-și totodată mîntea pe jar.

FRAGMENTARIUM

Experiențe actuale în cinematografia sovietică

LUDMILA PATLANJOGLU

Ethos și narație filmică

În ultimii ani se vorbește tot mai mult în cinematograful mondial despre fenomenul sovietic. Acumulări culturale, factori sociali și politici au impulsionat afirmarea unui moment creativ puternic. Opere cu semnificație majoră pentru artă și viață. Un grup de creatori, mari talente, mari conștiințe ale timpului, ale căror realizări solicită o prospectare profundă, o situare într-un context universal de valori. În căutările și aspirațiile lor regăsim febra intelectuală și entuziasmul pionierilor. O dorință de experiment, de reformulare a programelor artistice în acord cu idelle contemporane. Filmele cineaștilor sovietici de azi aderă la problemele

vitale ale epocii. Actualitatea exercită o presiune asupra autorilor, dar ea are ca prim criteriu dimensiunea estetică. « Esențială este creația » spunea Elem Klimov la Congresul cineaștilor din mai 1986. Înainte de orice este importantă prezența în conștiința oamenilor, modalitățile de abordare ale lumii fiind multiple. Actualul cuprinde un trecut, un prezent și ceea ce este supoziție în privința viitorului. Acțiunea de rememorare a realizatorilor s-a dovedit fertilă conducând la reconsiderarea și restituirea unor opere deschizătoare de perspective. De asemenea la dezvoltarea fără precedent a școlilor naționale. La Gruzia-Film, acest bastion al artel cinematografice moderne, s-au realizat capodopere și s-au afirmat cineaști de talie internațională ca Tenghiz Abuladze, Otar Ioseliani, Serghei Paradjanov, Levan Paatașvili, Irakli Kvirikadze, Gheorghi Șenghelaia, Alexandr Mindadze, Vadim Abdrașitov, Alexandr Rehviașvili, Nana Diordladze. Școlile mai tinere din țările Asiei Centrale, în eforturile lor de emancipare, au reușit să ofere câteva realizări antologice, semnate de regizori cunoscuți ca Ali Hamraiev, Tolomuș Okeev, Bulat Mansurov. Studiourile Lenfilm s-au remarcat prin explozia tinerelor talente, cele mai multe fiind încununate cu premii naționale și internaționale încă de la debut cum ar fi: Konstantin Lopușanski, Oleg Tepstov, Alexandr Sokurov, Iuri Mamin, Valeri Ogrodnikov etc. În aceste confruntări cu trecutul se stabilesc punți de comunicare cu tradiția, cu poeticele unor maeștri ca Eisenstein, Kalatazov, Ciuhrai, Romm, Tarkosvki. Privirea este reflexivă, substanța omenescului este cea care dă adâncime demersului filmic. Se înfruntă de obicei un personaj nevăzut, dar teribil. Istoria, și un erou a cărui trăsătură definitorie este puritatea morală. În *Oci ciornie*, preluând motive din *Doamna cu cățelul* și din alte opere cehoviene, Nikita Mihalkov descrie o înflorată poveste de dragoste a unui italian sosit în Rusia, la începutul secolului. În lumina timpului necruțător, sentimentele autentice, pure, se ofilesc, iubirea sfârșind în bufonadă. Stările sufletești ale personajelor încarcă de mister și tensiuni puternice se pulverizează brutal în comedie. La antipod în *Du-te și vezi* de Elem Klimov (Medalia de aur și Premiul criticii la Festivalul Internațional de la Moscova) spectacolul suferinței umane capătă acordul de recviem. Este imaginea terifiantă a războiului văzută prin ochii unui copil, descriere de o violență halucinantă a exterminării unor sate din Bielorusia de către naziști. În final, realul se îngemănează cu imaginarul. Protagonistul, supraviețuitorul masacrului, îndreaptă arma către tabloul celui care este autorul moral al acestor crime. Dar datorită unor înălțări repetate el este obligat să înlănească privirea lui Hitler — copil în brațele mamei sale. Reprimindu-și revolta, dezarmat, eroul lasă pușca jos și pleacă. În momente când istoria devine teren al alienării, speranța trebuie să rămână în umanitatea din om — pare să spună autorul. Un vizător și un pur este și tânărul muzician din *Căldăria unui compozitor* de Gheorghi Șenghelaia. (Ursul de argint la Festivalul Internațional din Berlinul de Vest). Plecat să facă o culegere de folclor, el descoperă pământul însingurat al Georgiei în preajma revoluției, devastat de teroare și frică. În acest periplu inițiat care se termină tragic, cunoaște preșul luptei și al solidarității în vremurile de răstărite. Nobili sufletește sînt și haiducii din *Hareba și Goghia*. Acest film construit cu rafinament plastic remarcabil de Șenghelaia este o demonstrație sensibilă care conduce cu subtilitate și dramatism către poza din final, arsă de trecerea timpului; trupurile vitejilor zăcînd pe zăpada albă alături de dușmanii lor învingători, aflați într-o poziție marțială, arată brutal că sînt bariere de netrecut în fața fraternizării, a sincerității și comunității. În *Comisarul* (Premiul special al juriului Ursul de argint, Premiul FIPRESCI la Festivalul din Berlinul de Vest) inspirat dintr-o povestire a scriitorului Vasili Grossman, în regia lui Alexandr Askoldov, apriga revoluționară Vavilova descoperă cu uimire miracolul maternității. fericirea unui cămin tîhnit, al unui om generos cu mulți copii care îi zdruncină

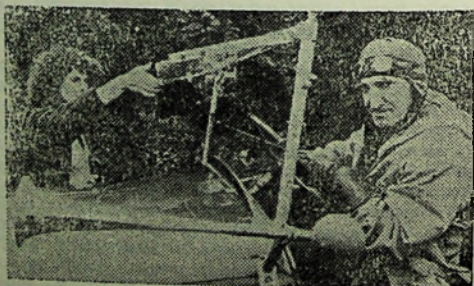
◀ Filmul documentar *E greu să fi tînr*, Regia Iuri Podnieks

certitudinile, dar nu o abate definitiv de la drumul zbuciumat al luptei. Actorii Nonna Mordukova, Rolan Bîkov, Vasili Şukşin dau relief acestei meditaţii tulburătoare despre moarte şi viaţă, despre sensul păcii, al toleranţei şi înţelegerii între oameni. În *Mîine a fost război*, debut matur al regizorului Iuri Kara, martore ale erorilor tragice ale unei epoci revolute sînt nişte eleve de liceu. Dilemele lor vorbesc despre crime mai cumplite decît exterminarea fizică, atenţatul la conştiinţă şi chinul moral. Un cronicar patetic şi original al acestor perioade este Alexandr Gherman în *Prietenul meu, Ivan Lapşin* (Premiul criticilor şi Premiul « Leopardul de aur » la Festivalul Internaţional de la Locarno, Elveţia). Destinul unuia dintre acei pionieri devotaţi şi entuziaşti ai lumii noi cu măreţe victorii, dar şi cu pierderi irevocabile, naşte întrebări existenţiale în erou şi în spectatori. Trama este structurată compoziţional inventiv — un contrapunct între prezent şi trecut, un amestec de realitate şi vis, de poezie şi fior metafizic. Un inocent este şi telegrafistul, englezul Hughes din *Robinsonada* sau *Bunicul meu englez* înconunat cu Premiul « Camera de aur » la Cannes. Trimis de o companie britanică să păzească linia Londra — Delhi care trecea prin această regiune, eroul este udat de al săi în Gruzia, datorită vremurilor tulburi. El continuă să-şi facă însă cu obstinţă datoria. Se va întâlni cu revoluţia, va cunoaşte iubirea, prietenia şi va muri absurd, străpuns de un glonte misterios. « Acest film — mărturiseşte scenaristul Irakli Kvirikadze — este o tentativă de a arunca un ochi în acele albume care zac pe fundul vechilor cufere, alături de alte relicve ale trecutului, uitate de toată lumea. »

Lipsa clişeeilor, a eroismului de paradă, caracterizează multe din călătoriile în trecut ale cineaştilor sovietici. Nimic eroic în gestul disperat, dar atât de uman al tînărului zootehnician din *Patria electricităţii* în regia Larisel Şepitko. Muncind motorul unei vechi motociclete la o centrală electrică, el spera să aducă fericire unor ţărani înfomeţaţi dintr-o regiune secetoasă. În ciuda greutăţilor, a privaţiunilor, căldură şi frumuseţe transmit şi personajele din *Iubirea Asiei*. Lucrînd cu neprofesionişti, Andrei Mihalkov Konecalovski zugrăveşte cu autenticitate, cu o poezie frustă, aceşti ţărani care au dus pe umerii lor greul istoriei, chipuri reprezentative pentru psihologia mîjului rus. Aceste retrairi ale istoriei sînt tratate deseori în registrul mai bogat în semnificaţii al metaforei şi parabolei. Destinul tragic al poetului cazac Ahan — Serî, militat pentru libertatea poporului său, murind singur, retras în munţi, din *Cînd funerară* de Bulat Mansurov sau evocarea sfîrşitului lui Lev Tolstoi în filmul omonim al lui Serghei Gherasimov invită la meditaţii profunde, sînt o posibilitate de a accede la esenţe, de evaluare a omului şi a relaţiei lui cu lumea. Moartea marelui gînditor rus, epurată de orice urmă de pitoresc, celebra lui fugă de acasă, de la Iasnaia Poliana, este o imagine simbol a seismelor istorice care vor zguduia lumea curînd. În *Porumbelul sălbatic*, în regia lui Serghei Soloviev (Premiul « Leul de argint » la Festivalul de la Veneţia), într-un sat marcat de războiul, un copil orfan cu un tată înfirm are pasiunea colombofiliei. Efortul lui pentru prinderea porumbiţei albe pe care o rîvnesc toţi locuitorii din mica localitate şi apoi gestul de eliberare al micii captive este un imn sensibil adus aspiraţiei spre vis şi lumină. Plin de sens este şi sacrificiul purităţii din trilogia lui Tenghiz Abuladze. În *Ruga*, pentru a amenda absurditatea discriminărilor religioase, în *Copacul dorei*, pentru a încredinşa credinţe şi obiceiuri crude ce maculează dragostea, în *Cîntă*, pentru a stigmatiza imaginea unui tiran care a creat un mecanism social şi politic înfernal ce transforma în calvar viaţa unui întreg popor. Dezgroparea cadavrului lui Varlam de către fiica uneia dintre victime, gestul nepotului care se sinucide cu arma primită în dar de la bunic, cînd află faptele săvîrşite de acesta, sînt secvenţe cutremurătoare. O meditaţie tulburătoare despre istorie, un film emblematic pentru transformările din cinematografia sovietică, un eveniment cultural de răsunet

internațional, încununat cu prestigiosul Premiu special al juriului la Cannes în 1987. În aceste întoarceri în memoria timpului, la incidența realului cu supranaturalul, istoria coboară în mit. În *Legenda fortăreței din Suram* (premiat la Festivalul Internațional de la Besançon, Franța), Serghei Paradjanov, poet al rădăcinilor și al obârșiiilor, explorează un bogat fond etnografic și arhaic, dezvăluind printr-un spectacol policrom misterul și grandoarea sacrificiului unui tânăr care acceptă să fie îngropat de viu în zidurile unei cetăți. ca preț al eliberării patriei sale.

Într-o lume străveche, cu legile ei nescrise, ne aflăm și în *Urmașul panterei albe* (Premiul Ursul de argint la Festivalul Internațional din Berlinul de Vest) de Tolomuş Okeev. Încălcându-le, ucigînd un animal sacru în credința populară, eroul, un vînător, își acceptă moartea cu resemnare. Echilibrul cu natura este frînt și în *Scrisorile unui mort* de Konstantin Lopușanski (Marele Premiu la Festivalul Internațional de la Mannheim, Premiul FIPRESCI Premiul pentru cea mai bună realizare la Festivalul filmelor fantastice de la Madrid), unde în culori metalice în care domină albul și negrul, descoperim un univers carbonizat. Fantasticul, spațiu al evaziunii evocînd infernul nuclear, devine o oglindă demistificatoare pentru prezent. În acest rechizitoriu violent al responsabilității omului de știință în epoca modernă, un savant supraviețuitor catastrofei atomice scrie fiului mort. În deșertul de cenușă, copiii rămîn singura speranță; purtînd măști de gaze, ei pornesc, ca spre o Golgota modernă, pe un pămînt mistuit de flăcări și durere, în căutarea unui liman... Un avertisment, un semnal de alarmă ce reverberează emoționant în două filme documentare: *Cernobilul cronica unor săptămîni grele* și *Glasiul Cernobilului*. Apeluri patetice la responsabilitatea planetară a individului în lumea modernă, ca și acel insolit *Nimic mai mult*

Regizorul Nana Diordiadze și operatorul Levan Paatașvili în timpul filmărilor la *Robinsonada*.

de Alexandr Sokurov (discipol mult iubit de Tarkovski) reconstituire metaforică din perspectiva contemporană a unei zile din timpul celui de al doilea război mondial, în urma încursiunii în materialele din arhivă. Înregistrate de memoria peliculei.

O căutare a fenomenului cinematografic sovietic este adevărul în legătură cu ziua de astăzi. Această privire frontală a realității a condus la dezvoltarea documentarului, care a devenit un adevărat rival al filmului de ficțiune, stîrnind un interes deosebit din partea publicului. În investigarea portretului omului contemporan,

Frații Nikita Mihalkov și Andrei Mihalkov Koncealovski

◀ Nastasia Kinski la Festivalul internațional al filmului de la Moscova
Nikita Mihalkov și Marcello Mastroianni în timpul filmărilor la *Oci ciornie*

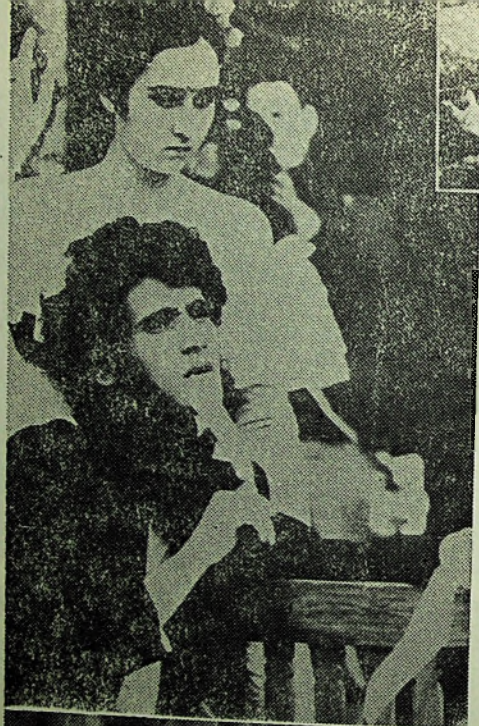
Fellini, dând autografe la Festivalul internațional de ▶▶ la Moscova

Ocroțește-mă, talismanul meu — Regia Roman Balaiian. ▶
Medalia de aur la Festivalul neorealism de la Avelino — Italia, 1986

Avtandil Maharadze (Varlam) în Căința. Regia Tenghiz Abuladze. Premiul special al juriului la Cannes, 1987

Elem Klimov

dominantă este radiografierea proceselor de conștiință. Realizatorii sînt preocupați de expresivitatea interioară a personajelor. Tema de Gleb Panfilov, încununat cu Ursul de aur în Berlinul de Vest, este vivisecția stărilor de spirit ale unui scriitor care și-a ratat viața și arta intrînd în mirajul succesului ieftin. Un fin analist psihologic este Ali Hamraiev în *Triptic* (Marele Premiu la Festivalul filmului de autor de la Sanremo), periplu poetic în destinul a trei personaje feminine. O maestră în înțelegerea psihologiilor în momentele limită este Kira Muratova. *Scurte întîlniri* și *Lunga despărțire* au fost adevărate revelații naționale și internaționale. O creionare penetrantă a durerii de a trăi, a celor cu vocația eșecului. Ceva din interior sau din afară îi face incapabili să-și înfrîngă prejudecățile, spaimele, frînele fizice sau psihice. Deși sînt împreună, sînt mereu singuri, torturați de un martor devorator, timpul. Încercînd să-l ignore, se refugiază în jocuri crude, se agață de iluzii înșelătoare. O analiză fină a naturii umane propune Roman Balaian în *Ocroțește-mă, talismanul meu* (Medalia de aur la Festivalul Neorealism de la Avellino, Italia), o replică modernă sul-generis la drama lui Pușkin. Acțiunea este plasată în casa memorială de la Bolodino, unde scriitorul este omagiat în cadrul unei manifestări culturale. Cu acest prilej, o poveste de dragoste reface în alte condiții spațio-temporale, cu alte personaje, «duelul» care l-a răpus pe poet. În *Zbor în vis sau în realitate*, Balaian, ca și Eldar Riazanov în comedia *Piesă uitată pentru flaut*, lansează un personaj inedit, un antierou; el face eforturi să se sustragă dintr-o existență sclerozată, dar nu are forța să-și ducă pînă la capăt bunele intenții. Aplombul comic al actorului Leonid Filatov din filmul lui Riazanov dă contur tribulațiilor erotice ale funcționarului de la direcția «pentru organizarea timpului liber». Dragostea pentru o soră medicală se dovedește o himerică tentativă de purificare morală a birocratului, o aventură ilară, dezamăgitoare pentru el și cei care au crezut cîndva în vocația sa artistică. În *Sărbătoarea lui Neptun* de Iuri Mamin, marginalitatea unor existențe mărunt pedestre capătă proporții grotești. Ritualele celor care se scufundă în apă iarna, agitația pregătirilor de dragul carierismului sînt gogolienne, amintind de *Revizorul*. În *Adio, vară* de Elîer Iľmuamedov și în *Zonă interzisă* de Nikolai Gubenko elemente naturale, un cutremur și o tornadă obligă personajele la confesiune, dezvăluie starea de provizorat a unor destine mlstificate.

Universul adulților este pus sub semnul întrebării și în acele producții destinate «sindromului tinereții» cum este numit de critica sovietică. Relații umane tensionate între generații, lipsa de orizont într-o familie, sînt surprinse în culori neorealiste în *Micuța Vera* de Vasili Piciul, încununat cu Premiul Criticii pentru vigoarea limbajului la Festivalul Internațional de la Veneția. Portretul tînrului, într-o lume în care s-au produs mutații în psihologia socială și individuală a epocii, este fixat cu profunzime și originalitate artistică în documentar și film de ficțiune. O ipostază posibilă este cea a adolescentului din *Plumbum* sau *Joc periculos*, realizat de cuplul Vadim Abdrașitov și Alexandr Mindadze. Protagonistul luptă cu o abnegație dezumanizată pentru asanarea morală a societății. Pentru micul superman nimic nu este nepermis, nici denunțarea tatălui la miliție. O replică feminină este fetea din *Sperietoarea* de Rolan Bikov pe care neînțelegerea celor din jur o asprește și o alie-nează. Pentru a cîștiga respectul și autoritatea semenilor, eroul din *Mă numesc Arlechin* de Valeri Ribarev optează pentru violență și forță. În *Tentația* de Viaceslav Sorokin o adolescentă, îndrăgostită de un băiat din lumea celor privilegiați, încearcă să pătrundă în această lume închisă prin mimarea luxului și a nonșalanței. Descoperită, ea este umilită și exclusă cu brutalitate. Din aceeași familie spirituală este și eroul din *Pilot de încercare* de Ivan Dihovicini (Marele Premiu «Dragonul de aur» la Festivalul de la Cracovia). Moartea tatălui are însă un efect de regenerare spirituală asupra sa, personajul descoperind adevăratele valori ale lumii din jur și din

el însuși. În numele lor, curierul din filmul omonim al lui Karen Şahnazarov (Premiul special al Juriului la Festivalul Internațional de la Moscova) refuză jumătățile de măsură, afișând în fața celor care vor să-l corupă, masca bufonului. Un candid modern, crescut în eprubetă, este și personajul din *Educație masculină* de Usman Saparov, (premiat la Moscova, Tomar, Mannheim) pe care viața îl supune unor grele încercări pînă pătrunde sensurile și descoperă exemplele demne de urmat. Pentru ele, Banan din *Asso* de Serghei Soloviov, deși are o construcție fizică fragilă și pare insignifiant, nu ezită să se sacrifice ca un erou romantic, lăsîndu-se străpuns de un glonte în apărarea frumuseții. Acest film, un cocktail fantezist, amestec de *love story*, *policier*, *farsă*, ne introduce în cultura tinerilor, în muzica *rock*. Dincolo de teribilisme, revoltele, aparențele de degingoladă spirituală, Soloviov dezvăluie gravitate, frumusețe morală, aspirație spre vis. Aceași semnificație are și gestul tînărului din *Pragul* de Alexandr Rehviașvili (premiat la Festivalul Internațional de la Quimper, Franța). Eroul pleacă în munți să continue opera profesorului său de botanică, refuzînd o viață cu satisfacții mărunte, alături de familie. Paradoxal, tonice sînt mărturiile condamnatului la moarte din documentarul *Judecata supremă* de Herz Frank. El sfîrșește cu demnitate, clamîndu-și dragostea de oameni, pînă și pentru cei care i-au semnat sentința pe drept, pentru crimele comise, pentru atentatul la bunul cel mai de preț al omului, viața. Un film sintetiză pentru „sindromul tinereții” îl constituie documentarul *Este greu să fii tînăr ?* El debutează cu imaginea unui concert *rock*, aparatul scrutînd figurile cuprinse de delir ale unor spectatori. Autorii urmăresc apoi experiențele care îi vor apropia sau îndepărta de drumul drept în viață. Cu îndrăzneală sînt dezvăluite resorturile intime ale momentelor de criză, cînd se alege conformismul, se preferă miraful drogului sau al alcoolului, pacea iluzorie provădută de sectele religioase, fascinația unei existențe fără muncă, aspirația prin violență, la putere. În film există ca *leit-motiv* creația unui student — regizor care are ca subiect starea de spirit a generației sale. Revine obsesiv un labirint cu numeroase culoare închise sau oglinzi deformante. Finalul acestui examen de artă și de viață încheie documentarul. Avem imaginea imensității mării în care tinerii erol, intrați în apă pînă la glezne, cu chipurile încordate și grave, privesc încrezător în larg. Este o minunată metaforă poetică pentru filmul lui Iuri Podnieks. O secvență emblematică pentru căutările, certitudinile și speranțele filmului sovietic de astăzi.

PAGINI DE SCENARIU

SERGHEI GHERASIMOV

LEV TOLSTO

În toamna aceea funestă, în noaptea de 28 octombrie 1910, Tolstoi dormea în camera sa. Se vede că în acea noapte insomnia îl părăsise. Dormea și visa. Și visa grozăvia aceea din Arzamas care uneori îi revenea în minte, amestecându-se cu realitatea, dându-i senzația că se pierde pe sine, pierde șirul impresiilor, al timpului și al spațiului.

Se vedea într-un hotelăș mizer, cum se întîlnesc nenumărate prin micile orașe de pe întinderea nesfîrșită a Rusiei. În holul strîmt — sau « camera comună », cum se numea acolo. Privindu-se în oglinda strîmbă, Tolstoi nu putea cu nici un chip să-și recunoască reflectarea. Ba vedea un pătrat frumos pe un fundal deschis ce se legăna, ba dintr-o dată pătratul se transforma într-o mutră cumplită, iar apoi în pătrat, iar pătratul iarăși în mutră. Și Tolstoi nu putea înțelege deloc ce este asta: ba e el, ba e altcineva legat de el, poate Certkov, care-l sperie cu amenințarea unei primejdii apropiate. Nu se putea desprinde de oglindă, și se tot uita, și înțelegea că este un vis, și se căznea să se trezească și, după ce se trezea, se vedea iar în odăița strîmbă, plină de muște care bîzîiau asurzitor în jurul lui, și acest sunet îl făcea să vadă limpede că este bolnav, periculos de bolnav, chiar fără speranță. Și în acea clipă înțelegea din nou că este un vis și că trebuie să se trezească pînă nu e prea tîrziu. Și se trezi.

Stătea culcat în patul lui din dormitorul de la Iasnaia Poliana. Împrejur domnea aceea liniște profundă a nopții de toamnă cînd ai impresia că întunericul a înghițit pînă și sunetele. Voi să se ridice și să caute pipăind chibriturile și chiar întinse mîna spre noptiră cînd, deodată, în această liniște de moarte, auzi un sunet slab. Acest sunet nu putea fi decît scîrîitul podelei sub niște pași atenți ai cuiva care se furișă.

Tolstoi încremeni. Își dădu imediat seama despre ce era vorba.

— E Sofia Andreevna, ea e, îi scăpă lui, cu o voce șoptită.

Și chiar așa. Îi auzea pașii. Tolstoi îi număra. Ghici cînd ea va trebui să scapere un chibrit pentru a aprinde lumina din birou. Așa se și întîmplă. Văzu lumina ce pîlîie ușor prin fanta de la ușă, auzul i se încordă la maximum — putea auzi și-și dădea lesne seama de toate mișcările Sofiei Andreevna. Stătea culcat fără să respire, în acea tensiune cînd imaginația este capabilă să creioneze fiecare detaliu din ceea ce nu observă ochiul. O vedea în căutarea testamentului, descuind biroul, scoțînd sugativă, încercînd să deschidă celelalte sertare ale mesei — dar ele nu voiau să se deschidă. Îngenunchează în fața divanului vechi pe care i-a născut lui Tolstoi toți copiii, trage rînd pe rînd cele trei sertare de la baza lui, dar nici aici nu e nimic.

Acum nu mai dorea decît un lucru: ca ea să plece cît mai degrabă pentru ca el să se poată scula și să se apuce de treabă. Dar mai trebuia s-o aștepte să facă cale întoarsă, să se culce și să adoarmă. Pentru asta a făcut socoteala că e nevoie

de o oră. Ceasul arăta două și zece când el s-a așezat să scrie scrisoarea pentru Sofia Andreevna.

La Iasnaia Poliana, totul era cufundat în somn.

Dormeau rîurile, abia întrezărite în beznă, încrețindu-și luciul sub vîntul proaspăt de toamnă ce se făcea auzit printre crengile desfrunzite ale copacilor, dormeau caii în grajd, găinile în cuiabar, dormeau copiii surugiului Andrian, întinși pe pieile de oaie împrăstiate pe podea, dormea chiar și el pe patul vechi de lemn, îmbrățișîndu-și preaiubita soțioară, dormea toată casa. Adormise în camera ei și Sofia Andreevna. Chipul ei, pînă și în somn, trăda preocuparea și suferința.

În salon pendula a bătut ora trei.

Lev Nikolaevici s-a ridicat de la masa de scris și, cu o lumîinare în mină, s-a dus să-l trezească pe Makovițki. Acesta nu înțelegea din prima clipă ce se petrece, dar, îndată ce văzu chipul palid, plin de suferință, al lui Lev Nikolaevici, sări în sus, gata, ca întotdeauna, să-l ajute cu toată dragostea și devotamentul său.

— M-am hotărît să plec, rosti încet Tolstoi. Mergeți cu mine?

— Desigur, desigur, dar unde? spuse Dușan.

— Vedem după-ai. Atunci strîngeți-vă lucrurile, numai să n-o treziți de Sofia Andreevna. Nu luăm lucruri multe, numai ce-i mai necesar.

Spunînd acestea Tolstoi plecă, iar Dușan, frecîndu-și energic fața cu palmele, se trezi pe de-a-ntregul și se băgă sub pat, să-și scoată geamantanul.

În biroul său Tolstoi termina de scris scrisoarea către Sofia Andreevna, cînd bătu la ușă Makovițki.

— Da, da, intrați, vă aștept, spuse Tolstoi. Ar trebui să iau geamantanul cel mare, dar e sus, mi-e teamă să nu fac zgomot și s-o trezesc pe Sofia Andreevna.

— Am să-l aduc eu imediat, spuse Makovițki și ieși.

Terminînd de scris, Lev Nikolaevici se apucă să recitească scrisoarea. Citind, rostea în șoaptă unele fraze, de parcă le-ar fi verificat să le vadă sensul și intonația. Buzele i se strîmbau și tremurau.

«Plecarea mea o să te supere. Îmi pare rău, dar înțeleg-mă și crede-mă că nu puteam să fac altfel. Situația mea în casă devine, a devenit de nesuportat. Dincolo de alte lucruri, nu mai pot trăi în aceste condiții de lux în care am trăit, și fac ceea ce fac de obicei bătrîinii de vîrsta mea: pleacă din viața lumească pentru a-și trăi în singurătate și liniște ultimele zile din viață.

Te rog să înțelegi asta și să nu vii după mine, dacă ai să afli unde sint. O asemenea venire a ta n-ar face decît să înrăutățească situația amîndurora, dar nu-mi va schimba hotărîrea. Îți mulțumesc pentru cei 48 de ani de viață cinstită petrecută cu mine și te rog să mă ierți pentru tot ce m-a făcut vinovat față de tine, așa cum și eu, din toată inima, te iert pentru tot ce te-ar fi putut face vinovată față de mine. Te sfătuiesc să te împaci cu noua situație în care te pune plecarea mea și să nu-mi porți pică. Dacă vrei vrea să-mi comunicî ceva, transmite-mi Sasei, ea va ști unde mă află și-mi va trimite ce trebuie: nu-ți poate spune unde mă află pentru că am făcut-o să promită să nu spună acest lucru nimănui.»

Terminînd, semnă scrisoarea și o puse în plic.

Întră Makovițki cu geamantanul.

— Dacă nu vă deranjează, ajutați-mă, dragul meu, să împachetez toate astea, făcu Tolstoi un semn cu capul spre dormitor. Iar eu am să mă duc să-l trezesc pe Andrian Pavlovici. Spunînd aceasta, scoase din noptieră o lanternă.

Ba aprinzînd-o, ba stingînd-o, se îndreaptă spre locuința surugiului, rătăcind drumul, lovindu-se de tufișuri și copaci. Se împiedică, căzu în patru labe, pierdu căciula, se sculă vioi, — trebuia să caute căciula cu lanternă, dar aruncînd o privire spre fereastra Sofiei Andreevna, stinse lanternă, dădu din mină, se îndreaptă la

întimplare spre izba surugiuului. Trecînd pragul casei își dădu seama după sforăit unde trebuia să-l caute pe Andrian. Împiedicîndu-se de copii ajunse pînă la pat, atent, temîndu-se să facă zgomot. Îl trezi pe surugiu.

— Andrian Pavlovici, îl strigă el încet, o să trebuiască să mergem împreună.

— Ce? Cînd? bolborosi Andrian, buimăcit de somn.

— Acum, acum, dragul meu, acum! Scoală-te și înhamă!

Nevasta lui Andrian se trezi, ridică speriată capul ciufulit. Copiii continuară să doarmă.

Se treziră cu neașteptat de multe lucruri: un geamantan mare de călătorie și o legătură mare — paltonul, pledul — și un coș. Makovițki și Andrian, nu fără osteneală, cărau toate acestea la trăsura care se afla, înhamată, lîngă grajd. Mergeau cu atenție, temîndu-se cel mai mult ca năucumva s-o trezească pe Sofia Andreievna. Pe drum dădură peste Lev Nikolaevici, care pipăia pe ici și colo căutîndu-și căciula pierdută, și din nou ar fi trebuit să aprindă lanterna ca să caute ca lumea, dar Makovițki a scos din buzunar altă căciulă și i-a dat-o s-o pună, și, profitînd de ocazie, fără să ia seama la protestele lui Tolstoi, i-a pus pe umeri, peste pufoaică, și o pătură.

În sfîrșit, s-au suit. Tolstoi spuse:

— Ei, cu Dumnezeu înainte. Numai încetișor, să nu faci zgomot.

Dar Andrian, probabil, își dăduse seama și singur despre ce era vorba — că această plecare nu e obișnuită, ci tainică — și, abia atingînd caii cu biciul, trase de hamuri. Trăsura, alunecînd prin șanțurile noroioase, o porni la drum.

Cînd au ieșit la drumul principal, Tolstoi, care tăcuse pînă atunci, se întoarse spre Dușan și spuse cu glas tremurător:

— Ce-o fi făcînd acum Sofia Andreievna? Milă mi-e de ea. Dar nu mai puteam să rămîn! Noaptea iar a venit în biroul meu și a căutat. Mai bine să plec, decît să m-aprind din nou... Da, de mult era timpul... Dar unde să merg?... Bine ar fi cît mai departe.

Înțelegînd abia acum că era vorba de o plecare definitivă de acasă, Makovițki spuse:

— Poate în Basarabia la muncitorul acela moscovit, Gusarov. Ne-a scris că trăiește acolo cu familia lui pe o bucată de pămînt, după învățăturile dumneavoastră. Numai că pînă acolo e mult de mers, trenul în direcția aceea e prost...

— Chiar și la capătul lumii, spuse Tolstoi obosit. Și, imediat, adaugă pe neașteptate: Ieri am primit «Steaua de dimineață», s-a tipărit acolo scrisoarea mea către acel preot, vă mai aduceți aminte? E de mirare că au publicat-o. Un act de curaj... Ar fi bine s-o retipărim în ziare.

Makovițki îl privi uimit pe Tolstoi, totuși spuse:

— Probabil că asta se va putea face.

Cînd Makovițki a ieșit de la șeful gării, l-a văzut pe Tolstoi plimbîndu-se cu un băiat de vreo zece ani. Vorbeau cu multă înfocare despre ceva.

Apropindu-se de Tolstoi, Makovițki i-a spus că trenul va sosi în șase minute și că el se duce să pregătească lucrurile ca să urce.

Tolstoi făcu o mișcare scurtă din cap și spuse destul de încet:

— O să mergem cu băiatul.

Dar în compartiment a fost singur, probabil că băiatul se dusese la părinții lui. Makovițki pregăti patul și Tolstoi, fără să se dezbrace, se întinse. Dar înainte de a închide ochii spuse:

— Ce-o fi făcînd acum Sofia Andreievna? Poate citește scrisoarea. Mi-e milă de ea. Închise ochii, tăcu.

ALEXANDR ADABAȘIAN NIKITA MIHALKOV

OCI CIORNÎIE

(În scenariu s-au folosit motive din operele lui Cehov)

Scrisoarea ei îmi ardea palmele. Și, la fel cum ființa ei își schimba înfățișarea în mintea mea, se preschimba și cuprinsul acestei scrisori inventat de mine. Și, odată, am luat scrisoarea, am tăiat cu foarfeca primele rînduri scrise în franțuzește, unde era amintit numele meu, și ultimul, unde era semnătura ei — « Anna » —, și m-am dus la universitatea unde învățasem pe vremuri și unde puteam căpăta ajutor.

Biroul profesorului de slavistică la care venise Romano este așezat în balconul de la sala de lectură a bibliotecii. Undeva, jos, în depărtare, se vede sala cu șirurile de lămpi verzi, de mese, de capete aplecate. Romano stă în fața profesorului, îi desparte o masă pe care sînt îngrămădite cărți, dosare, manuscrise împachetate și legate în cruce.

Profesorul este înalt, uscățiv, cu ochelari aurii pe o față prelungă, îngustă și neobișnuit de palidă. În mîini ține scrisoarea cu pricina și traduce încet, fără înțonație; se oprește uneori ca să caute cuvîntul cel mai potrivit:

— « Vă scriu această scrisoare în rușește nu numai pentru că nu am prea multă încredere în franceza mea, dar și pentru că sper că atunci cînd vi se va traduce am să fiu departe, atît de departe încît ți se face groază numai cînd te gîndești, și nu se va mai putea schimba nimic.

N-am plecat, am fugit! Am fugit de dragoste, de ceea ce am așteptat cu patimă toată viața, am fugit pentru că am înțeles că nu sînt pregătită pentru ea. Minciuna existenței mele mi-a speriat dragostea. Iată de ce fug... » — profesorul își ridică privirea spre Romano și îl întreabă: — Cine scrie asta?

— Habar nu am! face Romano ochii mari.

Profesorul lasă capul în jos, nu zice nimic și continuă:

— « ...bietul, bietul, bietul de tine, bietul meu! — iată ce am vrut să vă spun în fiecare zi de cînd v-am cunoscut. Nu știi de ce se spune că e fericit cel care este iubit. Dar oare așa e? Oare să fii iubit e o fericire mai mare decît să iubești? Dragostea altuia pentru tine este o reflectare, iar iubirea ce o porți altcuiva este raza ta, forța ta, e o minune! Doamne, doamne, de ce toate sînt așa? De ce mor cei mai buni, iar cei răi trăiesc mult? de ce bogăția este oferită celor care au cel mai puțin nevoie de ea; de ce iubirea nu a pus stăpînire pe dumneavoastră, un om deștept, bun, talentat, ci pe mine, o femeie pustiiță, de nimic, cufundată în minciună și înjosire, care nu o poate nici înțelege, nici păstra, ci fuge, fuge de groază unde vede cu ochii? ... » Și cui îi este adresată? — ridică din nou privirea profesorul.

— Poftim? Pe fruntea lui Romano apar broboane de sudoare.

— Către cine e scrisoarea?

@Asociația Ziariștilor Independenți din România

— E dintre hîrtoagele unui cunoscut de-al meu. E în Rusia.

— Da? Și ce face el acolo?

— El? ... A murit. A înghețat. La Petersburg.

Profesorul îl privește pătrunzător, iar Romano îi zîmbește stînjenit. Profesorul își coboară ochii în foaia de hîrtie și continuă:

— «... Aproape șapte dimineața. Mi-am strîns lucrurile, stau la masă pe scaunul pe care pînă nu demult ședeați dumneavoastră...»

Lui Romano i se pare că de la ochelarii profesorului, de la inelul de pe mîna lui, de la lămpile de jos apăruseră în sală jocuri de lumini. Razele solare jucăuse începuseră să se disperseze, să lumineze în toate culorile curcubeului; glasul profesorului se îndepărtase, dar răsuna oricum foarte clar:

— «... Afară se luminează, iar eu am în fața ochilor chipul dumneavoastră. V-am văzut azi dormind. Ați adormit în mijlocul frazei și ați dormit foarte puțin, vreo cinci minute, și de două ori ați suspinat ca un copil. V-am sărutat, iar dumneavoastră ați deschis ochii și ați terminat fraza începută, de parcă nici n-ați fi adormit... De ce scriu asta, nu știu, oare asta e important? Și peste scurt timp am să trec prin fața ferestrelor dumneavoastră mergînd spre gară, iar cînd vă veți trezi eu nu voi mai fi aici. Gata. Ce a fost a fost. E rușinos să-ți pară rău și să te justifici pentru că ai fost copleșit de fericire. A mea a fost fericirea, deci și vina. Și dacă Dumnezeu mă va izbăvi, atunci mă va ierta de acest păcat, pentru că și mai mare păcat este să trăiești fără dragoste, în minciună, chiar dacă prin asta salvezi pe cineva. Sau poate Dumnezeu v-a scos în calea mea ca răsplătă pentru chinurile ce le-am trăit pînă acum și cele care mă mai așteaptă... cine știe... Ce păcat că toate astea s-au terminat atît de repede. Fug! Nu am putut suporta încercarea prin iubire, iertați-mă!

Adio, cu siguranță nu ne vom mai vedea niciodată, dar oricît am să trăiesc, am să vă țin minte». Profesorul lasă scrisoarea, tace, iar apoi, fără să-și ridice privirea spre Romano, spune cu voce înecată: — Gata, asta-i tot.

... Clopotul stației răsună, locomotiva șuieră răspîndind în jur un nor de aburi, tampoanele scrișnesc și trenul pornește încet. Treptat, luînd viteză, șuieră la ieșirea din stație; ultimul vagon, cu silueta conductorului înfîofolit ca o păpușă, trece ca o străfulgerare și, după plecarea trenului, ni se deschide în față un cîmp curat care începe să înverzească, un drum de țară depărtîndu-se spre zare, mărginit de ulmi, în jurul cărora se învîrt croncînînd ciori. În cîmp, lîngă un coș, cu spatele la noi, stă Romano cu geamantanul într-o mînă și cu un cal din fontă — cadoul funcționarilor recunoscători — în cealaltă. Privește dezorientat într-o parte și-n alta, cînd deodată o voce caldă de tenor începe să fredoneze un cîntec napolitan. Romano se întoarce stupefiat. De cealaltă parte a căii ferate — un peron de scînduri; pe el, clădirea gării odinioară vopsită în albastru, cu pancarta «orașul Sîsoev». Pe fundalul gării stă o orchestră de pompieri. Unul dintre ei, slab și deșirat, cu cașca în cap, pășește în față și cîntă *O sole mio*.

Pe peron s-au strîns cei mai importanți locuitori ai orașului Sîsoev pentru a-l întîmpina pe primul străin ce-i vizitează. Romano, zîmbind dezorientat, trece peste șine. E ajutat să se cațere pe peron. Și peste încă o clipă, el, cu o ghirlandă la gît și cu piine și sare în mînă, ascultă discursul însuflețit al mareșalului nobilimii, un domn gras și roșu în obraji, care, cu mîinile pe piept, spune cu voce tare, legîndu-se în ritmul cuvintelor:

— Dacă aș fi poet, aș spune într-o formă poetică: însăși mareața Romă și-a întors spre noi capul încărunțit! Lupoaca romană a venit în codri noștri sîsoești! Bine ai venit, fiară binecuvîntată, rege al pădurilor! Dar eu nu sînt poet și am

să spun în proză: trăiască progresul! Trăiască uzina — pruncul lumii civilizate! În numele nobilimii oraşului permiteţi-mi să vă declar pe dumneavoastră, primul străin venit să ne viziteze, cetăţean de onoare al oraşului Sisoev!

Anna se îndepărtează de perete clătînindu-se şi trece mai departe, făcînd să răsunе paharele. Din salon se aud cupletele lui Figaro. Prin faţa uşii trece în fugă servitoarea cu cătelul în braţe. Peste cîtva timp una din uşile dinspre salon este întredeschisă cu atenţie şi prin ea se strecoară Romano. Stă locului o clipă, trăgînd cu urechea. Cîntecele din salon continuă. Pe urmă se uită în jurul lui şi, nevăzînd pe nimeni, se îndreaptă cu grijă spre încăperile din fundul casei. Trece printr-o cameră, aruncă o privire în alta; undeva se aud voci, mîrîit de ciini, risul cuiva. Lui Romano i se pare că a ajuns pînă la el un sunet straniu şi tremurător... Anna, uitînd să lase din mînă tava cu pahare, stă în camera mică din colţ, în faţa icoanei cu candelă aprinsă şi şopteşte repede ceva. Tava tremură în mîna ei şi flăcăriuă candelăi tremură şi se fărîmă în sticla cupelor. O rafală de vînt pătrunsă pe fereastră umflă perdelele. Uşa de sticlă a dulapului, uşor întredeschisă, scîrîtîie şi se închide. Anna strigă uşor şi se uită în spatele ei.

În pragul camerei stă Romano. Cîteva clipe Anna îl priveşte cu groază, apoi, ţinînd în continuare tava cu pahare, se năpusteşte afară din cameră. Romano se aruncă în urma ei. Astfel, unul după celălalt, trec în fugă printr-un coridor, prin camera albastră — mai departe era scara. Anna o coteşte într-un alt coridor. De pe tavă cade o cupă şi se sparge.

— Staţi, Anna, vă rog, staţi! Romano se străduieşte s-o ajungă din urmă.

Licăriri de camere, tablouri, perdele, oglinzi. În faţa unei uşi mici, se întoarce neaşteptat şi se opreşte. Romano aproape că se izbeşte de ea. Acum îi desparte numai tava, tremurînd în mîna ei.

— De ce aţi venit? De ce? şopteşte Anna cu durere şi disperare. Chiar alături licăreşte chipul ei, mireasma parfumului ei... Romano nu apucă să înţeleagă cum s-a trezit în mînă cu tava de cristale răsunătoare.

— Anna! Se năpusteşte din nou după ea. Cupele răsună în ritmul paşilor. Vă implor, staţi!

Nu ştie cum ajunge în curte. Anna împinge o uşă îngustă. Romano este orbit de întineric, simte nişte trepte abrupte, urcă, se sparge ceva, probabil încă un pahar...

Mai departe nu mai are unde să alerge. Răsuflarea ei fierbinte îi arde obrazul, chiar alături Romano vede faţa Annei, ochii ei sclipind în beznă.

— De ce aţi venit? şopteşte ea abia auzit.

— Anna!

— O să mă nenorociţi!

— Dar, înţelegeţi-mă, Anna, înţelegeţi-mă... spune Romano şoptit, grăbindu-se. Acum nu mai pot face altfel. Scrisoarea dumitale, Anna! Scrisoarea dumitale!... Înţelege-mă! Şi eu sînt la fel, toată viaţa mea... şi minciună, veşnică minciună! Nu mai pot aşa, am să renunţ la tot! Nu pot fără dumneata...

Prin fereastra mică şi prăfuită de sub tavan abia pătrund razele de soare din stradă, luminîndu-i uşor faţa. Ea îl priveşte rugătoare, cu groază şi dragoste.

— Sufăr atît de mult, spune ea, fără să-l asculte. Tot timpul mă gîndesc numai la dumneavoastră. Nu pot să vă uit, vreau şi nu pot. De ce, de ce aţi venit?

— Anna! tava îl împiedică pe Romano să se apropie de ea. Hai să plecăm! Hai să plecăm împreună, nu ştiu unde, dar să plecăm!

— Nu pot! clatină din cap, privindu-l cu groază. Vreau, vreau să fiu cu dum-

nevoastră, dar nu pot... Tata... frații... Nu pot, nu pot. De ce ați venit, aș fi scos-o la capăt...

— Anna!

Romano își desface mâinile. Tava și cupele strălucesc în raza ce pătrunde prin fereștrica prăfuită, apoi se prăbușesc. Dar nu se aude sunetul cristalului spart, nici nu răsună metalul căzut: totul e învăluit, tăcut și lent, de mormanul de puf adunat sub scară. Spre tavan se ridică doar un nor diafan de puf.

Dar Romano nu vede nimic din toate astea. El sărută chipul, gâtul, mâinile Annei, bolborosind cuvinte fără șir.

— Ce faceți? ce faceți? spuse ea îngrozită, îndepătrându-l de ea. Am înnebunit amândoi. Plecați chiar azi, plecați chiar acum, vă conjur, vă implor pe ce-am mai sfânt...

Deodată, aproape atingându-i urechea cu buzele, îi șoptește repede:

— Trebuie să plecați, mă auziți, Romano, am să plec cu dumneavoastră, nu știu unde, dar am să plec, numai nu acum! Am să-i spun totul soțului, el e mîndru îmi va da drumul. Doamne, niciodată nu am fost fericită, și acum sînt nefericită, dar oare... Începe să plîngă.

— Am să vin, Anna! Am să vin peste o lună, peste două! Romano se grăbește, vorbind în șoptă și înghițind cuvintele. Am să explic totul, nu mai pot să mint, am să spun totul Elizei, și fie ce-o fi... Am să vin aici, o să trăim undeva în Rusia. Sînt doar arhitect, nu-i așa? Doar aici e nevoie de arhitecți talentați... Vom munci departe de minciună, numai să mă așteptați...

Îi sărută obrazii udați de lacrimi, inspiră parfumul părului ei.

— Bine, bine, vom pleca, șoptește Anna, suspinînd. Vă jur că am să fac totul pentru asta, dar acum să ne despărțim! Scumpul meu, iubitul, dragul meu, să ne despărțim!

— O să mă aștepti? o întreabă el, la fel de încet.

— Da, îi răspunde Anna.(...)

Nikita Mihalkov salutînd cu entuziasm Festivalul filmelor studentești din Institutul Federal de Cinematografie, care se desfășoară sub deviza « Pentru talent, căutări creatoare și adevăr în artă ».

ALEXANDR MINDADZE

PLUMBUM

Trei bărci se apropiau de mal în negura dinaintea zorilor. Pe mal, în stufăriș, erau așteptate de oameni în pufoaice, în scurte, cu căciuli și fulare tricotate. Oamenii diferiți, cu aceeași expresie de așteptare răbdătoare pe față.

Bărcile au tras la mal. Oamenii care au debarcat au fost imediat încercuiți. S-au aprins făcliile. O voce puternică rosti la megafon:

— Bună dimineața, tovarăși braconieri!

Mai departe totul s-a desfășurat ca de obicei. Au scos plasele din barcă, au scos pe mal și prada, deloc mică, de o noapte. Toate mergeau conform planului, pe urmă s-a întâmplat ceva neașteptat, dar tocmai din cauza acestor lucruri neașteptate niște oameni încă tineri și sportivi organizau aceste capcane nocturne.

Trei sau patru dintre cei reținuți au scăpat din încercuire, au fugit către pădure. Pe urmele lor, pregătiți pentru asta, se poate spune chiar cu plăcere, s-au repezit participanții la vânătoarea nocturnă.

Printre urmăritorii risipiți în aburul dimineții era și Plumbum, care-și susținea, ca întotdeauna în asemenea cazuri, punctul de vedere: «să-i urmărești, să-i prinzi...» Și el îi urmărea și-i prindea! L-a hăituit îndelung pe braconierul cu statură de atlet care-și făcea cu putere, trosnind, drum prin hățișuri, și pe urmă a pus mîna pe el, a sărit, l-a apucat de picioare, l-a doborât și l-a prins! Dar nu pentru mult timp, pentru că adversarul l-a dat cu ușurință într-o parte, dar Plumbum a sărit din nou pe el... S-au încăierat scurt timp, pînă cînd, în lumina albăstruie a dimineții, s-au privit unul pe altul: tatăl pe fiu, fiul pe tată.

Tatăl era entuziasmat.

— Fiule!

— Tată! îi răspundea Plumbum la fel, ca de obicei.

După o scurtă pauză, tatăl inventă:

— Ciupercari!

— Braconieri! Ești braconier, tată?

— Bineînțeles!

— Hai, am să te anchetez.

— Înainte! fu de acord tatăl, entuziasmat.

Au ieșit din pădure.

— Ei, ei, puștiule, ce cerb ai mai prins! îi invidie unul din cei din pufoaice sau scurte.

Discuția în continuare a avut loc la secție.

Ședeau la masă, față în față, tatăl și fiul.

— Dar se mai întâmplă așa, ca fiul să-și ancheteze tatăl? rîdea tatăl.

— Se mai întâmplă, desigur.

— Nu se poate, Rusika.

— Numele, prenumele, prenumele tatălui.

— Dar eu pot să te recuz ca fiind o rudă apropiată!

— Numele, prenumele, prenumele tatălui.

Tatăl nu a mai zîmbit.

— Sau poate toate astea mi le închipui eu? Tu ești, Rusika? Dă-mi mîna... Tu!

— Numele, prenumele, prenumele tatălui.

— Numele meu e Ciutko, răspuse tatăl. Ciutko Viktor Sergheevici. Născut în anul o mie nouă sute patruzeci și doi. Căsătorit. Am un fiu de șaptesprezece ani. Nu am suferit condamnări penale. Scrie, scrie!

— Scriu.

— Rusika! Te observ de multă vreme. Gărzile patriotice! Ce-i cu tine, vrei să te faci milițian? Îmi amintesc că în copilărie voiai să te faci milițian, pe urmă te-ai reprofilat pe pompieri. Ce e drept, asta a fost de mult, în clasa întâi... Ce tot scrii acolo?

Plumbum scria în tăcere.

— Sau poate îți place puterea? Fii atent, e periculos! Ieri a fost în « Izvestia » un articol, l-am pus special deoparte, să-l citești. Despre cît de periculoasă glumă este puterea dacă nu ești încă destul de copt pentru ea din punct de vedere moral. Sau tu consideri că ești copt? Poate ai văzut în viața ta atîta rău? Dar unde, de unde, nu înțeleg!

Plumbum a ridicat privirea fără să spună o vorbă.

— Mă auzi, Rusika? Uită-te ce scris minunat ai, din clasa întâi scrii ca un om mare, în general ești foarte capabil, profesorii spun că tu...

— Uite aici, poftim, spune Plumbum.

— Ce?

— Semnați. « E notat exact după cuvintele mele ». Semnătura și data. Deoarece se întîmplă pentru prima oară, vi se va da o amendă, veți plăti la CEC.

— « Veți » sau « ve-ți », cum e corect?

— Veți.

— Vezi ce grozav ești. Și te-ai dus la detectivi. Sau poate o să-ți treacă?

— Uite, aici, poftim. Semnați.

— Mamei nu-i spunem, nu-i așa? Hai să facem tîrgul. De ce s-o supărăm, nu? Mamei, nici un cuvînt. Tu, despre mine, și nici eu despre tine. S-a făcut?

— Îhî, spuse Plumbum.

— Sint liber?... /.../

Anton Androsov în *Plumbum* sau *Joc periculos*. Regia Vadim Abdrașitov, scenariul Alexandr Mindadze

Stăteau în gangul dinspre curte.

— Uite la scara aceea, a doua din stînga.

— De mult?

— Ei, cam cu o oră în urmă. Ce sînt eu acum? Agentul tău? Ochii Soniei strălucneau de încîntare. Măcar explică-mi pentru ce fac toate astea? Prin bunăvoința ta stau aici a treia zi la rînd.

— Mai încet, mai încet. Nu țipa.

— Cine țipă?

— Tu!

Plumbum nu avea chef de discuții. El concepea planul de acțiune.

Se hotărî:

— Rămii aici, să nu vii după mine!

Și porni prin curte către ușa de la scară.

La intrarea întunecoasă s-a oprit sub scară, a încremenit acolo, trăgînd cu urechea. Dar conspirația a fost zădărnicită, s-a trîntit ușa, a intrat în fugă Sonia.

— Ce plan de neînțeles mai e și ăsta? Să-ți prinzi prietenul?

— Mai târziu, mai târziu, mai încet, spuse Plumbum.

— Iar mai târziu!

— Am să-ți explic, am să-ți explic. Taci.

Au stat mult timp în întuneric. De data asta Sonia se hotărî să vină ea în ajutorul destinului, îmbrățișîndu-l pe Plumbum. «Te iubesc din ce în ce mai mult!» i-a șoptit ea, dar el nu răspunse, nu se mișcă. Nu-i ardea de discuții.

Cînd cel pe care-l aștepta cu atîta răbdare și concentrare își făcu apariția pe scară, Plumbum îi ieși înainte cu zîmbetul pe buze.

— Vino încoace, bătrîne. Hai să te strîng în brațe!

Și el, ca la prima lor întîlnire, începu să fluiera o melodje plină de ură. De data aceasta tinerelul îi răspunse, începu și el să fluiera, cu vădită ironie. Iar apoi o luă la fugă în sus pe scări.

Plumbum alergă, auzind în urma lui pașii Soniei, alergă în sus din toate puterile pînă se termină scara, pînă se opinti în peretele de la ultimul etaj. Aici nu era nimeni, dar privind prin fereastra larg deschisă își văzu «prietenul» deja pe cealaltă scară, de incendiu. Fără să ezite, Plumbum se urcă pe ea de pe pervaz. Cel pe care îl urmărea fu doar amuzat de acest lucru; tinerelul, rîzînd din nou, începu să fluiera o melodje și cu agilitate de pisică se urcă pe acoperiș.

Pé acoperiș Plumbum fu iarăși nevoit să-și caute «prietenul». În sfîrșit îl văzu. Tinerelul stătea în picioare, sprijinindu-se cu spatele de coșul de cărămidă. El rînji și-i arătă lui Plumbum cuțitul.

Plumbum se duse spre el fără să stea pe gînduri.

— De mult, tare de mult, «mag»-ul tău s-a dus pe apa sîmbetei, sînt fără nimic, prostule! spuse «prietenul», fără să mai zîmbească.

— Ce dor mi-a fost de tine, bătrîne! îi răspunse Plumbum, desfăcîndu-și brațele și în acea clipă auzi:

— Rusik!

— Sonia! îi strigă drept răspuns.

Tinerelul nu înțelese acțiunea adversarului, se pierdu. Părea să fie o tactică vicleană, voiau să-l amăgească, să-l îndepărteze de coș. Așa înțelese manevra neașteptată a lui Plumbum, cînd acesta, deodată, coborî spre marginea acoperișului și rămase acolo în picioare, privind în jos. Dar manevra se tot lungea și tinerelul coborî și el spre margine; curiozitatea îi învinse teama. Coborî și privi. Jos pe asfalt era întinsă Sonia și părea foarte mică. O fată-păpușă, aruncată dezordonat, cu capul lăsat pe o parte și cu picioarele desfăcute.

ROBINSONADA

SAU

CHRISTOPHER HUGHES, BUNICUL MEU ENGLEZ

Citeva creionări pentru portret

Din amintirile Agafenei Sihurulidze, optzeci de ani, fostă învățătoare

— Tînărul de douăzeci și șapte de ani Christopher Hughes a apărut în satul nostru (Gruzia. Guria de sus. Satul Sio) chiar în ajunul revoluției. Plinuț, înalt, nicidecum roșcat și pistruiat, așa cum și-i imaginează mulți pe englezii gentlemen. Christopher avea păr negru și ochi negri. Părul dat cu briantină. Avea o bărbie puternică. Plăcea femeilor. În vremea aceea erau la modă bărbații cu bărbii puternice. Eram o puștoaică cînd l-am văzut înțlia oară...

Sosirea

Guliev Albert Gheorghevici, șaptezeci și trei de ani. Colectionar de cărți poștale.

— Iată pozele vaselor ce făceau cursele între Odessa și Batumi. Din Anglia. Christopher Hughes a sosit la Odessa. Iar de la Odessa, cu unul din vasele astea a venit la Batumi.

— Dar el putea veni din Anglia direct la Batumi. Căci în acea vreme englezii erau foarte interesați de Batumi. Tot petrolul de la Baku era transportat la Batumi, se construia portul, cheiul. Erau o mulțime de firme comerciale, de bănci, de magazine englezești... Chiar în cărțile poștale pe care le aveți se vede ce multe reclame englezești erau în oraș.

Autorul

Bărbie puternică, bărbie de boxer. E și aceasta o trăsătură tradițională a bărbatului englez. Dar din mersul lui aiurit, în care lipsea cu totul coordonarea mișcărilor, nu era greu să-ți dai seama că Christopher Hughes nu era boxer. În plus, mai era și miop. Purta ochelari cu lentile groase. Cînd îi avea pe nas, aducea de departe cu actorul Harold Lloyd.

Fotografia lui Christopher Hughes

Hughes stă pe scaun. Și-a lipit burta de speteaza scaunului. Haina îi e descheiată. Picioarele întinse înainte. Ușor neras, cu ochii ațintiți spre femeia care stă alături și, zimbînd, privește în oglinda ce atîrnă deasupra capului lui Hughes.

Chipul tinerei femei îl vedem reflectat în oglindă.

Autorul (voce din off)

— Aceasta este Susanna Nloradze, bunica mea. Ea trăiește și azi și, la cei optzeci și trei de ani ai ei, are o fire aspră. E capabilă să mă croiască cu bastonul sculptat din rădăcină de nuc, baston de care mi-era atît de frică în copilărie și de care mă tem chiar și acum...

Fotografia lui Christopher Hughes și a Susannei Nioradze se estompează încet și-n locul ei apare o bătrână care moțăie într-un fotoliu. Pe nas are un pince-nez. Pince-nez-ul este lipit cu o bucată albastră de izolarband și înfășurat pe deasupra cu ață de proastă calitate. Bastonul de nuc amintit mai sus se odihnește printre cutele fustei ei negre.

Calendar

Vara anului 1918. Luna iunie. Ziua 26. Răsăritul soarelui la ora 5,45. Temperatura +27,7°C.

În acest an, în această zi, la această oră și minută, în portul din Batumi a tras la chei vasul «Prințul Victor». Pe puntea de jos stă un bărbat tânăr cu părul dat cu briantină. Poartă straie de doc alb, uniforma funcționarilor Agenției Regale de Telegraf. Nasturii de aramă cu stemă strălucesc în razele soarelui. Două geamantane de piele, un tub de pînză, luneta în husă.

Autorul (voce din off)

Monolog care explică 'nceputul' povestirii noastre

— Priviți harta lumii. Găsiți pe ea Anglia. Orașul Londra. Iar acum găsiți India. Orașul Delhi. (. . .)

A fost construită Linia Regală de Telegraf care trecea prin multe țări ale Europei și Asiei și lega Londra de Delhi.

Linia funcționa deosebit de bine. (. . .)

— O parte din această linie trecea pe teritoriul Gruziei. Supraveghetorii de linie englezi au venit să locuiască în orașele și satele Gruziei.

Ei aveau deosebită grijă de stîlpul de telegraf, schimbîndu-i atunci cînd se strica, se defectau, cînd erau trăsniți sau în cazul altor calamități naturale(. . .)

— Contractele se încheiau pe cinci ani. Telegrafiștii englezi trăiau în orașele de provincie și satele Gruziei. Iarna pe ger, vara pe căldură, parcurgeau zilnic distanțe de cincisprezece-douăzeci de kilometri, examinînd cu scrupulozitate fiecare stîlp, fiecare izolator de ceramică, fiecare fir prin care treceau mii de cuvinte . . .

O consolare!!!

Vă rugăm să-i acordați atenție. În curînd va avea mare importanță în povestirea noastră

Agenția Regală de Telegraf a cumpărat terenul din jurul fiecărui stîlp de telegraf pe o rază de trei metri, în toate țările prin care trecea linia.

În Franța, Austro-Ungaria, România, Gruzia, Iran, Afganistan, pămîntul din jurul stîlpilor, pe o distanță de cinci-șase pași, era pămînt englez. Și aceasta pentru ca toate lucrările pe teren — săparea gropilor, schimbarea stîlpilor și altele — să se facă fără a mai cere permisiunea autorităților locale.

Telegrafiștii englezi se bucurau privind tufișul ce creștea pe lîngă stîlp, considerîndu-l tufiș englez. Dacă vreun șoarece de cîmp își făcea culcuș alături de tufiș — era un șoarece de cîmp englez. Dacă pe tufiș se așeza o cioară — era o cioară engleză. Dar dacă își lua zborul spre tufișul învecinat, ea nu mai era o cioară engleză, ci se transforma într-o cioară franceză, afgană, gruzină. (. . .)

Venirea Susannei Nioradze

În aceeași noapte a sosit în sat Susanna Nioradze. Maturizată, tunsă scurt, modern, emancipată, tot un tribut al modei. Aflînd că, de o lună și mai bine, Christopher Hughes e alungat din sat și trăiește (îlncenzește) lîngă stîlpul de telegraf (și toate acestea datorită fratelui ei), își anunță cu voce tare dragostea pentru Hughes:

— Îi iubesc de o jumătate de an. La Kutaisa numai la el m-am gândit. Nestor, ești un om îngrozitor, unde este dragostea ta pentru oameni, dacă te-ai purtat astfel cu el. Nu-mi explica, nu e deloc o poveste caraghioasă. Eu nu înțeleg asemenea umor! Unde e el? Nu, nici un fel de miine, chiar acum. Nu mi-e teamă de ploaie!

Nestor se uita la sora lui, se miră de înfățișarea ei, de sinceritatea ei, de hotărârea ei:

— Nu te temi de interdicția mea? Pentru tine nu are importanță ce părere am eu despre iubirea ta? Și, în general, ce fel de dragoste e asta? Un englez oarecare — tu nu-l înțelegi, nici el pe tine. Miine n-o să mai fie nici urmă de el pe-aici!

Sora se transformă într-o tigroaică în fața tuturor. Din frumoasa Susanna, într-o tigroaică cu gheare gata să sfîșie orice.

Nestor dădu înapoi. Pentru noaptea asta, pentru a câștiga timp, pentru a se lămuri asupra situației.

Își convinse sora să se culce. Noaptea e un sfetnic bun.

— Cu Christopher nu se va întâmpla nimic. Ploaia nu e periculoasă pentru el. Nu o dată am fost pe Dealul Porcesc (îl ia gura pe dinainte), i-am văzut «Anglia». Acolo e o copertină, trăiește în condiții normale de viață de campanie.

Susanna, obosită de drum, a adormit.

Casa s-a liniștit. Martorii ciorovăielii dintre frate și soră s-au împrăștiat pe la casele lor.

Au adormit părinții, surorile mai mici, Nestor.

La început fulgerul, apoi tunetul parcă s-au năpustit în casă.

Din cer vine potopul.

Susanna aruncă o privire pe fereastră.

O perdea compactă de apă. Beznă, la fiecare douăzeci de secunde luminată de fulger, urmat imediat de un tunet.

Dealul Porcesc (și-a amintit de ei).

Cum era: cu picioarele goale în galoși, peste cămașa de noapte pelerina din din foaie de cort a fratelui ei și în stradă...

Dragostea

Christopher doarme. În jurul lui totul e ud. Umezeală multă. Se așează pe pat. Fulgerul luminează chipul celui adormit. Pentru o clipă. Imediat totul se cufundă în beznă. Nu se mai abține, se apleacă și-l sărută.

Sare în sus. Nu vede pe nimeni în întuneric. Dar minile-i descoperă un trup moale și ud.

Mîinile-i sînt lacome, trupul se oferă.

Fulgerul luminează taina.

Glasurile sînt estompate de zgomotul ploii și de tunete.

E greu să-ți imaginezi un loc mai nepotrivit pentru prima noapte (de dragoste).

Fulgerele au devenit tot mai dese, curiozitatea s-a aprins în ei: ce se întâmplă

acolo, lîngă stilul de telegraf?

O fecioară și un bărbat și-au îngemănat trupurile.

Asta-i tot ce se petrece acolo.

Stau culcați, extenuați de bălăceală pe patul îngust. Ca doi pești mari.

Inspiră adînc aerul. Umed.

Privesc în întuneric și vorbesc, fără să se înțeleagă unul pe celălalt.

— Mi-a fost atîta dor de tine. Te doream atît de mult. La Kutaisa, mulți mi-au făcut curte. Cu unul dintre ei chiar m-am sărutat... Christopher, nu pot trăi fără tine! De ce? Nu știu! Tu ești o minune! Sau un monstru! Acum ești tot al meu...

În engleză se șopteau asemenea cuvinte:

— Începusem să te uit. Îmi aminteam de numele tău, de buzele tale, dar nu mai țineam minte trăsăturile chipului tău, culoarea ochilor tăi, nici acum nu știu ce culoare au ochii tăi. Ce culoare au ochii tăi? Nu înțelegi... Bine, am să văd mine. (Vai, din păcate nu va mai exista mine). Ce piept frumos.

Străfulgerarea trăsnetului — un piept albastrui...

Discuția se potolește. Ei stau culcați, strinși unul în celălalt, și privesc nebunia naturii. Un nou fulger l-a luminat pe Nestor, albastru electric. E ud leocă.

Lîngă pat stă Nestor șiroind de apă — albastru electric.

— Mi-am permis să încalc granița « Angliei ». (Ciudat, dar vorbea liniștit). Orice gruzin normal este obligat într-o asemenea situație să vă împuște, Hughes. Dar n-am s-o fac! Eu îi respect surorii mele dreptul de a alege, deși cu mare plăcere i-aș trage o palmă acestei nerușinate. Sculați-vă! Stringeți-vă lucrurile! Să mergem acasă...

Nestor s-a dat înapoi spre tufiș. Fulger. Nestor cade.

Atelierul

Bairam-Kurban-ogli, bătrîn, lipsit de puteri, pîngăret.

— Mergeam la Hughes. Mă ascundeam ca o fiară în pădurea în care pînă de curînd fiecare copac, fiecare tufiș, fiecare ramură, fiecare fir de iarbă, fiecare fruct îmi aparțineau mie, iar acum totul era pierdut. Birlogul îmi fusese inundat. Mergeam la Hughes sub copertină.

La sclipirea fulgerului am văzut trei oameni, i-am recunoscut. Am descălecat și, cu mare atenție, m-am furișat pînă la stîlpul de telegraf și am împietrit în tufișuri, alături de ei.

Bairam-Kurban-ogli a întins mîna, a pipăit cu degetele locul gol.

— Am tras fără să-mi dau seama... Nestor s-a îndepărtat de pat și s-a dus spre mine. În întuneric nu l-am observat. Străfulgerarea trăsnetului ne-a pus față în față. Am tras.

Lovitura

Împușcătură. Mirare pe fața albastră a lui Nestor Nioradze (stăfulgerarea electrică a fulgerului). A început să se prăbușească. Spre tufișuri, din două sărituri, zbura aproape gol (în cămașă de corp) Christopher Hughes. Împușcătură. Iar și iar... În beznă apar străfulgerările împușcăturilor de revolver...

Atelierul

Bairam-Kurban-ogli într-un nor de fum de țigară.

— Am tras cuprins de isterie, Hughes nu avea nici în clin nici în mînecă cu toate astea. Nu voiam să-l ucid. Dar trăgeam, trăgeam. Cînd Susanna s-a năspustit spre mine, l-am spus încet (îmi amintesc că glasul meu nu era al meu):

— Fetiță, nu te ating de mine...

M-am întors și am luat-o la fugă. O vreme am auzit-o alergînd în urma mea. Apoi am rămas singur. M-am așezat pe pămînt. Era frig, umezală. Am băgat de seamă că nu-mi tremurau mîinile.

Dezmîntîre

Christopher Hughes nu a fost ucis în zorii zilei de 18 septembrie 1922, ci în noaptea, mai precis, spre dimineața de 19 septembrie.

CONFESIUNI

MARCELLO MASTROIANNI, ELENA SAFONOVA, FRANCO DI GIACOMO, RINALDO RICCI, ALEXANDR GHERMAN, ANDREI MIHALKOV KONCEALOVSKI, ALEXANDR ASKOLDOV, ROMAN BALAIAN, OLEG IANKOVSKI, OTAR IOSSELIANI, TENGHIZ ABULADZE, KONSTANTIN LOPUȘANSKI, SERGHEI SOLOVIOV, ELEM KLIMOV

Selecție și traducere, LUDMILA PATLANJOGLU

Marcello Mastroianni în *Oci ciornie*. Regia Nikita Mihalkov

Elena Safonova în *Oci ciornie*. Regia Nikita Mihalkov ►

◀ Lev Tolstoi, Regizorul Serghei Gherasimov, autorul și interpretul principal al filmului despre marele gânditor și scriitor rus

MARCELLO MASTROIANNI

Iubesc foarte mult acest scriitor. Am interpretat personaje în multe din piesele sale când lucram în teatru cu Luchino Visconti: Solioni în *Trei surori*, Astrov în *Unchiul Vanea*. Acum doi ani am văzut filmul lui Nichita Mihalkov *Piesă neterminată* pentru pianina mecanică. M-a tulburat. După părerea mea este cea mai bună ecranizare după Cehov. Meritul de a realiza *Oci ciornîie* aparține în principal producătorului nostru Silvia D'Amico, ea a fost cea care a avut ideea de a-i uni într-un film pe Cehov, Mihalkov și Mastroianni. Alexandr Adabașian și Suso Cecchi D'Amico au scris un scenariu după mai multe opere de Cehov.

Întotdeauna am considerat că scenariul este hotărîtor atunci când faci un film profesional, cu realizatori buni. Dar când lucrezi cu cinești de un nivel mai ridicat, ca de exemplu Fellini, Scola sau Ferreri, când cinematograful depășește cadrul profesionalismului pur, scenariul nu mai este important, decît relativ; el nu constituie decît un punct de plecare, un embrion ce trebuie să aibă o dezvoltare și care se poate schimba definitiv în timpul filmării. În cazul nostru, aveam un scenariu, unul bun. Totuși, cu Nikita mi-au fost suficiente doar cîteva pagini de descripție, mai generale. El nu este numai un profesionist perfect ci și un mare artist, un inventator extraordinar.

Nikita știe întotdeauna ce vrea să obțină de la un actor și cum să facă acest lucru. Cu toții am mizat pe fantezia lui și nu ne-am înșelat. O spun nu pentru a-l complimenta. De altfel, datorită lui am avut șansa să colaborez cu o constelație magnifică de actori sovietici: Smoktunovski, Tabakov, Safonova, Larionov, Bogatîriov, Kadocinikov. Actori formidabili, cu o formație profesională fără cusur. Și în același timp oameni agreabili și simpatici. Pe scurt, am avut confirmarea a ceea ce știam din scrierile colegilor mei, din presă. M-am confruntat cu o mare școală de actorie. Ne-am înțeles perfect, deși n-aș putea spune în ce limbă am vorbit. Pot spune doar că am avut un limbaj comun și că am comunicat. Desigur, pentru asta e nevoie de dorința de cunoaștere și de actori care să fie în primul rînd niște foarte buni profesioniști. Dacă politicienii diferitelor state s-ar înțelege ca actorii, lumea ar fi mai bună.

ELENA SAFONOVA

În timpul primei noastre întîlniri, Nikita Mihalkov m-a întrebat dacă simt că am destulă forță să fac acest film. Tocmai lucram la un alt film, *Înfruntarea*, și nu am putut să-l dau un răspuns clar. Când m-am simțit refăcută fizic, eram încă tulburată sufletește. Mi se părea foarte greu să reintru într-o atmosferă care degajă suferință, văzînd distribuția și personajul pe care trebuia să-l interpretez. Filmul, sincer vorbind, era foarte acaparant, dar nu era ușor să lucrezi cu Mihalkov. În general, nu am dificultăți pe platoul de filmare, am încredere și caut să cad de acord cu ideile sale. Dar mi s-a părut că Mihalkov era foarte dominator, căutînd parcă să-și imprime personalitatea în fiecare actor. Este păcat că nu a fost inclusă în versiunea finală o posibilitate de salvare a eroilor. Îmi dădeam seama, pe măsură ce se desfășura filmarea, că o poveste tragică poate sfîrși în caricatură și uram gîndul că sufletul uman poate degenera în farsă. În același timp cred că a fost un foarte serios și important rol pentru mine. *Oci ciornîie* merită toate laudele numai și pentru faptul că a permis întîlnirea dintre Mastroianni și Mihalkov și că a atras atenția publicului din lumea întreagă asupra cinematografului sovietic.

Porumbelul sălbatic. Regia Serghei Soloviov. Premiul
«Leul de argint» la Festivalul de la Veneția, 1986

◀ *Du-te și vezi.* Regia Elem Klimov, Medalia de aur și
Premiul criticii la Festivalul Internațional de la Mos-
cova, 1985

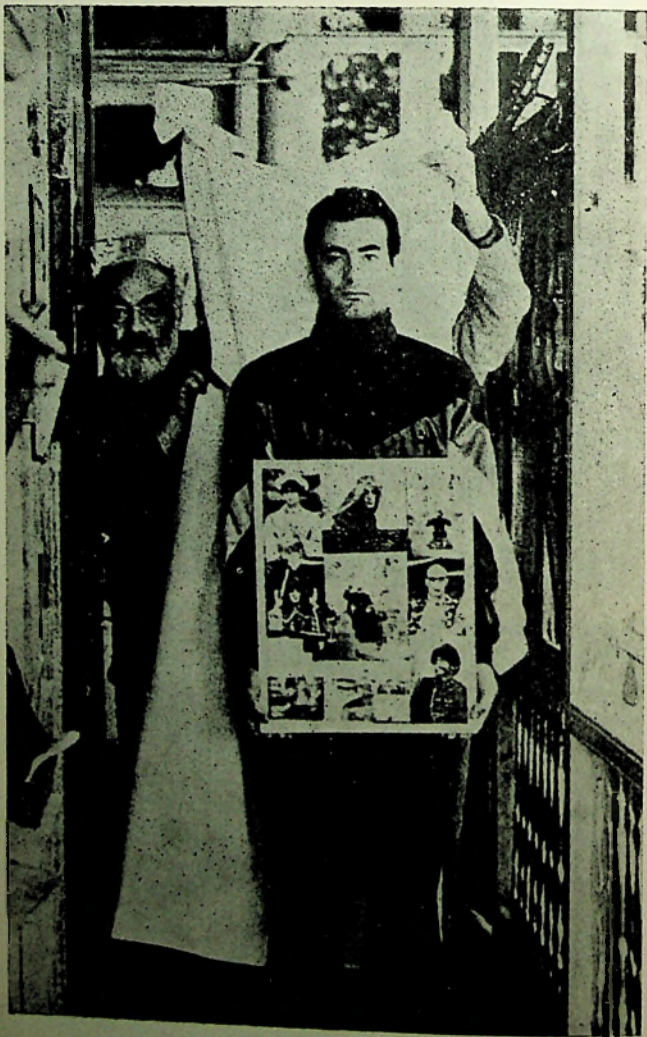
Copccul dorinței. Regia Tenghiz Abuladze ►

Cina funerară. Regia Bulat Mansurov

Scrisorile unui mort. Regia Konstantin Lopușanski.
Marele premiu la Festivalului internațional de la Mann-
heim, RFG, Premiul FIPRESCI, Premiul pentru cea mai
bună realizare la Festivalul filmelor fantastice de la
Madrid — Spania, 1986

Ruga. Regia Tenghiz Abuladze ►►

Progul. Regia Alexandr Rehviașivili; Premiat la Festivalul internațional de la Quimper — Franța, 1988

◀ Serghei Paradjanov și Iuri Mgoian (interpretul rolului Așik-Kerib)
în timpul filmărilor la *Așik-Kerib*, după nuvela lui Mihail Lermontov

ALEXANDR GHERMAN

Există un interes pentru filmele sovietice în lume, și după părerea mea este un interes meritat. Mi-a fost teamă când s-a prezentat Prietenul meu, Ivan Lapșin în Italia — acest film se ocupă de o perioadă revolută din istoria țării noastre — eroul ei fiind un mare naiv, dăruit cauzei . . . Or, italienii au știut să discearnă esențialul: puritatea morală a personajului. E o stare care nu se poate traduce, dar pe care o înțelegem în toate limbile. În Statele Unite, dimpotrivă, filmul meu cel mai direct, Verificare pe drum a avut cel mai mare succes. Cred că acest fapt se datorează preferinței americanilor pentru un cinema cu subiect, tensiune și dinamism. În Franța, despre Douăzeci de zile fără război ziarele au scris: « Este o lecție de artă cinematografică pe care ne-a oferit-o Estul. »

Îmi analizez rar munca pentru că mă consider un regizor de intuiție. Bat recordurile adeseori din cauza inabilității mele și a dezordinii interioare. Pe platou sînt victima îndoielii. De altfel, Fellini, mai ales în 8 1,2 — care pentru mine este modelul creației artistice autentice — vorbește despre această stare. Nu voi uita niciodată secvența în care regizorul, după primul său ordin « motor », și-a pierdut cunoștința. Cită abnegație. Eu nu sînt un teoretician, dar știu bine un lucru. Mi-e frică să fac un film slab, să realizez o secvență nesemnificativă. Mi-e frică să mint. Să falsific tonul în cele mai mici detalii, pentru că un mic detaliu, oricît de neînsemnat, se va simți mai devreme sau mai târziu în film.

ANDREI MIHALKOV KONCEALOVSKI

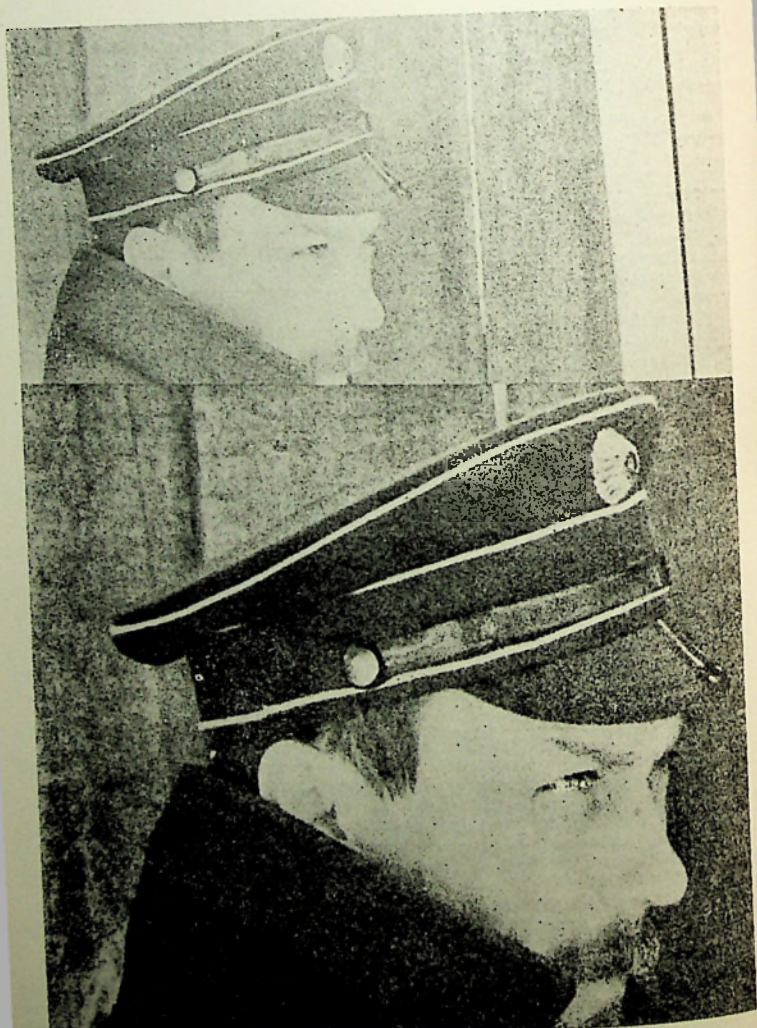
Este foarte greu să apreciezi un film bun, să vorbești de un film nereușit artistic. Nu de mult, am revăzut Cuibul de nobili și am înțeles că l-am ratat . . . În ceea ce privește iubirea Assiei, astăzi îl regăsesc un pic prea lung, dar viu, și asta este important. Este un film făcut de un om tînăr, iresponsabil. Iresponsabil în sensul bun al cuvîntului, pentru că realizatorul nu avea decît dorința arzătoare de a evada dintr-o schemă. Un limbaj spontan, o alegere de detalii cu libertate . . . Nimic nu mă îngrădește. Filmul nu a îmbătrînit deloc și asta pentru că el nu aduce un omagiu nici « unei mode ». Întotdeauna o modă, un stil îmbătrînesc . . . Important este că filmul stîrnește interesul ca la început, că se poate vorbi de el, că poate fi supus analizei criticii, că poate fi văzut . . .

Cred că orice mare artist este un copil. Și copilul este un om care nu încetează să se mire de viață, de lume, de tot ce-l înconjoară . . . A face Artă înseamnă a pune întrebări și nu a da răspunsuri. Astăzi, aș spune: « fi cel care are toate răspunsurile la toate întrebările ».

Dacă ar fi să se caute o temă dominantă în creația mea cred că aceasta ar fi tema ispășirii. Eroul filmelor mele trece « în drumul lui spre stele, mergînd printre mărăcini ». Sînt convins că substanța unui om se afirmă prin efort, deși a trebuit de multe ori să-mi revizuiesc vechile păreri, să-mi revăd propriile opinii. Un artist este fericit cînd își cunoaște limitele și caută să le depășească — spunea Bergman.

ALEXANDR ASKOLDOV

Convingerile și credințele trebuie să conducă la unitate și frăție. Nimic nou în aceste gînduri, dar ele tind tot mai des să fie uitate și de multe ori ne deformăm și ne ruinăm viața în virtutea unor idealuri imaginate sau false valori. Mi-am intitulat filmul Comisarul. Nu este un titlu, care să-ți stîrnească curiozitate, dar nici nu mi-am propus

Oleg Iankovski în *Informatorul*. Regia Roman Balaian.

Andrei Boltnev în filmul *Prietenul meu Ivan Lapšin*.
Regia Alexandr Gherman. ►

Eu cred că Levan Paatașvili este unul din cei mai buni operatori din lume. Priceperea sa profesională este atât de perfectă, că filmele sale dau impresia a nu fi « filmate ».

Levan inventă tot timpul dispozitive inedite, pregătește numeroase instalații care par inutile, dar care se dovedesc vital-necesare în timpul lucrului. El imaginează detalii invizibile aparent, dar care ne ajută să descoperim mai târziu nuanțe frapante. Astfel știu că pentru Munții albaștri sau Poveste neverosimilă (regia Gheorghe Șenghelaia), Levan a pus la punct un sistem ce permitea cumularea acțiunii din stradă cu cea din interior. Este sarcina cea mai complexă a fiecărui operator. Or, când vezi pe ecran ce a filmat, totul pare simplu. Am înțeles: ori operatorul filmează de-o manieră care să facă imaginile simple și obișnuite, ori el a creat aceste imagini plecând de la « nimic ». Un mister transpare din imagini. Ele apar ca « acțiuni » cinematografice ; umbre și lumini, detalii

◀ Kira Muratova și Vladimir Vișoțki în Scurte întâlniri.
Regia Kira Muratova

Filmul documentar *Nimic mai mult*. Regia Alexandr Sokurov
@Asociația Ziariștilor Independenți din România

banale un cu sens profund. Levan reflectează întotdeauna mult pentru a ști cum să facă acest lucru. Și acest cum al său transfigurează mizanscena. De exemplu, filmul Călătoria unui tânăr compozitor are o atmosferă dezolantă, acțiunea sa trenează, lată pentru ce Paatașvili a filmat numeroase mișcări de umbre, de pași triști de-a lungul a numeroase scări. Știu că Gheorghi Șenghelaia a fost preocupat de durata lucrului: totul trebuie făcut mult mai repede! De altfel, sînt convinși că cinematograful este o artă care cere răbdare, trebuie gîndit, încercat, luate decizii...

După părerea mea, Levan este un maestru care aparține Quattrocento-ului. Era vremea cînd discipolii erau tratați cu severitate pentru că se dorea calitatea. De altfel, de zece ani, Levan Paatașvili s-a dăruit activității pedagogice: mai întîi a predat la institutul de film din Moscova iar acum lucrează la Facultatea de operatorie de la Institutul de teatru din Tbilisi. Apreciez toate fațetele operelor lui Paatașvili. Libertatea și echilibrul compoziției din Copiii altuia de Tenghiz Abuladze. O utilizare remarcabilă a obiectivelor grandangulare, cu accentul pus pe personaje și obiecte în imagini statice. O mișcare complexă a camerei datorită utilizării unor dispozitive speciale (Sub același cer de Lana Gogoberidze, și Ultima zi, prima zi de Semion Dolidze). Folosirea culorilor în zonele umbrite, o utilizare de filtre speciale pentru Romanșă pentru îndrăgostiți de Andrei Mihalkov Koncalovski, unde în plină mișcare, în cadrul unei imagini obișnuite, apar zone misterioase strălucind între obiecte luminate în contrast. Și, dintr-odată, lovituri frontale de lumină în obiectiv dau un aspect artificial și convențional evenimentelor.

Ultimele filme ale lui Levan Paatașvili, în regia lui Gheorghi Șenghelaia, sau Robinsonada sau Bunicul meu englez de Nana Diordladze, uimesc prin măiestria în transformarea universului plin de contraste într-un tablou armonios.

TENGHIZ ABULADZE

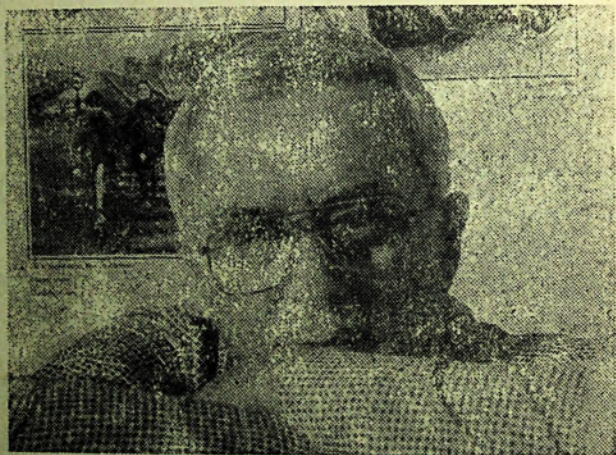
Succesul de public este o noțiune atît de convențională, și asta pentru că spectatori sînt foarte diferiți. Sînt spectatori al căror punct de vedere îmi este mai apropiat decît opinia altor citorva mil. După Copacul dorinței am primit cîteva scrisori care m-au convins că trebuia să fac acest film.

În secolul nostru de « capodopere » chimice și sintetice, cînd chimia a pătruns pînd și în cinema, sentimentele sincere, autentice sînt cele pe care mi le doresc cel mai mult.

Cînd o poveste are trei pagini și scenariul șaptezeci și cinci de pagini... cînd în film apar personaje noi și logica comportamentului lor dictează noi căi de dezvoltare a subiectului, cînd tot sistemul metaforic al filmului și concepția semantică se depărtează de sursa unică, pentru a se apropia și mai mult (este paradoxal, dar este adevărat)... cum să califici o operă de acest gen? Poezia cinematografică este un lucru, iar literatura altceva.

Esențial este să nu trădezi spiritul autorului. Atunci, cu cît te îndepărtezi de sursă, cu atît te apropi de ea. Nu sînt în măsură să răspund la întrebarea dacă pot să creez o operă originală, personală, și sper că nu veți insista. « O albină se bucură de flori fără să știe nimic despre botanică ».

Înainte de a efectua o ascensiune în munți, trebuie să te pregătești cu grijă. Totul începe prin... nu știu prin ce începe de fapt... Doar că ideea precede întotdeauna verbul. Căci reflecția este atenția la ceea ce se petrece în sufletul tău. În ceea ce mă privește, fiecare din gîndurile mele pleacă de la un sentiment, de la o pasiune. În sfîrșit, începe o muncă profundă și grea. Un scenariu. Filmări în exterior. Alegerea interpretelor... Muzica filmului... Fiecare scenă este motivată, fiecare acțiune este logică,

Tenghiz Abduladze

fiecare caracter este justificat. Nu trebuie să schimbăm direcția când știm exact unde mergem. A rătăci, a complica, a îmbogăți... numai obiectivul final trebuie să fie clar. Itinerariul trebuie conturat.

Înainte de toate, scenariul este busola filmului. Fără el este imposibil să lucrezi, el trebuie să orienteze imaginația regizorului, fără să o îngreuească. Cu cât un regizor își domină opera, cu atât mai interesant va fi rezultatul muncii sale. Credeți-mă, cinematograful este arta unui singur om.

Toți membrii echipei trebuie să înțeleagă ce filmează și pentru ce anume. Nu doresc o supunere oarbă. Iată pentru ce vorbesc de tovarăși de idei, uniți de un obiectiv comun. În timpul filmării, este o echipă. După aceea, sînt spectatori.

Toată lumea mă întreabă despre ce vorbesc în filmele mele. În Ruga este ucis din cauza discriminărilor religioase un om nevinovat, ca și cum s-ar înjunghia un porc. În Copacul dorinței, o tîndră fată este victima « binefăcătorilor » și moare umilită în fața tuturor locuitorilor satului, în numele unui adevăr care nu este al său. În Călnța un popor întreg este victimă. Noi sîntem cu toții vinovați de existența lui Varlam și a celor care-l seamănă. Sîntem vinovați că fiul său Abel trăiește. Atîta timp cît el nu va zăvîrli corbilor cadavrul lui Varlam, pușca lui va trage mereu, și noi vom continua să-i pierdem pe cei dragi, victime ale forței sale moarte, dar cît de vie.

Eu cred că filmul spunea tot. Sper, cel puțin. Dar dacă aș fi întrebat despre ideea dominantă a Călnței, aș spune « Nu vei mai ucide defel ! Dacă o vei face, vei fi la rîndul tău ucis ».

Casa mea este fortăreața mea. Fără sprijinul ei n-aș fi făcut nici un film. Cînd lucrez, mă detașez această lume pentru a trece într-un alt univers. Fără solitudinea, prietenia și înțelegerea care domnesc în familia mea, nu aș fi realizat nimic !

Astăzi, oamenii sînt preocupați de amenințarea exterminării nucleare. Această problemă politică, esențială pentru epoca noastră, este legată de o altă, nu mai puțin importantă pentru mine: aceea a climatului spiritual al planetei noastre. Artă, care folosește un limbaj de imagini, este accesibilă reprezentanților diferitelor națiuni. Prin emoțiile pe care le transmite, are menirea să influențeze conștiința oamenilor, să contribuie la buna lor înțelegere. Ar fi pur și simplu iresponsabil dacă umanitatea n-ar profita de acest lucru.

Sunetul și muzica unul film sînt definite în primul rînd de plastica imaginilor și de montaj. Pe acest plan am dorit să fac filmul Scrisorile unui mort cît mai muzical posibil. Realizarea sunetului a fost dificilă, doream ca el să traducă strigătul Pămîntului care agonizează . . .

SERGHEI SOLOVIOV

De mai mulți ani există o problemă dureroasă care ne preocupă pe mine și pe colegii mei: filmele mele n-au avut succes de public. Nu este vorba numai de acele milioane de intrări ipotetice, neînregistrate de distribuitori. Esențialul nu este acesta. Caracterul contradictoriu al fenomenului numit « succes » nu are nici un secret pentru mine. În același timp știu că, deși născut ca spectacol popular-democratic, cinematograful n-a rupt niciodată legăturile cu rădăcinile sale, care se trag din sărbătorile de bîlci. Acest miraj al spectacolului de circ — cu condiția să nu fie interpretat ca obiectiv comercial, ci ca o particularitate artistică, ca expresie a democratismului inițial al relațiilor autor-că public — nu a făcut niciodată rău cinematografului de-a lungul istoriei sale. Astfel, una din sarcinile importante ale noului meu film, Assa, constă în tentativa de a democratiza relațiile cu publicul, fără să abdic de la principiile artistice, fără să fac relația noastră mai puțin serioasă.

Pentru a începe filmul am căutat să analizez calm, obiectiv, și cît mai profesional posibil — fie el și numai învelișul superficial al culturii tinerilor. Am strîns din dinți și am ascultat numeroase grupuri. Printre multe vulgarități am descoperit și lucruri extrem de interesante. Se adevărea că în cadrul megaculturii universale a secolului XX, există o cultură muzicală internațională comună întregii umanități.

Am scris scenariul în colaborare cu tînrul scenarist Serghei Livnev. Are 22 de ani. Livnev a fost nu numai colegul meu ci și sfătuitorul meu, pentru înțelegerea generației de 20 de ani pe care nici eu, nici colegii mei n-o cunoaștem cu adevărat, și nu a putem cunoaște pentru că nu ne imaginăm din ce substanță este croită viața lor. Acest fapt explică [de ce tinerii nu se interesează aproape deloc de filmele despre tineri: « Ei nu se recunosc acolo. » Începînd să lucrez la scenariu l-am cerut lui Serghei să se gîndească mai întîi la construcția dramatică care să reprezinte spectatorii să intre. Rezultatul se gîndească mai întîi la construcția dramatică care să reprezinte spectatorii să intre. Rezultatul abstract ale cărui părți, ferestre, colțuri secrete să invite spectatorii să intre. Rezultatul a fost surprinzător, noi înșine am fost ulmiți: un fel de colaj constituit din genurile cinematografice cele mai democratice. Este greu de definit exact filmul nostru. O dramă psihologică, deoarece ne-am dorit să fim atenți la motivațiile sociale și psihologice ale acțiunii dramă romantică, o poveste de dragoste ? Da, poate, și în același timp o dramă psihologică, deoarece ne-am dorit să fim atenți la motivațiile sociale și psihologice ale acțiunii dramă fatală a acestui mort. Filmul conține șase cîntece în stil rock, pentru că personajele sînt muzicienii amatori. Un film muzical ? Nu știu . . . Dacă ar fi să definesc genul, l-aș numi « viață ».

ELEM KLIMOV

În ultimul timp am călătorit mult în lume. Primăvara trecută am numărat 16 țări în patru luni. Am luat parte la Forum-ul cultural internațional de la Budapesta, am asistat la premiera internațională a Agonei. Cele mai importante au fost premierele cu Du-te și vezi, în diferite țări, la festivaluri și săptămâni ale filmului sovietic. Ce să spun? Reacția publicului a fost peste tot la fel. Oamenii sînt profund tulburați, o liniște impresionantă se lasă în sală, nimeni nu se scoală să plece în timpul proiecției. În vest sau în est, în Europa în Egipt sau în India era la fel.

Natural, noi am fost în mod deosebit emoționați cînd am prezentat filmul în RDG și în RFG. La Festivalul de la Moscova, o tînără din Berlinul de Vest s-a apropiat de mine după proiecție. Era tulburată: « Este pentru prima dată cînd văd un asemenea nivel de realism ». Mi-a spus că va revedea filmul încă o dată la ea acasă, că-și va chema și prietenii, și va face tot posibilul ca toată lumea să vadă acest film. Pentru ce îmi aduc aminte de această întîlnire ? În RFG, în Berlinul de Vest există un curent antifascist foarte puternic, numeroși tineri iau parte la lupta împotriva renașterii nazismului. Dar dezinformarea cunoaște și ea o mare răspîndire. Fenomenele de care regizorii noștri Romm și Cluhrai au vorbit în producțiile lor încă există. Se preferă tăcerea asupra ultimului război mondial, și chiar dacă apar unele filme, autorii lor nu-și ascund regretul în legătură cu înfrîngerea.

Oamenii doresc să cunoască adevărul. Ales Adamovici mi-a spus că a auzit la Mannheim următoarea frază: « Este imposibil să trăiești cîstît fără să cunoști tot adevărul despre istoria țării tale ». Este adevărat și sînt sigur că aceste cuvinte trebuie să devină și deviza noastră. Fascismul a fost tragedia poporului german. Totuși în Occident nu se observă dorința ca totul să fie uitat. Pe străzi se văd tineri plimbîndu-se, arborînd embleme naziste, apar cărți ale căror autori încearcă să dezvinovățească nazismul, se fac filme pentru a-l justifica. Ecouri ale acestor tendințe reprobabile se manifestă și în reproșurile adresate autorilor filmului Du-te și vezi, încă de la Festivalul de la Moscova. Iată unul, cel mai răspîndit: « La ce bun să mai vorbim după 40 de ani ? » Astfel, în Finlanda o doamnă a publicat într-un ziar un articol care se încheia cu următoarele cuvinte: « Am văzut o capodoperă, dar nu știu dacă trebuie să iubesc sau să urăsc acest film. Cred că-l urăsc. De ce ? Pentru că mă gîndesc că este de ajuns, că a venit timpul să încetăm să-l mai torturăm pe bieții germani, au și ei acest drept, și voi le reamintiți mereu și mereu... »

Cred că germanii înșiși vor găsi răspunsul cel mai bun. În Berlinul de Vest, după proiecție, o discuție animată a început în holul sălii de cinematograf. Nu era de fapt o simplă conversație, ci mai degrabă un dialog, un schimb de opinii în care spectatorii ne-au pus întrebări. Un tînăr a așteptat aproape 40 de minute ca mulțimea să se retragă. Modest, cu o față simpatcă și deschisă, mi-a spus: « Permiteți-mi să vă spun ceva între patru ochi. Sînt uimit, nu am văzut niciodată ceva asemănător. Dar, nu asta este esențial, ci scopul pe care l-ați urmărit cînd ați creat acest film. Acum, vă jur, el constituie opera vieții mele ! » Merita tot chinul pe care-l presupune realizarea unui film numai pentru a asculta această mărturisire !

Un critic de la Frankfurt pe Main ne-a spus: « Noi trebuia să facem acest film și l-ați făcut voi. »

După mine era răspunsul la un alt reproș, că Du-te și vezi ar fi un film antigerman. A realiza un film antigerman, antiamerican sau antisovietic este o sarcină îngrată, nedemnă de un artist. Veți vedea un film antimilitarist și antifascist.

PREMIUL HERDER

1988 — 1989

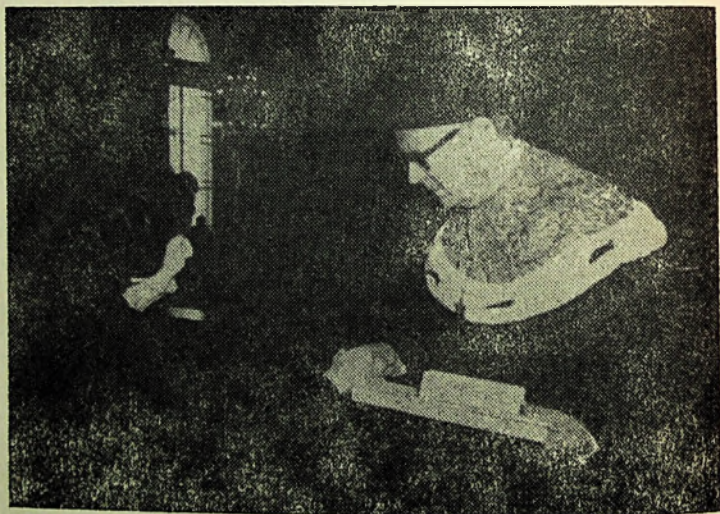
Izbînzii românești în context european

Jubileu pentru prestigiosul *Premiu Herder* — 25 de ani de cînd flințează, — 1988 a prilejuit o rememorare fastuoasă și solemnă, cu președinți de republică și alte înalte personaje, o reafirmare gravă a semnificațiilor simbolice pe care această instituție europeană le asumă. Evocări pertinente, rostite la acel popas festiv, au reînnoțit fascicoul de valori cărora Gottfried von Herder le-a fost credincios, iluminismul său în stare a străbate timpii, pînă astăzi, purtător al unui mesaj nelostovit, asemenea triplei embleme gravate pe lespedea de la căpățiulul său: *Licht, Liebe, Leben*.

Promovînd curajos imperativul căutării de identitate (*Sei was du bist!*), el se așezase la obîrșia unei dinamici intelectuale căreia cele 7 țări, anual onorate de *Premiul Herder*, nu conțesc să-i aducă o vie ilustrare. De la întîiul nucleu de laurieri, din 1964, cu Otto Bihalji-Merin, istoricul de artă antifascist care, între altele, se aplecaser asupra izvoarelor genuine ale artelor naive, și cu Jan Kott, care reînnoise, fulgurant, în acel an, lectura lui Shakespeare, continuînd, la ediția următoare, cu nume ca Tudor Arghezi și Zoltán Kodály, — a stat mereu în atenția *Premiului* să răsplătească domeniul și opțiunile variate ale activității spirituale: de la șefi de școală artistică (Wladigerof, Lutoslawski) la talente care au străpuns singular barierele limitărilor naționale (cehul Jiří Kolař, sîrbul Vladimir Veličković, de pildă, în plastică), ori au devenit semnale de convergență internațională, ca regizorul Andrzej Wajda.

N-au lipsit, din promoțiile anterioare ale *Premiului Herder*, nume de ecou ale creației feminine, Iugoslava Jagoda Bulić sau poloneza Magdalena Abakanowicz, de care se leagă o nouă înțelegere spațială a tapiseriei, sau, în lirică, Ana Blandiana. Laureatele reprezentînd România pentru 1988 și 1989, ZOE DUMITRESCU BUȘULENGA și MARIA BANUȘ, racordează la un asemenea context, de elevată rezonanță, itinerarul lor specific. Degajînd, în substratul cercetărilor, la prof. Zoe Dumitrescu Bușulenga, «vizîunea complexă, interdisciplinară și comparativă a lumii», caracterizarea citită de prof. dr. Peter Wunderli îi remarcă rădăcinile romantice, de regăsit, bunăoară, la frații Schlegel, și totodată virtutea de a modula spre noi dezvoltări discursul socio-cultural, estetic și filologic. În ce o privește pe Maria Banuș, numărînd printre tîlmăcitorii operei sale poezii de talia lui Gullivle, și printre actorii care i-au recitat versuri artiști de sigiliu unic precum Alain Cuny, elogiu formulat în Aula Academiei Austriace de Științe recunoștea că ea «a dat impulsuri decisive, vreme de mai bine de cincizeci de ani vieții literare românești și internaționale».

Sînt confirmări măgulitoare pentru întreaga noastră comunitate culturală, cărora *Secolul 20* li se alătură, cu firească și bucurioasă căldură.

Die Universität Wien verleiht auf Beschluss
des Inkunatoriums den

GOTTFRIED-VON-HERDER-Preis

der von der Stiftung FVS zu Hamburg
für verdienstvolles Wirken im Sinne
einer friedlichen Verständigung unter den Völkern
zur Verfügung gestellt wurde

für das Jahr 1988

REDA PROPRIO IN

Zoe Dumitrescu Buşulenga

BUCHHÄNDLER

Mit dieser Auszeichnung
soll unsere Besonderung für ein weitgespanntes Lebenswerk
zum Ausdruck gebracht werden.

Aus von der vergleichenden Literaturwissenschaft
über Literaturgeschichte, Literaturtheorie, Literaturkritik bis
hin zur Kulturgeschichte und zur Erforschung
der interkulturellen Kommunikation reicht.
In einer integrativen Gesamtschau der kulturellen Phänomene
hat die Preisträgerin ein Schichtenmodell entwickelt,
das vom Werk und der (in vielerlei Ausprägung möglichen)
Kritik des Kunstwerkes durch sukzessive Ausweitungen auch
Autor und Rezipient mit einbezieht.
Der rezeptologische Aspekt mündet so in eine Kultur- und
Ideengeschichte ein, in der die Kritik (und insbesondere
die Literaturkritik) zum Motor des gesamten
kulturellen Lebens wird.

Diese Urkunde ist ausgestellt
am Tage der feierlichen Übergabe des Preises

ausgestellt

1.1.1989

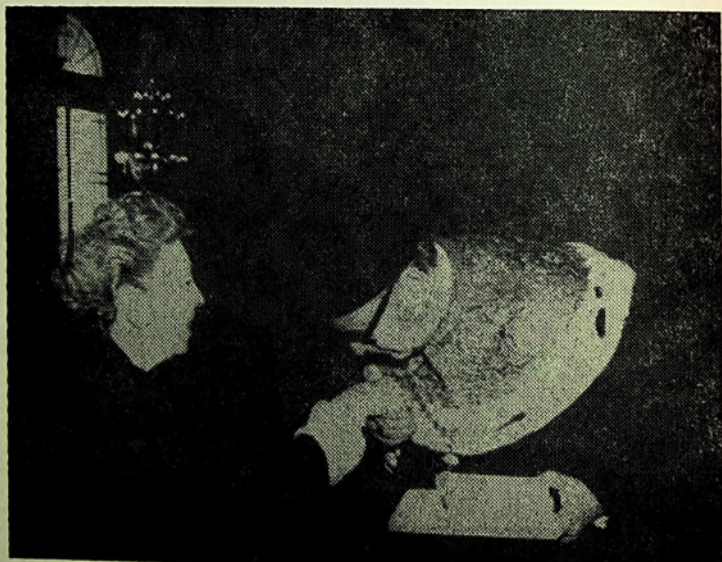
Zile herderiene

O fîntînă aurită stă gravată pe coperta diplomei legate în piele de căprioară ca și pe capacul cutiei ce conține medalia cu nobila efigie herderiană. Grațioasa siluetă e, poate, înrudită ca sens cu fîntîna pe care Constantin Brâncuși încercase să o constituie în simbol pentru amintirea unui mare om de cultură român ce-și consacrase viața luminării poporulul său.

Oricum, fîntîna aurită deține, evident, virtuțile unui simbol, nu neapărat alchimic, dar dintre cele care semnifică un tip generos de comunicare, rezumînd și definind un spirit anume. A te afla sub semnul acesta înseamnă a participa la o comunitate de gîndire și afect tipic europeană, cu rădăcini în acel secol care a generat conceptele fundamentale ale universalității umane, secolul luminilor, dominat de figura generoasă și entuziastă, de înaltă mergător, a lui Gottfried von Herder.

Primind la 5 mai 1988 aceste însemne ale acceptării mele în comunitatea herderiană din mîinile rectorului Universității Vindobonense, W. Holzabek, în fața întregului Senat înveșmîntat în hermina festivă — în aula încărcată de ornamentație rococo a Academiei austriece, m-am întrebat cu sfială dacă axios îne. Diploma purta motivațiile alegerii, validînd o apartenență la un spirit european pe care m-am străduit întotdeauna să-l manifest și să-l păstrez ca pe un prețios document de heraldică intelectuală. Gîndeam atunci (și am gîndit neîntrerupt așa) că opera herderiană are valoarea unui tratat de educație în spiritul unei umanități viitoare, foarte evoluată, aptă să adopte o altitudine a înțelegerii alta decît aceea a zilelor noastre, și din care să rezulte nu un răstimp de pace între conflicte, ci o concordie a contrariilor, o stingere reală a antinomilor, o conciliere definitiv benefică a celor opuse în relațiile dintre oameni. Căci mai ales în lucrarea sa cea mai reprezentativă, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, filosoful german al culturii arunca punți în timp și în spațiu, înspre un viitor ideal și înspre totalitatea popoarelor. Și în conceptul de Humanität, el făcea să converge toate liniile unei dezvoltări firești, inerente genului uman, conferindu-i atribute dintre cele mai înalte. Umanitatea ca instinct artistic, ca țel al activității spirituale, ca scop al existenței, sînt doar cîteva din notele constitutive ale acelui concept al conceptelor, menit să valideze sensul unei evoluții și să marcheze o finalitate superioară în dezvoltarea societății omenești pornite dintr-o singură origine, comună.

De aceea aspirația herderiană spre unitatea spiritului a hrănit generoasa inițiativă a lui Alfred Toepfer din Hamburg, cîtorul prestigiosului premiu. Institut pentru încununarea unor activități de cultură care luminează pînd dincolo de granițele naționale, legînd popoarele între ele prin afirmarea unui sistem comun de valori, premiul Gottfried von Herder răsplătește și obligă totodată pe cel cărui îi este decernat. Și cînd în laudatlo, profesorul Peter Wunderli se referea la activitatea mea extinsă « de la literatura comparată, prin istoria literară, teoria literaturii și critica literară, pînd la istoria culturii și cercetarea comunicării interculturale », domnia-sa accentua « perspectiva integratoare a fenomenelor culturale », ca o îndatorire; care incumbă, pentru viața întreagă, celui primit în comunitatea aceasta europeană și universalistă, obligîndu-l la o deschidere tot mai vastă a conștiinței înspre comunicare și colaborare.

Die Universität Wien verleiht auf Beschluss
des Fakultätsrats den
GOTTFRIED-VON-HERDER-FREIS
der von der Stiftung FVS zu Hamburg
für verdienstvolles Wirken im Sinne
einer friedlichen Verständigung unter den Völkern
zur Verfügung gestellt wurde
für das Jahr 1989

Maria Bănuș

geb. 1928 in Bukarest

Die durch ihr lyrisches Schaffen
dem rumänischen und internationalen Literaturleben
während über fünfzig Jahren
entscheidende Impulse vermittelt hat.

Ihre Dichtung ist im Spannungsfeld zwischen dem
subjektiven Gefühlsausdruck und der Konfrontation
mit der bedrohlichen Welt angesiedelt und findet
über die Ekstase einerseits, den Protestschrei andererseits
zu einer Bewältigung der äußeren Wirklichkeit
durch das innere Erleben.

Aufgrund ihres Einsatzes gegen Hunger,
Ungerechtigkeit, Verfolgung und Zukunftsbedrohung
gewinnt das persönliche Drama der Dichterin eine
tiefste soziale und allgemeinmenschliche Dimension.

Diese Urkunde ist ausgestellt
am Tage der friedlichen Übergabe des Preises

1989. 10. 20. in Wien

Dr. H. H. H. H.

Dr. H. H. H. H.

Dr. H. H. H. H.

HERDER: însemnări festive

«Spațiul cultural — peisaje, tradiții, amintiri — e dens pentru mine, e gros și dulce ca mierea, e amar și verde ca pelinul. Acesta e elementul vital omniprezent din care poezia mea se hrănește. Implicită sau explicită, lumea Carpaților și a Dunării trăiește în mine, dă carne și viață cuvintului, ca și straturile obscur-ancestrale ale spațiului mediteranean și central-european.»

Cînd scriam acestea, cu ani în urmă, nici prin vis nu-mi trecea că-n centrul spațiului central-european, Viena, voi trăi, cîndva, unul din cele mai de seamă momente ale vieții mele literare: primirea Premiului Herder.

Acel de neînchipuit cîndva e astăzi, Mai 1989. Nicăieri în lume nu am, ca la Viena, senzația — împărtășită cu mulți români — de «întîm-acasă» și de «majestuoasă-strădînatate».

Nu mi-aș putea dori alt cadru pentru festivitățile ce încunună decernarea Premiului Herder.

Barocul austriac — logodit cu Secession-ul — beșugul de elemente arhitecturale lucrate în materiale prețioase, în marmură, în esențe de lemn scumpe, profuziunea de mozaicuri, coloane, cornișe, frize, arhitrave, tot acest vîrtej deslănșuit, ordonat după stricte legi interioare, mă prinde în cercul lui magic de arcuri și volute.

Om al unui secol care a cunoscut, în arhitectură, funcționalismul auster de tip Le Corbusier, mă scald în somptuozitatea barocă, fără complice retro, fără problematică postmodernistă. Frunzișul dens al arborilor seculari din parcuri, înlănțuirile florale din ghips aurit, suita eteroclită de palate de pe Ring, mulțimea de monumente (unele grandioase kitschuri, altele sobre, tragice simboluri ale ultimului masacru mondial), totul se articulează, se structurează, într-o fermecătoare alcătuire: Viena.

Aula Academiei de Științe, din apropierea Catedralei Sf. Ștefan, nu face excepție dela specificul arhitectonic vienez. Spațiu Ideal pentru ceremonialul ce însoțește decernarea Premiului.

Prin aleea centrală a sălii vaste, în sunetele fanfarei, își face intrarea Senatul Academic, în tradiționalele costume: togă, pelerină de brocart și hermină, colan, medievallă pălărie în patru colțuri — conduși de maeștrii de ceremonii.

De la crearea ei, acum 26 ani, de către senatorul Alfred Toepfer, Fundația F.V.S. din Hamburg a încredințat găzduirea și conducerea manifestărilor, legate de decernarea Premiului Herder, Universității din Viena.

Sedinta festivă este deschisă de către rectorul universității, Profesorul W. Holczabek. Dela bun început, cuvîntul său dezgheață atmosfera de rigidă solemnitate. Rectorul are o cordialitate glumeață, specific vieneză, ca se transmite instantaneu asistenței.

După salutarile de rigoare, Domnia-Sa face o succintă caracterizare a operei lui Gottfried von Herder, scoțînd în evidență caracterul ei profund umanist.

Urmează ceea ce aș numi plesa de rezistență a festivității academice: discursul omagial, consacrat laureaților.

Profesorul Peter Wunderli, dela Universitatea din Düsseldorf, își începe vorbirea astfel: «Și în acest an, Comisia Premiului Herder m-a însărcinat din nou, cu Laudatio pentru cei șapte laureați, personalități ale vieții culturale și științifice din șapte state est și sud-est europene. Efectul cifrei «sacre» șapte nu se oprește, totuși, la asta. E vorba și de al șaptelea meu rol de laudator, în acest cadru.»

Discretă rumoare de destindere și zîmbete în sală, de la Președintele Statului, Kurt Waldheim, pînă la masa compactă a invitaților.

Bine inspirată conducerea Fundației F.V.S. de a-i încredința, ani la rînd, această sarcină Profesorului Wunderli!

Sîntem la polul opus al searbădului panegiric pe care ni l-ar putea prevesti latina vocabulă.

Capitolul de 2—3 pagini, consacrat vieții și operei fiecărui laureat, e un microeseu, un profil critic, trasat cu pătrundere, finețe și exactitate, în urma unei temeinice documentări.

Seriozitatea analizei și o anume generozitate în aprecieri nu exclud cîte o săgeată malițioasă, aruncată, ici colo, unula dintre noi. Buun! Nu strică. În asemenea împrejurări există riscul să te îneci în autoadmirație.

Suplețea spiritului critic, adaptarea la obiect a vorbitorului sînt cu atît mai remarcabile, cu cît ne aflăm în fața unui evantai de discipline.

În '89, fericiții aleși sînt: pictorul Akos Birkás (ungur), arhitectul Jerzy Buszkiewicz (polonez), etnograful Václav Frolec (ceh), istoricul Nicolai Gencev (bulgar), istoricul de artă Petar Miljković-Pepok (jugoslav). Și doi scriitori: subsemnata și grecul Nikos Gabriel Pentzikis, prozator, eselist și pictor, născut în 1908 la Tesalonica, cu o vastă operă literară și plastică în urma sa.

Citez din laudatio: «Pe Pentzikis îl preocupă problema timpului cu corelațiile ei filosofice și psihologice, rezolvarea opoziției dintre efemer și veșnic, bazîndu-se, întru aceasta, în mare măsură, pe tradiția antică și bizantină...

Impresionant în operele lui e faptul că ele conduc, întotdeauna, spre tărîmuri tranzitorii, liminare, în zone cenușii, pînă la care pușini se încumetă.

Datorită capacității lui de a îngemăna tradiția și inovația, de a duce moștenirea cultural artistică la ceva nou și de a canaliza ceea ce-i revoluționar înspre tradiție, el a creat noi perspective. Datorită naturii lor neconvenționale, ba, deseori, chiar lipsite de jenă, ele captivează mereu.»

După cuvîntarea Profesorului Wunderli și interludiul muzical schubertian urmează momentul culminant al festivității: înmînarea diplomelor și medaliilor.

Îmi aud strigat numele.

Am șapte ani dar nu merg la școală. Urmez clasa întâia primară acasă, cu domnișoara Otilia Herbst. Fac mereu febră. Există un tărîm fabulos care se cheamă școală și un sfîrșit de an, un fel de vîrf de munte, rotund, unde cei mai buni copii capătă Premiul Întîi cu Cunună.

Un tremur interior. Fac cîțiva pași. Mă trezesc. Capăt un caiet frumos legat în piele de căprioară — diploma — și medalia de bronz cu efigia lui Herder.

Cînd urc cele cîteva trepte ale estradei ca să rostesc, în numele laureaților și bursierilor, alocuțiunea de răspuns și mulțumire, sînt o femeie cărunță, sprijinită cu grijă, de către doctorul Halczabek, să nu mă împiedic pe trepte.

Ceremoniei merge mai departe, desfășurată conform tradiției, uns la încheieturi cu mirul înmîmărat al muzicii, drăpat în toge, desfășurată alai ce părăsește sala, solemn, în zăvoada fanfarei, ca și la început, cînd și-a făcut intrarea.

În sala muzicii, nu se putea da o încheiere mai fericită zilei festive decît o seară

Sintem chiar la Opera din Viena, ne-o spunem, ne-o repetăm, copilărește, increduli, fermecați.

Noi, în carne și oase, în sala somptuoasă, legendară, al cărei nimb strălucește la fel de puternic în lumina realității, ca și în închipuirea noastră, când ascultăm, în diminețile de An Nou, la București, Dunărea Albastră, transmisă din Viena.

Astă seară se cântă Donizetti: Maria Stuarda.

La pupitru, tânărul dirijor român, Ion Marin, fost bursier Herder.

Sala și scena, decorația interioară și scenografia, mizanscena și jocul luminilor, orfevreria și puritatea vocilor, se contopesc într-o sărbătoare artistică, pentru noi unică. Ovațiile publicului nu se mai sfîrșesc.

Dulcele, neliniștitul, fastuosul baroc austriac, marcat pînă-n cele mai intime fibre, de Eros și Thanatos, se drapează festiv. Nu vedem nici butucul, nici securea sub care capul Mariei Stuart va cădea.

Regina-soprană se înclină iar și iar, cu grație, în fața publicului entuziast. Moarte și Transfigurare.

Părăsim sala înainte de sfîrșitul ovațiilor.

A fost o zi lungă și plină, de neuitat.

Corectura
LIDA IGIROȘIANU

Tipărit la Întreprinderea Poligrafică
«ARTA GRAFICĂ»

**PREZENTAREA GRAFICĂ
SANDA GUSTI**

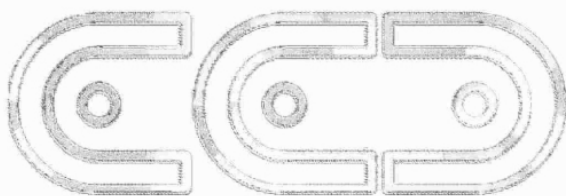
Secolul 20

nr. 4-5-6 • 1987

**REDACȚIA: CALEA VIC-
TORIEI, 115. TEL. 50.64.35
ADMINISTRAȚIA: CALEA
VICTORIEI 115. TEL 50.74.96
BUCUREȘTI**

Lei 51

43804

Scanare și prelucrare digitală

CM

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2026

